

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociálnej práce

Sociálne inštitúcie a sociálne organizácie

Dušan ŠLOSÁR

Košice 2021

Sociálne inštitúcie a sociálne organizácie

Vedecká monografia

Autor:

doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD.

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta, UPJŠ v Košiciach

Recenzenti:

doc. PhDr. Ivana Pirohová, PhD.

Katedra andragogiky, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove

doc. PhDr. Ing. Lýdia Lešková, PhD.

Katedra spoločenských vied, Teologická fakulta v Košiciach, Katolícka univerzita v Ružomberku

Vedecká redaktorka:

prof. PhDr. Eva Žiaková, CSc.

Katedra sociálnej práce, Filozofická fakulta, UPJŠ v Košiciach

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 - Attribution CC BY NC ND
Creative Commons Attribution –NonCommercial - No-derivates 4.0 („Uveďte pôvod –
Nepoužívajte komerčne - Nespracovávajújte“)

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedá autor. Rukopis neprešiel redakčnou ani jazykovou úpravou.

Dostupné od: 10.03.2021

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

ISBN 978-80-8152-975-7 (e-publikácia)

Obsah

Predhovor	5
Spoločnosť	8
Sféry spoločnosti	15
Modely sociálneho spolužitia	18
Sociálny systém v sociálnej politike	21
Sociálna organizácia a organizačná kultúra	29
Sociálna inštitúcia	36
Typológia sociálnych inštitúcií	39
Proces inštitucionalizácie	44
Prístupy k sociálnym inštitúciám	49
Koncept sociálnych inštitúcií	55
Funkcie sociálnych inštitúcií	56
Dysfunkcie sociálnych inštitúcií	60
Kultúra	64
Civilizácia	70
Perspektívy kultúry	73
Kultúra a spôsob života	76
Funkcie kultúry	78
Kultúra minorít	79
Štruktúra kultúry a kultúrne odlišnosti	81
Modely štruktúry kultúry	82
Hodnotové orientácie kultúry	85
Dimenzie kultúry	88
Masová a globálna kultúra	92
Náboženstvo	97
Základné prvky náboženstva	101
Sekularizácia a mimo cirkevná religiozita	102
Funkcie náboženstva	105
Náboženské organizácie	110
Totemizmus a animizmus	113
Etnické náboženstvo	114
Teistické náboženstva	115

Monoteistické náboženstva	116
Výchova a vzdelávanie	126
Sociológia výchovy a vzdelávania	128
Sociologické perspektívy výchovy a vzdelávania	132
Funkcionalistický prístup k výchove a vzdelávaniu	133
Latentné funkcie výchovy a vzdelávania	133
Konfliktualistický prístup k výchove a vzdelávaniu	135
Interakcionistický prístup k výchove a vzdelávaniu	136
Vzdelávanie ako sociálna inštitúcia	138
Politika	140
Politika a ideológia	143
Politika a moc	145
Autorita a politika	148
Rozdelenie moci v spoločnosti	150
Štát a spoločnosť	152
Modely vzniku štátu	155
Znaky štátu	157
Zdravotníctvo	163
Zdravie a spoločnosť	164
Zdravie a etika	169
Sociologické prístupy k zdraviu a zdravotníctvu	170
Poskytovanie zdravotnej starostlivosti	172
Ekonomika	178
Inštitucionálna ekonómia	181
Trh a trhovú ekonomiku	184
Ekonomika ako inštitúcia	187
Funkcie ekonomického subsystému	190
Globalizácia ekonomiky	193
Záver	201
Resumé - Summary	203
Zoznam bibliografických odkazov	204

Predhovor

Spoločnosť v postmodernej dobe môžeme v súčasnosti zo sociologického hľadiska považovať za najdôležitejší sociálny systém. Je to sociálny systém, ktorý v sebe spája rôzne sociálne inštitúcie a na ich základe vytvorené sociálne organizácie. Spoločnosť si pre svoju existenciu konštituuje elementárne prvky, ktoré vytvárajú jej základ. Akýkoľvek sociálny systém, ktorý sa konštituuje takýmto spôsobom, sa stáva spoločnosťou, už v momente konštitučného procesu. Jednou z hlavných úloh spoločnosti, ako organizačne uzatvoreného systému, je sebareprodukcia. Sociálne inštitúcie si spoločnosť vytvára preto, aby dokázala vytvoriť a reprodukovať to, čo ju odlišuje od iných sociálnych útvarov, ale aj od iných spoločností.

Spoločnosť v postmodernej dobe vznikla na základe evolučných i revolučných zmien, ktoré zásadne zmenili jej kultúrny, ekonomický a politický život, jej štruktúru, sociálne inštitúcie i ostatné oblasti života spoločnosti. Spoločnosť je vďaka postupujúcemu procesu generalizácie stále abstraktnejšia a vďaka postupujúcej individualizácii stále viac nesúrodá. Zároveň vďaka prehlbujúcej sa diferenciacii sú jej časti stále špecializovanejšie a vďaka postupujúcej racionalizácii je stále účelnejšie usporiadaná.

Spoločnosť v postmodernej dobe sa významne diferencuje na funkčné subsystémy. Rastúcej komplexnosti sa bráni vytváraním siete subsystémov, ktoré samy o sebe sú sebareferenčnými subsystémami. Súčasná spoločnosť nie je vnútorne jednoliatym celkom, ale je rozmanitá, rôznorodá a diferencovaná. Tvorí ju množstvo sociálnych skupín, ktoré sa môžu formovať z rôznych dôvodov.¹ Spoločnosť podlieha evolučnému procesu. Evolúcia, predstavuje zmenu štruktúr na základe variácie, selekcie a restabilizácie. Takáto zmena je možná len na úrovni spoločenského systému a jeho subsystémov.² Človeka si nemožno predstaviť mimo sociálnych štruktúr v ktorých je zakotvený, ani štruktúry bez človeka, ktorý je v nich aktívny.

Spoločnosť v postmodernej dobe, ako kontrastný ideálny typ voči spoločenstvu, je charakteristická neosobnými vzťahmi, stratou prirodzenej jednoty, organického založenia ľudských interakcií a vzťahov v orientácii na ciele spoločnosti ako celku. V spoločnosti sú vytvorené podmienky pre voľbu autonómnych, ale aj individuálnych cieľov, kalkulujuce konanie pri výbere prostriedkov, čo ďalej rozdrobuje pôvodnú jednotu a jej referenčné rámce.

¹ SLUŠNÁ, Z. Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe.

² LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

Rozdielu medzi spoločenstvom a spoločnosťou zodpovedá rozdiel medzi dominanciou statusu a kontraktu ako základov sociálnej organizácie.³

Existencia každého človeka je ovplyvnená postmodernou sociálnou realitou, ktorú spätne spoluvytvára. Na jej podobu má zásadný vplyv sociálny status člena spoločnosti, jeho sociálna mobilita, sociálne roly, ale aj podoba právneho poriadku, morálky a politiky. Existenciu človeka ovplyvňujú aj zvyky, tradície, kultúra, náboženstvo a ďalšie normatívne systémy, ako aj ekonomická situácia štátu či spoločenstiev štátov, a v neposlednom rade hodnotové systémy všetkých zainteresovaných subjektov.

Žiadna spoločnosť v postmodernej dobe, resp. jej jednotlivé zložky, bez ohľadu na to, či záujem verejne deklarujú alebo nie, sa nevzdáva pokusov o poznanie toho, ako žijú jej členovia. Záujem predovšetkým decíznej sféry spoločnosti poznať spôsob života svojich obyvateľov je motivovaný rôzne. Záujem o život členov spoločnosti pramení najmä z potreby:

- získania informácií o reálnych potrebách jednotlivcov na základe ktorých by decízna sféra spoločnosti mohla vytvárať adekvátne podmienky pre ich diferencované uspokojovanie najmä v tých oblastiach, kde realizácia potrieb nezávisí iba od snáh jednotlivca,
- získania systematických informácií, dôležitých pre výrobnú i nevýrobnú sféru, ale aj z takých oblastí, kde nie je možné sa spoliehať iba na prirodzenú reguláciu prostredníctvom trhu,
- získania schopnosti modelovať variantné prognózy vývoja,
- vylúčenia voluntarizmu a subjektivismu z riadiacich procesov,
- zabezpečenie regulácie rozvoja oblastí, týkajúcich sa eminentne kvality života ľudí na základe vedeckých, t. j. systematických a validných informácií a nie náhodných, resp. skreslených údajov.⁴

Tu je potrebné zdôrazniť kategorický imperatív vedeckej sféry, podľa ktorej riadenie spôsobu života na akomkoľvek stupni a v akejkoľvek sfére, sa nesmie premeniť na manipulovanie, vnucovanie, či priam diktovanie. Takéto nebezpečenstvo vždy hrozí, ak zlyháva informačná sústava, ale najmä ak nefungujú demokratické inštitúcie kontroly rozhodovacích procesov.⁵

³ GERBERY, D. a R. HOFRRITER. Spoločnosť a ekonomika. Sociologické perspektívy.

⁴ GAŽOVÁ, V. a Z. SLUŠNÁ. Kultúra a rôznorodosť kultúrneho.

⁵ GAŽOVÁ, V. a Z. SLUŠNÁ. Kultúra a rôznorodosť kultúrneho.

Pre pochopenie systémov, ktoré existujú v spoločnosti a dotvárajú jej charakter, je nevyhnutné poznať práve význam sociálnych inštitúcií a sociálnych organizácií. Predkladaná monografia sa zameriava na predstavenie najvýznamnejších sociálnych inštitúcií a sociálnych organizácií v sociálnom systéme spoločnosti.

Spoločnosť

Spoločnosť v postmodernej dobe možno vymedziť ako skupinu ľudských bytostí žijúcich v kooperatívnom úsilí, s cieľom zachovať kontinuitu života v rodových systémoch, ktoré spoločnosť tvoria. Je to systém, ktorý je usporiadaný z rôznorodých prvkov na základe sfér, alebo dimenzií rozvoja spoločnosti. Spoločnosť je forma spolužitia, v ktorej sa môže zdať, že každý je pre všetkých a každý si každého cení ako seba rovnocenného. V skutočnosti ale každý myslí sám na seba a snaží sa v protiklade ku všetkým ostatným presadiť svoj význam, svoj záujem a svoje výhody. Človek je tvor spoločenský a preto môže žiť iba v spoločnosti a v spolupráci s inými ľuďmi. Pre spoločenské uplatnenie jednotlivcov sa v spoločnosti utvárajú rôzne druhy sociálnych skupín.⁶ Sociálna skupina predstavuje určitý počet jednotlivcov spojených vzájomným pôsobením, ktoré sa formuje podľa istých vzorov a pravidiel. Títo jednotlivci pociťujú svoju spolunáležitosť so skupinou a aj ostatní členovia spoločnosti ich pokladajú za členov danej skupiny. Sociálne skupiny tvoria najvýznamnejšiu spájajúcu väzbu medzi jednotlivcom a spoločnosťou.⁷ To, aký človek je, rozhodujúcou mierou ovplyvňujú práve skupiny, v ktorých žije, vyrastá, študuje, pracuje, zabáva sa, trávi svoj voľný čas apod. Aj podoba spoločnosti v mnohom závisí od toho, aké skupiny ju tvoria.

Spoločnosť je v spoločenských vedách chápaná najčastejšie politicky a ekonomicky ako sebestačná skupina ľudí oboch pohlaví a všetkých vekových skupín zdieľajúca spoločnú kultúru, hodnoty, územie a rešpektujúca vlastné inštitúcie, normy a kultúrne vzory, ktorí sami seba pociťujú ako jednotnú entitu odlišnú od iných skupín.⁸

Väčšina ľudí robí to, čo sa od nich očakáva a na oplátku očakávajú, že ostatní sa k nim zachovajú rovnako. Človek je zvyčajne členom viacerých skupín súčasne. V každej z týchto skupín musí dodržiavať určité normy správania, ktoré si členstvo v skupine vyžaduje. Vzor správania určený spoločenskými alebo skupinovými očakávaniami sa považuje za sociálnu rolu. V spoločnosti i sociálnych skupinách sa ľudia stretávajú ako nositelia sociálnych pozícií, z ktorých pre nich vyplývajú rozličné práva a povinnosti, teda vzory a normy týkajúce sa ich správania.⁹ V spoločnosti i v sociálnych skupinách existujú všeobecné očakávania, že sa ľudia budú správať zaužívaným, štandardným spôsobom. Jednotlivci preberajú a osvojujú si sociálne roly, čím sa učia žiť v spoločnosti a začleňujú sa do nej. Tak spoznávajú spoločnosť,

⁶ TÓTHOVÁ, L. Sociálna práca so skupinou.

⁷ BEDRNOVÁ, E. a I. NOVÝ. Psychologie a sociologie řízení.

⁸ ETZIONI, A. Law and Society in a Populist Age: Balancing Individual Rights and the Common Good.

⁹ BECK, U. Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné moderně.

svoje miesto v nej a stávajú sa sociálnymi bytosťami. V tomto procese si formujú vlastnú osobnosť, individualitu. Zároveň často si svoje sociálne roly spoluvytvárajú, prispôsobujú, čiže podieľajú sa na tvorbe očakávaní spájaných so sociálnymi statusmi. Sociálnym statusom sa rozumie sociálna pozícia v skupine¹⁰, a v širšom kontexte aj v spoločnosti.

Spoločnosť zdieľa spoločnú kultúru a funguje ako špecifická spoločenská jednotka, ktorá je otvorená a priepustná vo svojom vnútri, ale aj k iným spoločnostiam. Spoločnosť môže byť charakterizovaná na základe svojich znakov nasledujúcimi spôsobmi ako.

- Organizmus, teda živý celok ktorého každá časť udržiava jeho existenciu a je podmienkou pre jeho vznik, rozvoj a udržateľnosť.
- Normatívnu konštrukciu, ktorá sa prejavuje najmä tým, že pre všetkých členov spoločnosti je stanovený záväzný komplex noriem, ktoré si spoločnosť vytvorila, mocenskou silou udržiava ich dodržiavanie a mení ich v závislosti od reálnych vzťahov existujúcich v spoločnosti. Do normatívneho systému je potrebné zaradiť právne normy, kultúrne normy, sociálne normy, náboženské normy, politické normy, etické a estetické normy ako i systém transkultúrnych reálií, ktoré sú prepojené s históriou spoločenstva.
- Súbor kolektívnych a individuálnych vzťahov v spoločenskom priestore. Subjekty tvoriace spoločnosť konajú vo vzájomnej subordinácii, kooperácii, konkurencii ale aj vo vzájomnom odpore či marení aktivít iných. Významným faktorom je vzájomné pôsobenie jednotlivých subjektov bez ohľadu na to, akého sú charakteru. Aj keď preferovanejšími sú vzťahy spolupráce a vzájomnej podpory. Ale hybnou silou sú vzťahy zdravej konkurencie a kooperácie.
- Útvar účelovo orientovaného správania, teda správania ktoré v spoločnosti vytvára sociálne inštitúcie, ktoré vytvárajú, budujú, rozvíjajú a ovplyvňujú sociálne vzťahy v spoločnosti, čím odlišujú spoločnosť od iných sociálnych štruktúr. Sociálne inštitúcie v spoločnosti vytvárajú priestor v ktorom sú formalizované inštitúcie typické pre danú spoločnosť a ktoré tvoria jej základ.¹¹

Koncept spoločnosti patrí medzi najdôležitejšie sociologické predstavy. Spoločnosť je systém štruktúrovaných sociálnych vzťahov spájajúcich ľudí podľa pravidiel zdieľanej kultúry.¹² Existencia spoločnosti predpokladá existenciu špecifického spoločenstva, resp.

¹⁰ TÓTHOVÁ, L. Sociálna práca so skupinou.

¹¹ THOMPSON, K. Kľúčové citace v sociologii.

¹² GIDDENS, A. Sociologie.

spoločenstiev s vlastnou identitou. Je špecifickou sociálno-ekonomicko-politickou štruktúrou. Spoločnosť sa vyznačuje špecifickými znakmi, za ktoré môžeme považovať najmä:

- tvorba spoločnosti nie je založená na jednotlivcoch, ale na skupinách a väčších štruktúrach, ktoré tvoria (stabilizujú ale aj postupne menia) spoločnosť,
- relatívna sebestačnosť, odlišuje spoločnosť od spoločenských skupín. Spoločenské skupiny plnia len niektoré funkcie, pričom časť skupín môže plniť tie isté funkcie so špecifickými odlišnosťami. Oproti týmto skupinám spoločnosť musí plniť všetky podstatné spoločenské funkcie vo všetkých oblastiach spoločenského života. Základom relatívnej sebestačnosti je uspokojovanie spoločnosti ako celku, ale aj skupín a jednotlivcov, ktorí v spoločnosti žijú,
- relatívne integrovaný celok, ktorý ponúka charakteristiku spoločnosti. Integrácia predstavuje proces, ktorý je na rôznych úrovniach a v rôznej miere súhlasný alebo rozporuplný. To vyplýva zo súladu alebo nesúladu spoločenského záujmu so záujmami skupín alebo jednotlivcov,
- tvorca, nositeľ a užívateľ normatívneho a kultúrneho bohatstva, ktoré spoločnosti slúžia, utvárajú ju a umožňujú jej rast. Z historického pohľadu spoločnosť vytvára normatívne a kultúrne bohatstvo, ktorým spoločnosť disponuje a zabezpečuje kontinuitu vo vývoji spoločnosti. Na tomto základe je možné identifikovať skokové zmeny, ktoré prebehli v spoločnosti a ich dopady.¹³

Spoločnosť nie je sumou všetkých aktuálnych interakcií, ale systémom vyššieho rádu, určeného diferenciaciou systému a prostredia. Keďže systémy vznikajú využitím zvláštnej možnosti pre redukciu komplexity vo svojom prostredí, vznik rôznych subsystémov v rôznych spoločnostiach môže byť identifikovaný len prostredníctvom analýzy historických podmienok, ktoré vytvorili možnosti pre redukciu komplexity.¹⁴ Spoločnosť je špeciálnym typom sociálneho systému, ktorý zahŕňa i ďalšie dva typy sociálnych systémov a to organizácie a interakcie. Pokiaľ príde niečo sociálne, pokiaľ sa objaví nový komunikačný partner alebo komunikačná téma, rastie spoločnosť spolu s nimi. Stimuluje sa rast spoločnosti. Nemožno s nimi operovať externe, pretože všetko čo je komunikácia je spoločnosť.¹⁵

¹³ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

¹⁴ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

¹⁵ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

Spoločnosť v postmodernej dobe je funkčne diferencovanou spoločnosťou. Všetky jej funkčné systémy sú komunikačnými systémami, ktoré sú operačne uzavreté.¹⁶ Všetky komunikácie, ktoré sa podieľajú na reprodukcii daného funkčného systému, nesú špecifický kód. Kódом právneho systému je rozlíšenie spravodlivosti a nespravodlivosti, kódom ekonomického systému je platba alebo dlh, kódom politického systému je moc alebo bezmocnosť. Zúčastniť sa reprodukcie funkčného systému môžu len tie komunikácie, ktoré nesú daný funkčne špecifický kód. Každý funkčný subsystém spoločnosti má svoju vlastnú, špeciálnu funkciu a svoj vlastný kód pre interné komunikácie.¹⁷

Vývin ľudských bytostí a vývoj spoločnosti je možné zhrnúť do týchto východísk.

- Ľudská schopnosť vyvíjať činnosť, uplatňovať moc a uvedomovať si vlastnú identitu a spolupatričnosť je dôsledkom ich zakotvenosti v ľudských spoločenských vzťahoch. V tomto zmysle moc a identita spolu neoddeliteľne súvisia.
- Sociálny život sa odohráva v zložitých, vzájomne prepojených sieťach vzájomnej závislosti medzi ľuďmi, skupinami a inštitúciami. Medzi siete vzájomnej závislosti patria príbuzenské a triedne vzťahy alebo štruktúra verejnej správy.
- Siete vzájomnej závislosti sa v priebehu času menia v dôsledku pôsobenia dlhodobých a väčšinou neplánovaných sociálnych procesov, ktoré majú identifikovateľnú štruktúru. Pre sociologickú analýzu je kľúčovým pojmom proces.
- Siete vzájomnej závislosti a procesy majú významný vplyv na psychologické utváranie či „habitus“ jednotlivcov a skupín. Najmä ovplyvňujú ich schopnosť ovládať seba, iných ľudí a svet prírody napríklad prostredníctvom vedy. Z tohto pohľadu existuje niečo ako „národný habitus“ alebo „národná povaha“, ktorá sa vyvíja v priebehu storočí v komplexe zložitých interakcií medzi elitami a ostatnými skupinami spoločnosti.
- Jednou z úloh humanitných vied je poskytovať starostlivosť o ľudskú schopnosť uplatňovať rozumnú (nerepresívnu) kontrolu nad sebou. To je možné dosiahnuť sprostredkovaním vedomostí o historických a sociálnych procesoch a sieťach vzájomnej závislosti, ktoré utvárajú sociálnu existenciu ľudí.
- Európsky sociálny vývoj v uplynulom tisícročí bol charakterizovaný dlhodobou tendenciou, často prerušovanou či obrátenou, smerujúcou k vytváraniu stále hustejších a zložitejších sietí vzájomnej závislosti, v ktorých sa objavujú relatívne

¹⁶ BERGER, P. & T. LUCKMANN. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.

¹⁷ LUHMANN, N. A Sociological Theory of Law.

stále monopoly zavádzajúce vysokú mieru sebakontroly. Medzi nich patria kráľovské dvory a centrálné štátne byrokratické aparáty.

- Procesy v ktorých jednotlivci získavajú rastúcu sebakontrolu a vzájomnú závislosť vo vzťahu k stále stabilnejším mocenským monopolom, vytvárajú celkový civilizačný proces. Civilizačný proces je možné vysledovať v priebehu histórie v rôznych spoločensko-kultúrnych kontextoch. Môžu nastať aj prerušenia a zvraty, vedúce k nástupu decivilizačných tendencií, ktorých dôsledkom je klesajúca kontrola a zvýšená nestabilita.¹⁸

V závislosti od toho, čo vstupuje do vzťahových sietí, rozlišujeme štyri druhy spojív, ktoré ovplyvňujú a stmelujú spoločnosť. Sú to spojivá ideí, pravidiel, konaní a záujmov. Vzájomne prepojené siete ideí (viery, presvedčení, definícií) tvoria ideologickú dimenziu poľa, teda sociálne vedomie. Vzájomne prepojené siete pravidiel (noriem, hodnôt, predpisov, ideálov) tvoria normatívnu dimenziu poľa, teda sociálne inštitúcie. Ideologické a normatívne dimenzie zodpovedajú oblasti, ktorá sa tradične nazýva kultúra. Vzájomne prepojené siete konaní tvoria interakčnú dimenziu poľa, čiže sociálnu organizáciu.¹⁹ Vzájomne prepojené siete záujmov (životných príležitostí, možností, prístupov ku zdrojom) tvoria dimenziu životných príležitostí, čiže sociálnu hierarchiu. Dimenzia interakčná a dimenzia životných príležitostí sú spojivom spoločnosti *sensu stricto*. S cieľom zdôrazniť túto mnohodomenziálnosť poľa môžeme hovoriť o sociálno-kultúrnom poli.²⁰

Moderné spoločnosti sa vyznačujú charakteristikami, ktoré ich odlišujú od predchádzajúcich spoločností. Ide najmä o tieto charakteristiky.

Generalizácia je prvou základnou charakteristikou modernizácie a modernej spoločnosti. Moderné spoločnosti sú vďaka postupujúcemu procesu generalizácie stále abstraktnejšie. Zároveň vďaka postupujúcej individualizácii sú stále viac nesúrodé, vďaka prehlbujúcej sa diferenciacii sú ich časti stále špecializovanejšie a vďaka postupujúcej racionalizácii sú stále účelnejšie usporiadané. Vysoká miera generalizácie vzťahov je pre modernú spoločnosť určujúca. Nárast miery generalizácie spoločenských vzťahov výrazne zvyšuje zameniteľnosť tých, ktorí do takýchto vzťahov vstupujú. Proces generalizácie spoločenských vzťahov má pritom na život modernej spoločnosti výrazne ambivalentný dosah. Zovšeobecnené a formalizované sociálne štruktúry umožňujú na jednej strane

¹⁸ ELIAS, N. The civilizing process: the history of manners and State formation and civilization.

¹⁹ ETZIONI, A. Law and Society in a Populist Age: Balancing Individual Rights and the Common Good.

²⁰ SZTOMPKA, P. Socjologia zmian społecznych.

zvyšovať výkonnosť vo všetkých oblastiach spoločenského života. Spôsob rozhodovania a koordinovania ľudských činností, tých ktorí tieto štruktúry vykonávajú, však na druhej strane vedie k výraznému zvyšovaniu neosobnosti, čo ľuďom sťažuje identifikáciu so spoločnosťou a jej subsystémami a vyvoláva v nich pocity odcudzenia.²¹ Cenou za dosahovanie vyšších výkonov a výsledkov je nárast neosobnosti, anonymity a formálnosti v sociálnych vzťahoch, ktoré mnohým ľuďom nevyhovujú.

Individualizácia je druhou základnou charakteristikou modernizácie a modernej spoločnosti. Proces individualizácie, predstavuje výrazný nárast významu jednotlivca, ktorý sa vymaňuje z obmedzujúcich pút a väzieb sociálnych útvarov tradičnej spoločnosti. Spravidla má ambivalentný charakter. Ľudia sú začlenení do nových, abstraktných, neosobných, komplexných a oveľa zložitejších štruktúr a vzťahov modernej spoločnosti. Tieto vzťahy a štruktúry sú generalizované. Nie sú viazané na konkrétnych ľudí v konkrétnych činnostiach alebo situáciách, ako to bolo v tradičnej spoločnosti. Jednotlivci sú v týchto štruktúrach nahraditeľní, zameniteľní a tieto štruktúry pretrvávajú napriek permanentnej výmene jednotlivcov, ktorí sú v nich situovaní.²² S uvedenými zmenami korešpondovali aj zmeny v systéme hodnôt a významov a zmeny v myslení a konaní ľudí. Problém jednotlivca v modernej spoločnosti spočíva v tom, že musí riešiť problém, ako sa zorientovať v sociálnej realite a ako v nej nájsť svoju identitu v situácii, v ktorej už neexistuje sociálna opora, ktorú ľuďom kedysi poskytoval rod, rodina, kmeň a iné štruktúry tradičnej spoločnosti. Navyše na človeka pôsobia abstraktné, generalizované štruktúry, ktorých vplyvu nie vždy rozumie, alebo si ho ani neuvedomuje.

Funkčná diferencovanosť je tretou základnou charakteristikou modernizácie a modernej spoločnosti. Vzniká po tom, ako v procesoch modernizácie sa stratila dovtedajšia viacnásobná účelovosť sociálnych útvarov a vznikli diferencované, funkčne špecifické oblasti spoločnosti, ako sú ekonomika, politika, technika, kultúra, veda.²³ Súkromná sféra sa oddeľuje od verejnej sféry. Na základe prehlbovania delby práce a diferenciacie činností a sociálnych rol sa stále prehľbuje funkčná diferenciacia spoločenských subsystémov, ktoré sa stávajú navzájom čoraz viac nezávislé.²⁴ Až táto diferenciacia umožnila každému funkčnému podsystému rozvíjať sa samostatne, niekedy aj bez ohľadu na potreby a požiadavky ostatných podsystémov. Proces funkčnej diferenciacie má svoje problematické dôsledky. Tradičné sociálne útvary ktoré

²¹ HARTMANN, N. Štruktúra etického fenoménu.

²² LOVAŠ, L. Sociálne normy a spravodlivosť v sociálnej psychológii.

²³ KARDIS, K. Základy sociológie.

²⁴ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

zabezpečovali aj sociálnu súdržnosť sa stali jedným z mnohých funkčných subsystémov spoločnosti a súkromnou vecou jednotlivcov. To sociálnu súdržnosť spoločnosti výrazne oslabilo. Každý subsystém spoločnosti začal fungovať relatívne samostatne.²⁵ Záväznosť všeobecných pravidiel a noriem (náboženských, či mocou daných) zmizla, alebo sa veľmi oslabilo. Spolu s touto horizontálnou diferenciaciou vznikol v modernej spoločnosti aj nový (triedny) systém vertikálnej sociálnej diferenciacie.

Racionalizácia je štvrtou základnou charakteristikou modernizácie a modernej spoločnosti. Vysoká miera racionalizácie, znamená také usporiadanie spoločnosti, ktoré zvyšuje predpovedateľnosť a ovládateľnosť jej fungovania a vývoja. Jedným z výsledkov racionalizácie je i vyčlenenie subsystémov, sektorov spoločnosti, ktoré sa riadia (najmä) logikou svojho fungovania a vývoja. Každý subsystém funguje relatívne nezávisle od ostatných subsystémov.²⁶ Ak vzniknú rozpory medzi fungovaním či vývojom rôznych subsystémov, vzniká pre ľudí problém, kto medzi nimi bude arbitrom. Účelová racionalita sa zo sektoru ekonomiky šíri aj do iných oblastí života spoločnosti a podriaďuje ich kritériu financovateľnosti, ekonomickej rentability, výhodnosti a ziskovosti. Pre oblasť kultúry, zdravotníctva, vzdelávania, alebo sociálneho zabezpečenia sa táto vlastnosť moderny stáva veľmi nebezpečná. Vyplýva to z toho, že tieto subsystémy sa musia podrobovať kritériám ekonomického systému, čo má ďalekosiahle dôsledky pre ich vývoj.²⁷

²⁵ LEHMANNOVÁ, Z. a kol. Paradigma kultur.

²⁶ BAUMAN, Z. Tekutá modernita.

²⁷ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

Sféry spoločnosti

Sociálna štruktúra spoločnosti je relatívne trvalý a stabilný systém rolí, noriem, statusov a inštitúcií v skupine, subsystéme alebo spoločnosti. Je stabilnou charakteristikou daného sociálneho systému. Odlíšenie stálych rysov sociálneho systému od meniteľných vlastností možno využívať pri porovnaní rôznych sociálnych systémov či sledovaní vývoja sociálneho systému.²⁸

Spoločnosť chápeme ako otvorený a priepustný systém, ktorý je dynamický v čase a priestore. Charakteristickým znakom spoločnosti je vnútorná usporiadanosť sfér a ľudí, ktorí sú spojení spoluprácou a inštitúciami, ktoré v spoločnosti existujú. Primárne rozoznávame štyri základné sféry spoločnosti, ktoré vytvárajú štruktúru spoločnosti.²⁹

Duchovno-kultúrnu sféru spoločnosti predstavujú určité zvyky, tradície, právo, náboženstvo alebo morálka. Táto sféra predstavuje duchovné hodnoty, ktoré majú kultúrny rozmer v súlade s reálnym stavom spoločnosti. Keďže spoločnosť je v neustálom vývoji, môže dochádzať k nesúladu medzi duchovnou a kultúrnou sférou, ktorá ovplyvňuje sociálny život v spoločnosti. Vznik rozdielov medzi duchovnou a kultúrnou sférou v oblasti hodnôt, cieľov a foriem prejavu vedie nevyhnutne k zmenám v duchovnej alebo kultúrnej sfére, resp. v oboch sférah súčasne.³⁰ Duchovno-kultúrna sféra môže mať a spravidla aj má národný, regionálny alebo lokálny charakter. Od tejto sféry závisí miera duchovného blahobytu v spoločnosti. Kultúra spoločnosti je súborom živých, aktuálnych výtvorov a vzorov zohrávajúcich významnú rolu v živote spoločnosti. Kultúrne dedičstvo, je iba tá časť systému, ktorá bola odovzdaná nasledujúcim pokoleniam, teda tá časť, ktorá sa historicky osvedčila. Kultúra je vždy lokalizovaná v nejakom priestore a môže existovať len v nejakej spoločnosti.

Ekonomickú sféru spoločnosti reprezentuje sféra výroby a služieb, ekonomických vstupov a výstupov. Teda všetkého, čo spoločnosti prináša ekonomický prospech, ale aj záväzky pre spoločnosť. Každá spoločnosť v záujme svojho prežitia musí zabezpečiť výrobu a rozdeľovanie tovarov a služieb zabezpečujúcich uspokojovanie základných potrieb ľudí. Túto úlohu plnia ekonomické inštitúcie spoločnosti. Ekonomické inštitúcie teda zabezpečujú výrobu, výmenu, rozdeľovanie a spotrebu tovarov a služieb v spoločnosti.

²⁸ CHORVÁT, I. Sociológia.

²⁹ BAUMAN, Z. Individualizovaná spoločnosť.

³⁰ KARDIS, K. Základy sociológie.

Cieľom tejto sféry je uspokojovanie ekonomických potrieb spoločnosti. Zároveň je potrebné pochopiť, že práve od tejto sféry závisí miera ekonomického blahobytu spoločnosti. Ekonomické možnosti spoločnosti nepriamo vplyvajú na ochranu občianskych a ľudských práv, ktoré spoločnosť garantuje.³¹ Ak spoločnosť nemá ekonomické zdroje na zabezpečenie garancie ľudských a občianskych práv, bolo by zaväzovanie sa k ich garancii len formálne, keďže spoločnosť nie je schopná ich reálne zabezpečiť. Ekonomická sféra je zároveň garanciou zachovania primeranej úrovne kvality života jednotlivých členov spoločnosti.³²

Sociálnu sféru spoločnosti, ktorá je podmienená sociálnym rozvrstvením obyvateľstva, charakterom sociálnych procesov a javov v spoločnosti. Je to sféra širokého spektra vzťahov a ľudských interakcií v ktorých každý jednotlivec je členom rôznych spoločenských skupín. Pričom v týchto skupinách zastáva množstvo sociálnych pozícií a k nim prislúchajúce sociálne roly.³³ Sociálna sféra závisí od štruktúry spoločnosti, ktorá zodpovedá sociálno-ekologicko-ekonomickým vzťahom existujúcim v spoločnosti. Sociálna sféra vypovedá o stupni rozvoja sociálnych vzťahov v spoločnosti a o ich obsahu.³⁴ Základným východiskom sociálnych vzťahov je sociálna spravodlivosť. Spoločnosť vníma spravodlivosť ako výsledok rôznych čiastkových, subjektívnych hodnotení a chápaní sociálnych rozdielov a nerovností.³⁵ Sociálna spravodlivosť ako princíp sociálnej politiky je chápaná ako výsledok činnosti rôznych subjektov. Je to stav, ktorý odzrkadľuje výkony, vstupy, výstupy, rozdelenie príjmov, príležitostí. Tento stav je následne na základe legislatívnych alebo všeobecne uznávaných noriem považovaný za spravodlivý alebo nespravodlivý. Rozdiel v chápaní spravodlivosti je v tom, či ju vnímame ako spôsob správania a teda proces, alebo ako výsledok správania, čiže stav. Klasická definícia spravodlivosti vníma ako proces. Rozdelenie zdrojov, dôchodkov, resp. príležitostí môže byť spoločensky prijateľné alebo neprijateľné, ale nie spravodlivé alebo nespravodlivé. Pri snahách vlády o zmenu v týchto oblastiach, nejde o nápravu nespravodlivosti, ale o snahu o zmenu stavu vecí.³⁶

Politickú sféru spoločnosti vytvárajú politické predpoklady pre fungovanie ostatných sfér spoločnosti. Politika predstavuje moc, ktorá riadi a zasahuje do všetkých sfér spoločnosti. Vertikálna diferenciácia má prevažne charakter sociálnych nerovností, kedy členovia spoločnosti nemajú rovnaký prístup k sociálnym zdrojom, najmä k tým najvýznamnejším za

³¹ VÁCLAVÍK, D. Náboženství a moderní česká společnost.

³² KREBS, V. et al. Sociální politika.

³³ LIPOVETSKY, G. Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu.

³⁴ TUCKMAN, B. W. & M. A. JENSEN. Stages of Small-group Development Revisited.

³⁵ STANEK, V. et al. Sociální politika.

³⁶ HOREHÁJOVÁ, M. Spravodlivosť v kontexte princípov sociálnej politiky.

ktoré môžeme považovať moc, bohatstvo, prestíž.³⁷ V politickom živote spoločnosti, teda v boji o získanie či udržanie si moci a v jej využívaní pri riadení spoločnosti, sa možno stretnúť s rôznymi (politickými) ideológiami, ktoré vytvárajú a využívajú jednotlivci i skupiny vo svoj prospech pri dosahovaní svojich politických cieľov.

Politika ovplyvňuje ústavodarný a zákonodarný proces, vzhľadom na politické zloženie zákonodarných orgánov. Taktiež ovplyvňuje štruktúru štátnej správy, zloženie orgánov samosprávy a ďalšie sféry verejného života. Podmienkou existencie a fungovania jednotlivých sfér sú ich pomerne zložité vzájomné interakcie, ktoré podliehajú dynamickej a permanentnej zmene.³⁸

³⁷ SOPÓCI, J. a kol. Sociálna stratifikácia a mobilita na Slovensku.

³⁸ TVRDOŇ, M. Spoločnosť, sféry spoločnosti. In: B. BALOGOVÁ a E. ŽIAKOVÁ. eds. Vademecum sociálnej práce. Terminologický slovník.

Modely sociálneho spolužitia

*Sociálny*³⁹ je termín pôvodne prevzatý z latinčiny z výrazov socius – druh, spoločník, účastník, spojenec; socio – spájam, družím, zjednocujem, zdieľam, účastním sa; socialis – spojenecký, družný, spoločenský, manželský; societas – spoločenstvo, spolok, združenie, zväzok, spojenectvo. Vo francúzskom, španielskom a ruskom jazyku pojem „sociálny“ znamená „spoločenský“ a v týchto jazykoch má zvyčajne štyri významy:

- žijúci v kolektíve,
- týkajúci sa vzájomných vzťahov ľudí, alebo spoločenských tried a skupín,
- týkajúci sa spoločnosti,
- organizované zhromaždenie alebo hnutie.⁴⁰

V súčasnej spoločnosti v postmodernej dobe sa pojem „sociálny“ často odvoláva na politiku prerozdelenia (redistribúcie), ktorej cieľom je uplatňovanie prostriedkov vo verejnom záujme, napríklad sociálneho zabezpečenia. Medzi politické záujmy potom patria aj také problémy ako napríklad sociálne vylúčenie, sociálna patológia či sociálna súdržnosť.⁴¹

Aby ľudia ochotne spoločne vytvárali sociálne formy, v ktorých sú ochotní zdieľať priestor s inými ľuďmi a podieľať sa na kooperácii v ekonomickej i sociálnej sfére, musia existovať dôvody, ktoré ich rozhodovanie ovplyvnia. Na základe týchto dôvodov, ktoré viedli k vytvoreniu spoločnosti, ako sociálnej formy spolužitia, je možné vytvoriť teoretické koncepty na základe zohľadnenia rôznych príčin vzniku spoločnosti. Medzi takéto teoretické koncepty možno zaradiť.

- *Model konsenzuálny.* Predpokladá, že pri vzniku a rozvoji každého sociálneho poriadku stojí nepísaná zmluva, podľa ktorej sa ľudia viac či menej vedome zaväzujú, že budú dodržiavať spoločné pravidlá umožňujúce vzájomné spolužitie. Na základe zhody v tom, ako by mali vyzerajú hodnoty, normy, ciele a vzťahy v spoločnosti, sa jednotlivci pripájajú k spoločenstvu.⁴²

Na spoločnosť sa pozerá ako na celok a za najdôležitejšiu vlastnosť spoločnosti považujú vzájomnú súvislosť ľudí a častí. Vzájomná súvislosť je daná existenciou vzťahov medzi ľuďmi a časťami, ktoré spoločnosť tvoria. Tieto súvislosti medzi

³⁹ STANEK, V. et al. Sociálna politika.

⁴⁰ PETRUSEK, M. et al. Sociologické pojmosloví. Sociologické školy, smery, paradigmata.

⁴¹ GEFFERT, R. Sociálna politika.

⁴² LUBELCOVÁ, G. Sociológia sociálnych problémov.

časťami tvoria poriadok v spoločnosti a ten sa vyznačuje tendenciou k sebazáchove a prejavuje sa v podobe rovnovážnej spoločnosti.

Vhodnosť a výhodnosť toho, čo spoločnosť ponúka pre svojich členov, vytvára spoločné spolužitie osôb, ktoré sa postupne začnú vymedzovať voči svojmu okoliu a zjednocovať ako samostatné spoločenstvo, ktoré sa stáva základom pre vznik spoločnosti. Z teoretických koncepcií tento koncept vychádza okrem štruktúrneho funkcionalizmu tiež z teórie sociálnej zmeny. Táto teória vychádza z predpokladu, že ľudia vo vzájomných kontaktoch rešpektujú pravidlá, ktoré im umožňujú maximalizovať zisk, ktorý im môže zo styku s ďalšími členmi spoločnosti vyplynúť. Hlavnými témami sú konsenzus a hodnoty. Konsenzus je založený na dobrovoľnom súhlase.⁴³ Ústrednú úlohu zohrávajú hodnoty, ktoré sú uznávané členmi spoločnosti a ktoré ovplyvňujú konanie jednotlivcov. V hodnotách sú vyjadrené najvyššie ciele, ktoré dávajú individuálnemu aj sociálnemu životu zmysel.⁴⁴ Hodnotový konsenzus je nevyhnutný predpoklad fungovania spoločnosti a akýkoľvek konflikt a nesúlad hodnôt je chápaný ako odchýlka a zároveň ako nežiaduci či patologický jav.

- *Model konfliktu.* Vznikol ako výrazný prúd sociologického myslenia, ktorého základom je kritická reakcia na jednostrannosť štruktúr. Teória konfliktu sa zaoberá tým, aké sily udržuju súdržnosť sociálneho poriadku, akú povahu má vnútorná štruktúra spoločnosti a k čomu táto štruktúra slúži.⁴⁵ Akákoľvek forma ľudského spolužitia vyhovuje vždy len časti zúčastnených. Ostatní sú k účasti na existujúcom sociálnom poriadku donútení i keď to pre nich nie je vždy výhodné.

Sociálny poriadok určité skupiny ľudí privileguje, iné diskriminuje. Rôzne spoločnosti sa líšia iba kritériom, na základe ktorého sa rozhoduje o tom, kto a nakoľko bude privilegovaný a kto bude na nútené spolužitie doplácať. Odlišné záujmy spôsobujú strety a konflikty, ktoré sú hlavným symptómom konkrétnej spoločnosti, príčinou jej vývoja, zmeny či zániku. Podľa teórie konfliktu dochádza ku sociálnej zmene v dôsledku stretávania sa odlišných záujmov rôznych skupín v rámci tej istej spoločnosti, poprípade v dôsledku konfliktu medzi dvoma rôznymi spoločnosťami.⁴⁶

⁴³ SCHENK, J. Kauzálne modelovanie v sociológii: princípy, metódy a aplikácia.

⁴⁴ LEVICKÁ, J. a kol. Ekosociálne prístupy v sociálnej práci.

⁴⁵ SCHENK, J. Kauzálne modelovanie v sociológii: princípy, metódy a aplikácia.

⁴⁶ ŽUPOVÁ, E. Sociologické aspekty verejnej správy.

- *Model fenomenologický a interpretatívny.* Presúva ohnisko svojho záujmu od spoločnosti ako celku a od veľkých sociálnych skupín i od veľkých ideológií a hesiel ku každodennému životu bežných ľudí.⁴⁷ Práve bežní ľudia tvoria východiskový priestor z ktorého sa odvodzujú vzťahy v spoločnosti. Tento model opúšťa celistvý pohľad na spoločnosť a závery odvodzuje z parciálnych pohľadov na jednotlivé prvky tvoriace spoločnosť.⁴⁸

So spoločnosťou sa človek nestretáva ako s hotovým faktom. Ľudia musia spoločnosť neustále interpretovať. Pýtať sa na vnútorný zmysel sociálnej skutočnosti nie je len úlohou profesionálnych spoločensky orientovaných vedcov, ale v skutočnosti to robí úplne každý človek. Kládne sa značný dôraz na zodpovednosť človeka za tvorbu svojho sveta. Nikto nemá alibi v tom, že svet, do ktorého sa narodil, si sám nevybral. Každý človek aktívne vytvára svoje vzťahy k druhým a každý si musí sám objasniť, čo pre neho svet znamená.⁴⁹

⁴⁷ ADORNO, T. Schéma masové kultury.

⁴⁸ GIBSON, J. L., J. M. IVANCEVICH & J. H. DONNELLY. Organizations – Structure, Processes, Behavior.

⁴⁹ ŽUPOVÁ, E. Sociologické aspekty verejnej správy.

Sociálny systém v sociálnej politike

Sociálny systém je vnútorne organizovaný súbor interagujúcich prvkov formujúci integrovaný celok s cieľom plniť určité funkcie, vyskytujúci sa a komunikujúci v prostredí. Je natoľko unitárnym, že nie je chaosom. Je to súbor dvoch a viacerých prvkov, ktorý spĺňa tri podmienky:

- správanie každého prvku má vplyv na správanie celku,
- správanie elementov a ich efekty na celok sú nezávislé a ak sa sformujú podskupiny prvkov,
- každá z podskupín má efekt na správanie celku, ale žiadna z nich nemá nezávislý efekt na celku.⁵⁰

Všetky procesy, ktoré v systéme prebiehajú, sú produkované systémom a zároveň všetky procesy, ktoré v systéme prebiehajú, sú procesmi seba-produkcie. Z toho možno odvodiť, že sociálny systém je z hľadiska procesov operačne uzavretým systémom, čo znamená, že prvky a procesy nie sú importované z prostredia, ale vytvára si ich samotný systém.⁵¹ Pri skúmaní sociálneho systému môžeme vychádzať z týchto východísk.

- *Holistické východisko.* Vychádza z toho, že vlastnosti sociálneho systému nie je možné plne odkryť štúdiom vlastností jeho prvkov. Celok je viac ako prostý súhrn jeho častí. Pre štúdium celku je nevyhnutné sa zamerať na skúmanie vzťahov medzi prvkami sociálneho systému. Zmena v každom prvku sociálneho systému závisí na zmenách v ostatných prvkoch.
- *Východisko interakcie a vzájomnej závislosti.* Medzi prvkami sociálneho systému musia existovať určité interakcie, ktoré sú na sebe závislé. Interakcia znamená, že medzi prvkami existuje určitý vzťah. Správanie v tomto vzťahu je odlišné od správania sa v inom vzťahu. Ak medzi správaniami v rôznych vzťahoch nie je rozdiel, nejde o interakciu. V tomto prípade prvky na sebe nie sú závislé.
- *Východisko progresívnej segregácie, diferenciácie a hierarchie.* Sociálne systémy vznikajú diferenciáciou pôvodnej jednoty na rôzne podriadené časti. Táto diferenciácia spôsobuje nárast komplexnosti sociálneho systému. V komplexných sociálnych systémoch sa jednotlivé jednotky špecializujú na vykonávanie rôznych

⁵⁰ ŠUBRT, J. a kol. Soudobá sociologie II.

⁵¹ JANDOUREK, J. Průvodce sociologií.

funkcií. To spôsobuje, že charakteristikou takýchto sociálnych systémov je určitá forma del'by práce. To umožňuje, aby sa sociálne systémy stávali komplexnými celkami, ktoré sú zložené z hierarchicky usporiadaných menších subsystémov.

- *Východisko otvorenosti systému voči prostrediu a transformačným procesom.* Sociálne systémy sú otvorené systémy, čo zabezpečuje ich komunikáciu s prostredím a importovanie ako energie tak i materiálu. To umožňuje rast a zmenu sociálneho systému v čase. Sociálne systémy pri napĺňaní svojho účelu transformujú vstupy, teda energie a materiály získané z prostredia na výstupy, teda energie a materiály vysielané po transformácii späť do prostredia.⁵² Sociálny systém spracováva a vnútorne reflektuje interakcie s vonkajším prostredím prostredníctvom prispôsobovania štruktúr tak, aby systému umožnili reakcie na dôležité udalosti prebiehajúce v prostredí.
- *Východisko napĺňania účelu (teleologické).* Interakcie vo vnútri sociálneho systému musia sledovať naplnenie určitého cieľa. Cieľom rozumieme finálny stav alebo priblíženie sa stavu homeostázy. Cieľ, resp. ciele sociálneho systému, nemusia byť pre systém interne dané. Môže ísť o cieľ, či ciele, ktoré systému pripisuje pozorovateľ, ktorý daný sociálny systém študuje. Cieľ je významný faktor pre vznik, formovanie štruktúry a noriem sociálneho systému. Od cieľa závisí aj obsadzovanie jednotlivých pozícií v sociálnom systéme. Aby bol sociálny systém efektívny, musí byť cieľ prít'azlivý a spoločný pre všetkých členov tohto systému.
- *Východisko homeostázy.* Je to schopnosť systému priebežne dosahovať stav dynamickej rovnováhy. Homeostáza znamená samočinné udržiavanie hodnoty veličín sociálneho systému na približne rovnakej hodnote. Nejedná sa o návrat do východiskového stavu. Sociálny systém sa snaží o dosiahnutie takého rovnovážneho stavu, ktorý by maximalizoval jeho šance na prežitie a rast. Tento stav sa môže, ale nemusí zhodovať s počiatočným stavom sociálneho systému.
- *Východisko entropie.* Entropia predstavuje množstvo náhodností a chaosu, ktorý existuje v každom sociálnom systéme. Sociálne systémy smerujú k narastaniu entropie. Ak proti entropii nevyvinú žiadne aktivity, postupne zdegenerujú do inertnej masy. Sociálne systémy vytvárajú negatívnu entropiu prostredníctvom informačných systémov.

⁵² LEVICKÁ, J. a kol. Ekosociálne prístupy v sociálnej práci.

- *Východisko regulácie a spätnej väzby.* Aby sociálny systém mohol naplniť svoj účel, musia byť jeho prvky určitým spôsobom regulované. To umožňuje zistiť odchýlky a deviácie a zabezpečiť ich nápravu. Zisťovanie odchýlok je úlohou kontrolných mechanizmov, ktoré sú predpokladom efektívnej kontroly systému. V rámci kontrolných mechanizmov sociálneho systému rozoznávame negatívnu kontrolujúcu väzbu, ktorá je zameraná na korekciu chýb po tom, ako sa vyskytli a anticipatívnu kontrolujúcu väzbu, ktorá sa používa na odhalenie chýb, ktoré môžu nastať v budúcnosti. To umožňuje urobiť korektúru skôr, ako sa chyba vyskytne.
- *Východisko sebareferencie.* Sociálny systém odkazuje sám na seba. Sociálny systém existuje vo svete, ktorý sám vyprodukoval. Systém nastoľuje vzťahy k sebe samému a diferencuje tieto vzťahy od vzťahov k svojmu prostrediu. Systém je sebareferenčný, ak môže prvky z ktorých pozostáva, sám konštituovať ako funkčné jednotky.
- *Východisko ekvifinality.* Sociálne systémy disponujú rôznymi alternatívnymi cestami. Tie im umožňujú z rôznych východiskových bodov a za rôznych podmienok dosiahnuť ten istý cieľ.⁵³

Každý sociálny systém má určitú štruktúru, ktorá je podmienkou pre udržanie sociálneho systému. Sociálny systém obsahuje tri konštitutívne prvky a to celistvosť, časti a vzťahy. Systém okrem toho, vykonáva určité transformačné procesy ktoré nachádzame najmä v inpuť a outpuť systému. Základom sociálneho systému je organizácia, bez ktorej systém nemôže existovať.⁵⁴ Okrem organizácie, je to aj kontinuita identity a orientácia na cieľ. Sociálne systémy sa reprodukujú prostredníctvom svojich prvkov pričom sám systém rozhoduje o ich podobe. Za náležitosti sociálneho systému je možné považovať:

- udržanie spoločenského poriadku,
- dosiahnutie cieľov,
- prispôbivosť spoločenských zdrojov,
- integráciu.⁵⁵

Pri skúmaní sociálnych systémov môžeme podľa ich štruktúry vymedziť formálne a neformálne sociálne systémy. Formálny sociálny systém má svoje formálne a neformálne štruktúry. Za základné formálne štruktúry formálneho systému možno považovať:

- štruktúru moci (hierarchická, ekonomická, donucovacia),

⁵³ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

⁵⁴ JANDOUREK, J. Průvodce sociologií.

⁵⁵ BEBLAVÝ, M. Sociální politika.

- štruktúru vlády (administratívna, správna, inštitucionálna),
- štruktúru služieb (procesné, činnosť, poskytovacie).⁵⁶

Formálny systém má aj neformálne štruktúry, ktoré majú vplyv na jeho fungovanie, teda na vzťahy vo vnútri systému. Neformálna štruktúra zahŕňa osobné vzťahy, väzby a interakcie ľudí v spoločnosti vzniknuté prirodzene, neformálne a neoficiálne.⁵⁷ Ich základom je skutočnosť, že človek je vo svojej podstate spoločenský a sociálne založený. Toto sú hlavné atribúty vytvárania neformálnych štruktúr. Všetko sa odohráva prirodzeným, neformalizovaným spôsobom mimo rámca formálnej štruktúry. Neformálna štruktúra má svoju horizontálnu, vertikálnu aj diagonálnu dimenziu. Sociálne štruktúry môžu byť svojou podstatou demokratické, autoritárske, alebo totalitné.⁵⁸

Sociálny systém je tvorený viacerými oblasťami, ktoré sú predmetom záujmu sociológie a sociálnej politiky. Ide najmä o tieto oblasti.

- *Sociálne zabezpečenie.* Sociálne zabezpečenie predstavuje súbor právnych, finančných, organizačných nástrojov a opatrení, ktorých cieľom je kompenzácia nepriaznivých finančných a sociálnych dôsledkov životných situácií, ohrozujúcich sociálne práva alebo predchádzanie takýmto životným situáciám.⁵⁹ Je súčasťou sociálnej politiky a patrí medzi nástroje na realizáciu cieľov a úloh sociálnej politiky. Predstavuje súbor inštitúcií, zariadení, opatrení a vzťahov, prostredníctvom ktorých sa predchádza, alebo zabezpečuje zmiernenie a odstránenie dopadov sociálnych udalostí. Poskytuje sociálne výhody dostupné všetkým občanom rovnakou mierou bez ohľadu na výšku príjmov či ekonomické postavenie.⁶⁰ Sociálne zabezpečenie tvorí súhrn právnych opatrení, ktoré chránia jednotlivca a jeho rodinu pred následkami dočasného alebo trvalého prerušenia pravidelného príjmu alebo podstatného zníženia príjmu v dôsledku zdravotných či iných nákladov, za účelom udržania primeranej životnej úrovne. Má tri základné formy: sociálne poistenie, štátnu sociálnu podporu a sociálnu pomoc.⁶¹ Sociálne zabezpečenie zahŕňa sociálne inštitúcie, ktoré môžeme vymedziť ako:

⁵⁶ GIDDENS, A. Sociologie.

⁵⁷ DONELLY, J. H., J. L. GIBSON & J. M. IVANCEVICH. Management.

⁵⁸ TOMEŠ, I. Úvod do teórie a metodológie sociálnej politiky.

⁵⁹ POLONSKÝ, P. a Z. PILLÁROVÁ. Kapitoly zo sociálnej politiky.

⁶⁰ GIDDENS, A. Sociologie.

⁶¹ GEJDOŠOVÁ, Z. Sociálne zabezpečenie v systéme verejnej správy na Slovensku.

- *sociálne poistenie*, prostredníctvom ktorého si občania odkladajú časť svojej spotreby pre prípad nepredvídanej sociálnej udalosti v budúcnosti. Je výrazom sociálnej zodpovednosti občanov k sebe a svojej rodine;
 - *štátna sociálna podpora*, ktorou sú občania štátom zabezpečení pre prípad sociálnej udalosti, teda sociálnej situácie, kedy je účelné predovšetkým rodinu s deťmi podporiť napr. pri narodení dieťaťa, starostlivosti o neho atď. Sociálna podpora je výrazom sociálnej redistribúcie a štátom organizovanej solidarity;
 - *sociálna pomoc*, ktorá je občanom v núdzi poskytovaná sociálnym subjektom na uspokojovanie ich potrieb v takom rozsahu, ktorý považuje za nevyhnutný alebo primeraný. Je výrazom sociálnej solidarity alebo dobročinnosti.⁶²
- *Zdravotná politika*. Zameriava sa na ochranu, podporu a obnovu zdravia obyvateľstva, poskytuje aktivity zamerané na liečbu a aktivity zamerané na ochranu a podporu zdravia. Zdravotníctvo je definované ako spoločenská sústava profesionálnych odborných inštitúcií, zariadení a orgánov, pracovníkov a im odpovedajúcich činností, slúžiacich špeciálne k poskytovaniu zdravotnej starostlivosti s primeraným cieľom podporovať, zachovávať a obnovovať zdravie. Sieť verejných zdravotníckych zariadení poskytuje väčšinu zdravotníckych služieb na základe zmluvného vzťahu so zdravotnými poisťovňami.⁶³
 - *Rodinná politika*. Je to súbor praktických opatrení, ktoré sú zamerané na rodinnú jednotku. Pri jej koncipovaní sa vychádza z vlastných historických, ekonomických, sociálnych, kultúrnych a náboženských tradícií. Je to súbor koordinovaných a koherentných politík, s jasne vymedzenými cieľmi, ktoré sa usilujú o poskytnutie všeobecnej podpory rodinám. Rodinná politika sa odvíja od vzťahov štyroch aktérov, ktorými sú štát, rodina, trh a občianska spoločnosť.⁶⁴ Význam rodiny pre ľudskú spoločnosť vyplýva z funkcií, ktoré rodina plní voči svojim členom. Medzi tieto funkcie patrí najmä biologická, ekonomická, výchovná, emocionálna, ochranná a socializačná funkcia. Rodinná politika ako subsystém sociálnej politiky sa zameriava na podporu realizácie rodinných funkcií, predovšetkým jej výchovného a socializačného pôsobenia. Opatrenia prijímané v rámci rodinnej politiky sa pripravujú za aktívnej spoluúčasti nie len odborníkov z oblasti sociálnej politiky, ale

⁶² KREBS, V. et al. Sociální politika.

⁶³ BÁRTLOVÁ, S. Sociologie medicíny a zdravotnictví.

⁶⁴ JUSKO, P. Základy sociálnej politiky.

taktiež školstva, zdravotníctva, práva, ekonomiky a iných oblastí. Tým rodinná politika získava medzirezortný charakter.⁶⁵ Vzhľadom na historické, politické, kultúrne a ďalšie špecifiká môžeme pozorovať rôzny vývoj rodinnej politiky v jednotlivých krajinách. Podľa cieľov a nástrojov rozoznávame tri systémy rodinnej politiky:

- *klasický liberálny systém* – predpokladá vysokú mieru vlastnej zodpovednosti rodín. Sociálna garancia štátu je orientovaná len na rodiny pod hranicou chudoby a rodiny so sociálnou patológiou. Okrem štátu sú významným subjektom rodinnej politiky aj neštátne sociálne subjekty;
 - *sociálnodemokratický trhový systém* – predpokladá uspokojovanie sociálnych potrieb rodiny na základe pracovných výkonov a zásluh. Štátna podpora rodín je poskytovaná aj na základe testovania príjmov rodín a na spoločensky uznanej minimálnej úrovni jednotlivých potrieb rodín, ktorá môže prekračovať hranicu životného minima;
 - *univerzalistický systém* – poskytuje garancie väčšine alebo všetkým rodinám nezávisle na tom, či sú sociálne odkázané. Je založený na značnej redistribúcii s dominantnou úlohou štátu a výrazným obmedzením neštátnych subjektov.⁶⁶
- *Bytová politika.* Zahrňuje aktivity štátu smerujúce k podpore bývania. Bývanie patrí medzi základné potreby človeka. Nevyhnutným predpokladom ekonomickej prosperity spoločnosti je aj mobilita pracovnej sily, ktorú nie je možné dosiahnuť bez efektívnej politiky vo sfére bývania.⁶⁷ Podstatou každej bytovej politiky je systém poskytovania bývania, a to buď na základe prídellového alebo trhového systému. Prídellovým systémom sa rozdeľujú byty podľa kritérií určených v právnych normách tým, ktorí to najviac potrebujú. Trhový systém vychádza zo skutočnosti, že byty sú tovarom a teda sa získavajú na základe ponuky a dopytu.⁶⁸ V bytovej politike, ako aj pri iných odboroch sociálnej politiky, má nezastupiteľnú úlohu štát. Vytvára príslušnú legislatívu pre bývanie a umožňuje dostupnosť bývania tým, ktorí nie sú schopní si ho zabezpečiť zo svojich súkromných zdrojov.⁶⁹ Štát ovplyvňuje bytovú politiku viacerými spôsobmi a to najmä:

⁶⁵ JUSKO, P. Základy sociálnej politiky.

⁶⁶ KREBS, V. et al. Sociální politika.

⁶⁷ POLONSKÝ, P. a Z. PILLÁROVÁ. Kapitoly zo sociálnej politiky.

⁶⁸ STANEK, V. et al. Sociální politika.

⁶⁹ GEFFERT, R. Sociální politika.

- priamou finančnou podporou bývania;
 - príspevkom na bývanie osobám a rodinám s nižšími príjmami;
 - nepriamou finančnou podporou;
 - štátnym príspevkom k stavebnému sporeniu;
 - bonifikáciou úrokov hypotekárnych úverov;
 - znížením daňového zaťaženia vlastníkov bytov.⁷⁰
- *Politika zamestnanosti.* Predstavuje opatrenia smerujúce k vyvážení ponuky a dopytu na trhu práce, k rovnováhe trhu a efektívnemu využitiu pracovných síl. Politika zamestnanosti, tzv. „veľká politika zamestnanosti“, tvorí súčasť hospodárskej a sociálnej politiky štátu. Je realizovaná cez sústavu makroekonomických politík. Jej cieľom je na základe využitia zodpovedajúcich nástrojov hospodárskej a sociálnej politiky vhodnou kombináciou nástrojov umožniť nájsť si zamestnanie všetkým, ktorí môžu a chcú pracovať. Ideálom tohto cieľa, je plná a produktívna zamestnanosť. Tento cieľ vychádza z rešpektovania základného sociálneho práva v pracovnoprávných vzťahoch, a to práva na prácu.⁷¹ Na druhej strane, tzv. „malá politika zamestnanosti“ predstavuje politiku trhu práce, ktorú tvorí prienik hospodárskej a sociálnej politiky.⁷² Politika zamestnanosti je orientovaná hlavne na tieto aktivity:
 - rozvoj infraštruktúry trhu práce budovaním siete špecializovaných inštitúcií, ktoré poskytujú informácie a poradenstvo a prostredníctvom ktorých sa pomáha uchádzačom o prácu;⁷³
 - podpora vytvárania nových pracovných miest a pracovných činností, poskytovanie finančnej podpory zamestnávateľom, začínajúcim podnikateľom, uľahčovanie zamestnávania mladistvých a občanov so zdravotným postihnutím, podpora aktívnej činnosti formou menších obecných služieb;
 - zvýšenie adaptability pracovnej sily, jej mobility, podpora rekvalifikačných programov;
 - poskytovanie dávok a podpory v nezamestnanosti dočasne nezamestnaným.⁷⁴

⁷⁰ POLONSKÝ, P. a Z. PILLÁROVÁ. Kapitoly zo sociálnej politiky.

⁷¹ JUSKO, P. Základy sociálnej politiky.

⁷² POLONSKÝ, P. a Z. PILLÁROVÁ. Kapitoly zo sociálnej politiky.

⁷³ POTŮČEK, M. et al. Veřejná politika.

⁷⁴ KREBS, V. et al. Sociální politika.

- *Politika vzdelávania.* Je zameraná na zabezpečenie osobnostného vývinu a rozvoja spoločnosti.⁷⁵ Vzdelávacej politike prislúcha v spoločnosti významné miesto. Vyplýva to z poslania, ktoré vzdelanie plní v spoločnosti. Vzdelanie je výsledkom dvoch procesov, ktoré vzájomne súvisia, a to výchovy a vzdelávania. Výchova je chápaná ako formatívny proces, v ktorom sa utvárajú osobnostné vlastnosti jednotlivca a súčasne si jednotlivec osvojuje normy správania sa v spoločnosti. Vzdelávanie je proces, v ktorom prevažuje informatívny aspekt a jednotlivec si osvojuje poznatky a spôsobilosti.⁷⁶ So vzdelávacou politikou súvisí aj kvalifikácia. Pod týmto pojmom môžeme všeobecne rozumieť súhrn schopností, ktoré spoločnosť vyžaduje pre výkon určitých povolaní.⁷⁷ Funkcie vzdelania určujú jeho miesto a poslanie v spoločnosti a tvoria významný verifikačný nástroj efektívneho uplatňovania vzdelávacieho procesu v spoločenských podmienkach, ktoré sa neustále menia. K základným funkciám vzdelávania možno zaradiť tieto funkcie:

- funkcia socializácie a odovzdávania kultúry;
- funkcia činiteľa spoločenských zmien a inovácií;
- funkcia činiteľa ekonomického rozvoja;
- funkcia sociálneho a osobnostného rozvoja jednotlivca;
- funkcia profesijného umiestnenia jednotlivca.⁷⁸

Keďže vzdelávacia politika je jednou z oblastí sociálnej politiky, je potrebné vyzdvihnúť súvislosť s inými oblasťami spoločnosti. Vzdelávanie je jednou z podmienok sociálneho rozvoja, spoluurčuje sociálnu štruktúru spoločnosti a bezprostredne sa dotýka životných podmienok ľudí. Vzdelávanie pripravuje aj na zvládanie náročných situácií spojených s prechodom od vzdelávacej sféry do pracovnej sféry, resp. prechodu z jednej do druhej pracovnej sféry. Podiel dosiahnutého vzdelania na flexibilitu a profesijnej mobilitu pracovnej sily je nepopierateľný. To sú hlavné aspekty, ktoré tvoria styčnú plochu vzdelávacej a sociálnej politiky.⁷⁹

⁷⁵ DŘÍZOVÁ, E. Kapitoly zo sociálnej politiky.

⁷⁶ MANNIOVÁ, J. Kapitoly z pedagogiky. KREBS, V. et al. Sociální politika.

⁷⁷ ONDREJKOVIČ, P. Úvod do sociológie výchovy. GEFFERT, R. Sociálna politika.

⁷⁸ POLONSKÝ, P. a Z. PILLÁROVÁ. Kapitoly zo sociálnej politiky.

⁷⁹ KREBS, V. et al. Sociální politika.

Sociálna organizácia a organizačná kultúra

Slovo organizácia je odvodené z gréckeho slova „*organon*“, alebo zo známejšieho slova „*ergon*“. Sú to hierarchické štruktúry, ktoré vznikajú na základe určitých sociálnych inštitúcií, fungujú na ich základe, alebo sú mechanizmami vynucovania určitých cieľov. V najširšom význame predstavujú akýkoľvek štruktúrovaný sociálny útvar.⁸⁰ V úzkom význame sú to formálne systémy, ktorých existencia a fungovanie je charakterizované pravidlami, koordinovanými oficiálne a zámerne na základe generalizovaných algoritmov.⁸¹

Za neformálne sociálne systémy považujeme skupiny ľudí, ktorí majú síce rovnaký záujem, ale nevytvorili si žiadne formálne štruktúry na realizáciu cieľov. Tieto skupiny môžu byť uvedomé, alebo neuvedomé. Obvykle neformálne systémy za organizácie nepokladáme.

Za formálne systémy považujeme len inštitucionalizované skupiny, ktoré sú formálne organizované, t. j. usporiadané určitým spôsobom, ktorý je všetkým účastníkom známy a všetkými účastníkmi prijatý, s viditeľnými formálnymi štruktúrami. Tieto štruktúry sú usporiadané hierarchicky a jednotliví členovia v nich majú pridelené alebo zvolené roly, pričom ide o roly, ktoré sú všetkými rešpektované.⁸²

Ľudia sa často spájajú do skupín, aby mohli vykonávať činnosti, ktoré by sami nedokázali vykonávať bez obťaží. Dôstojnosť ľudskej osobnosti vyžaduje, aby jej bolo umožnené konať slobodne, na základe vlastného rozhodnutia.⁸³ Vo vzájomnom spoložití má jednotlivec a skupina preto dôvod, starať sa o práva druhého, plniť povinnosti a z vlastného popudu a rozhodnutia, angažovať sa v mnohých dielach, ktoré sú potrebné v spoločnosti pre druhých. Každý koná podľa svojho presvedčenia, úsudku a vedomia povinnosti. Konanie je možné ovplyvniť vonkajším donútením a tlakom.⁸⁴ Hlavným prostriedkom k výkonu takejto spolupráce je organizácia. Teda skupina ľudí, členov organizácie, ktorí sa zúčastňujú kolektívnych akcií za účelom dosiahnutia spoločného cieľa. Organizácie sú ústredným rysom všetkých spoločností. V moderných spoločnostiach majú organizácie vysoko formálny

⁸⁰ TOMEŠ, I. Úvod do teórie a metodológie sociálnej politiky.

⁸¹ BOLFIKOVÁ, E. Organizačná teória pre verejnú správu. Od byrokracie k inteligentnej administratíve.

⁸² GIBSON, J. L., J. M. IVANCEVICH & J. H. DONNELLY. Organizations – Structure, Processes, Behavior.

⁸³ DAFT, R. L. Organization Theory and Design.

⁸⁴ GLUCHMAN, V. Úvod do etiky.

charakter. Formálne organizácie sú racionálne navrhnuté tak, aby dosiahli svoje ciele často za pomoci explicitných pravidiel, predpisov a postupov.⁸⁵

Termín „organizácia“ patrí medzi najfrekvencovanejšie pojmy v sociálnych vedách. Moderné spoločnosti sú charakterizované ako spoločnosti organizácií. Všetko, čo tvorí systém podmienok pre zabezpečenie ľudských potrieb i dosahovanie špecifických individuálnych a skupinových cieľov sa odohráva v prostredí formálnych organizácií. Je to prostredie umelo regulované, kontrolované a obmedzujúce, ale zároveň poskytuje zázemie pre množstvo životne dôležitých aktivít.⁸⁶

Za organizáciu považujeme početnú skupinu osôb jednajúcich v súlade s presne definovaným súborom autoritatívnych vzťahov. V spoločnosti existuje celý rad typov organizácií, ktoré ovplyvňujú väčšinu aspektov nášho života. Medzi rozvojom organizácií a byrokratickými sklonmi možno vysledovať pomerne úzky vzťah.⁸⁷

Väčšina tradičných spoločenských systémov na svete sa vyvíjala dlhodobo a na základe zvyklostí a obyčajov. Oproti tomu organizácie bývajú založené účelovo s ohľadom na určité ciele. Obrovský vplyv organizácií na náš život, však nemožno považovať za prínosný po všetkých stránkach. Organizácie nám často odnímajú právo rozhodovať a prenášajú ho na úradníkov či odborníkov, ktorých môžeme len veľmi ťažko ovplyvniť.⁸⁸ Pri definovaní toho, čo je sociálna organizácia, je potrebné rozlišovať tri kategórie sociálnej zodpovednosti:

- sociálnu povinnosť,
- sociálnu odozvu,
- sociálnu citlivosť.⁸⁹

Sociálna povinnosť je charakterizovaná tým, že sociálne organizácie uspokojujú záujmy spoločnosti v súlade s platnými právnymi normami. Naopak sociálne nezodpovedné konanie je konanie sociálnych organizácií, ktoré je v rozpore so záujmami spoločnosti.

Sociálna odozva predstavuje zodpovedné správanie sociálnych organizácií, ktoré berie ohľad na všeobecné sociálne normy, hodnoty a očakávania. V tomto zmysle musia sociálne organizácie vnímať požiadavky a prania spoločnosti a reagovať na nich. Požiadavky

⁸⁵ SUTOR, B. Politická etika.

⁸⁶ GEFFERT, R. Sociálna politika a jej axiologické orientácie.

⁸⁷ GIDDENS, A. Sociologie.

⁸⁸ SCHEIN, E. H. Organizational Culture and Leadership. GIDDENS, A. Sociologie.

⁸⁹ MURDOC, G. P. Social structure.

spoločnosti sa menia v čase a často majú špecifický regionálny charakter. Súčasná spoločnosť vyžaduje od sociálnych organizácií, aby sa angažovali nad rámec platnej právnej úpravy.⁹⁰

Sociálna citlivosť v sebe zahŕňa nielen sociálnu povinnosť, sociálnu odozvu, ale aj sociálnu angažovanosť sociálnej organizácie pri predchádzaní vzniku sociálnych problémov. Sociálne citlivé organizácie kladú značný dôraz na sociálnu angažovanosť, ktorá je nad rámec sociálnej povinnosti a sociálnej odozvy.⁹¹

Podmienkou rozvoja sociálnych organizácií je ovládanie informácií, z čoho plynie zásadný význam písomnosti v tomto procese. Aby organizácie mohli fungovať, potrebujú písané pravidlá a spisy, do ktorých ukladajú svoju pamäť. Organizácie fungujú v priestore a čase. Bez organizácií by nebolo možné sa vyrovnáť s administratívnymi nárokmi, ktoré na nás kladú rozsiahle sociálne systémy.

Organizácie predstavujú spôsob, ako pravidelne koordinovať ľudí, ich prácu alebo produkty ich práce v určitom čase a priestore. Definičnou črtou organizácie je jej hierarchická usporiadanosť, teda štrukturálna formalizácia systému. Organizácia kooperuje na základe písaných pravidiel. Organizácia, podobne ako akýkoľvek sociálny systém má poznateľnú štruktúru, ktorá má svoje funkcie.⁹² Sociálnu organizáciu možno popísať z dvoch hľadísk:

- kultúrno – inštitucionálneho hľadiska, ktoré sleduje hodnoty systému a ich inštitucionalizáciu v rôznych kontextoch funkčnosti. Kultúrno – inštitucionálne hľadisko zahŕňa náčrt:
 - hodnôt systému, ktoré definujú jeho funkcie,
 - hlavných inštitucionálnych zdrojov, ktoré sú záznamom týchto hodnôt konkrétnejších funkcionálnych kontextov samotného dosahovania cieľov. Základom pre analyzovanie štruktúry akéhokoľvek systému je jeho axiologický vzor. Ten definuje základnú orientáciu systému vo vzťahu k určitej situácii. Takýto hodnotový model je definovaný ako subhodnotový systém vyššieho alebo nadradeného rádu.⁹³
- hľadiska skupiny alebo roly. Toto hľadisko rešpektuje suborganizácie a roly individuí, ktoré participujú na fungovaní organizácie.⁹⁴

⁹⁰ LINHART, J. a kol. Veľký sociologický slovník.

⁹¹ DONELLY, J. H., J. L. GIBSON & J. M. IVANCEVICH. Management.

⁹² BOLFIKOVÁ, E. Teórie správy a byrokracie.

⁹³ PARSONS, T. The Social System.

⁹⁴ HARRINGTON, A. a kol. Moderní sociální teorie.

Organizácia odráža vo svojom prostredí hodnotové vzory sociálneho systému. Takto sa axiologický základ inštitucionalizovaného správania vytvára ako súčasť aktualizácie sociálnych systémov a ich častí v špecifických kontextoch. Podstatou hodnotového systému organizácie musí byť jej legitimizácia, ktorú zabezpečujú špecificky určené ciele. Tieto „ospravedlňujú“ existenciu organizácie a jej aktivity v jej prostredí ako pre človeka neprirodzeného systému, ktorý umelo reguluje jeho správanie.⁹⁵

Čím viac sa organizácia blíži ideálnemu typu byrokracie, tým efektívnejšie naplňuje ciele, pre ktoré bola zriadená. Vlastnosti čistej formy byrokratickej organizácie majú tieto charakteristiky.

- V organizácii existuje jednoznačná hierarchia právomoci, aby mohli byť úlohy pridelované formou úradných príkazov. Byrokracia má podobu pyramídy, na ktorej vrchole stojí najvyšší orgán. Z vrcholu až k základni pyramídy sú zostupne zadávané príkazy, čo umožňuje koordinované rozhodovanie.⁹⁶ Nadriadení zamestnanci zadávajú úlohy svojim podriadeným a zároveň ich kontrolujú.
- Konanie zamestnancov na všetkých úrovniach organizácie sa riadia písanými pravidlami. Neznamená to však, že by sa byrokratické povinnosti vykonávali iba mechanicky. Čím vyššie postavenie majú zamestnanci, tým viac rozmanitých prípadov musia riešiť, čo vyžaduje istú flexibilitu pri ich výklade.
- Zamestnanci pracujú na plný úväzok a dostávajú za to plat. Každé pracovné miesto je spojené s konkrétnym fixným platom. Od jednotlivých zamestnancov sa očakáva úsilie o kariérny postup v rámci organizácie. K povýšeniu dochádza na základe schopností a odpracovaných rokov alebo kombináciou oboch týchto kritérií.
- Úlohy, ktoré zamestnanci vykonávajú v rámci organizácie, sú oddelené od ich života mimo organizáciu. Súkromie zamestnancov sa líši od ich aktivít na pracovisku a tiež je od nich fyzicky oddelené.
- Zamestnanci organizácie nie sú vlastníckmi hmotných zdrojov, s ktorými pracujú. Rozvoj byrokracie oddeľuje zamestnancov od kontroly ich výrobných prostriedkov.⁹⁷

Nové informačné a komunikačné technológie menia spôsob, akým organizácie fungujú. Množstvo úloh môže byť vybavených elektronickou cestou, čo umožňuje organizáciám presah v čase a priestore. Niektoré organizácie už nefungujú ako sebastačné nezávislé

⁹⁵ PARSONS, T. The Social system.

⁹⁶ HOFSTEDE, G., G. V. HOFSTEDE & M. MINKOV. Cultures and organizations: Software of the mind.

⁹⁷ WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín.

jednotky, ale ako voľné siete. Prostredníctvom nových informačných a komunikačných technológií vznikajú nové formy sociability a sociálnych vzťahov.⁹⁸

Spoločenské systémy sa líšia v sociálnych potrebách, ktoré uspokojujú, povahe štatútov a úloh, regulátoroch týchto štatútov a úloh, povahe spoločenskej činnosti (komunikácia), pri ktorej sa realizujú sociálne potreby, štatúty a úlohy, subjektívne a objektívne regulátory.⁹⁹

Sociálna organizácia získala nové dimenzie za ktoré môžeme považovať časopriestorové a štrukturálne dimenzie. Vrchol spoločenskej pyramídy tvorí mocenská a vlastnícka elita, striktno separovaná od nižších spoločenských vrstiev.¹⁰⁰ Vďaka nebývalým možnostiam mobility má privilegium (na rozdiel od izolovaných vrstiev strednej a nižšej vrstvy) byť doma takmer vo všetkých končinách sveta. Stredná vrstva sa pohybuje medzi extrémom rozvinutého blahobytu bohatých a neustálym stresom o udržanie svojho životného štandardu, ktorý určuje ekonomický diktát globalizovaného trhového prostredia. Okrem iného tiež na nebývalú atmosféru strachu determinujúcu a deformujúcu psychiku a tým aj správanie sa jednotlivca pod tlakom nových ekonomických pravidiel a lákadiel konzumnej kultúry.¹⁰¹

Organizácia sa skladá z uzavretých vzťahov, ktoré sú doplnené o personál alebo o osoby, ktoré uskutočňujú reguláciu týchto vzťahov. Organizácie sú primárne ekonomické v tom prípade, ak sa orientujú na uspokojenie potrieb a tvorbu zisku. Ak majú iný hlavný cieľ, ale pri jeho dosahovaní sú zároveň ekonomicky orientované, ide o ekonomicky orientované organizácie, príkladom je štát alebo cirkev. Organizácie ako odbory alebo zamestnávateľské zväzy sú ekonomiku regulujúce organizácie.¹⁰² Organizácie presadzujúce formálny poriadok, zabezpečujú, aby ostatné organizácie mohli existovať a realizovať svoju činnosť.

Ak inštitúcie definujeme ako ustanovené spôsoby riešenia problémov prežitia, potom organizácie predstavujú typ vzťahov, ktoré sa medzi ľuďmi ustanovujú v priebehu riešenia týchto problémov. Inštitúcia je spôsob, akým ľudia v danej kultúre robia určitú vec. Organizácia je spôsob, ktorým pri tom koordinujú svoju aktivitu. V širšom zmysle je organizácia podmnožinou inštitúcie.¹⁰³ Sociálne organizácie predstavujú rozličné formy zastrešenia inštitucionalizovaných ľudských činností. Prenikli hlboko do života spoločnosti a významným spôsobom ovplyvnili, stále ovplyvňujú a aj budú determinovať životy ľudí.

⁹⁸ DENISON, D. R. Corporate Culture and Organizational Effectiveness.

⁹⁹ HOGG, M. A. & G. M. VAUGHAN. Social Psychology.

¹⁰⁰ KELLER, J. Nedomyšlená spoločnosť.

¹⁰¹ BAUMAN, Z. Globalizácia. Dôsledky pre ľudstvo.

¹⁰² HOLMAN, R. Ekonomie.

¹⁰³ KELLER, J. Úvod do sociológie.

Organizácia je systémom, ktorý v sebe združuje mnoho prvkov, za ktoré je možno považovať mýty, ceremónie, rituály, technológie a iné materiálne zdroje, organizačné ciele, vyhlásenia, normy, ďalej napr. systém rozhodovací, hodnotiaci, odmeňovací a kontrolný, ale aj komunikačné vzorce a systémy, manažérske a riadiace štýly, ľudské zdroje, organizačné politiky, rolove očakávania, atď.¹⁰⁴ Rozvoj organizácie je sústredený okolo učenia, inovácií, adaptácií na neustále zmeny rozličného charakteru.

Organizačná kultúra združuje všetky prvky organizácie do jedného koherentného systému. Vychádzajúc z koncepcie organizačnej kultúry a výkladu podmienok existencie sociálneho útvaru možno konštatovať, že fundamentom organizačnej kultúry sú tri piliere:

- *pilier zdieľania* - nie každé zoskupenie ľudí produkuje kultúru. Označenie „organizácia“ zvyčajne zdôrazňuje dôležitý kvalitatívny rozdiel. Jej členovia prežívajú skúsenosti z každodennej kooperácie a komunikácie, spoločného učenia a histórie. Preto môžu v rámci organizácie vzniknúť zdieľané skúsenosti, ktoré sú predpokladom pre formovanie spoločenského vnímania, interpretácie sveta a orientácie v ňom;
- *pilier stability* - organizačná kultúra implikuje určitú úroveň štruktúrnej stability organizačnej kultúry v organizácii;
- *pilier integrácie* - jednotlivé elementy tvoriace organizačnú kultúru sú integrované do koherentného vzorca, ktorý predstavuje ucelenú koncepciu fungovania organizácie.¹⁰⁵

Prvky organizačnej kultúry sú základnými, na seba naviazanými a prepojenými, stavebnými a funkčnými elementmi systému. Práve cez prvky sa kultúra organizácie utvára, rozvíja, zdieľa a odovzdáva novým členom organizácie. Pomocou nich sa dá skúmať, porovnávať a diagnostikovať stav konkrétnych organizačných kultúr. Prvky organizačnej kultúry je možné rozčleniť do piatich skupín, za ktoré sú považované *zdieľané presvedčenia, hodnoty, normy, postoje a vonkajšie manifestácie organizačnej kultúry*.¹⁰⁶ Vonkajšie manifestácie organizačnej kultúry sú označované ako artefakty. Možno ich rozdeliť na artefakty materiálne a nemateriálne.

Vzorec organizačnej kultúry determinuje každodennú činnosť celej organizácie. Za hlavné funkcie organizačnej kultúry v rámci organizácie možno považovať:

- *redukciu konfliktov* medzi dominantnou kultúrou a subkultúrami vo vnútri organizácie.

¹⁰⁴ POVRAZNÍK, J. Celostní manažment, pilíře kompetence v řízení.

¹⁰⁵ SCHEIN, E. H. Organizational Culture and Leadership.

¹⁰⁶ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

Dominantná organizačná kultúra je zdrojom konsenzu a integrácie na základe jej zdieľania väčšinou členov organizácie;

- *motiváciu* pre členov organizácie správať sa určitým spôsobom a uplatňovať hodnoty a normy organizácie;
- *skupinovú identitu* prejavujúcu sa spolupatričnosťou a vzájomnou súdržnosťou členov organizácie;
- *koordináciu a kontrolu*, usmerňovanie správania, konania a myslenia ľudí v organizácii;
- *redukciu neistoty*, organizácia poskytuje zdroj emocionálnej a pracovnej spokojnosti, adaptačné mechanizmy, cez ktoré sa ľudia učia vnímať realitu v súlade s organizačnou kultúrou;
- *zabezpečenie kontinuity* existencie organizácie, harmonizáciu všetkých článkov organizácie prostredníctvom podporovania, udržiavania, učenia a odovzdávania vzorcov žiadúceho správania, cítenia a myslenia.¹⁰⁷

Organizačná kultúra nie je statická, ustavične sa mení a adaptuje sa na stále rýchlejšie sa meniace prostredie. Jej vývoj sa spája s fenoménom zmeny a s neustálym procesom učenia sa v procese adaptácie.¹⁰⁸ So zmenou veľkosti či dĺžky existencie organizácie sa mení aj samotná organizačná kultúra. Úspech organizácie je založený na spoločnom konsenze a prepojení všetkých oblastí internej integrácie a externej adaptácie.

¹⁰⁷ ŠAJGALÍKOVÁ, H. a L. BAJZÍKOVÁ. Organizačné kultúry: Teória.

¹⁰⁸ KRÁĽOVÁ, L. Sociálne inštitúcie (Politika, Náboženstvo, Rodina).

Sociálna inštitúcia

Pojem inštitúcia pochádza z latinského „*instituere*“, čo môžeme preložiť ako zriaďovať, ustanovovať. V sociologickom, ale aj v antropologickom zmysle, je to v zásade, každý všeobecne praktizovaný a v danej kultúre odovzdávaný spôsob správania.¹⁰⁹ Je to schopnosť človeka inštitucionalizovať svoje správanie, čo ho prepája aj so základom kultúry. Vo všeobecnosti je to uznávanie a záväznosť istých vzorov konania, ktoré môžu byť založené na rôznych skutočnostiach. Môžu to byť skutočnosti, ktoré sú považované za optimálny spôsob konania v určitých situáciách, alebo z určitých dôvodov tento spôsob konania vyhovuje vedúcim jednotlivcom či skupinám s vplyvom v spoločnosti. Inštitucionalizované spôsoby konania sa v spoločnosti môžu meniť. Zároveň sa môžu v rôznych spoločnostiach a parciálnych skupinách líšiť. Rôzne spoločnosti a skupiny vytvárajú a majú sociálne inštitúcie, ktorých obsah má osobitú podobu.¹¹⁰ Forma sociálnej inštitúcie môže byť rovnaká, ale obsahovo sa jednotlivé inštitúcie môžu líšiť v závislosti od spoločnosti, ktorá si ich vytvára na svoj obraz. Predinštitucionálna fáza sociálneho správania je charakteristická spontánnymi protestmi a prejavmi, ale i nevyspytateľným správaním. Protesty a spontánne prejavy sa objavujú na krátku dobu pri ktorej sa dostanú do konfliktu so sociálnou inštitúciou a dôjde k presadeniu požadovaného správania.¹¹¹

Pojem „sociálna inštitúcia“ sa používa v rôznych významoch. Vývoj spoločnosti je spojený s procesom prirodzeného výberu sociálnych inštitúcií. Svojou povahou sociálne inštitúcie predstavujú inštitucionalizované spôsoby reagovania na podnety vyvolané vonkajšími zmenami. Sociálna inštitúcia predstavuje systém kultúrnych prvkov zameraných na uspokojenie súboru konkrétnych sociálnych potrieb alebo cieľov. Je to zložitá konfigurácia zvykov, tradícií, viery, postojov, zákonov, ktoré majú špecifický účel a plnia určité funkcie.¹¹² Sociálne inštitúcie tvoria hlavnú súčasť sociálnej štruktúry spoločnosti, ktorá integruje a koordinuje väčšinu individuálnych akcií ľudí a zefektívňuje sociálne vzťahy v určitých oblastiach verejného života. Sociálna inštitúcia je organizovaným systémom vzťahov a sociálnych noriem, ktorý kombinuje významné spoločenské hodnoty a postupy, ktoré uspokojujú základné potreby spoločnosti. Sociálne inštitúcie môžeme definovať ako:

¹⁰⁹ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

¹¹⁰ SCOTT, J. a G. MARSHALL. eds. Oxford Dictionary of Sociology.

¹¹¹ PETRUSEK, M. et al. Sociologické pojmosloví. Sociologické školy, směry, paradigmaty.

¹¹² SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

- systém úloh, ktorý zahŕňa aj normy a statusy;
- súbor zvykov, tradícií a pravidiel správania;
- formálnu a neformálnu organizáciu;
- súbor noriem a inštitúcií upravujúcich určitú oblasť vzťahov verejnosti;
- samostatný súbor spoločenských akcií.¹¹³

V sociológii si pojem sociálna inštitúcia zachováva sémantické zafarbenie, a získava širšiu interpretáciu. Najmä pokiaľ ide o označenie určitého špeciálneho typu stabilnej regulácie spoločenských vzťahov a rôznych organizačných foriem spoločenských vzťahov, alebo o reguláciu správania subjektov.¹¹⁴ Inštitucionálny aspekt fungovania spoločnosti je tradičnou oblasťou záujmu v sociologickej vede. Bol v centre pozornosti mysliteľov spojenými so vznikom sociológie ako O. Comte, G. Spencer, E. Durkheim, M. Weber a ďalší.

Inštitucionálny prístup k štúdiu spoločnosti a sociálnych javov vychádzal z pozitivistickej filozofie. Jedným z predmetov analýzy sociológie bol mechanizmus na zabezpečenie solidarity a harmónie v spoločnosti. Pre pozitivistickú filozofiu je poriadok vždy podmienkou pokroku a naopak je pokrok nevyhnutným cieľom poriadku.¹¹⁵ Za hlavné sociálne inštitúcie z hľadiska ich začlenenia do procesov sociálnej integrácie a vykonávaných funkcií je považovaná kultúra, vzdelávanie, ekonomika a náboženstvo.

V inštitucionálnom prístupe sa vytvoril odpor proti rodinnej organizácii a politickej organizácii z hľadiska funkčných charakteristík a povahy väzieb. Stali sa teoretickým predchodcom konceptov dichotomizácie sociálnej štruktúry ako mechanické a organické typy solidarity.¹¹⁶ Sociálna statika spoločnosti bola založená na domnienke, že inštitúcie, presvedčenia a morálne hodnoty spoločnosti sú funkčne prepojené. Vysvetlenie akéhokoľvek sociálneho javu v tomto koncepte znamená nájdenie a opis zákonov jeho interakcie s inými javmi. Výzva k analýze najdôležitejších sociálnych inštitúcií, ich funkcií a štruktúry spoločnosti mala významný vplyv na ďalší rozvoj sociologického myslenia.¹¹⁷

Sociálnu inštitúciu môžeme na základe jej znakov definične vymedziť z pohľadu jednotlivých perspektív.

¹¹³ MALINOWSKI, B. Una teoría científica de la cultura.

¹¹⁴ FOUCAULT, M. Slová a veci. Archeológia humanitných vied.

¹¹⁵ LINHART, J. a kol. Velký sociologický slovník.

¹¹⁶ COMTE, O. In: H. MAŘÍKOVÁ, M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

¹¹⁷ COMTE, O. In: H. MAŘÍKOVÁ, M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

- Sociálna inštitúcia plní určité spoločensky významné funkcie, ktoré zabezpečujú spoločné dosahovanie cieľov na základe plnenia spoločenských úloh, stanovených spoločenskými hodnotami, normami a správaním.
- Sociálna inštitúcia je inštitúcia určená na uspokojenie základných potrieb spoločnosti.
- Sociálna inštitúcia je súbor noriem a hodnôt, ktoré regulujú určitú oblasť sociálnych vzťahov.
- Sociálna inštitúcia je organizovaný systém vzťahov a sociálnych noriem, ktorý kombinuje významné spoločenské hodnoty a postupy, ktoré uspokojujú základné potreby spoločnosti.¹¹⁸

Veľká časť sociologických diskusií o inštitúciách je vyjadrená funkčne. Pre pochopenie, ako inštitúcia vzniká, je potrebné pochopiť potrebu, ktorá sa prejavuje na začiatku a neskôr v budúcnosti.¹¹⁹ Každá sociálna inštitúcia je vytvorená ako stabilná štruktúra spoločenských akcií, ktorá plní určité funkcie. Funkčné posudzovanie sociálnych inštitúcií prinieslo myšlienku pozitívnosti verejných inštitúcií, ktoré sú najdôležitejšími prostriedkami ľudskej sebarealizácie.¹²⁰

Sociálne inštitúcie nevznikajú samovoľne. Pri ich vzniku je možné sledovať určité etapy, ktoré na seba nadväzujú. Proces vytvorenia sociálnej inštitúcie pozostáva z niekoľkých po sebe nasledujúcich etáp medzi ktoré môžeme zaradiť:

- vznik potrieb spoločnosti, ktorých uspokojenie si vyžaduje spoločné organizované kroky;
- formovanie spoločných cieľov;
- vznik sociálnych noriem a pravidiel v priebehu spontánnej sociálnej interakcie sa uskutočňuje pokusom a omylom;
- vznik postupov súvisiacich s normami a pravidlami;
- inštitucionalizácia noriem a pravidiel, postupov, t.j. ich prijatie, praktické uplatňovanie;
- vytvorenie systému sankcií zameraných na dodržiavanie noriem a pravidiel, rozlíšenie ich uplatňovania v jednotlivých prípadoch;
- vytvorenie systému statusov a úloh pokrývajúcich všetkých členov spoločnosti bez výnimky.¹²¹

¹¹⁸ MONTOUSSÉ, M. & G. RENOARD. Přehled sociologie.

¹¹⁹ SPENCER, N. In: J. SOPÓCI. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

¹²⁰ DURKHEIM, É. Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii.

¹²¹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

Tieto etapy vzniku jednotlivých sociálnych inštitúcií môže byť modifikovaný v závislosti od cieľov a sociálnych procesov, ktoré prebiehajú v spoločnosti.

Typológia sociálnych inštitúcií.

Sociálne inštitúcie možno členiť podľa rôznych kritérií. Takým kritériom môže byť ich výskyt v čase a trvanie ich existencie (stále a krátkodobé inštitúcie). Ďalším kritériom môže byť prísnosť sankcií uplatňovaných za porušenie pravidiel, podmienky existencie, prítomnosť alebo neprítomnosť byrokratického systému riadenia, existencia alebo neexistencia formálnych pravidiel a postupov.¹²² Na základe sociálnych sektorov existujúcich v modernej spoločnosti, možno odvodiť tieto nosné sociálne inštitúcie:

- *hospodárske inštitúcie*, organizujú ekonomickú a hospodársku činnosť. Sú to sociálne inštitúcie zamerané najmä na produkciu obživy. Hospodárske inštitúcie plnia v spoločnosti najdôležitejšiu funkciu;
- *politické inštitúcie*, predstavujú mocenské inštitúcie. Politické inštitúcie, sú zodpovedné za organizáciu politického života;
- *sociálne inštitúcie práva*, vykonávajú funkciu tvorby právnych noriem a sú zodpovedné za dodržiavanie zákonov a ďalších právnych noriem;
- *sociálne inštitúcie vzdelávania* a inštitúcie s príslušnou funkciou vzdelávania, socializácie členov spoločnosti, oboznámenia sa s jej hodnotami, normami a cieľmi spoločnosti;
- *rodina* ako inštitúcia, ktorá reguluje rodinné vzťahy, manželské vzťahy, sexuálne vzťahy, narodenie a socializáciu detí;
- *vojenské inštitúcie*, chránia členov spoločnosti pred fyzickým nebezpečenstvom z vonkajšieho priestoru;
- *náboženské inštitúcie*, organizujú oblasť duchovného života, viery a kolektívne bohoslužby.¹²³ Sociálne náboženské inštitúcie sú zamerané na podporu členov spoločnosti pri riešení duchovných otázok.¹²⁴

Účelom sociálnych inštitúcií je uspokojiť životne dôležité potreby spoločnosti ako celku. Je známych päť dôležitých základných potrieb spoločnosti, ktorým zodpovedá päť

¹²² LINHART, J. a kol. Veľký sociologický slovník.

¹²³ MILLS, CH. W. Mocenská elita.

¹²⁴ ŠUBRT, J. a kol. Soudobá sociologie.

základných sociálnych inštitúcií. Prostredníctvom potrieb spoločnosti môžeme sociálne inštitúcie rozčleniť do týchto skupín.

- Potreba reprodukcie rodu (inštitúcia rodiny a manželstva).
- Potreba bezpečnosti a sociálneho poriadku (štátne inštitúcie a politické inštitúcie).
- Potreba získavania a zabezpečovania živobytia (hospodárske inštitúcie).
- Potreba prenosu vedomostí, socializácia mladšej generácie a odborná príprava (vzdelávacie inštitúcie).
- Potreba riešenia duchovných problémov, zmyslu života (náboženské inštitúcie).¹²⁵

Sociálne inštitúcie sa najčastejšie členia podľa oblastí činnosti, ktoré musí zabezpečovať každá spoločnosť, aby mohla fungovať, pretrvávajú a rozvíjať sa. Všetky spoločnosti musia v záujme svojho prežitia, fungovania a vývoja zabezpečovať určité základné spoločenské potreby, za ktoré možno považovať najmä:

- potrebu biologickej a kultúrnej reprodukcie spoločnosti (zabezpečujú ju rodinné, kultúrne, výchovno-vzdelávacie, politické a zdravotnícke inštitúcie),
- potrebu prežitia v prírodnom prostredí spoločnosti (zabezpečujú ju najmä ekonomické inštitúcie),
- potrebu regulácie a kontroly verejného života spoločnosti (zabezpečujú ju najmä politické inštitúcie),
- potrebu vysvetliť zmysel vlastnej existencie a situovanie spoločnosti vo svete (zabezpečujú ju najmä filozofické a náboženské inštitúcie),
- potrebu obrany spoločnosti pred vonkajšími nepriateľmi (zabezpečujú ju najmä ozbrojené zbory a vojenské inštitúcie),
- potrebu poznania a sebapoznania ale i potrebu vlastnej kultivácie (zabezpečujú ju najmä vedecké a vzdelávacie inštitúcie) apod.¹²⁶

Podobné členenie na základe funkcií a úloh, ktoré sociálne inštitúcie plnia, nám predkladajú aj iní autori.¹²⁷ Rozdielny náhľad ponúkajú napríklad na náboženstvo, vieru a svetonázory, prostredníctvom ktorých dávajú postoje a správanie členov spoločnosti do súvislosti s posvätným alebo so svetským.

¹²⁵ VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK. Sociální psychologie – Sociální psychologie.

¹²⁶ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

¹²⁷ PIWOWARSKI, W. Slovník katolické sociální nauky.

Sociálne inštitúcie, ktoré uspokojujú sociálne potreby, ktoré nie sú dôležité pre spoločnosť a jej členov, možno označiť ako „sociálne praktiky“. Každodenné praktiky pomáhajú organizovať koordinované činnosti veľkých skupín ľudí, prinášajú istotu a predvídateľnosť do sociálnej reality, a preto podporujú existenciu sociálnych inštitúcií.

Sociálne inštitúcie možno rozdeliť aj na primárne a sekundárne. Sekundárne inštitúcie sú ukryté vo vnútri primárnej inštitúcie a obvykle predstavujú menšie formácie, či časti primárnej inštitúcie.

Každá primárna inštitúcia má svoj vlastný systém overených postupov, metód, techník a postupov. Hospodárske inštitúcie sa nemôžu zaobísť bez takých mechanizmov a postupov, ako sú prevod meny, ochrana súkromného vlastníctva, odborný výber, umiestňovanie a hodnotenie zamestnancov, marketing, trh a ďalšie mechanizmy. Vo vnútri inštitúcie rodiny a manželstva sú inštitúcie otcovstva a materstva, mena a priezviska, existencie spoločných predkov, dedenia, sociálneho postavenia rodičov a ďalšie.¹²⁸

Medzi politické inštitúcie sekundárneho charakteru patria otázky občianstva, formy vlády, nezávislosť súdnych rozhodnutí, registrácia cestovných pasov, nezávislé súdne konania, advokácia, preskúmateľnosť rozhodnutí štátnej správy súdom, súdna kontrola, nezávislosť súdnictva a ďalšie.¹²⁹

Za rozhodujúci faktor rozvoja sociálnych inštitúcií je považované spolužitie a existencia v priestore so susediacimi spoločnosťami a prírodným prostredím.¹³⁰ Úloha prežitia sociálneho organizmu v týchto podmienkach a vývoj komplikovaných štruktúr si vyžaduje vytvorenie osobitného druhu regulačnej inštitúcie. V štáte, rovnako ako v živom organizme, nevyhnutne vzniká regulačný systém. Obdobne regulačný systém sa vytvára pri vzniku vyspelejšej komunity, v ktorej sa objavujú štrukturálne regulačné centrá a podriadené centrá.

Rozlišuje sa medzi takými typmi sociálnych inštitúcií, ktorými sú inštitúcie príbuzenstva, ako manželstvo či rodina, hospodárske inštitúcie ako distribúcia, regulačné inštitúcie ako náboženstvo či politické organizácie. Sociálny organizmus sa z dôvodu jeho zložitosti skladá z troch hlavných systémov za ktoré možno považovať: *regulačný, produkčný a distribučný systém*.

Sociálne inštitúcie, ako kultúra, politika, veda, náboženstvo, právo a ďalšie, sú skúmané sociológiou v takej podobe, v akej sa stávajú významnými pre jednotlivých členov

¹²⁸ MOŽNÝ, I. Sociologie rodiny: její vývoj, teorie a základní problémy.

¹²⁹ KREITNER, R. & A. KINICKI. Organizational Behavior.

¹³⁰ SPENCER, N. In: J. N. SMELLSER, National Research Council & R. GERSTEIN. Social Sciences. Commission on Behavioral.

spoločnosti. Teda v priestore v ktorom sa ľudia, využívajúci sociálne inštitúcie, skutočne pri svojich činnostiach orientujú.¹³¹ Klasickým príkladom je analýza inštitúcie byrokracie ako druhu právnej dominancie, ktorá je spôsobená predovšetkým racionálnymi úvahami. Zároveň sa byrokratický riadiaci mechanizmus javí ako moderný typ správy, ktorý pôsobí ako sociálny ekvivalent priemyselných foriem práce a zaobchádza s predchádzajúcimi formami správy, ako so strojovou výrobou.¹³² Byrokratický mechanizmus je z určitého pohľadu stabilizačným voči všetkým sféram spoločnosti. Zabezpečuje kontinuitu chodu jednotlivých sociálnych organizácií a tým naplňa obsah jednotlivých sociálnych inštitúcií. Na druhej strane má byrokracia tendenciu uzurpovať si moc v rozsahu, ktorý jej nepatrí.

Sociálne inštitúcie sú považované skôr za produkt psychických, než ako akýchkoľvek iných síl. Sociálne sily sú tými istými psychickými silami pôsobiacimi v kolektívnom stave človeka.¹³³

V škole štruktúrnej a funkčnej analýzy patrí pojem „sociálna inštitúcia“ medzi vedúce pojmy. Buduje sa koncepčný model spoločnosti v ktorom sa spoločnosť chápe ako systém sociálnych vzťahov a sociálnych inštitúcií. Sú osobitne organizovaným uzlom sociálnych vzťahov a zväzkom sociálnych vzťahov. Sociálne inštitúcie fungujú ako špeciálne hodnotovo-normatívne komplexy, ktoré regulujú správanie jednotlivcov, a tiež ako stabilné konfigurácie, ktoré tvoria stavovú a spoločenskú štruktúru postavenia. Inštitucionálna štruktúra spoločnosti má kľúčovú úlohu, pretože je určená na zabezpečenie sociálneho poriadku v spoločnosti, jej stability a integrácie.¹³⁴ Sociálne inštitúcie sú štandardnými, spoločensky schválenými, ba dokonca vynucovanými spôsobmi konania. Je potrebné zdôrazniť, že normatívny pohľad na sociálne inštitúcie, ktorý existuje v štruktúrno-funkčnej analýze, je najbežnejší nielen v zahraničnej, ale aj v domácej sociologickej literatúre.

Ak chce spoločnosť prežiť, musí sa vyrovnat' s určitými základnými potrebami. Tieto takzvané funkčné predpoklady sú vlastne riešením životne dôležitých problémov, ktoré sa objavujú v každej spoločnosti. Z tohto pohľadu inštitúcie môžeme chápať ako vzory správania a spôsoby konania, ktoré majú vzťah k základným problémom, s ktorými sa počas svojho života stretne každý človek. Možno ich rozdeliť do siedmych oblastí:

- životná existencia a jej zabezpečenie, výchova a odovzdávanie kultúrneho dedičstva,

¹³¹ WEBER, M. Politika ako povolanie.

¹³² WEBER, M. Metodologie, sociologie a politika.

¹³³ WARD, L. F. In: J. VÝROST, A. ZELOVÁ a L. LOVAŠ. Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie III. Sociálnopsychologická analýza osobných vzťahov, interpersonálna agresia, makrosociálne javy a procesy.

¹³⁴ PARSONS, T. The Social System.

- regulácia sexuálnych vzťahov a starostlivosť o potomstvo,
- vzťah k neznámemu a nepoznateľnému,
- ochrana osôb a verejná správa,
- využívanie a regulovanie voľného času,
- zaobchádzanie s neprispôsobivými členmi spoločnosti.¹³⁵

Inštitúcie, ktoré formujú a organizujú správanie a názory vo vzťahu k týmto problémom, možno označiť ako ekonomické, výchovno-vzdelávacie, rodinné, náboženské, štátoprávne, rekreačné a sankčné inštitúcie.¹³⁶

Konfliktualisticky orientovaní sociológovia zdôrazňujú, že sociálne inštitúcie neslúžia iba na to, aby integrovali spoločnosť, ale vytvárajú a udržiavajú i sociálnu štruktúru spoločnosti, teda vzťahy medzi prvkami a subsystémami spoločnosti. Tieto vzťahy pritom tvoria a udržiavajú najmä najmocnejšie zložky spoločnosti, a to na svoj prospech a na neprospech ostatných členov spoločnosti, napríklad na prospech mužov, bielych a bohatých a na neprospech žien, farebných a chudobných.¹³⁷ Miera prospechu a neprospechu sa môže v časopriestore meniť v súlade s aktuálnym stavom spoločnosti a jej záujmami.

Obsah vlastného záujmu je organizovaný na základe existencie sociálnych inštitúcií. Hlavnou funkciou inštitúcií je organizácia toho, čo by za iných okolností bolo len náhodnou možnosťou konania vystavaného výlučne na vlastnom záujme. Bez tohto usporiadania by len sotva vznikol poriadok v takej podobe, ako ho poznáme.¹³⁸

Sociálna inštitúcia je komplex postojov, rolí, noriem a hodnôt jednotlivých druhov sociálnych štruktúr a organizácií. Rozumieme nimi relatívne stabilné štruktúry ľudskej činnosti vo vzťahu k základným problémom v živote, ktoré sú dôležité pre udržanie zdrojov, v reprodukcii jednotlivcov, ale tiež pri snahe udržať životaschopnosť spoločenských štruktúr v rámci daného spoločenského prostredia. Sociálna inštitúcia je spôsob, ako sa niečo v spoločnosti robí, reguluje či vytvára prostredie, v ktorom sa členovia spoločnosti môžu pohybovať. Inštitúcia je popis činností, ktoré musí ovládať ten, kto chce v danej kultúre koexistovať s druhými ľuďmi. Poznať cudziu kultúru znamená zistiť, aké inštitúcie, s akým obsahom a ako fungujú v rámci daného kultúrneho okruhu.¹³⁹

¹³⁵ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

¹³⁶ LAWLESS In: J. SOPÓCI. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

¹³⁷ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

¹³⁸ PARSONS, T. The Social System.

¹³⁹ KELLER, J. Úvod do sociologie.

Účelom sociálnych inštitúcií je uspokojiť základné potreby a záujmy spoločnosti. Niektoré sociálne inštitúcie súčasne uspokojujú ekonomické potreby spoločnosti a zároveň každá z týchto inštitúcií svojim podielom uspokojuje rôzne ďalšie potreby. Medzi týmito potrebami sa rozlišujú životne dôležité fyziologické, materiálne a sociálne potreby ako potreba práce, seberealizácie, tvorivej činnosti, sociálnej spravodlivosti a ďalšie. Osobitné miesto medzi sociálnymi potrebami zaujíma potreba jednotlivca dosiahnuť úspech (potreba úspechu).¹⁴⁰

Sociálne inštitúcie možno nazvať ústrednými prvkami štruktúry spoločnosti, ktoré integrujú a koordinujú mnohé individuálne akcie ľudí. Systém sociálnych inštitúcií, vzťahy medzi nimi tvoria rámec, ktorý slúži ako základ pre formovanie spoločnosti so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplývajú. Sociálne inštitúcie vypovedajú o tom aké sú základy, štruktúra, ktoré nesú charakteristiku spoločnosti, ako sú jej sila, fundamentálnosť či stabilita.

Sociálne inštitúcie prenášajú na členov spoločnosti všetky pozitívne vlastnosti, ktoré sú legitímne. To znamená, že väčšina členov spoločnosti uzná účelnosť inštitúcie. Posuny vo vedomí členov spoločnosti vedúce k prehodnoteniu základných hodnôt, môže vážne narušiť dôveru verejnosti v existujúce inštitúcie a nimi tvorené organizácie, čo môže narušiť regulačný vplyv na členov spoločnosti. V tomto prípade sa v spoločnosti prudko zvyšuje nestabilita, chaos, entropia, ktorých dôsledky sa môžu stať pre spoločnosť katastrofickými.¹⁴¹

Inštitúcie jednotlivých kultúr nie sú nemenné. Sú časovo podmienené, nakoľko zohľadňujú reálny stav spoločnosti, ktorý existuje a ktorý v budúcnosti bude existovať. Isté činnosti môžu byť v časopriestore novo inštitucionalizované.¹⁴² Z hľadiska sociálno-psychologického predstavujú sociálne inštitúcie predovšetkým komplex vzorovo určených, vzájomne sa dopĺňajúcich normatívnych očakávaní, vymedzujúcich príslušné správanie osôb plniacich určité roly a statusy.

Proces inštitucionalizácie

Proces racionalizácie, formalizácie, štandardizácie vzťahov s verejnosťou v rámci inštitucionálnej štruktúry a vytvárania nových sociálnych inštitúcií sa nazýva inštitucionalizácia. Je potrebné tento proces oddeliť od vytvárania organizácií, ktoré naplňajú obsah inštitúcií. Čím je vyššia úroveň inštitucionálneho zabezpečenia, tým lepší je život

¹⁴⁰ BREIGER, R. L. & J. G. ENNIS. Personae and Social Roles: The Network Structure of Personality Types Small Groups.

¹⁴¹ PETRUSEK, M. Základy sociologie.

¹⁴² BERGER, P. Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective.

spoločnosti.¹⁴³ Inštitucionalizácia je spätá so sociálnou integráciou očakávaní v systéme sociálnej interakcie, ktorá prebieha v spoločnosti. Správanie sa habitualizuje, normy sú zo strany členov spoločnosti internalizované či interiorizované.¹⁴⁴

Inštitucionalizácia predstavuje formu premeny inovácií, vrátane inovácií organizačných, v opakujúce sa činnosti. Vzniká a prehľbuje sa vtedy, ak človek žije určitú dobu v určitej spoločnosti. Inštitucionalizácia sa zakladá na troch pilieroch.

- Pilier regulačný – tvorí ho mechanizmus prinútenia, ktorý je známy z mechanického modelu spoločnosti. Ide o také javy, ako vynútené dodržiavanie predpisov alebo moc využívajúcu právne sankcie s cieľom vychovávať členov spoločnosti.
- Pilier normatívny – je tvorený hodnotami. Predpokladá sa, že ľudia budú konformní voči určitým hodnotám, pretože ich k tomu vedú morálne hodnoty.
- Pilier kognitívny – tvoria ho všeobecne uznávané koncepcie, teórie.¹⁴⁵

Sociálne inštitúcie sa dajú v spoločnosti uskutočňovať rôznymi spôsobmi, teda môžu byť aj rôznymi spôsobmi inštitucionalizované. Ak spoločnosť alebo jej časti usúdia, že novovytvorené spôsoby uskutočňovania činností sú lepšie, efektívnejšie, výhodnejšie ako dovtedy praktizované a presadia ich inštitucionalizáciu. Najprv sa deinštitucionalizujú staré vzory konania, ktoré sú nahradené novými vzormi. Deinštitucionalizácia vzorov konania sa uskutočňuje obyčajne vtedy, keď už nevyhovujú potrebám spoločnosti, resp. väčšine jej členov, keď spoločnosti vytvorí ich lepšiu náhradu, keď sú vytlačené z iných spoločností importovanými vzormi konania apod. Staré vzory konania sú potom nahradené novoinštitucionalizovanými vzormi.¹⁴⁶

Výsledným produktom inštitucionalizácie sú inštitúcie, ktoré sú veľmi silno zviazané s prostredím, najmä typom spoločnosti, v ktorej vznikli a stabilizovali sa. V súčasnej globalizovanej spoločnosti plnej sociálnych neistôt, dochádza k rozkladu spoločenstva a solidárnych vzťahov medzi ľuďmi. Etická ľahostajnosť hodnotovej prázdnoty umožňuje paradoxne pretrvávanie integrácie jednotlivcov do byrokratickej organizácie neslobody a manipulácie.¹⁴⁷

¹⁴³ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

¹⁴⁴ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

¹⁴⁵ SCOTT, J. & G. MARSHALL. eds. Oxford Dictionary of Sociology.

¹⁴⁶ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

¹⁴⁷ FIŠEROVÁ, V. Velký sociologický slovník.

Inštitucionalizácia je proces definovania, uvedenia a konsolidácie sociálnych noriem, vzťahov, statusov a rolí do systému, ktorý je schopný konať smerom k uspokojeniu určitej sociálnej potreby. Tento proces pozostáva z niekoľkých fáz, ktoré je možno identifikovať ako:

- vznik potrieb, ktoré je možné uspokojiť iba ako dôsledok spoločných činností;
- vznik noriem a pravidiel upravujúcich interakciu s cieľom uspokojiť potreby;
- prijatie a využívanie vznikajúcich noriem a pravidiel v praxi;
- vytvorenie systému statusov a úloh pokrývajúcich všetkých členov spoločnosti.¹⁴⁸

Inštitucionalizované dominantné formy sociálneho konania strácajú morálne vedomie cieľov verejného blaha a širšiu zodpovednosť voči druhým. Vyčerpáva sa zostatok potenciálu solidarity a morálnej zodpovednosti voči druhým. Personalizácia oslobodzujúca jednotlivca od kolektívu a rodiny sa stáva individualizáciou, v ktorej rastie závislosť človeka na štáte a jeho inštitúciách, ktoré sú založené na hodnotách inštrumentálnej racionality, zisku a moci.¹⁴⁹

Inštitúcie sú ľuďmi vytvorené obmedzenia, ktoré vnášajú do ľudského konania štruktúru. Skladajú sa z formálnych obmedzení (pravidiel, noriem, zákonov), neformálnych obmedzení (noriem spoločenského správania, zvyklostí a pravidiel konania uplatňovaných samotnými jednotlivcami) a spôsobov zaistovania ich dodržiavania.¹⁵⁰ Individualizovaný život je aj životom inštitucionalizovaným a teda aj štandardizovaným. Jednotlivci sú závislí na inštitúciách, v rámci ktorých, a pre ktoré existujú ako osamotené články, bez možného priameho ovplyvňovania ich chodu. Naopak tieto inštitúcie si vynucujú štandardizáciu biografí jednotlivcov, pričom za ich život nemajú priamu zodpovednosť. Úspech, či neúspech je záležitosťou nositeľov jednotlivých biografí. Biografie sú rozvíjané v rámci štandardizácie vytvorenej inštitúciami.¹⁵¹

Proces inštitucionalizácie ľudského správania má veľa spoločných črt so socializáciou. Osvojovanie si obsahov sociálnych inštitúcií a socializácia nie sú totožnými procesmi. Socializácia je proces, v ktorom si jednotlivec osvojuje sociálnu skúsenosť predchádzajúcich generácií. Je to systém osvojovania sociálnych rolí vytvorených kultúrou. Inštitucionalizácia je proces regulácie ľudského správania do koľají akceptovateľných spoločenstvom a bežných

¹⁴⁸ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

¹⁴⁹ BERGER, P. Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective.

¹⁵⁰ LUBELCOVÁ, G. et al., eds. Inovácie v sociálnych a verejných politikách: problémy konceptualizácie a nových nástrojov.

¹⁵¹ BECK, U. Riziková spoločnosť.

v danom spoločenstve.¹⁵² Jednotlivci si svet sociálnych inštitúcií osvojujú v procese socializácie. Svet inštitúcií je pritom pre nich pevnou štruktúrou, ktorá im poskytuje vodiaci návod, pri orientovaní sa v sociálnom svete. Svet sociálnych inštitúcií ľudia na základe toho chápu a prežívajú ako objektívnu, od nich nezávislú realitu.¹⁵³

Každá inštitúcia predstavuje vzor správania, ktorý má svoju podstatu, ktorá zabezpečuje zachovanie jej podstaty aj v množstve empirických variantov. Ide o vzťahy medzi jednotlivcami a spoločenstvom, o vzťahy s určitou tendenciou k trvalosti, o relatívnu pravidelnosť a normatívnu reguláciu. Jednotlivé inštitúcie majú tak rozdielnu povahu, že ich nemožno fixovať na žiadnu jednotnú triedu definičných znakov.¹⁵⁴

Vo svojom súhrne, sociálne inštitúcie vymedzujú spôsoby správania, ktoré chránia skupinu či spoločnosť pred fyzickým zánikom, pred nedostatkom, pred vonkajšou i vnútornou agresiou, a pred stratou pocitu zmysluplnosti takto mnohostranne zaisťovanej existencie.¹⁵⁵

Z pohľadu úloh, ktoré jednotlivé inštitúcie majú v spoločnosti možno identifikovať nasledujúce typy sociálnych inštitúcií:

- inštitúcie vzťahov, ktoré vytvárajú očakávania vzájomnej úlohy, bez ohľadu na obsah záujmov a potrieb ľudí. Môže ísť napríklad o rodinu, univerzitu, peniaze apod.,
- regulačné inštitúcie, ktoré vymedzujú hranice legitímneho vykonávania súkromných záujmov, pričom zohľadňujú ciele a prostriedky. Sú to právne (zákony) a morálne inštitúcie (verejná mienka),
- kultúrne (duchovné) inštitúcie, ktoré zavádzajú povinné kultúrne modely motivácie správania:
 - kognitívne presvedčenia (vedecké teórie, sociálna rovnosť apod.);
 - výrazné spotrebné znaky (oblečenie, mobilné telefóny apod.);
 - súkromné a morálne povinnosti (priateľstvo, vernosť, vlastenectvo apod.).¹⁵⁶

Sociálne inštitúcie sú prvkami rôznych sfér spoločnosti. Medzi tieto sféry môžeme zaradiť demosociálne, ekonomické, politické, duchovné, v rámci ktorých si členovia spoločnosti osvojujú vlastné špecifiká spoločenských požiadaviek.¹⁵⁷

Demosociálne inštitúcie, ako rodina, osada, etnická skupina, slúžia reprodukcii a socializácii členov spoločnosti. Vedúce postavenie v nich majú rodičia detí, starí rodičia,

¹⁵² KRÁĽOVÁ, E. Vybrané kategórie so sociológie.

¹⁵³ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

¹⁵⁴ BOLFÍKOVÁ, E. Teórie správy a byrokracie.

¹⁵⁵ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

¹⁵⁶ PLÁVKOVÁ, O. Úvod do sociologie.

¹⁵⁷ PARSONS, T. The Social System.

príbuzní a ďalšie subjekty. Ale zároveň sú to aj materiálne a kultúrne znaky ako bytové podmienky, nábytok, vybavenie domácnosti, rodinná morálka, rodinná ideológia a ďalšie znaky.¹⁵⁸ Sú to také súčasti ideológie spoločnosti, ktoré odhaľujú dôležitosť rodiny pre život ľudí a spoločnosti.

Sociálne inštitúcie spoločnosti musia tvoriť systém. Sociálne inštitúcie, ak majú byť funkčné, tak musia tvoriť rámce vzájomného prepájania a dopĺňania. Rozvoj hospodárstva nie je možný bez rozvoja technológie a rozvoj ekonomiky bez zodpovedajúceho rozvoja vzdelávania. Rovnakú hierarchickú a horizontálnu štruktúru ako sociálne inštitúcie tvoria aj príslušné sociálne systémy.¹⁵⁹ V dôsledku, často umelého konfliktu spoločenských statusov a rolí, sa niektoré úlohy dostávajú do konfliktu s inými.

Sociálne inštitúcie medzi sebou vstupujú do konfliktov o vedúcu úlohu v štruktúre spoločnosti a štátu. Napríklad konflikt medzi vojenskými a civilnými inštitúciami o získanie čo najväčšieho podielu na získavaní zdrojov zo štátneho rozpočtu. Násobenie takýchto sociálnych konfliktov spôsobuje dezorganizáciu spoločnosti. Porušenie normálnej interakcie medzi rôznymi sociálnymi inštitúciami sa nazýva dysfunkcia. Takáto dysfunkcia tiež vzniká v dôsledku zmien v sociálnych potrebách, ktoré sú uspokojené sociálnou inštitúciou.¹⁶⁰

Každá spoločnosť má určitý, špecifický súbor sociálnych inštitúcií s ktorými súvisia vzťahy koordinácie a podriadenosti. Moderná spoločnosť má diferencovaný systém sociálnych inštitúcií a vysoký stupeň koordinácie a podriadenosti svojich činností. Tento proces je sprevádzaný nerovnomerným rozvojom inštitúcií rôznych sociálnych systémov. Obvykle autoritárske a politické inštitúcie sa rozvíjajú rýchlejšie. Niektoré sociálne inštitúcie môžu byť dlhodobo neefektívne.¹⁶¹

Vzhľadom na priebeh postupujúcej kultivácie spoločnosti, musia byť jednotlivé sociálne inštitúcie chránené pred radikálnymi zmenami. Preto je vhodnejšie sociálne inštitúcie včas postupne reformovať, aby nedochádzalo k ich radikálnym zmenám. Ak sa reformy oneskoria na základe súkromného záujmu, alebo nezodpovednosti vládnucej vrstvy a jej politickej elity, potom môže dôjsť k revolučnému nahradeniu starých sociálnych inštitúcií novými.¹⁶² Výsledkom je, že namiesto historicky pestovaných sociálnych inštitúcií sa rýchlo vytvárajú nové, ktoré si musí spoločnosť osvojiť, nakoľko sú jej cudzie. Najčastejšie sa tak deje z

¹⁵⁸ LAIFEROVÁ, E., L. MISTRÍKOVÁ, S. CAPIKOVÁ, G. LUBELCOVÁ a L. ECKEROVÁ. Sociológia po páde komunizmu. Ideové korene, súčasné trendy a osobnosti vedy.

¹⁵⁹ NOVOTNÁ, E. Sociologie sociálních skupin.

¹⁶⁰ MILLS, CH. W. Mocenská elita.

¹⁶¹ MOŽNÝ, I. Rodina a společnost.

¹⁶² LAIFEROVÁ, E. ed. Štvrtstoročie sociológie na samostatnom Slovensku.

ideologických dôvodov. Takéto inštitúcie sú obvykle len dočasné a miznú po stabilizácii sociálneho systému.¹⁶³

Spoločnosť, ktorá sa nestará o svoje sociálne inštitúcie, je odsúdená na nestabilitu, trvalé zaostávanie modernizácie a rozvoja spoločnosti, ako aj na obrovské materiálne a ľudské zdroje, ktoré nie sú využívané v prospech rozvoja spoločnosti. Vývoj sociálnych inštitúcií je tiež ovplyvnený skutočnosťou, že moderné sociálne inštitúcie, bežné pre vyspelé krajiny, nemôžu byť ľahko a jednoducho presadzované do starej inštitucionálnej štruktúry. Je veľmi ťažké zaviesť moderné regulačné inštitúcie ako ideály, hodnoty či normy do predchádzajúcich sociálnych väzieb, spoločenských akcií s predchádzajúcimi potrebami, schopnosťami, mentalitou ľudí. Tento proces si vyžaduje dlhú dobu a trpezlivosť členov spoločnosti i samotných reformátorov.¹⁶⁴

Sociálne inštitúcie usmerňujú správanie členov komunity prostredníctvom systému sankcií a odmien. Vytvorenie systému sankcií je základnou podmienkou inštitucionalizácie. Sankcie trestajú nepresné a nesprávne vykonávanie povinností, ktoré inštitúcia požaduje. Pozitívne sankcie, ako vďačnosť, materiálne stimuly, či vytváranie priaznivých podmienok, sú zamerané na podporu a stimuláciu požadovaného a aktívneho správania.¹⁶⁵ Sociálna inštitúcia preto určuje orientáciu sociálnej činnosti a sociálnych vzťahov prostredníctvom vzájomne dohodnutého systému primerane orientovaných štandardov správania.¹⁶⁶ Ich výskyt a zoskupenie do systému závisí od obsahu úloh, ktoré sociálna inštitúcia rieši.

Každá sociálna inštitúcia sa vyznačuje prítomnosťou cieľa činnosti, osobitnými funkciami, ktoré zabezpečujú jej naplnenie, súborom spoločenských pozícií a úloh, ako aj systémom sankcií, ktoré zabezpečujú podporu požadovaného a potlačenia deviantneho správania.¹⁶⁷

Sociálne inštitúcie vždy zabezpečujú napĺňanie spoločensky významných funkcií a zabezpečujú dosiahnutie relatívne stabilných sociálnych väzieb a vzťahov v rámci spoločenskej organizácie spoločnosti.

Nespokojnosť s uspokojovaním sociálnych potrieb prináša nové podnety a normatívne neregulované aktivity. V praxi je možné v tejto situácii implementovať tieto spôsoby:

- zmenu zamerania starých sociálnych inštitúcií;

¹⁶³ JANDOUREK, J. Úvod do sociologie.

¹⁶⁴ HRECHOVÁ, H. Etika – sociálne vzťahy – spoločnosť.

¹⁶⁵ LASH, S. Sociology of Postmodernism.

¹⁶⁶ KRÁĽOVÁ, L. Sociálne inštitúcie (Politika, Náboženstvo, Rodina).

¹⁶⁷ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

- vytváranie nových sociálnych inštitúcií;
- preorientovanie vedomia verejnosti.¹⁶⁸

Proces inštitucionalizácie sa završuje odovzdávaním vytvorených inštitúcií ďalším generáciám. Pritom sa stáva, že preberané inštitúcie, ďalšie generácie chápu ako niečo, čo existuje nezávisle od ľudí, ktorí tieto inštitúcie vytvorili a vďaka činnosti ktorých sa udržiavajú a reprodukovujú. Inštitúcie chápu ako vonkajšiu, objektívnu realitu, ktorá na nich pôsobí svojou donucovacou silou.¹⁶⁹

Prístupy k sociálnym inštitúciám

V inštitucionálnej sociológii (inštitucionalizme) sa študuje sociálne správanie ľudí v úzkom spojení s existujúcim systémom spoločenských normatívnych aktov a inštitúcií, ktorých potreba sa prirovnáva k prirodzenej historickej pravidelnosti. Medzi predstaviteľov inštitucionálnej sociologie patria S. Lipset, J. Landberg, P. Blau, C. Mills a ďalší. Sociálne inštitúcie, z hľadiska inštitucionálnej sociológie, sú označované ako vedome regulované a organizované formy činnosti masy ľudí, reprodukovajúce opakované a najstabilnejšie vzory, správanie, zvyky a tradície odovzdávané z generácie na generáciu. Každá sociálna inštitúcia, ktorá je súčasťou určitej sociálnej štruktúry, je organizovaná tak, aby plnila určité sociálne významné ciele a funkcie.¹⁷⁰

Inštitucionálna interpretácia hypotetickej sociálnej inštitúcie, je analýzou spôsobov jej začlenenia do rôznych sfér spoločenského života a interakcie s inými sociálnymi inštitúciami. Ide o vytvorenie dôkazu, že sociálna inštitúcia je neoddeliteľným prvkom ktorejkoľvek sféry spoločnosti (ekonomickej, politickej, kultúrnej...) alebo ich kombinácie a zabezpečuje ich fungovanie. Logické overovanie je vhodné vykonávať z dôvodu, že inštitucionálny prístup k analýze sociálnych inštitúcií je založený na predpoklade, že sociálna inštitúcia je produktom rozvoja celého sociálneho systému, ale zároveň produktom špecifických elementárnych mechanizmov. Fungovanie sociálnej inštitúcie závisí od vnútorných zákonov vývoja príslušného typu aktivít v spoločnosti, ako aj systému všeobecného poriadku, ktorý v spoločnosti existuje.¹⁷¹

¹⁶⁸ KRÁĽOVÁ, E. Vybrané kategórie so sociológie.

¹⁶⁹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

¹⁷⁰ JUSKO, P. Základy sociálnej politiky.

¹⁷¹ SMELLSER, J. N., National Research Council & R. GERSTEIN. Social Sciences. Commission on Behavioral.

Štruktúralno - funkcionalistické a inštitucionalizované interpretácie pojmu „sociálna inštitúcia“ nevyčerpávajú prístupy k jej definícii uvedené v modernej sociológii. Existujú aj koncepcie založené na metodických základoch fenomenologického alebo behaviorálneho prístupu. Inštitúcie sú slovným symbolom lepšieho opisu skupiny sociálnych zvykov. Znamená to stály spôsob myslenia alebo konania, ktorý sa stal pre skupinu zvykom alebo zvykom pre ľudí. Svet zvykov a zvyky jednotlivcov, ktorým prispôbujeme náš život, je priestorom a súvislou štruktúrou sociálnych inštitúcií.¹⁷²

Vo funkčnom a štruktúralnom odôvodnení sa určuje podstata skúmanej inštitúcie. Formuluje sa tu vhodná definícia sociálnej inštitúcie na základe analýzy hlavných inštitucionálnych črt, čo ovplyvňuje legitimitu inštitucionálneho zastúpenia sociálnej inštitúcie. Zdôrazňuje sa jej špecifičnosť, typ a miesto v systéme inštitúcií spoločnosti. Zároveň sa analyzujú podmienky inštitucionalizácie, teda vzniku sociálnych organizácií presadzujúcich v spoločnosti sociálnu inštitúciu.¹⁷³ Zároveň sa odhaľuje štruktúra sociálnej inštitúcie a charakteristiky jej hlavných prvkov ako i zákonitostí jej fungovania.

V hlavnom prúde behaviorizmu sa rozvíja aj psychologická tradícia. Sociálne inštitúcie sú relatívne stabilnými modelmi sociálneho správania, ktorých podpora je zameraná na konanie mnohých ľudí.¹⁷⁴ Tento prúd v podstate stavia svoju sociologickú interpretáciu pojmu „sociálna inštitúcia“ na základe psychologického základu.¹⁷⁵

V sociologickej teórii existuje významná škála interpretácií a definícií pojmu sociálna inštitúcia. Tieto interpretácie sa rozlišujú v chápaní povahy a funkcií inštitúcií. Ide o hľadanie odpovede na otázku, ktorá z definícií je pravdivá, aké má vady, čo je metodicky kompromisné a čo nie je.

Sociológia je veda založená na viacerých paradigmách. V rámci každého paradigmatického prístupu je možné vytvoriť dôsledný postup podľa vnútornej logiky konceptuálneho aparátu. Je len na výskumníkovi, ktorý pracuje v rámci teórie strednej úrovne, aby sa rozhodol o výbere paradigmy, v ktorej chce hľadať odpovede na položené otázky. Vyžaduje sa dodržiavanie prístupov logiky, ktoré sú v súlade so systémovo štruktúralnými konštrukciami a umožňujú vymedziť definíciu pojmu sociálna inštitúcia.¹⁷⁶

¹⁷² HAMILTON, W. In: J. JANDOUREK. Čítanka sociologických klasiků.

¹⁷³ FOSTER, H. ed. Postmodern Culture.

¹⁷⁴ ARONSON, E., T. D. WILSON, R. M. AKERT & S. H. SOMMERS. Sociálna psychológia.

¹⁷⁵ BERGER, P. & T. LUCKMANN. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.

¹⁷⁶ KONEČNÝ, S. a B. KONEČNÝ. Otvorená komunálna politika. Teória a prax.

Sociálnu inštitúciu možno definovať ako „stabilný komplex formálnych a neformálnych pravidiel, zásad, postojov, ktoré regulujú rôzne oblasti ľudskej činnosti a organizujú ich do systému úloh a stavov, ktoré tvoria sociálny systém“.¹⁷⁷ Sociálne inštitúcie vytvára spoločenstvo ľudí, ktoré vykonáva určité úlohy na základe ich objektívneho postavenia organizovaného prostredníctvom sociálnych noriem a cieľov.¹⁷⁸ Sociálne inštitúcie sú inštitucionálne systémy, v ktorých vystupujú niektorí ľudia, ako vyvolení členovia spoločnosti, oprávnení vykonávať verejné a neosobné funkcie s cieľom uspokojovať významné individuálne a spoločenské potreby a regulovať správanie ostatných členov spoločnosti.¹⁷⁹

Existujú aj ďalšie možnosti ako vytvoriť jednoznačnú definíciu založenú napríklad na normách a hodnotách, úlohách a štatútoch, zvykoch a tradíciách a ďalších definičných prvkoch. Z nášho pohľadu nie sú prístupy tohto druhu komplexné, pretože obmedzujú chápanie tak komplexného javu, ako je sociálna inštitúcia, zameraním pozornosti iba na jeden znak, ktorý je pre jedného alebo druhého autora najdôležitejší.

Sociálnu inštitúciu možno chápať ako komplex, ktorý na jednej strane zahŕňa súbor normatívnych a hodnotových úloh a stavov určených na uspokojenie určitých sociálnych potrieb, a na druhej strane sociálne vzdelávanie vytvorené na využívanie zdrojov spoločnosti vo forme interakcie na uspokojenie tejto potreby.¹⁸⁰

Sociálne inštitúcie sú špecifické inštitúcie, ktoré zabezpečujú relatívnu stabilitu vzťahov v rámci spoločenskej organizácie spoločnosti. Pritom sú spojené s niektorými historicky stanovenými formami organizácie a regulácie verejného života. Inštitúcie vznikajú v priebehu rozvoja ľudskej spoločnosti, diferenciacie činností, deľby práce, formovania konkrétnych typov sociálnych vzťahov. Ich výskyt je dôsledkom objektívnych potrieb spoločnosti pri regulácii spoločensky významných oblastí činnosti a sociálnych vzťahov. V rodiacej sa inštitúcii je určitý druh sociálnych vzťahov v zásade objektívny. Bežné znaky sociálnej inštitúcie zahŕňajú:

- pridelenie určitého okruhu subjektov vstupujúcich do procesu činnosti vo vzťahu, ktorý sa stáva udržateľným;
- konkrétna (viac-menej formalizovaná) organizácia;

¹⁷⁷ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník,

¹⁷⁸ MIHALIK, J., V. STANEK a E. RIEVAJOVÁ. Sociálny rozvoj a sociálna politika.

¹⁷⁹ STANEK, V. et al. Sociálna politika teória a prax.

¹⁸⁰ JANDOUREK, J. Čítanka sociologických klasík.

- prítomnosť osobitných sociálnych noriem a predpisov upravujúcich správanie ľudí v rámci sociálnej inštitúcie;
- existencia spoločensky významných funkcií inštitúcie, jej integrácia do sociálneho systému a zabezpečenie jej účasti na procese integrácie tejto inštitúcie.¹⁸¹

Tieto znaky nie sú formálne stanovené. Vyplývajú skôr zo zovšeobecnenia analýz o rôznych inštitúciách modernej spoločnosti. V niektorých z nich, najmä formálnych, akými sú armáda, súdnictvo a ďalšie, môžu byť znaky formulované jasne a úplne. Zatiaľ čo iné inštitúcie, najmä neformálne alebo práve vznikajúce, majú znaky menej zreteľne. Vo všeobecnosti sú však vhodným nástrojom na analýzu procesov inštitucionalizácie sociálnych subjektov.

Štruktúra sociálnych inštitúcií najčastejšie obsahuje určitý súbor základných prvkov, ktoré sa objavujú vo viac či menej formalizovanej forme v závislosti od typu inštitúcie. Je možné rozlíšiť tieto štrukturálne prvky sociálnej inštitúcie:

- účel a pôsobnosť inštitúcie;
- funkcie poskytované na dosiahnutie cieľa;
- regulačne podmienené sociálne úlohy;
- štatúty zastúpené v štruktúre inštitúcie;
- prostriedky a inštitúcie na dosiahnutie cieľa a vykonávanie funkcií (materiálne, symbolické a ideálne) vrátane vhodných sankcií.¹⁸²

Existujú rôzne kritériá klasifikácie sociálnych inštitúcií. Z nich považujeme za vhodné zaoberať sa dvoma:

- predmetové kritérium, teda povahy podstatných úloh, ktoré vykonávajú inštitúcie, sa rozlišujú politické inštitúcie (štát, politické strany, armáda); hospodárske inštitúcie (deľba práce, majetku, daní apod.): inštitúcie príbuzenstva, manželstva a rodiny; inštitúcie pôsobiace v duchovnej oblasti (vzdelávanie, kultúra, masová komunikácia apod.) a ďalšie oblasti.
- kritérium povahy organizácie inštitúcie, podľa ktorého sú inštitúcie rozdelené na formálne a neformálne. Činnosť formálnych inštitúcií je založená na prísnych, normatívnych a prípadne právne záväzných predpisoch, pravidlách a pokynoch. K týmto inštitúciám patria politické inštitúcie, štát, armáda, súd. V neformálnych inštitúciách neexistuje žiadna záväzná regulácia sociálnych úloh, funkcií, prostriedkov

¹⁸¹ SOPÓCI, J. a B. BÚZIK, Základy sociológie.

¹⁸² KELLER, J. Úvod do sociológie.

a metód činnosti a sankcií za zneužívajúce správanie. Nahrádza ju neformálna regulácia prostredníctvom tradícií, zvykov, sociálnych noriem a ďalších regulátorov. Neformálna inštitúcia neprestáva byť inštitúciou a vykonáva príslušné regulačné funkcie.¹⁸³

Pri skúmaní sociálnej inštitúcie, jej charakteristík, funkcií, štruktúry je potrebné sa zamerať na komplexný prístup, ktorého použitie má rozvinutú tradíciu v rámci systémovo štrukturálnej paradigmy v sociológii. Ide o komplexnú, ale zároveň sociologicky funkčnú a metodologicky dôslednú interpretáciu pojmu sociálna inštitúcia, ktorá umožňuje analyzovať inštitucionálne aspekty existencie sociálneho vzdelávania.¹⁸⁴ Je potrebné zvážiť možnú logiku odôvodnenia inštitucionálneho prístupu k akémukoľvek sociálnemu javu.

V sociológii možno predpokladať štyri základné typy vysvetlenia a odôvodnenia sociálnych inštitúcií.

Prvý typ je psychologický, ktorý vychádza zo skutočnosti, že každá sociálna inštitúcia je psychologická formácia z hľadiska genézy a stabilný produkt výmeny aktivít.

Druhý typ je historický, podľa ktorého sa inštitúcie považujú za konečný produkt historického vývoja určitej oblasti činnosti.

Tretí typ je štrukturálny, podľa ktorého každá inštitúcia existuje v dôsledku svojich vzťahov s ostatnými inštitúciami v sociálnom systéme.

Štvrtý typ je funkčný, ktorý je založený na tvrdení, že inštitúcie existujú, pretože vykonávajú určité funkcie v spoločnosti, čo prispieva k jej integrácii a dosiahnutiu homeostázy.¹⁸⁵

Posledné dva typy vysvetlení existencie inštitúcií, ktoré sa používajú hlavne v štrukturálno-funkčnej analýze, sú niektorými sociológmi vyhlásené za nepresvedčivé a dokonca chybné.¹⁸⁶

Naopak, iná skupina sociológov tieto prístupy považuje za presvedčivé, pracujúce pre moderné spoločnosti a využívajú funkčné, štrukturálne a historické typy k zdôvodneniu existencie sociálnych inštitúcií pri štúdiu zvoleného sociálneho fenoménu.¹⁸⁷

¹⁸³ HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations.

¹⁸⁴ JAQUES, D. & G. SALMON. Learning in Groups.

¹⁸⁵ HOMANS, G. S. In: J. JANDOUREK. Čítanka sociologických klasiků.

¹⁸⁶ PETRUSEK, M. Základy sociologie.

¹⁸⁷ WEBER, M. Metodologie, sociologie a politika. ŠUBRT, J. a kol. Soudobá sociologie. SZTOMPKA, P. Socjologia zmian społecznych.

Koncept sociálnych inštitúcií

Koncept sociálnej inštitúcie do sociológie zaviedol Herbert Spencer, ktorý ju definoval ako stabilnú štruktúru spoločenských akcií. Identifikoval šesť typov sociálnych inštitúcií: priemyselné, odborové, politické, slávnostné, cirkevné, domáce.¹⁸⁸ Za hlavný účel sociálnych inštitúcií sa považuje uspokojovanie potrieb členov spoločnosti.¹⁸⁹

Pre ľudskú spoločnosť je nevyhnutné upevniť určité typy sociálnych vzťahov tak, aby boli záväzné pre všetkých členov spoločnosti alebo pre určité sociálne skupiny. Platí to predovšetkým pre tie sociálne vzťahy, do ktorých vstupujú členovia sociálnej skupiny pre uspokojenie najdôležitejších potrieb potrebných pre úspešné fungovanie skupiny ako integrálnej sociálnej jednotky. Potreba reprodukcie hmotného bohatstva vedie ľudí k upevňovaniu a udržiavaniu výrobných vzťahov. Potreba socializácie mladšej generácie a vzdelávanie mladých ľudí o kultúrnych vzorcoch skupiny nás núti upevňovať a udržiavať rodinné vzťahy, vzťahy vzdelávania a socializácie mladých ľudí.¹⁹⁰

Konsolidácia a organizácia vzťahov, ktoré sa formujú v procese uspokojovania potrieb spoločnosti, skupín a jednotlivcov, sa uskutočňuje vytvorením systému štandardných vzoriek založených na všeobecne zdieľanom systéme hodnôt. Za tieto hodnoty je možno považovať spoločný jazyk, spoločné ideály, kultúrne hodnoty, vieru, morálne normy a ďalšie hodnotové základy v systémoch, ktoré sociálna inštitúcia ovplyvňuje. Sociálna inštitúcia stanovuje pravidlá správania jednotlivcov v procese ich vzájomnej interakcie, ktorá je stelesnená v spoločenských úlohách. Na základe týchto východísk možno sociálnu inštitúciu považovať za „súbor úloh a štatútov určených na splnenie osobitnej sociálnej potreby“.¹⁹¹

Konsolidácia vzťahov je zameraná na uspokojenie základných potrieb a spočíva vo vytvorení pevného, obvykle nemenného, systému úloh a postavení, ktoré predpisujú pravidlá správania v spoločenských vzťahoch pre jednotlivcov, ako aj určujú systém sankcií s cieľom dosiahnuť dôsledné vykonávanie týchto pravidiel správania. Systém rolí, statusov a sankcií sa vytvárajú vo forme sociálnych inštitúcií, ktoré sú najzložitejšími a najdôležitejšími typmi sociálnych väzieb v spoločnosti. Sociálne inštitúcie podporujú spoločné činnosti spolupráce v organizáciách. Určujú trvalo udržateľné vzorce správania, nápady a stimuly.¹⁹²

¹⁸⁸ SPENCER, H. In: J. JANDOUREK. Čítanka sociologických klasiků.

¹⁸⁹ KELLER, J. Úvod do sociológie.

¹⁹⁰ LASH, S. & J. URRY. Economies of Signs and Space.

¹⁹¹ SMELLSER, J. N., National Research Council & R. GERSTEIN. Social Sciences. Commission on Behavioral.

¹⁹² GIDDENS, A. Sociologie.

Funkcie sociálnych inštitúcií

Funkciou sociálnej inštitúcie je účel alebo úloha, ktorú sociálna inštitúcia plní vo vzťahu k spoločnosti, skupinám a jednotlivcom, ako i k prebiehajúcim procesom v týchto systémoch. Sú to výhody, ktoré sociálne inštitúcie prinášajú spoločnosti. Inštitúcie plnia súbor úloh, ktoré spoločnosť dosahuje a chce dosiahnuť v súlade s dosahovanými cieľmi a poskytovanými službami.¹⁹³

Najdôležitejším poslaním sociálnych inštitúcií je uspokojovanie najdôležitejších potrieb spoločnosti, bez ktorých súčasná spoločnosť nemôže existovať. Pre pochopenie podstaty funkcie sociálnej inštitúcie, musíme sociálnu inštitúciu priamo spojiť s uspokojovaním potrieb spoločnosti. Žiadna spoločnosť by nemohla existovať, ak by nebola sústavne dopĺňaná novými generáciami, ktoré vstupujú do sociálneho systému spoločnosti, snažia sa získať obživu, túžia po živote v mieri a poriadku, získavajú nové vedomosti a odovzdávajú ich budúcim generáciám a zaoberajú sa aj duchovnými otázkami.¹⁹⁴

Sociologický prístup upriamuje osobitnú pozornosť na sociálne funkcie inštitúcie a jej normatívnu štruktúru. Implementácia spoločensky významných funkcií inštitúcie je zabezpečená prítomnosťou integrovaného systému štandardizovaných vzorcov správania v rámci sociálnej inštitúcie, teda v rámci jej hodnotovo-normatívnej štruktúry.¹⁹⁵

Medzi najdôležitejšie funkcie, ktoré sociálne inštitúcie vykonávajú v spoločnosti, patria:

- regulácia činnosti členov spoločnosti v rámci sociálnych vzťahov;
- vytváranie príležitostí na uspokojenie potrieb členov spoločnosti;
- zabezpečenie sociálnej integrácie, udržateľnosti verejného života;
- socializácia jednotlivcov.¹⁹⁶

Univerzálne funkcie, ktoré sú vlastné všetkým sociálnym inštitúciám, sú funkcia konsolidácie a reprodukcie sociálnych vzťahov, regulačná funkcia, integračná funkcia, funkcia prenosu a komunikačná funkcia.

Spolu s univerzálnymi funkciami existujú aj špecifické funkcie. Sú to funkcie, ktoré sú inherentné niektorým inštitúciám a nie sú charakteristické pre iné, napríklad funkcia zavádzania poriadku v spoločnosti, funkcia vytvárania a odovzdávania nových poznatkov apod.¹⁹⁷

¹⁹³ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

¹⁹⁴ BOLFÍKOVÁ, E. Teórie správy a byrokracie.

¹⁹⁵ JANDOUREK, J. Čítanka sociologických klasiků.

¹⁹⁶ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

¹⁹⁷ LEVIN, W. C. Sociological Ideas: Concepts and Applications.

Spoločnosť je organizovaná tak, že niektoré sociálne inštitúcie plnia niektoré funkcie súčasne a niekoľko sociálnych inštitúcií sa môže špecializovať súbežne na vykonávanie jednej funkcie. Napríklad sociálne organizácie ako škola, rodina, cirkev vykonávajú funkciu inštitúcie výchovy alebo socializácie detí. Inštitúcia rodiny zároveň vykonáva nielen funkciu výchovy a socializácie, ale aj funkciu reprodukcie, intímneho uspokojovania a ďalšie.¹⁹⁸

Sociálne inštitúcie plnia v spoločnosti všeobecné aj individuálne funkcie, ktoré zodpovedajú špecifikám inštitúcie. Medzi tieto funkcie môžeme zaradiť.

- *Funkciu konsolidácie a reprodukcie vzťahov s verejnosťou.* Každá inštitúcia normuje, upravuje, štandardizuje správanie členov spoločnosti na úkor ich vlastných pravidiel a noriem správania.
- *Funkciu regulácie,* ktorá zabezpečuje reguláciu vzťahov medzi členmi spoločnosti rozvíjaním vzorcov správania a reguláciou ich činnosti.
- *Funkciu integrácie,* ktorá zahŕňa proces vzájomnej integrácie a vzájomnej závislosti členov sociálnych skupín.
- *Funkciu prenosu (funkcia socializácie),* ktorej obsahom je prenos spoločenských skúseností, oboznámenie sa s hodnotami, normami, úlohami spoločnosti.
- *Funkciu implementačnú,* ktorá je zameraná na zabezpečenie nie len reprodukcie obsahov, ale aj ich implementovanie v spoločnosti, čím sa vytvára základ jednotlivých inštitúcií.
- *Funkciu reprodukčnú,* ktorá je jednou z významných funkcií každej spoločnosti, nakoľko zabezpečuje reprodukciu spoločnosti v zmysle plynulého pokračovania existencie spoločnosti. Preto spoločnosť vytvára inštitúcie a k nim príslušné sociálne organizácie, ktoré reprodukciu spoločnosti zabezpečujú.¹⁹⁹ Plnenie tejto funkcie je zabezpečované prostredníctvom členov spoločnosti spolu s príslušnými organizáciami štátnych a súkromných podnikov (pôrodnické kliniky, pôrodnice, sieť detských zdravotníckych zariadení, podporné a poradenské subjekty pre rodiny apod.).
- *Funkciu zabezpečovania zdravia,* spojenú so zodpovednosťou spoločnosti za udržiavanie zdravia obyvateľstva. Preto tvorí organizácie ako kliniky, nemocnice a iné zdravotnícke zariadenia. Rovnako tu patria aj štátne a samosprávne orgány, ktoré organizujú proces udržiavania a propagácie zdravia.²⁰⁰

¹⁹⁸ KRÁĽOVÁ, L. Vybrané kategórie so sociológie.

¹⁹⁹ PARSONS, T. The Social System.

²⁰⁰ KRÁĽOVÁ, L. Sociálne inštitúcie (Politika, Náboženstvo, Rodina).

Sociálne inštitúcie vykonávajú funkcie sociálneho riadenia a sociálnej kontroly v spoločnosti. Rovnako ako funkcie tak aj dysfunkcie sociálnych inštitúcií možno rozdeliť na.

- *Zjavné funkcie* sú jasne vyjadrené, uznané všetkými a sú úplne evidentné. Sú to funkcie a dysfunkcie sociálnych inštitúcií, ktoré sa očakávajú a existujú v konkrétnych inštitúciách.²⁰¹ Sú tvorené a deklarované v kódexoch a pevne stanovené v systéme statusov a rolí. Zjavné funkcie svedčia o tom, čo spoločnosť chcela dosiahnuť v rámci tej ktorej sociálnej inštitúcie. Za zjavné funkcie inštitúcie vzdelávania možno považovať prípravu mladých ľudí na riešenie a rozvoj rôznych špeciálnych úloh. Za asimiláciu prevládajúcich hodnotových štandardov, morálky a ideológie v spoločnosti možno považovať konsolidáciu sociálnej nerovnosti medzi tými s vysokoškolským vzdelaním a tými, ktorí ho nemajú.²⁰²
- *Latentné funkcie*, sú skryté a zostávajú bez toho, aby ich účastníci alebo sociálny systém evidovali. Latentné funkcie sú nezamýšľaným výsledkom činnosti inštitúcií alebo ich organizácií.²⁰³ Latentné funkcie charakterizujú to, čo síce nebolo predpokladané a ani očakávané, ale využívanie sociálnej inštitúcie to prinieslo. Latentné funkcie sa obvykle zisťujú až analýzou fungovania a prínosov sociálnej inštitúcie. Latentné funkcie možno identifikovať, napríklad pri formovaní interakcie triedy, v skrytých učebných osnovách či študentských subkultúrach. Existencia latentných funkcií inštitúcie často umožňuje priniesť spoločnosti viac výhod, ako sa pôvodne očakávalo.²⁰⁴

Medzi zjavné funkcie školy v rámci inštitúcie vzdelávania, patrí získanie osvedčenia o dosiahnutom vzdelaní, príprava na ďalšie školské vzdelávanie, odborná príprava, osvojenie základných hodnôt spoločnosti. Škola má aj skryté funkcie a to získanie určitého sociálneho postavenia, ktoré umožní absolventovi postúpiť o stupeň vyššie ako menej vzdelaným rovesníkom, vytvoriť si silné priateľské školské väzby, ktoré umožňujú vzájomnú podporu absolventov pri vstupe na trh práce.²⁰⁵

Funkcie ktoréhokoľvek skúmaného fenoménu sú spoločensky významné, ak sa preukáže, že ich štruktúra a systematické umiestnenie v štruktúre sú blízko k štruktúre a systematickému umiestneniu v štruktúre funkcií, ktoré sociálne inštitúcie vykonávajú

²⁰¹ PLÁVKOVÁ, O. Úvod do sociologie.

²⁰² DANEK, J. Výchova ako súčasť života Teória a prax. HAVLÍK, R. a J. KOŤA. Sociologie výchovy a školy.

²⁰³ FIŠEROVÁ, V. Velký sociologický slovník.

²⁰⁴ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

²⁰⁵ FRK, V. a I. PIROHOVÁ. Profesionálna andragogika.

v spoločnosti.²⁰⁶ Práve tieto zistenia predstavujú dôležitý krok pri zdôvodňovaní inštitucionálnej povahy sociálnej inštitúcie. Funkčný atribút patrí medzi najdôležitejšie črty sociálnej inštitúcie a umožňuje pochopenie, že sú to sociálne inštitúcie, ktoré tvoria hlavný prvok štrukturálneho mechanizmu, ktorým spoločnosť reguluje sociálnu homeostázu a v prípade potreby vykonáva sociálne zmeny.²⁰⁷

Sociálne inštitúcie sa v spoločnosti niekedy javia ako neplánované produkty spoločenského života. Členovia sociálnych skupín sa snažia spoločne realizovať svoje potreby a hľadajú rôzne spôsoby, ako to dosiahnuť. V priebehu sociálnej praxe postupne nájdu niektoré prijateľné vzorce správania, ktoré sa postupne opakovaním a hodnotením menia na štandardizované vzorce spôsobov správania. Po určitom čase, sú tieto vzorce činností a vzorce správania podporované verejnou mienkou, a stávajú sa akceptovanými a legitimizovanými. Na tomto základe sa súbežne vyvíja aj systém sankcií.²⁰⁸ Členovia spoločnosti a sociálne skupiny môžu zhromažďovať, systematizovať, potvrdzovať alebo spochybňovať platnosť týchto postupov a k tomu potrebných vedomostí, zručností a vzorcov správania. V dôsledku toho sa sociálne inštitúcie menia a rozvíjajú. Stále sa sleduje kvantita, ale aj kvalita zmien, ktoré môžu ovplyvniť zmeny sociálnych inštitúcií. Prejavuje sa to najmä obsahom a rozsahom zmeny sociálnej inštitúcie. Na základe toho je proces tvorby a zmeny sociálnych inštitúcií spojený s definovaním (redefinovaním) a konsolidáciou sociálnych noriem, pravidiel, statusov a úloh, ich uvedením do systému, ktorý je schopný zabezpečiť uspokojenie určitej sociálnej potreby.²⁰⁹ Zavedenie sociálnej inštitúcie je nahradenie spontánneho a experimentálneho správania predvídateľným správaním, ktoré sociálna inštitúcia modeluje a reguluje. Proces zmeny sociálnej inštitúcie nemá lineárny charakter. Ide o viacvrstvové zmeny v sociálnej inštitúcii, ktoré vyvolávajú transformáciu regulátorov a kontrolných mechanizmov.

So vznikom sociálnych inštitúcií v sociálnom priestore sa začína formovanie určitých pravidiel a noriem správania, o ktoré sa delí väčšina členov spoločnosti. Pravidlá a normy sú postupne prijímané a považované za samozrejmé. Zároveň sa začína formovať systém sociálnych statusov a úloh. Objavujú sa lídri, ktorí sú formalizovaní podľa zavedeného poriadku (voľba, menovanie). Každý člen spoločnosti má určité postavenie a zohráva zodpovedajúcu úlohu. Novinky, ktoré prináša sociálna inštitúcia sú postupne oslabované zažitými normami a správanie každého člena spoločnosti sa stáva štandardizovaným

²⁰⁶ PARSONS, T. The Social System.

²⁰⁷ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

²⁰⁸ MONTOUSSÉ, M. & G. RENOARD. Přebled sociologie.

²⁰⁹ PARSONS, T. The Social System.

a predvídateľným. Objavujú sa predpoklady pre organizovanú spoločnú akciu. V dôsledku toho je spoločnosť viac-menej inštitucionalizovaná.²¹⁰

Dysfunkcie sociálnych inštitúcií

Ak sociálna inštitúcia okrem poskytovaných výhod prináša aj negatívne javy, ktoré poškodzujú spoločnosť, potom je potrebné takúto sociálnu inštitúciu považovať za dysfunkčnú. Inštitúcia je dysfunkčnou, keď niektoré z dôsledkov jej pôsobenia bránia realizácii niektorej sociálne potrebnej činnosti alebo inej sociálnej inštitúcie. Za dysfunkciu možno považovať akúkoľvek sociálnu aktivitu, ktorá negatívne prispieva k udržaniu efektívnej činnosti sociálneho systému.²¹¹

Sociálna inštitúcia v širokom zmysle je stabilný normatívne sformovaný súhrn spoločenských vzťahov, ktoré sú zabezpečované zodpovedajúcimi ľudskými a materiálnymi prostriedkami. Hlavnou funkciou sociálnych inštitúcií je uskutočňovať určité sociálne funkcie. Jednotlivé sociálne inštitúcie vznikajú a pôsobia v najrôznejších oblastiach spoločenského života (ústavné usporiadanie štátu, kultúra, politika, právo, ekonomika). Predstavujú istý organizačný rámec, formu, ktorá zabezpečuje existenciu a organizáciu spoločenských vzťahov.

Sociálne inštitúcie možno rozdeliť na dve základné skupiny:

- sociálne inštitúcie, ktoré sú určené k organizácii rôznych stránok spoločenského života,
- sociálne inštitúcie, ktoré sú určené k uskutočňovaniu sociálnej kontroly.

Niektoré sociálne inštitúcie plnia obidve tieto funkcie. Takou inštitúciou je rodina, ktorá organizuje každodenný život svojich členov, zabezpečuje reprodukciu obyvateľstva, výchovu detí a kontroluje dodržiavanie mnohých noriem.

Úlohou sociálnych inštitúcií je zabezpečovanie a ochrana spoločenských potrieb. Úspešná existencia sociálnej inštitúcie závisí na mnohých faktoroch medzi ktoré môžeme zaradiť:

- presne vymedzené ciele,
- prostriedky,
- formy a metódy činnosti;
- racionálnu organizáciu vnútornej štruktúry;

²¹⁰ RITZER, G. Contemporary sociological theory.

²¹¹ GÁBOROVÁ, E. a Z. GÁBOROVÁ. Človek v sociálnom kontexte. ROGERS, C. R. & H. J. FREIBERG. Sloboda učiť sa.

- zodpovedajúci stupeň funkčnosti pre sociálnu skupinu a ďalších.

Ak sú tieto požiadavky narušené, ak nie sú optimálne „nakonfigurované“ sociálna inštitúcia prestáva plniť svoje funkcie a stráca spoločenský význam.

Hlavnou príčinou dysfunkcie sociálnych inštitúcií, je nesúlad medzi spoločenskými potrebami a činnosťou sociálnej inštitúcie. Sociálna inštitúcia teda svojimi funkciami prestáva plniť spoločenské potreby. To vedie k zníženiu významu jej poslania, a často len v zmysle potreby zachovať jej existenciu. Zároveň dochádza aj k degenerácii jej skutočnej činnosti na fiktívnu činnosť. Tým sa stáva, že sociálna inštitúcia prestáva byť orientovaná na racionálne ciele. Výsledky deformácií alebo dysfunkcií možno vidieť aj v štátnych inštitúciách, kde sa prejavujú ako byrokratizmus, korupcia, úplatkárstvo apod.

Deformácia sociálnej inštitúcie a jej následná dysfunkcia sú samé o sebe sociálnou deviáciou. Táto deviácia môže byť jednak príčinou ale aj dôsledkom deviácií v iných komponentoch sociálneho života. Tento obojstranný proces možno vysvetliť tým, že deformácia inštitúcie vyvoláva napätie a konflikty. Teda ďalšie deviácie. Nedostatočná činnosť sociálnej inštitúcie vedie k nahradzovaniu jej funkcií inými. Ako príklad môžeme uviesť nedostatok istého tovaru v obchodnej sieti vedie automaticky k špekulatívnym obchodným transakciám. Alebo oslabenie kontrolných funkcií sociálnej inštitúcie vedie k nárastu deviantných činov, k beztrestnosti páchatel'ov a stavu kedy páchatelia prestávajú niesť zodpovednosť za vlastné činy. Znovu sa potvrdzuje fakt, že deformácie jedného komponentu sociálneho javu ovplyvňujú ďalšie komponenty a deformujú ich.

K základným faktorom, ktoré spôsobujú dysfunkcie sociálnych inštitúcií, zaraďujeme najmä:

- právne faktory – prejavujúce sa nedostatočnou alebo nejasnou reguláciou spoločenských vzťahov, nepresným vymedzením kompetencií,
- ekonomické faktory – prejavujúce sa nedostatočným ohodnotením dobre vykonávanej práce, nedostatkom tovarov a služieb na trhu,
- organizačné faktory – ku ktorým sa radí zlá organizácia práce, slabá kontrola podriadených a nadriadených, nesprávny výber a rozmiestnenie zamestnancov, nedostatočné zvyšovanie kvalifikácie.

Napríklad hospodárske inštitúcie pri svojom vývoji kladú zvýšené požiadavky na sociálne funkcie, ktoré majú plniť vzdelávacie inštitúcie. Práve ekonomické potreby a hospodárske potreby spoločnosti viedli v priemyselných spoločnostiach k rozvoju masovej

gramotnosti a k potrebe odbornej prípravy rastúceho počtu kvalifikovaných odborníkov.²¹² Ak vzdelávacia inštitúcia nezvláda svoju funkciu, ak je vzdelávanie nekvalitné alebo ak nepripravuje takých špecialistov, ktorých hospodárstvo vyžaduje, začnú v spoločnosti chýbať špičkoví odborníci, ktorých hospodárstvo a spoločnosť potrebuje. Ak vzdelávacia inštitúcia, reprezentovaná školami a univerzitami, umožní ukončenie vzdelávania absolventom, ktorí majú len polovičné alebo len čiastočné vedomosti, prinesie to pre hospodárske inštitúcie stav v ktorom nebudú mať potrebný personálny substrát, ktorý by bol schopný uspokojiť potreby spoločnosti. Nenaplnenie funkcie jednej sociálnej inštitúcie tak ovplyvní funkcie inej sociálnej inštitúcie a zapríčinia jej dysfunkciu.²¹³ Činnosť sociálnej inštitúcie sa preto považuje za funkčnú, ak pomáha udržiavať stabilitu a integritu spoločnosti.

Sociálna inštitúcia je zvláštnou formou ľudskej činnosti založenou na jasne rozvinutej ideológii, systéme pravidiel a noriem, ako aj na rozvinutej sociálnej kontrole ich vykonávania. Inštitucionálnu činnosť vykonávajú ľudia organizovaní do skupín alebo združení, ktoré sú rozdelené podľa postavenia a úloh, ktoré plnia v súlade s potrebami danej sociálnej skupiny alebo spoločnosti ako celku. Inštitúcie tak podporujú sociálne štruktúry a poriadok v spoločnosti.²¹⁴

Medzi základné sociálne inštitúcie, ktorými sa budeme v ďalšej časti monografie zaoberať zaradzujeme najmä tie, ktoré sú pre spoločnosť obzvlášť významné z pohľadu celospoločenského záujmu. Ide o tieto inštitúcie:

- kultúru,
- náboženstvo,
- výchovu a vzdelávanie,
- politiku,
- zdravotníctvo,
- ekonomiku.

V rámci týchto sociálnych inštitúcií dochádza k napĺňaniu stanovených úloh a cieľov v spoločnosti prostredníctvom sociálnych organizácií, ktoré sú vytvárané pre zabezpečenie úloh a cieľov sociálnych inštitúcií. Sociálne organizácie sú vytvorené na plnenie určitých funkcií a zároveň na ukotvenie sociálnej inštitúcie v spoločnosti. Ide o formalizovanie obsahu

²¹² MIHALIK, J., V. STANEK a E. RIEVAJOVÁ. Sociálny rozvoj a sociálna politika.

²¹³ FRK, V. a I. PIROHOVÁ. Profesijsná andragogika.

²¹⁴ SCOTT, J. & G. MARSHALL. eds. Oxford Dictionary of Sociology.

spojeného so sociálnou inštitúciou. Za takéto sociálne organizácie môžeme považovať rodinu, ekonomický trh, štát, štátnu správu, armádu, cirkev, cirkevné organizácie apod.

V ďalšej časti monografie sa venujeme sociálnym inštitúciám a v potrebnom rozsahu aj sociálnym organizáciám, ktoré s týmito inštitúciami súvisia.

KULTÚRA

Pojem kultúra je etymologicky odvodený od latinského slova *cultūra*, ktorý má pravdepodobne pôvod v kmeni slov *colo, colere, colui, cultus, colonus* s piatimi základnými významami: vzdelávať alebo obrábať (pole), pestovať, zušľachťovať (aj ducha), vážený (vážiť si, pôvod náboženského termínu kult) a obývaný (čiže kolonizovaný alebo kolonizovať). Kultúru tvoria hodnoty, obrady, štýly života typické pre danú spoločnosť. Koncept kultúry je veľmi často používaný nielen v sociológii, ale tiež v ostatných spoločenských vedách. Kultúra patrí medzi najvýraznejšie aspekty medziľudskej sociálnej interakcie.²¹⁵ Kultúra je to, čo je vytvorené rukami, srdcom a rozumom človeka a čo robí človeka človekom. Kultúra je výsledkom a produktom ľudskej činnosti, praxe, ľudskej práce. Kultúru možno vymedziť nasledujúcimi spôsobmi.

- Kultúra je komplexný celok, ktorý zahŕňa poznanie, vieru, umenie, morálku, právo a ostatné schopnosti a zvyky osvojované si človekom ako členom spoločnosti.
- Kultúra je inštrumentálna realita, ktorá existuje preto, aby uspokojovala ľudské potreby spôsobom prekračujúcim bezprostredné prispôsobenie sa prostrediu.
- Kultúra je dynamický systém akumulovaného poznania, vzorov správania a materiálnych i nemateriálnych produktov ľudskej činnosti, ktorý je prenášaný z generácie na generáciu.²¹⁶

Kultúra môže byť považovaná za súbor charakteristických duchovných, materiálnych, intelektuálnych a emocionálnych črt spoločnosti alebo spoločenskej skupiny a zahŕňa okrem umenia a literatúry aj životný štýl, spôsoby spolunažívania, hodnotové systémy, tradície a viery (v niektorých verziách je pri preklade použitý výraz presvedčenia).²¹⁷

Kultúra je špecifický ľudský spôsob organizácie uskutočňovania a rozvoja činnosti, spredmetnený v materiálnych i nemateriálnych výsledkoch ľudskej činnosti. Kultúra zahŕňa výtvary ľudskej práce, sociokultúrne regulatívy ľudského správania, idey, sociálne inštitúcie i ľudskú činnosť. Kultúra sa tradične delí na materiálnu a duchovnú. Hlavné prvky duchovnej kultúry sú: hodnoty, normy, symboly, systémy názorov a poznatkov a sociálne inštitúcie.²¹⁸ Štruktúru kultúry tvoria hodnoty (vlastnosť vzťahu skutočnosti k potrebám; výsledok

²¹⁵ GIDDENS, A. Sociologie.

²¹⁶ FOSTER, H. ed. Postmodern Culture.

²¹⁷ Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti.

²¹⁸ HANUS, L. O kultúre a kultúrnosti.

životného poznania a múdrosti), rituály (návod na vykonávanie rítu), hrdinovia, symboly a praktiky. Kultúru môžeme vymedziť aj podľa:

- historického aspektu - kultúra ako sociálne dedičstvo, sociálna tradícia,
- normatívneho aspektu – dôraz je kladený na pôsobenie normatívnych ideí a ich dôsledkov,
- psychologického aspektu - dôraz je kladený na naučené riešenia problémov, uspokojovanie impulzov,
- štrukturálneho aspektu - dôraz je kladený na systémový charakter,
- genetického aspektu – dôraz je kladený na otázku vzniku kultúry,
- ďalej to môže byť z kognitívneho aspektu, symbolického aspektu a iných aspektov.²¹⁹

Kultúra je neoddeliteľnou súčasťou, vlastnosťou, atribútom spoločnosti. Kultúra vzniká so spoločnosťou a spoločnosť sa vďaka nej rozvíja. S úpadkom spoločnosti kultúra zaniká. Kultúra je teda niečo, čo zdieľajú všetci členovia danej spoločnosti a čo sa prenáša zo starších generácií na mladšie. Je základom medziľudských vzťahov, ovplyvňuje správanie ľudí a komunikáciu medzi nimi. Kultúra je aj prejavom nás samých. Má vlastné prvky ako hodnoty, názory, postoje, normy, ktoré jej dodávajú jedinečný charakter. Zároveň tvorí to, čím sa odlišuje od ostatných kultúr.²²⁰ Každá kultúra je vlastne spôsob, akým triedime, respektíve označujeme realitu. Zároveň je to spôsob vízie sveta, ktorá sa odráža v našom myslení, cítení a konaní. Je to spôsob ľudského vnímania a organizovania toho, čo nás obklopuje a čo sa odzrkadľuje v našom spôsobe komunikácie. Sú to odovzdávané vzorce významov prostredníctvom symbolov a komunikačných schém, či modelov medzi generáciami. Kultúru chápeme ako spôsob bytia, myslenia, cítenia a konania, ktoré sme si osvojili v istom spoločensko- lingvistickom prostredí.²²¹

V sociálnych vedách je zaužívané členenie základných zložiek kultúry do troch základných oblastí:

- oblasť symbolickej kultúry: prvkov, ktoré primárne existujú ako abstrakcie – myšlienky, predstavy, hodnoty, idey, zvyky a obyčaje, normy a požiadavky, ktoré sociálno-kultúrne spoločenstvo rešpektuje a dodržiava, ustanovené inštitúcie, viery a predstavy, jazyk a podobne. Medzi hlavné podsystémy symbolickej kultúry patrí:
 - filozofia,

²¹⁹ FIŠEROVÁ, V. Velký sociologický slovník.

²²⁰ JUSKO, P. Sociálna politika pre sociálnych a misijných pracovníkov.

²²¹ MARTINSKÁ VÁVROVÁ, A. Náuka o spoločnosti.

- veda,
 - umenie,
 - náboženstvo,
 - mytológia,
 - politické ideológie,
 - folklór;
- oblasť materiálnej kultúry: okrem hmotných produktov (artefaktov), ktoré slúžia ďalším ľudským činnostiam alebo pre nich vytvárajú podmienky. Zahŕňa aj súbor javov a procesov, ktoré umožňujú ich zhotovenie alebo pozmenenie na základe určitých metód a princípov (technológií):²²² Medzi hlavné podsystémy materiálnej kultúry patria:
 - materiálne prejavy umenia,
 - architektúra a stavba obydlií,
 - komunikačné a masovokomunikačné prostriedky – knižné kódexy, tlačoviny, film, televízia, internet,
 - jedlo,
 - odievanie;
 - oblasť normatívnej kultúry: jej základom je oblasť hodnôt, od ktorých sa odvíjajú normatívne systémy. Medzi hlavné podsystémy normatívnej kultúry patria:
 - etické a sociálne normy,
 - morálka a morálne normy,
 - zvyky a obyčaje,
 - umelecké kánony,
 - zásady správania,
 - príkazy, nariadenia a podobne.²²³

Základnými kultúrnymi univerzálami sú jazyk (reč a písmo), normy (zvyky, obyčaje, mravy, práva, sankcie, tabu) a hodnoty (ideálne a reálne). Hodnota je vlastnosť spoločenských alebo prírodných javov, v ktorých sa prejavuje ich určitý (pozitívny alebo negatívny) význam pre človeka a spoločnosť.²²⁴ Hodnota javu vyplýva z toho, že je nositeľom určitých

²²² PETRUSEK, M. Základy sociologie.

²²³ KRÁĽOVÁ, Ľ. Sociálne inštitúcie (Politika, Náboženstvo, Rodina). KELLER, J. Úvod do sociológie. JANDOUREK, J. Úvod do sociologie. HORVÁTHOVÁ, E. Úvod do etnológie. HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations. GIDDENS, A. Sociologie.

²²⁴ PARSONS, T. The Social System.

sociálnych vzťahov. Súvisí s ľudskými záujmami a plní úlohu orientačných bodov, ktorými sa riadi každodenná praktická činnosť. Hodnoty sú časovo premenlivé.

Kultúru možno chápať ako umelé prostredie, ktoré si človek stavia medzi seba a prírodu. Je to nástroj, pomocou ktorého si človek uspokojuje svoje biologické a duchovné potreby. Z týchto východísk možno kultúru ponímať ako:

- nadbiologický, špecifický ľudský prostriedok adaptácie, pomocou ktorého človek lepšie čelí problémom, s ktorými sa stretáva vo svojom okolí pri uspokojovaní svojich potrieb,
- sociálny systém zahrňujúci všetky stránky rozvoja spoločnosti ako celku, v ktorom sú jednotlivé prvky na sebe závislé.²²⁵

Ktorákoľvek kultúra je konvencia, resp. výsledok súčtu istých konvencií (jazykových, symbolických, rituálnych, konatívnych). Každá kultúra je preto konvenčná a arbitrárna. Každé kultúrne vyjadrenie je znakom istého systému, v ktorom má svoj vlastný význam a funkciu. Kultúrne sa stáva protikladom prirodzeného/prírodného. Predstavuje naučené tak, aby fungovala v istej spoločnosti.²²⁶ Kultúru tvoria nadobudnuté kódy zdieľaných významov, za aké možno považovať stravovacie návyky, módu a spôsob obliekania, konverzačné rituály, pojmy, používanie priestoru a času, ako i ďalšie významy naviazané na danú kultúru.

Možno stanoviť tri funkčné roviny pre používanie pojmu kultúra:

- kultúra je ohraničená ako *súhrn toho najlepšieho*. Priznaním alebo odopretím kvalitatívneho znaku možno hierarchizovať jednotlivcov, spoločenstvá, národy;
- kultúra je chápaná ako *zvolený spôsob života*. Kultúra je vnímaná najmä ako súbor stratégií, ktoré ľudia využívajú na manifestovanie svojej vzájomnej odlišnosti;
- kultúra je považovaná za *univerzálne ľudský fenomén*. Cez gramatickú formu jednotného čísla sa naznačuje centristická predstava, že existuje jediná všeľudská kultúra. Takéto monokultúrne chápanie významovo koliduje s realitou kultúrnej pestrosti a diferencovanosti (kultúrna rozmanitosť).²²⁷

Kultúru môžeme chápať i skúmať buď ako ľudskú kultúru všeobecne, alebo ako konkrétne kultúry, konkrétne sociokultúrne systémy. Pri hodnotení rozmanitosti kultúr sa uplatňujú dve základné východiská: etnocentrizmus a kultúrny relativizmus.²²⁸

²²⁵ SOUKUP, V. Přehled antropologických teorií kultúry.

²²⁶ HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations.

²²⁷ BAUMAN, Z. Individualizovaná spoločnosť.

²²⁸ SLUŠNÁ, Z. Umelecké a kultúrne aktivity v kontexte „kultúry participácie“.

Jeden sociokultúrny systém zahrňuje dominantnú kultúru, subkultúry i kontrakultúry, ale aj umeleckú, ľudovú a masovú kultúru. Termín kultúrna zmena označuje proces vznikania, premeny a zániku kultúry, resp. sociokultúrnych systémov, alebo ich častí. Rozlišujeme endogénne a exogénne kultúrne zmeny.²²⁹ Endogénne zmeny sú spôsobené premenami jednotlivých prvkov kultúry a zmenou ich usporiadania v rámci príslušného sociokultúrneho systému. Vznikajú ako následok inovácií. Exogénne zmeny sú spôsobené kontaktmi a vzájomným pôsobením rôznych sociokultúrnych systémov, čiže rôznych kultúr. Typickým príkladom exogénnej kultúrnej zmeny je akulturalizácia teda proces sociokultúrnych zmien, ktoré vznikajú ako výsledok kontaktu rôznych kultúr. Exogénna zmena môže mať dve formy. Prvou formou sú zmeny, ktoré sú spojené s migráciou obyvateľstva. Druhá forma je spojená s rôznymi kultúrnymi vplyvmi, ktoré prinášajú zmenu životného štýlu, obliekania, stravovania.²³⁰ Ich spoločným znakom je ovplyvňovanie pôvodnej kultúry a nahradenie pôvodných častí kultúry vlastným obsahom.

Strategické medzinárodné dokumenty zdôrazňujú spoločenské benefity kultúry.

- Kultúra je jedinečným odkazom minulosti, teda predstavuje súbor špecifických a unikátnych prejavov (duchovných, materiálnych, intelektuálnych aj emocionálnych), ktorým spoločenstvá pripisujú hodnotu nielen na základe ich skutočných vlastností, ale aj v kontexte širokej škály hodnotiacich stanovísk, nárokov či mravných zásad.
- Kultúra každého spoločenstva je vždy jedinečná, rozmanitá a túto pestrosť kultúrneho priestoru treba zachovať. V európskom prostredí sa ako rešpektovaná politická forma kultúrnej rozmanitosti etabloval kultúrny pluralizmus.²³¹ Pluralizmus európskeho kultúrneho priestoru predstavuje jedinečnú hodnotu Európy. K prejavom kultúrnej plurality patria: sloboda prejavu, pluralizmus médií, viacjazyčnosť, rovnosť prístupu všetkých k umeleckým prejavom, k vedeckému a technologickému výskumu a rovnocenný prístup ku komunikačným prostriedkom.²³² Kultúra umožňuje vnútornú súdržnosť spoločenstiev. Je dôležitou vyvíjajúcou sa silou, podstatnou pre všetky spoločenstvá, či už na globálnej, alebo na lokálnej úrovni;
- Kultúra upevňuje participáciu spoločenstva, najmä dosiahnutie cieľov v oblasti trvalo udržateľného rozvoja predpokladá na všetkých úrovniach účinné, transparentné, zodpovedné a demokratické inštitúcie. Kultúra je jedinečnou možnosťou zapojiť

²²⁹ LAWLESS, R. Co je to kultura?

²³⁰ KRÁĽOVÁ, L. Vybrané kategórie so sociológie.

²³¹ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

²³² GUDYKUNST, W. B. Theorizing About Intercultural Communication.

občanov do fungovania participatívnej demokracie. Kultúrne aktivity sa môžu stať možnosťou a prostriedkom na plné a intenzívnejšie vykonávanie občianskych a politických práv;

- Kultúra môže byť využitelným zdrojom: v prípade adekvátnej starostlivosti predstavuje obnoviteľný zdroj, ale pri zanedbaní starostlivosti môže byť stratená alebo zničená.²³³

Kultúra môže mať aj širší význam, ktorý zahŕňa celú oblasť či sieť významov, prostredníctvom ktorých ľudia istej spoločnosti rozumejú sebe aj svetu, v ktorom žijú. Medzi tieto významy patrí jazyk a vzdelanosť, skúsenosti a techniky, náboženstvo, umenie a veda.²³⁴ Človek žije z toho, čo mu pripravili predchádzajúce generácie. Teda to, čo ho najskôr najbližší naučili, odovzdali mu významy sveta a umožnili mu tak, aby prevzal zodpovednosť za svoju osobu, prípadne za ďalšie osoby. Toto odovzdávanie oznamovaním je akousi podstatou kultúry a to aj v kultúrnej antropológii. Jazyk v širokom zmysle je nosičom a prenášaťelom kultúry.²³⁵

Kultúru, ako univerzálny fenomén, určuje šesť hlavných znakov: *skupinová spätosť, rekonštruktivita, stvárnenosť, organizovanosť, záväznosť a reflexivita*.²³⁶

Prvý znak *skupinová spätosť* zdôrazňuje, že kultúrna pamäť pôsobí iba na určitú konkrétnu skupinu alebo spoločenskú vrstvu, ktorá si tak upevňuje svoju identitu.

Druhý znak *rekonštruktivita* má na zreteli konštruktivistické vnímanie kultúry, z ktorého vyplýva, že kultúra nevzniká spontánne a sama neochraňuje minulosť ako takú, ale v prítomnosti ju nanovo zo svojich dejín vždy konštruuje konkrétna spoločnosť.

Tretí znak *stvárnenosť* označuje podmienenosť existencie kultúrne tradovaného a kolektívne zdieľaného poznania v konkrétnej objektivizácii, teda v nejakom médiu.

Štvrtý znak *organizovanosť* sa vzťahuje na inštitucionálne poistenie komunikácie ako špeciálneho nosiča kultúrnej pamäti. Záväznou je na druhej strane kultúrna pamäť dovtedy, pokiaľ sa javí vo vzťahu k vlastnému normatívnemu obrazu súčasnej skupiny.

Posledný znak, *reflexivita* reprezentuje vysvetľujúci i kontrolný aspekt kultúrnej pamäti zároveň, pretože sa odvoláva na konvencie a sebaobraz súčasnej spoločnosti.²³⁷

²³³ Miléniová deklarácia OSN (2000), Európska stratégia pre kultúru v globalizovanom svete (2007); The Power of Culture for Development (2010) organizácie UNESCO,

²³⁴ SOUKUP, P. Filozofická a antropológická dimenze pojmu kultura: Cesta pojmu z antického Řecka do Melenásiey.

²³⁵ SOKOL, J. Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů.

²³⁶ GAŽOVÁ, V. a Z. SLUŠNÁ. Kultúra a rôznorodosť kultúrneho.

²³⁷ ASSMANN, J. Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.

Kultúra je vnútorne pestrou, bohatou a štruktúrovanou oblasťou rôznorodých individuálnych, skupinových a spoločenských záujmov, aktivít, činností, obsahov a prejavov. Kultúra je faktorom organizovania a dotvárania života ľudských spoločností, fenoménom, organizujúcim a stmelujúcim sociálny celok.

Civilizácia

Dejiny spoločnosti sú dejinami civilizácie, príčinami, vznikmi, vzostupmi, vzájomnými vzťahmi, úspechmi, úpadkami a pádmi jednotlivých civilizácií, ktorými sa zaoberali významní historici, sociológovia i antropológovia, ako napríklad M. Weber, E. Durkheim, Ch. Dawson alebo F. Armesto. Francúzski myslitelia prišli ako prví s pojmom civilizácia. Chápali ho ako protiklad k pojmu „barbarstvo“ a tvrdili, že civilizovaná spoločnosť sa odlišovala od barbárskej tým, že bola spoločnosťou urbanizovanou a s veľkou mierou gramotnosti. Byť civilizovaným bolo dobré. Pojem civilizácia sa stal štandardom, podľa ktorého bolo možné civilizáciu hodnotiť.²³⁸ Postupne sa začalo upúšťať od názoru, že existuje iba jeden štandard, podľa ktorého je možné rozhodnúť, čo je a čo nie je civilizované.

Vymedzenie pojmu civilizácia, otvorilo novú paradigmu v nazeraní na javy existujúce „prirodzene“, bez pričinenia človeka ale aj na racionálne motivované aktivity človeka, ktoré pozdvihovali existujúce javy na vyššiu úroveň. Civilizácia je úroveň spoločenského vývoja, ktorý dosiahla určitá spoločnosť. Je to súhrn jej materiálnych a duchovných výdobytkov. Je charakterizovaná súhrnom kultúrnych, náboženských, intelektuálnych, politických, ekonomických fenoménov a im zodpovedajúcich hodnôt, ktoré charakterizujú jednotlivé národy. Klasické myslenie stavia civilizáciu etnocentricky proti divočstvu a barbarstvu.

Civilizácia je komplexný rôznotvárnny celok, ktorý systemizuje politické, ekonomické, náboženské, technologické, morálne a sociálne fakty. Civilizovanosť predstavovala stupeň pokroku spoločnosti a neskôr aj mieru rešpektovania jej racionálne motivovaných štruktúr jednotlivcami. Civilizácia odkazuje k dosiahnutému, objektívne identifikovateľnému stupňu rozvoja materiálnej kultúry, najmä v systémoch priemyslu a technológií výroby.²³⁹ Následne sa vyzdvihuje organickosť a lokálnosť kultúry oproti mechanizácii a systematizácii civilizácie. Imaginatívnosť a kreativita oproti logickosti a striktnej racionalite, kvalita ako protiklad kvantity, agrárnosť oproti urbárnosti a neskôr humanistické oproti vedeckému. Kultúra je svojou podstatou hodnotnejšia ako civilizácia, pretože konštituuje individuum, kým

²³⁸ GEERTZ, C. Interpretace kultur.

²³⁹ HEWSTONE, M. & W. STROEBE. Sociální psychologie.

štát konštituuje občanov. Civilizácia je vonkajšia tvár, materiálna stránka kultúry, tak povediac jej manifestácia a image. Kultúra je svojou prirodzenosťou spirituálna a osobnostná. Je esenciou toho, čo vyzdvihlo človeka z animálnej ríše. Zánik kultúry neznamená zánik prírody, ale zánik prírody automaticky znamená zánik kultúry.²⁴⁰

Civilizácia a kultúra sa vzťahujú k celkovému spôsobu života určitého národa. Civilizácia je kultúra vo veľkom. Súčasťou oboch sú hodnoty, normy, inštitúcie a spôsoby myslenia, ktorým po sebe idúce generácie prisudzovali primárnu dôležitosť. Civilizácia môže byť produktom špecifického pôvodného procesu kultúrnej tvorivosti, ktorá je dielom jedného národa.²⁴¹ Civilizácia je typom morálneho prostredia obsahujúceho istý počet národov, ktorých jednotlivé národné kultúry sú iba zvláštnou formou kultúry všeobecnej.²⁴²

Civilizácia môže fungovať len v rámci konkrétneho komplexu prírodných a sociálnych podmienok, ktoré majú dynamické, ale konečné parametre. Takýmito parametrami je veľkosť disponibilného priestoru na planéte a počet jednotlivcov, ktorí ju tvoria. Civilizácia je vždy diskretnou jednotkou s určitými fyzikálnymi a chemickými vlastnosťami prírodného prostredia, objemom a štruktúrou užíwanej a vyrábanej energie, štruktúrou iných súčasných výrobných síl, objemom a štruktúrou komunikačných prostriedkov. Druhý komplex parametrov sa týka sociálnej štruktúry, ktorá je v určitom štádiu vývoja spätá so spôsobmi výroby, teda formou vlastníctva, s triedami organizačných a riadiacich systémov.²⁴³

Bežne pod kultúrou a civilizáciou rozumieme súhrn materiálnych a duchovných hodnôt či produktov, vytvorených v priebehu doterajších ľudských dejín, alebo nimi označujeme všetko to, čo vytvoril človek, na rozdiel od toho, čo vytvorila príroda. Svetová civilizácia sa skladá z civilizovaných prvkov v každej kultúre, ktoré sa spájajú, aby ochraňovali etiku, slobodu a vzájomný rešpekt.²⁴⁴

V každom prípade pod kultúrou a civilizáciou rozumieme celý priestor ľudskej činnosti. Chápeme ich ako najvlastnejší výsledok tejto činnosti ale aj prejav tejto činnosti. Označujeme nimi obsah i formu ľudského prieniku do prírodnej i spoločenskej reality. Kultúra i civilizácia predstavujú prostriedky i výsledky pretvárania, humanizácie obklopujúceho nás sveta, prejav bytostných síl človeka, jeho sebarealizácie ako spoločenskej bytosti. Vyspelá civilizácia je predovšetkým schopná súcitu, prejavu spolupatričnosti a obety.

²⁴⁰ LASH, S. *Sociology of Postmodernism*.

²⁴¹ DAWSON, Ch. a R. ROYAL. *Enquiries Into Religion and Culture*.

²⁴² DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*.

²⁴³ FIŠEROVÁ, V. *Velký sociologický slovník*.

²⁴⁴ FOSTER, H. ed. *Postmodern Culture*.

Ťažkosti civilizácie spočívajú v tom, že sa odtrhla od kultúry, že ju predstihla a ďalej postupuje nekultúrnymi prostriedkami, často vojensky, okupačne, vykorisťovateľsky, bezohľadne. Po nominálnej stránke väčšinou len proklamuje práva. Civilizácia sa prestala prispôsobovať „pomalej“ kultúre. Prispôsobenie sa civilizácii za cenu nekultúrnosti, napríklad za cenu negramotnosti, citovej neohrabanosti, za cenu rozvodu, nevychovanosti detí, za cenu platobnej neschopnosti, za cenu neustávajúceho napätia a stresu úspešných členov spoločnosti, za cenu kontinuálnej roztržitosti, za cenu neďívania sa jedného človeka na druhého, rodiča na dieťa, spolupracovníka na spolupracovníka, za cenu zahltenia informáciami a nechápania zmyslu, za cenu nedostatku času na chápanie zmyslu života.²⁴⁵ V súčasnosti sa javí, že európska kultúra stráca, či stratila nádej, že niekam smeruje, že je pevnou a nevyhnutnou súčasťou spoločnosti. Európska kultúra prichádza o presvedčenie, že má vyšší zmysel, že objavuje predovšetkým „krásu a pravdu“. Civilizácia symbolizuje spájanie zvykov, vzťahov, umenia a iných čŕt, ktoré charakterizujú spoločnosť alebo sociálnu skupinu. Môžeme ju považovať za spôsob premeny zla na dobro.

Civilizácie sú komplexné celky. Žiadnej z ich súčastí nie je možné porozumieť bez odkazu na civilizáciu ako celok. Civilizácia je najvyšším kultúrnym zoskupením ľudí. Je to tá najvšeobecnejšia rovina ľuďmi zdieľanej kultúrnej identity, ktorá odlišuje ľudí od iných živočíšnych druhov. Definuje sa ako spoločenskými prvkami, tak jazykom, dejinami, náboženstvom, zvykmi a inštitúciami.²⁴⁶ Civilizácie nemajú žiadne presne vytýčené hranice ani žiadne presne ohraničené začiatky či konce. Ľudské chápanie vlastnej identity sa mení, dôsledkom toho sa mení zloženie a tvar civilizácie v čase. Ľudia a kultúry sa vzájomne ovplyvňujú a často dochádza k prekrývaniu kultúr. Mení sa i miera, ktorou sa kultúry a civilizácie navzájom odlišujú alebo naopak sa podobajú. Civilizácie sú smrteľné rovnako ako dlhoveké kultúry. Vyvíjajú sa, prispôbujú sa a sú najtrvalejším druhom ľudskej pospolitosti. Ich jedinečná a zvláštna podstata spočíva v dlhej dejinnej kontinuite.²⁴⁷

Civilizácie majú dynamickú povahu, vznikajú a zanikajú, miešajú sa a rozdeľujú. Civilizácie prechádzajú týmito štádiami: 1. štádiom miešania, 2. štádiom rastu, 3. štádiom expanzie, 4. štádiom konfliktov, 5. štádiom univerzálnej ríše, 6. štádiom úpadku a 7. štádiom invázie. Civilizácie, ako entity kultúrne a nie politické, nevynucujú poriadok ako taký, nezakladajú spravodlivosť, nevyberajú dane, nevedú vojny, nevyjednávajú o zmluvách ani

²⁴⁵ PIAČEK, J. In: J. OLŠOVSKÝ. Slovník filosofických pojmov současnosti.

²⁴⁶ FIŠEROVÁ, V. Velký sociologický slovník.

²⁴⁷ ELIAS, N. The civilizing process: the history of manners and State formation and civilization.

nevykonávajú žiadnu z činností, ktorá prináleží vláde.²⁴⁸ Politické zloženie civilizácie je v každej civilizácii iné a vo vnútri jednej civilizácie sa v čase mení. Civilizácia tak môže obsahovať jednu alebo väčší počet politických jednotiek. Týmito jednotkami môžu byť mestské štáty, ríše, federácie, konfederácie, národné štáty, mnohonárodnostné štáty a všetky môžu mať inú formu vlády. S vývojom civilizácií dochádza k zmene počtu a charakteru ich politických jednotiek.²⁴⁹

Existuje zhoda prinajmenšom pri dvanástich civilizáciách, pričom sedem z týchto civilizácií už neexistuje (mezopotámska, egyptská, krétska, antická, byzantská, mayská a civilizácia Inkov), päť ostávajúcich civilizácií naopak ešte existuje (čínska, japonská, indická, islamská a západná).

Perspektívy kultúry

Kultúra indikuje spôsob života ľudského spoločenstva, obdobia alebo sociálnej skupiny. Z jednotlivých perspektív zameraných na kultúru vyberáme:

Perspektívu kultúry ukotvenú na biologických základoch. Jej základom sú pôvodne biologické aktivity a s nimi spojené správanie, ktoré postupom času nadobudlo charakter kultúry v takom význame, ktorý pričleňujeme tomuto výrazu v súčasnosti. V tomto smere možno hovoriť o desiatich druhoch ľudskej aktivity, z ktorých každá aktivita má svoju vlastnú funkciu. Spoločne ich možno označiť ako „primárny informačný systém“. Do tohto systému patria:

- interakcia (jazyková komunikácia);
- organizácia (spôsob spolužitia, organizácie jednotlivcov do spoločnosti);
- výživa (v zmysle primárnej ľudskej potreby, prijímanie potravy);
- bisexualita (označuje fakt existencie dvoch pohlaví, ich interakcie a spolužitia);
- teritorialita (vlastníctvo, používanie alebo obrana určitého územia, priestoru; teritorialita hrá v kultúre rôzne úlohy, napr. prisúdenie statusu podľa vzdialenosti pri komunikácii);
- temporalita (v zmysle vnímania a využívania rôznych časových cyklov a rytmov);
- učenie (výchova a vzdelávanie v rámci rôznych sociálnych inštitúcií);
- hra (adaptívny mechanizmus v rámci procesov socializácie a enkulturácie);
- obrana (ochrana jednotlivca i zachovanie celej spoločnosti);

²⁴⁸ QUIGLEY, C. Tragedy and Hope. A History on the World in our Time.

²⁴⁹ ARENDOVÁ, H. Krize kultúry.

- exploatácia (technológie a spôsoby využívania prírodných zdrojov).²⁵⁰

Uvedené bazálne kultúrne aktivity sa primárne vzťahujú k ľudskému druhu. Ich formy a funkcie vytvárajú v priesečníkoch mriežku kultúry a spoločne tvoria kultúrnu sieť – mapu kultúry. Model kultúrnej siete možno interpretovať aj ako komunikačný model kultúry.²⁵¹ Kultúra je komunikačným systémom, ktorý je zložený z informácií. Každá informácia má tri komponenty: súbory, izoláty (s významom „tu a teraz“) a vzorce. Súborom môže byť slovo, izolátom je jeho zvuk a vzorcom je v tomto prípade syntax alebo gramatika.

Všetky bazálne kultúrne aktivity sú založené na komunikácii. Pri interakcii ide o verbálnu komunikáciu, v ostatných prípadoch prebieha neverbálna výmena informácií. Ľudia uvedené aktivity vykonávajú na troch úrovniach: na formálnej (formal level), neformálnej (informal level) a technickej úrovni (technical level). Všetky úrovne pôsobia vo vzájomnej súčinnosti. V určitej situácii dominuje len niektorá z operačných úrovní.²⁵²

Perspektívu etnologického a antropologického poňatia kultúry. Prvú modernú globálnu a vedeckú definíciu etnologického a antropologického poňatia kultúry, uviedol v roku 1871 anglický antropológ Edward Burnett Tylor. Kultúru vymedzuje ako celok, ktorý zahŕňa vedomosti, vieru, umenie, morálku, právo, zvyky, všetky ostatné schopnosti a návyky, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti.²⁵³

Kultúra chápaná z pozície evolucionizmu sa snaží objektívne opísať a vysvetliť dlhodobé procesy kultúrnych zmien, ako konfiguráciu naučeného správania a jeho výsledkov zdieľaných členmi určitej spoločnosti. Takto vymedzená teória kultúry sa odkláňa od dovedy uznávaných individualistických a reštriktívnych koncepcií kultúry. Kultúra je vyjadrením celého spoločenského života človeka a je charakterizovaná kolektívnou dimenziou. Neprenáša sa biologicky dedením, ale nadobúda sa nevedome v procese socializácie človeka.²⁵⁴

Techniky terénneho výskumu a ďalšie metódy empirického výskumu kultúry ako celku priniesli kvalitatívny zvrät v antropologickom skúmaní kultúry. Tieto metódy sú založené na dlhodobom skúmaní kultúry v danej spoločnosti pomocou empirického zberu dát priamo medzi príslušníkmi skúmanej kultúry, prostredníctvom zúčastneného pozorovania

²⁵⁰ HALL, E. T. Beyond culture.

²⁵¹ KROEBER, A. L. & C. KLUCKHOHN. Culture: a critical review of concepts and definitions.

²⁵² HALL, E. T. Beyond culture.

²⁵³ HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations.

²⁵⁴ TYLOR, E. B. In: V. GAŽOVÁ. Acta Culturologica, zväzok 17, Úvod do kulturologie.

a rozhovorov, pričom jedným z najdôležitejších predpokladov ich úspešnej aplikácie je zvládnutie jazyka skúmanej kultúry.²⁵⁵

Antropologická koncepcia kultúry sa stala bázou pre novú vednú disciplínu kultúrnu antropológiu a dala základ novým moderným teóriám kultúry, ktoré sa rozvinuli až v polovici a koncom 20. storočia. Kultúra sa stáva najdôležitejšou kategóriou aj archeológie a etnografie. V súčasnosti sa kultúra presadzuje v sociálnej a kultúrnej antropológii rovnako ako aj v psychológii a sociológii.

Kultúra sa skladá z explicitných a implicitných schém nadobudnutého správania, ktoré sú odovzdávané prostredníctvom symbolov a ktoré stanovujú odlišnosti v dosiahnutých výsledkoch ľudských skupín, vrátane ich zhmotnenia v artefaktoch. Podstatné jadro kultúry je zložené z tradičných, t.j. historicky odvodených a vybraných myšlienok a predovšetkým ich pridanej hodnoty. Kultúrne systémy môžu byť na jednej strane považované za produkty konania a na druhej strane za prvky, ktoré podmieňujú ďalšie konanie.²⁵⁶

Pre deskripciu každodenných typických rysov našej existencie je možné uplatniť evolucionistickú paradigmu, ktorá na jednej strane vyjadruje našu príbuznosť s prírodným svetom a na strane druhej naznačuje, v čom spočívajú špecifické rysy ľudského spôsobu života. Uvedomujeme si, že pochopenie nášho spôsobu života je späté s našou komplikovanou realitou. Pritom je potrebné rešpektovať názor, že sme v aktivitách inšpirovaní, korigovaní a limitovaní dávnou minulosťou. Teda obdobím, v ktorom sa postupne utvárali základy budúcich životných stratégií. Ide o obdobie medzi paleolitickým adaptačným systémom a stratégiou trvale udržateľného života. Medzi týmito stratégiami existuje určitá príbuznosť.²⁵⁷

Ak pri skúmaní kultúry uplatníme evolučnú paradigmu, potom základné charakteristiky ľudského spôsobu života, zodpovedajú antropologickým definíciám kultúry a týkajú sa troch základných sfér:

- *duchovnej sféry*, ktorej počiatok je spätý s celostným obrazným myslením, vďaka ktorému sa do predstavy sveta dostávalo vedomie zmysluplnosti a usporiadanosti, nevyhnutné pre uspokojenie potreby pochopiť realitu a potreby pocitu bezpečnosti,
- *sféry sociability*, teda schopnosti kooperácie na základe skupinových pravidiel správania,

²⁵⁵ ELLEN, R., E. GELLNER, G. KUBICA & J. MUCHA. eds. Malinowski Between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition. MALINOWSKI, B. Una teoría científica de la cultura.

²⁵⁶ KROEBER, A. L. & C. KLUCKHOHN. Culture: a critical review of concepts and definitions.

²⁵⁷ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

- *sféry predmetného sveta*, ktorý vychádza z toho, že materiálna produkcia tak, ako ju poznáme vďaka archeologickým a paleontologickým nálezom, nemohla vzniknúť, ak by usporiadanosť nemala základy v duchovnej sfére a neexistovali by predpoklady a schopnosti. Tieto základné podmienky ľudského spôsobu života sa postupne bohato rozvinuli a umožnili tak vzniknúť súboru každodenných aktivít, ktoré možno nazvať spoločným menovateľom kultúry.²⁵⁸

Spoločný menovateľ, teda komplex činností, ktoré výskumníci identifikovali vo všetkých študovaných kultúrach, predstavuje 65 charakteristík, ktoré sa väčšinou týkajú každodenného spôsobu života. Medzi tieto charakteristiky patrí viera a s ňou späté rituály, prepracované pravidlá sociálneho života, činnosti späté s potrebou koexistencie s vonkajším prostredím, rozmanité umelecké a športové aktivity, starostlivosť o telo, úcta k zosnulým ako i pracovné činnosti a konkrétne spôsoby delenia produktov práce.²⁵⁹ Vzhľadom na to, že ide o tzv. kultúrne univerzálne, vďaka ktorým sme „naprogramovaní“ na určitú formu existencie. Práve z tohto dôvodu by sa malo na tieto univerzálne pri výskume kultúry a súčasného spôsobu života prihliadať.

Kultúra a spôsob života

Spôsob života patrí k najfrekvencovanejším pojmom, pretože má schopnosť integrujúcim spôsobom charakterizovať reálny stav každodennej kultúry v konkrétnom čase a priestore. Paralelne s týmto pojmom sa používajú i pojmy životný štýl a každodennosť. Spôsob života vyjadruje život väčšiny v určitom historickom čase a priestore. Životný štýl reflektuje špecifické rysy spôsobu života subkultúr, resp. jednotlivcov.²⁶⁰

Zdôraznenie významu potrieb, záujmov, hodnôt a cieľov jednotlivca ako člena určitej konkrétnej spoločnosti, prinieslo koncepciu „každodennosti“. Sociálna súdržnosť a pocity vzájomnej spolupatričnosti patria medzi osvojiteľné kultúrne kompetencie.²⁶¹ Ako naučiteľné spôsobilosti ich možno vhodnými stratégiami iniciovať a upevňovať. K najčastejšie využívaným stratégiám upevňovania súdržnosti a participatívosti v kultúrnom priestore patrí:

- spolupráca založená na rešpektovaní kultúrnej odlišnosti a na metodikách interkultúrneho vzdelávania,

²⁵⁸ MURDOC, G. P. Social structure.

²⁵⁹ MURDOC, G. P. Social structure.

²⁶⁰ MESÁROŠOVÁ, M. a kol. Starostlivosť o seba u pomáhajúcich profesií.

²⁶¹ MOŽNÝ, I. Sociológia rodiny.

- upevňovanie spolupráce s odlišnými skupinami a udržiavanie bezkonfliktného spolunažívania skupín tvoriacich spoločenstvo,
- využívanie symbolického potenciálu kultúry pri projektoch upevňujúcich spolupatričnosť a vnútornú súdržnosť sociálnych skupín,
- upevňovanie interkultúrnych kompetencií cez podporu kultúrnej turistiky, mobility a vzájomnej spolupráce,
- ochraňovanie a zabezpečovanie jedinečných kultúrnych prvkov a prejavov ako unikátneho kapitálu celého spoločenstva,
- podpora sociálnej spravodlivosti, rovnosti a kultúrnych práv aj pre marginalizované skupiny a zohľadňovanie niektorých ich špecifických potrieb a požiadaviek.²⁶²

Spoločnosť, rovnako aj jej jednotlivé zložky, sa snažia poznať, ako členovia spoločnosti žijú. Záujem poznať spôsob života obyvateľov spoločnosti môže byť motivovaný rôzne. Takýmto motívom môže byť:

- získanie informácií o reálnych potrebách ľudí a možnostiach vytvárania adekvátnych podmienok pre ich diferencované uspokojovanie najmä v tých oblastiach, kde realizácia potrieb nezávisí iba od snáh jednotlivca,
- získanie systematických informácií, dôležitých pre výrobnú i nevýrobnú sféru, aj z takých oblastí, kde sa spoločnosť nemôže spoliehať iba na prirodzenú reguláciu prostredníctvom trhu,
- schopnosť modelovať variantné prognózy vývoja spoločnosti,
- vylúčenie voluntarizmu a subjektivismu z riadiacich procesov,
- zabezpečenie regulácie rozvoja oblastí, týkajúcich sa kvality života ľudí, na základe vedeckých, t. j. systematických validných informácií.²⁶³

Zároveň je potrebné zdôrazniť kategorický imperatív, podľa ktorého je riadenie spôsobu života na akomkoľvek stupni a v akejkoľvek sfére nezlučiteľné s manipulovaním, vnucovaním, či priam diktátom.

Potreba pochopiť spôsob života je spätá s našou komplikovanou realitou a je potrebné rešpektovať, že sme vo svojich aktivitách inšpirovaní, korigovaní i limitovaní dávnou minulosťou. Obdobím, v ktorom sa postupne utvárali základy budúcich životných stratégií, ktoré sa využívajú v danej kultúre.

²⁶² SLUŠNÁ, Z. Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe.

²⁶³ MOSCOVICI, S. & R. LECUYER. Studies in Group Decision.

Funkcie kultúry

Človek sa rodí do určitej kultúry, ktorú vytvorili jeho predkovia. Každý človek bez ohľadu na svoje postavenie, ktoré zaujíma v spoločnosti, určitým spôsobom mení prostredie, do ktorého sa narodil. Človek je teda produktom určitej kultúry a súčasne aj jej spoluvorcom. Na základe úloh, ktoré kultúra plní v spoločnosti, možno rozlišovať tri základné funkcie kultúry. Ide o:

- expresívnu funkciu – do tejto funkcie patria vonkajšie prejavy,
- funkciu kolektívneho vedomia – obsahuje skúsenosť spoločnosti, ktorú si spoločnosť odovzdáva z generácie na generáciu,
- integračno-diferenciačnú funkciu – ktorá hľadá kohéziu spoločnosti, pomáha členom danej spoločnosti zdieľať obsahy vedomia druhých ľudí, čím ich na jednej strane navzájom zblížuje, ale skúsenosťami vlastnej sociálnej skupiny aj odlišuje od iných sociálnych skupín.²⁶⁴

Na kultúru sa môžeme pozeráť aj ako na kultúrny dialóg.²⁶⁵ Na to, aby nás v tej ktorej krajine prijali vo vzájomnej komunikácii, nestačí ovládať len jej jazyk, ale je potrebné mať určité poznatky, vedomosti, a samozrejme vôľu načúvať danej kultúre a tolerovať prípadné odlišnosti od kultúry, v ktorej sme vyrastali.²⁶⁶

Kultúra predstavuje nezastupiteľný fenomén sociálnej reality. Je určujúcim faktorom, zväzujúcim ľudí do spoločenstva v časovo-priestorovom kontinuu.²⁶⁷ Aktuálny diskurz preto upriamuje pozornosť na funkcie kultúry v sociálnom systéme, medzi ktorými si všíma najmä:

- *funkciu prispôsobovania sa* (spôsobilosť človeka prispôbiť sa okolitému prírodnému a sociálnemu prostrediu);
- *funkciu poznávaciu* (spôsobilosť systemizovať faktické vedomosti o okolitom prostredí, prírode, spoločnosti, človeku samotnom a o ich vzájomnom ovplyvňovaní);
- *funkciu informačnú* (spôsobilosť translácie a transmisie na horizontále a vertikále, synchronne aj diachronne);
- *funkciu komunikačnú* (spôsobilosť stať sa po adekvátnom zakódovaní a nadobudnutí formy média kultúrnou informáciou);

²⁶⁴ MISTRÍK, E. Multikultúrna výchova v príprave učiteľov.

²⁶⁵ SLUŠNÁ, Z. Aspekty a trendy súčasnej kultúry.

²⁶⁶ FOBELOVÁ, D. Tri rozmery kultúry.

²⁶⁷ FABIAN, A. a kol. Svet sociálnej práce.

- *funkciu regulačnú* (spôsobilosť regulovať alebo vyrovnávať tlaky rôznych sociálnych skupín cez normy, obyčaje a sociokultúrne regulatívy);
- *funkciu hodnotiacu* (spôsobilosť analyzovať a identifikovať prejavy podľa operačného módu vhodné – nevhodné, žiadúce – nežiadúce, sankciovatel'né – nesankciovatel'né apod.);
- *funkciu identifikačnú a rozlišovaciú* (spôsobilosť členov systémov združovať a zjednocovať sa do všeobecnejších skupín na základe kultúrnej alebo sociálnej blízkosti, vzájomnej výmeny informácií apod.);
- *funkciu socializačnú a enkulturačnú*.²⁶⁸

Kultúra minorít

Kultúra by sa nikdy nemala hodnotiť ako dobrá či zlá. Existuje len kultúra vlastná a kultúra iná. Inakosť môže byť vo vyznávaní hodnôt či hierarchii potrieb. Rôzne potreby v rôznych kultúrach môžu byť naplnené rôznymi kritériami.²⁶⁹ Kultúru spoločnosti vyjadruje vzájomné pôsobenie postojov, tradícií, presvedčení a ďalších hodnôt, ktoré uznávajú ľudia patriaci k danej kultúre. Za kultúru nemožno považovať jednotlivosti, ale súhrn, resp. súbor hodnôt. Tie predstavujú zásady, ktoré členovia určitej spoločnosti alebo skupiny uznávajú a ktorým sa prispôbujú. V rôznych kultúrach sú predstavy o základných hodnotách rozdielne. To sa prejavuje aj v odlišnosti vyhlasovaných cieľov.²⁷⁰

Právo rozvíjať svoju kultúru priznáva Slovenská republika oficiálnym národnostným menšinám a to najmä maďarskej, rómskej, českej, rusínskej, ukrajinskej, nemeckej, poľskej, moravskej, chorvátskej, bulharskej, židovskej, vietnamskej a ďalším menšinám. Prítomnosť mnohých kultúrnych minorít na Slovensku je dôsledkom migračných trendov, z ktorých najvýraznejšia je pracovná migrácia, migrácia študentov a utečencov alebo spájanie rodín.²⁷¹ Podstatou príslušnosti k minorite u týchto skupín je ich etnická, jazyková, náboženská odlišnosť, štátna príslušnosť alebo kombinácia niekoľkých z týchto faktorov. Preto okrem majoritnej kultúry v spoločnosti je možné vymedziť aj kultúru minorít:

²⁶⁸ SOUDKOVÁ, M. O zdravých vzťahoch medzi ľuďmi.

²⁶⁹ ZORKÓCIOVÁ, O. Corporate Identity II: vplyv interkultúrnych rozdielov na medzinárodné dimenzie Corporate Identity.

²⁷⁰ ZORKÓCIOVÁ, O. Corporate Identity II: vplyv interkultúrnych rozdielov na medzinárodné dimenzie Corporate Identity.

²⁷¹ PĽAVNICKÁ, J. a D. ŠĽOSÁR. Integrácia imigrantov v kontexte socializácie a resocializácie.

- v širšom zmysle ako kultúru každej skupiny ľudí, ktorá je oproti väčšinovej spoločnosti v početnej nevýhode,
- v užšom zmysle slova ako kultúru skupiny ľudí, ktorá sa od väčšinovej spoločnosti odlišuje určitými znakmi. Týmito odlišnosťami môžu byť niektoré kultúrne znaky (napríklad etnicita, národnosť alebo náboženstvo), fyzické znaky (napríklad rasa, pohlavie alebo vek), ekonomické charakteristiky (napríklad skupiny s nižším alebo vyšším sociálnym statusom, skupiny v kultúre chudoby alebo bezdomovci) alebo spôsob správania sa, vedenia životného štýlu alebo odlišné životné názory (napríklad delikvencia, homosexualita, telesne handicapovaní, mentálne postihnutí, skupiny odlišne politicky orientovaných ľudí, komunity hlásajúce návrat k prírode a iné). Takto široko koncipovaná definícia pojmu „kultúra minorít“ sa na mnohých miestach prelína s pojmami „subkultúra“ a „kontrakultúra“.²⁷²

Zoskupovanie ľudí v minoritných kultúrach, označujúcich sa alebo označených ako odlišných, podlieha presným pravidlám. Pravidlá sú obvykle dané zložitými kritériami minoritnej kultúry, podmienkami, v ktorých pociťované členstvo v minoritnej kultúre vedie k rôznym formám sociálneho konania, sociálneho sebauvedomovania, k rôznym systémom postojov a presvedčení, k individuálnym alebo kolektívnym stratégiám. Existencia minoritnej kultúry má svoje opodstatnenie iba vo vzťahu k väčšinovej kultúre.²⁷³ Podstatou bipolárneho vzťahu „my“ a „oni“ sú prirodzené obavy a odstup voči neznámemu, prameniace zo strachu z ohrozenia vlastných kultúrnych hodnôt a noriem a tendencia negatívneho posudzovania príslušníkov minorít a ich následné znevýhodňovanie.

Pre všetky typy kultúrnych minorít je charakteristická:

- prítomnosť fyzických, ekonomických, kultúrnych a behaviorálnych znakov, ktorými sa minorita líši od väčšinovej spoločnosti,
- pocit odlišnosti a vymedzenie sa ako skupiny zo strany jednotlivých členov minority (endodefinícia),
- pocit odlišnosti minority zo strany spoločnosti, ktorej je minorita súčasťou (exodefinícia),
- pocit spolupatričnosti a solidarity vo vnútri minority,
- potreba ochrany charakteristických znakov pred vplyvom dominantnej spoločnosti,
- znevýhodnenie minority zo strany väčšiny,

²⁷² KUTNOHORSKÁ, J., M. CICHÁ a R. GOLDMANN. Etika pro zdravotně sociální pracovníky.

²⁷³ TAJFEL, H. Sociálna psychológia menšín.

- snaha minority o odstránenie tohto znevýhodnenia.²⁷⁴

Kultúra minoritných skupín, ku ktorým môžeme priradiť skupiny zdravotne postihnutých, politické zoskupenia, bezdomovcov, etnické minority alebo kultúru mládeže je ohraničená prostredím, v ktorom sa jej členovia pohybujú.²⁷⁵ Je podmienená predovšetkým spôsobom života, životnou filozofiou, v menšej miere tradíciou, odovzdanou z generácie na generáciu. Napriek tomu aj v týchto skupinách nachádzame určité konkrétne kultúrne znaky za ktoré môžeme považovať zvyky, vzory, idey, symboly, spoločné záujmy, pocit spolupatričnosti.²⁷⁶

Štruktúra kultúry a kultúrne odlišnosti

Kultúra sa manifestuje explicitnými formami, teda viditeľnými prejavmi, prostredníctvom ktorých členovia jednotlivých kultúr vyjadrujú a vzájomne si komunikujú obsah svojej kultúry. Kultúra sa manifestuje aj implicitnými, čiže neviditeľnými prejavmi, vlastnou ideológiou, ktorá vyjadruje sústavu hodnôt, názorov, myšlienok a noriem a ktorá stanovuje podstatu každej kultúry. Štruktúru kultúry tvorí podľa väčšiny autorov²⁷⁷ päť základných kategórií kultúrnych foriem. Medzi tieto kultúrne formy zaradzujeme:

- symboly (prírodné a vyrobené predmety, prostredie, inštitúcie, funkcie),
- jazyk (žargón, slang, gestá, signály, znaky, piesne, humor, vtipy, klebety, povesti, metafory, príslovia, heslá),
- histórie (príbehy, legendy, ságy, mýty, povesti),
- aktivity (rituály, tabu, zvyky, obyčaje, mravné normy, právne normy, ceremónie),
- hypotézy (zastávané hodnoty, názory a myšlienky, základné predpoklady a vízie sveta).²⁷⁸

Len na základe kultúrnych foriem môžeme poukazovať na ideológiu, ktorú tieto formy zhmotňujú. Široká definícia kultúry vymedzuje kultúru ako všetko, čo vytvorilo ľudstvo svojimi rukami, svojím srdcom a svojou inteligenciou počas celej svojej existencie. Je to spôsob bytia, myslenia, cítenia a konania, ktoré sme si osvojili v istom spoločensko-lingvistickom prostredí. Kultúra je vyjadrená jazykom, ktorý sa stále rozvíja s inými prvkami.

²⁷⁴ HORVÁTHOVÁ, E. Úvod do etnológie.

²⁷⁵ HALL, E. T. The Silent language.

²⁷⁶ GAŽOVÁ, V. a Z. SLUŠNÁ. Kultúra a rôznorodosť kultúrneho.

²⁷⁷ HALL, E. T., L. HANUS, E. KRÁČOVÁ, R. LAWLESS, B. MALINOWSKI, M. PETRUSEK, J. SOPÓCI, V. SOUKUP.

²⁷⁸ HALL, E. T. Beyond culture. GAŽOVÁ, V. a Z. SLUŠNÁ. Kultúra a rôznorodosť kultúrneho.

Jedna kultúra sa odlišuje od druhej jazykom, náboženstvom, organizáciou spoločnosti, históriou, zvykmi a tradíciami. Ale za základnú odlišnosť možno považovať najmä vnímanie a chápanie sveta, ktoré sa prejavuje aj inými hodnotami, iným myslením a konaním, ktoré nie je ani lepšie ani horšie, ktoré je len jednoducho iné.²⁷⁹ Zhody a podobnosti medzi jednotlivými kultúrami ľudí zblížujú a uľahčujú im komunikáciu, na druhej strane odlišnosti, i keď sa nám môžu zdať malé, nás vzdiaľujú. Nesprávna interpretácia odlišností spôsobujú nedorozumenia, nezhody, nepochopenie v komunikácii, prípadne aj následné konflikty.²⁸⁰

Každá kultúra je definovaná aj rozličnými premennými za ktoré možno považovať životné prostredie, klimatické a atmosférické podmienky, geografické a demografické faktory, v ktorých sa daná kultúra vyvíja, úroveň spoločensko-technologického rozvoja danej spoločnosti, jej jazyk alebo jazyky a používanie neverbálnej komunikácie a spoločenské konvencie.²⁸¹

Schopnosť reflektovať komplexne úroveň materiálnej i duchovnej kultúry, kultúry každodenného života, alebo môžeme povedať živej vrstvy kultúry, jej subkultúr a kontrakultúr, závisí od toho, ako spôsob života definujeme. Nejednotnosť v tejto oblasti sa odráža už v samotných variantoch, ktoré sa v tejto súvislosti používajú: spôsob života, životný štýl, životný sloh, každodennosť.²⁸²

Všetky uvedené faktory a ich parametre tvoria a vymedzujú špecifikum každej kultúry. Kultúrne odlišnosti sú skúmané z rôznych perspektív, na základe ktorých boli vytvorené základné modely kultúry, ktoré nám umožňujú ľahšie chápanie interkultúrnych rozdielov.

Model štruktúry kultúry

Poznať pôvod a podstatu vlastnej kultúry a kultúry, s ktorou prichádzame do styku, znamená identifikovať, analyzovať a zhodnotiť interkultúrne rozdiely alebo odlišnosti, nájsť spoločné črty i odlišnosti vo verbálnej i neverbálnej komunikácii, v pojmoch autority, priestoru i času, identifikácia a zvládanie konfliktov, stanovenie priorít podľa úloh, vzťahov alebo hodnôt, vyjednávanie a sprostredkovanie, spolupráca, základné ideologické

²⁷⁹ DOLINSKÁ, V. Prieniky kultúr v globálnom priestore.

²⁸⁰ VYMĚTAL, J. Průvodce úspěšnou komunikací.

²⁸¹ DELGADOVÁ, E. Interkultúrne aspekty v medzinárodných vzťahoch.

²⁸² REMIŠOVÁ, A. a V. GAŽOVÁ. Vybrané kapitoly z etiky a kulturológie. SLUŠNÁ, Z. Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe.

a komunikačné aspekty, ktoré zasahujú do procesov negociácie. To všetko je základom pre úspešné zvládnutie interkultúrnych komunikačných situácií.²⁸³

Kultúra sa skladá z rôznych vrstiev, ktoré sa nachádzajú jedna pod druhou, čím sa navzájom prekrývajú, pričom jednotlivé prvky sú tvorené niekoľkými prvkami alebo formami.²⁸⁴ Existuje niekoľko modelov štruktúry kultúry, v zmysle ako sú chápané a používané pre interkultúrnu analýzu. Pre účel tejto monografie vymedzujeme len model, ktorý sa v odbornej literatúre najviac objavuje a ktorý je z pohľadu spoločnosti najviac relevantný.

Model štruktúry kultúry klasifikuje fenomén kultúry v troch rovinách a predostiera ho v podobe hierarchizovaného systému. Kultúru možno ponímať ako viacúrovňový konštrukt sociálnej reality, ktorý má tri navzájom úzko prepojené úrovne. Členia sa podľa toho, do akej miery sú pre vonkajšieho pozorovateľa viditeľné. Sú to:

- Artefakty – viditeľné štruktúry a procesy. Artefakty v modeli reprezentujú zmyslovo vnímateľné prejavy skupinovej aktivity, jej štýl prejavujúci sa v jazyku, mýtoch, ceremóniách, rituáloch, ale aj v materiálnych predmetoch, ktorými sa členovia society obklopujú.²⁸⁵ Artefakty zahŕňajú aj viditeľné behaviorálne procesy, v ktorých je správanie prepracované do rutiny. Za takéto procesy je možné považovať gestá ktoré sú nositeľmi významov, ktoré sú zrozumiteľné len pre členov society.²⁸⁶ Artefakty predstavujú všetky fenomény, ktoré možno vidieť, počuť, pociťovať pri styku s danou societou. Ide napr. o budovy, architektúru, okolie budov, celkovú kultivovanosť prostredia, dizajn, jazyk, technológie, produkty, umelecké artefakty, štýl ktorý je zosobnený v oblečení či spôsoboch správania sa k ľuďom. Ide aj o emocionálny náboj, mýty, hrdinov, ale aj o individuálne personifikácie najvyššie cenených ideálov spoločnosti, príbehy ktoré sa tradujú, rituály a ceremónie danej skupiny, resp. spoločnosti apod. Je dôležité si uvedomiť, že prvky z tejto úrovne kultúry sú ľahko pozorovateľné, ale najťažšie dešifrovateľné, ak pozorovateľ nie je súčasťou skúmanej spoločnosti. Ešte ťažšie je to v prípade, ak pochádza z iného kultúrneho prostredia akým je pozorovaná spoločnosť.²⁸⁷

²⁸³ GEERTZ, C. Interpretace kultur.

²⁸⁴ GAŽOVÁ, V. Súradnice kultúry.

²⁸⁵ ASSMANN, J. Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.

²⁸⁶ KOMÁRKOVÁ, R., I. SLAMĚNÍK a J. VÝROST. eds. Aplikovaná sociální psychologie.

²⁸⁷ SOPÓCI, J. Základy sociologie.

- Odhalené a voľne prístupné hodnoty – stratégie, ciele, koncepcie. Hodnoty sú vyjadrené nielen v artefaktoch ale aj v stratégiách, cieľoch, filozofiách, politikách, normách či pravidlách správania.²⁸⁸ Normatívne regulujú fungovanie skupiny tým, že slúžia ako návod pre správanie. Dopredu vyznačujú spoločensky akceptované a akceptovateľné spôsoby myslenia, cítenia a konania. Vyjadrujú aspirácie skupiny do budúcnosti a poskytujú členom society rámcové vodidlo pre očakávania, motivácie či postoje.²⁸⁹ Keďže sú jedným z prameňov identity v spoločnosti, v kľúčových či kritických situáciách v jej živote pomáhajú redukovať neistotu a udržať kontinuitu fungovania society. Voľne prístupné hodnoty ponúkajú komplexný, sumarizujúci a nadindividuálny pohľad na realitu.²⁹⁰
- Základné presvedčenia – nevedomé, uznávané ako jediné platné a nespochybniteľné viery, vnímania, predstavy a pocity. Sú základným prameňom hodnôt a artefaktov. Je možné ilustrovať schému, znázorňujúcu tri úrovne kultúry. Základné zdieľané presvedčenia sú oporou voľne prístupných hodnôt i artefaktov.²⁹¹ Predstavujú fundamentálnu bázu kultúry, od ktorej závisí charakter celej society. Súbor dimenzií zdieľaných presvedčení predstavuje „mentálnu mapu“ – model reality a zároveň model pre realitu. Súbor dimenzií zdieľaných presvedčení je implicitný. Hoci nikdy nie je vo svojej komplexnosti explicitne formulovaný. Časť z neho sa dostáva do jasne formulovaných, voľne prístupných hodnôt society. Jednotlivé prvky zdieľaných presvedčení pôsobia na individuálnej úrovni ako osobné základné zdieľané presvedčenia a na skupinovej úrovni ako skupinové, resp. spoločenské, skupinové či organizačné základné zdieľané presvedčenia, kde čerpajú svoju silu zo vzájomného skupinového zdieľania a uznávania a sú pre societu zdrojom rovnováhy.²⁹²

Jednotlivé elementy kultúry podliehajú zmenám, pričom prvky sú usporiadané tak, že zmena jedného zapríčiní zmenu ostatných prvkov v štruktúre. Procesu zmeny podliehajú aj funkcie foriem jednotlivých prvkov kultúry, čím dochádza k zmenám v živote spoločnosti ako celku. Kvalitatívne nová štruktúra kultúry mení celkovú štruktúrovanosť aj v samotnom modeli kultúry.²⁹³

²⁸⁸ BAUMAN, Z. Tekutá modernita.

²⁸⁹ BROWN, R. Group Processes.

²⁹⁰ EAGLETON, T. The Idea of Culture.

²⁹¹ SCHEIN, E. H. Organizational Culture and Leadership.

²⁹² SCHEIN, E. H. Organizational Culture and Leadership.

²⁹³ HANUS, L. Človek a kultúra.

V aktuálnych konceptoch kultúry nachádzame odpovede na výzvy „tradične antropologického nazerania“ (kultúra ako spôsob života ľudí) ako aj „postmodernej“ arbitrárnej selekcie „tovarov kultúry“ z pultov „globálneho supermarketu“.²⁹⁴ Reflexiu kultúry tematizujú:

- príčiny konania a aktivít, spadajúcich do oblasti kultúry;
- hodnotové priority javov, spadajúcich do oblasti kultúry;
- vývoj a smerovanie kultúry;
- kreovanie kultúry a faktorov determinujúcich jej rozvoj (prípadne sa podieľajúcich na jej úpadku až zániku);
- vzájomné ovplyvňovanie kultúry a iných samostatne funkčných systémov (vedy, náboženstva, politiky);
- vzájomné väzby sociálnych a kultúrnych systémov.²⁹⁵

Kultúrny model slúži ako pomocný schematický náčrt rozličných druhov kultúrneho poznania a odkazuje k často nevedomému súboru predpokladov a spôsobov porozumenia diania v určitej kultúre. Model je založený na vzájomne spätých súboroch prvkov, ktorých zmysluplné spojenie niečo reprezentuje, slúži ako abstrakcia skúseností. Kultúrne modely môžu mať rozličné formy. Kultúrne modely možno chápať ako interpretačné rámce, ktoré sa nemusia vyznačovať striktne uzatvorenými hranicami. Skôr majú flexibilný, priepustný, či poddajný charakter. Kultúrne modely tak ako vznikajú, tak sa môžu aj transformovať alebo zaniknúť. Kultúrne modely sú spojené s emocionálnymi reakciami či väzbami na určité skúsenosti v danom kultúrnom spoločenstve. Preto sú členmi spoločnosti prijímané ako niečo celkom prirodzené.

Hodnotové orientácie kultúry

Teória kultúry je z väčšej časti založená na hodnotovej orientácii spoločnosti. Existuje obmedzený počet problémov, ktoré sú spoločné pre všetky ľudské skupiny a možnosti ich riešenia sú taktiež obmedzené. S použitím antropologickej teórie na identifikovanie hodnotových orientácií v spoločnostiach, vznikol východiskový model kultúry, ktorý poskytol východiská pre neskoršie modely kultúry. V teórii kultúry sa zameriavame na päť hodnotových orientácií:

²⁹⁴ ZAMYKALOVÁ, M. Medzinárodní obchodní jednání.

²⁹⁵ SOUKUP, V. Vitejte v Culturologii.

- *vzťah k prírode*: názory a presvedčenia o potrebe či zodpovednosti kontrolovať prírodu alebo harmonicky s ňou spolunažívať,
- *medziludské vzťahy*: názory na sociálnu štruktúru a sociálnu hierarchiu v spoločnosti,
- *ľudské alebo spoločenské aktivity*: názory na vlastné krátkodobé či dlhodobé životné ciele,
- *časovú orientáciu*: presvedčenia a názory o vplyve minulosti, súčasnosti alebo budúcnosti na rozhodnutia a konanie ľudí v danej kultúre,
- *priestorovú orientáciu*: fyzický priestor, ktorý používame, teda priestor, ktorý považujeme za súkromný, alebo za verejný, prípadne zmiešaný priestor,
- *ľudskú podstatu*: názory a presvedčenia o добрote, zmiešanej podstate, čiže neutralite, alebo zlobe človeka ako ľudskej bytosti.²⁹⁶

Hodnoty určujú a vyjadrujú významy rôznych objektov²⁹⁷, činností a možností pre jednotlivých členov spoločnosti, pre ich činnostnú orientáciu ale aj pre činnosť samotnú. Ovplyvňujú zameranosť, voľbu cieľov a prostriedkov, spôsoby činnosti členov spoločnosti v súlade so zameraním spoločnosti, čo vyjadrujú v stanoviskách, v postojoch, ktoré k veciam a javom zaujímajú. Hodnoty sú jednoducho tým, vďaka čomu všetko, čo má na ich rozmere účasť, získava hodnotu pre členov spoločnosti ale aj pre spoločnosť samotnú. Hodnoty súvisia s rozhodovaním ako konať.

K základným funkciám hodnôt patrí najmä orientačná funkcia, hodnotiacia funkcia, funkcia upriamená na rozhodovanie ako konať a zdôvodnenie konania, funkcia zamerania pozornosti a vnímania, ospravedlňujúca funkcia a vysvetľujúca funkcia. Hodnoty sú pritom zoradované podľa ich relatívnej (individuálnej, skupinovej, komunitnej, spoločenskej) dôležitosti. Slúžia ako kritériá pre výber a posudzovanie správania, udalostí, osôb a skupín. Sú tiež podnetmi pre preferencie členov a skupín v spoločnosti. Hodnoty predstavujú podstatu sociálnych javov. Základné sociálne inštitúcie, ako sú náboženstvo, morálka, právo, ekonómia, estetika sú často chápané ako systémy hodnôt a teda ako určitá forma ideálov.²⁹⁸

Hodnotovou orientáciou sa konštituuje zameranosť osoby na konkrétne hodnoty a skupiny hodnôt. Hodnotová orientácia samotná, teda nie je iba činnosťou vedomia, ale je to samotná tvorivá činnosť, vrcholná syntéza kognitívnych, afektívnych a činnostných

²⁹⁶ KROEBER, A. L. & C. KLUCKHOHN. Culture: a critical review of concepts and definitions.

²⁹⁷ GLUCHMAN, V. Úvod do etiky.

²⁹⁸ DURKHEIM, É. Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii.

komponentov. Formuje sa v praktickom styku jednotlivca s hodnotami a vyúsťuje opäť do tvorby hodnôt.

Kultúra, aby mohla plniť svoju funkciu s ohľadom na organické potreby, musí vytvárať mechanizmy umožňujúce prenos kultúrnych hodnôt (v danom čase ale aj medzi generáciami) a zároveň zaistiť funkčnosť celého kultúrneho systému. V súvislosti s normami úzko súvisí aj tvorba kultúrnych potrieb. Samotnú kultúru je potrebné skúmať ako hodnotu. Jej prejavy a diela je potrebné skúmať ako kultúrne hodnoty. Ak je kultúra charakterizovaná ako „štruktúra štruktúr“, je možné ju z určitého pohľadu ponímať ako „hodnotu hodnôt“, čiže ako komplexný sumár hodnôt danej spoločnosti. Nejde pritom o statickú sumarizáciu hodnôt, ale o vytvorenie ich hierarchie s identifikáciou ich vnútornej dynamiky. S procesom tvorby kultúrnych hodnôt súvisia mnohé ďalšie procesy, ako napr. proces uchovávanía, osvojovania, kolobehu, pretrvávania hodnôt, ale aj proces zániku či ničenia hodnôt.²⁹⁹

Kultúra je súhrnom toho najlepšieho, čo spoločnosť vytvorila. Teda toho, čo prispieva ku kultivácii a humanizácii jednotlivca, ako člena spoločnosti a samotnej spoločnosti. Medzi tieto výtvary môžeme zaradiť najmä výchovu, umenie, prejavy duchovnej kultúry a vedu.

Kultúru možno definovať ako dynamický proces riešenia ľudských problémov a dilem v oblasti ľudských – individuálnych, skupinových a komunitných vzťahov, v konkrétnom čase a prírodnom prostredí. Kultúrne roviny sa obvykle definujú tak, že sú porovnávané s jednotlivými vrstvami cibule. Takzvaný cibulový model, v ktorom sú vonkajšie vrstvy kultúry explicitné, teda viditeľnejšie. Tieto vrstvy umožňujú ich ľahšiu zmenu. Vrstvy, ktoré podmieňujú naše kultúrne predsudky, sú implicitné, a teda hlbšie. Sú oveľa ťažšie identifikovateľné. To komplikuje ich zmenu a preto sa dajú len ťažko zmeniť. Medzi explicitnou a implicitnou vrstvou je možné definovať vrstvu, ktorú možno označiť ako strednú vrstvu.³⁰⁰ Tá vytvára prepojenie medzi týmito vrstvami a často tvorí nárazníkovú zónu, ktorá zabraňuje skokovým zmenám.

Do explicitnej roviny, teda vonkajšej a najviditeľnejšej roviny kultúry, patria symboly a produkty. Medzi nich môžeme zaradiť jazyk, stravu, obchodné siete, módu, monumenty, svätyne, architektúru, umenie...

Do strednej roviny patria normy a hodnoty. V tejto rovine normy vyjadrujú to, čo je správne a čo nesprávne. Ako normy, tak aj hodnoty sú definované v právnych normách a iných kontrolných systémoch danej kultúry. Hodnoty definujú to, čo je dobré a čo zlé, čo sa

²⁹⁹ HANUS, L. O kultúre a kultúrnosti.

³⁰⁰ KELLER, J. Nejistota a dôvera aneb k čemu je modernitě dobrá tradice.

patrí a čo nie. Ale aj tie hodnoty, ktoré sú čiastočne implicitné, medzi ktoré môžeme zaradiť vyšší alebo lepší status, materiálny úspech, prestíž apod.³⁰¹

Jadro implicitnej roviny pozostáva zo základných domnienok a predpokladov, ktoré tvoria hlavné hypotézy o zmysle života, filozofickom vnímaní a chápaní sveta, ale aj spôsoby, ktorými sa riešia každodenné problémy v danej kultúre (modelové spôsoby správania). Tieto vyjadrenia hodnôt nachádzajúce sa v jadre, sú najhlbšie a najťažšie identifikovateľné. Práve tieto vyjadrenia najviac odlišujú jednotlivé kultúry sveta.³⁰²

Každý člen spoločnosti nosí v sebe určité vzorce či schémy myslenia, pocitov a potenciálneho konania, ktoré sa naučil počas celého svojho života (časový komponent) v určitom sociálnom prostredí (priestorový komponent). Mnohé z týchto schém myslenia sú spojené s uznávaním hodnôt, ale aj samotného konania v určitých situáciách, ktoré sa jednotlivec naučil ešte v detstve. Práve v rannom období života je jednotlivec najvnímavejší a najviac otvorený prijímaniu hodnototvorných myšlienok. Práve tieto naučené schémy myslenia, cítenia a konania možno nazvať „softvérom mysle“, ktorý poukazuje na to, že všetci sme do určitého veku ovplyvňovaní naučenými a v mnohých prípadoch schémami bez ich uvedomenia si. Skôr, než sa začneme učiť novému, resp. inému správaniu, je v prvom rade nutné niektoré z týchto naučených schém odstrániť.³⁰³

Dimenzie kultúry

Výskum zameraný na kultúru, ktorý bol realizovaný na analýze vzorky 116.000 zamestnancov IBM, vo viac ako 50 krajinách, priniesol určenie štyroch základných kultúrnych dimenzií. Neskôr k nim výskumníci priradili aj piatu dimenziu. Medzi kultúrne dimenzie, ktoré vysvetľujú odlišnosti medzi kultúrami boli zaradené:

- individualizmus verzus kolektivismus,
- hierarchia alebo vzdialenosť moci,
- schopnosť vyháňať sa neistote,
- maskulinita verzus femininita,
- časová orientácia, tzv. konfucionizmus.³⁰⁴

³⁰¹ KOLLÁRIK, T. Sociálna psychológia.

³⁰² TROMPENAARS, F. *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business*.

³⁰³ SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultúry*.

³⁰⁴ HOFSTEDE, G. *Cultures and Organizations*.

Prvá kultúrna dimenzia skúma konanie členov jednotlivých kultúr z pohľadu ich preferencie fungovania ako jednotlivcov alebo ako členov kolektívu. Individualizmus je protikladom kolektivismu, ktorý zároveň poukazuje na stupeň, v akom sa ľudia integrujú do skupín. V individualistických kultúrach sa stráca spájacie puto medzi individuami. Každý sa stará len o seba a o svoju najbližšiu rodinu. Preferuje sa nukleárny typ rodiny, od ktorej sa mladí ľudia odčleňujú už v skorom veku. Prevláda princíp individuálnej zodpovednosti za seba samého a starostlivosti o seba samého. Sociálne skupiny sú v pozadí a medziľudské vzťahy sú voľnejšie.³⁰⁵ Úlohy v pracovnej oblasti sú dôležitejšie ako individuálne vzťahy. Uprednostňovaný a cenený je jednotlivec, jeho schopnosti a odmeňuje sa jeho iniciatíva a individuálne konanie. Člen takejto kultúry môže maximalizovať svoje individualistické ciele, čo podporuje aj samotná kultúra.

V kolektivistických kultúrach sú silné súdržné vzťahy v rodine veľmi často rozšírené aj na ďalších príbuzných. Členovia rodiny sa navzájom chránia a podporujú. Kolektivistické kultúry uprednostňujú skupinu pred jednotlivcom. Kolektivistické kultúry sú postavené na presvedčení, že identita jednotlivca sa odvíja od sociálnej siete, do ktorej jednotlivec prináleží. V týchto kultúrach prevláda viacgeneračný typ rodiny.³⁰⁶ Jednotlivci sú počas celého života členmi rôznych sociálnych skupín, ktoré ich výmenou za ich lojalitu a prispievanie k harmonickému skupinovému životu, ochraňujú a poskytujú im široký referenčný rámec. Konanie jednotlivca a skupiny sa podriaďuje potrebám, záujmom a prosperite skupiny. Kolektivismus preferuje širšie ciele skupiny, ktorá svojim členom poskytuje ochranu aj zdroje.³⁰⁷

Hierarchia, alebo vzdialenosť k moci, je druhá kultúrna dimenzia.³⁰⁸ Skúma sa vzťah jednotlivých kultúr k moci a k mocenskému postaveniu. Výsledkom skúmania je index hierarchie postavený na vzdialenosti, prípadne blízkosti k moci. Meria sa stupeň, do akej miery členovia spoločnosti a skupín očakávajú, prijímajú alebo schvaľujú väčšiu alebo menšiu nerovnomernosť rozdelenia moci. Práve rozdelenie moci smerom zdola nahor v spoločnosti ukazuje, ako si daná kultúra váži, cení a hodnotí hierarchické vzťahy a úctu k nadriadeným. Vysoký index naznačuje, že spoločenská nerovnosť je prijímaná alebo priamo schvaľovaná ako podriadenými tak aj vedúcimi jednotlivcami. V takýchto kultúrach bývajú

³⁰⁵ POTÚČEK, M. Sociální politika.

³⁰⁶ MOŽNÝ, I. Moderní rodina (mýty a skutečnost).

³⁰⁷ KOČIŠOVÁ, A. In: E. ŽIAKOVÁ a kol. Sociální práca. Teoretické východiská a praktické kontexty.

³⁰⁸ MILLS, Ch. W. Mocenská elita.

veľké spoločenské rozdiely a priepastné rozdelenie moci a bohatstva.³⁰⁹ V spoločnosti sa väčšinou dodržiava systém, v ktorom sa veľká váha a dôležitosť pripisuje spoločenskému postaveniu. Zároveň sa neumožňuje alebo neschvaľuje veľká mobilita jednotlivcov v zmysle prechodu z podriadenosti do nadriadenosti. Oproti tomu nízky index naznačuje, že daná kultúra nekladie veľkú váhu rozdeleniu bohatstva a moci. V týchto spoločnostiach sa zdôrazňuje rovnosť a príležitosť pre každého člena spoločnosti.

Kultúry, kde je malá vzdialenosť medzi jednotlivými úrovňami moci, nemajú silnú hierarchickú štruktúru. Mocenské odlišnosti ako sú triedne rozdiely, kastové rozdiely alebo diferenciácia hodností nie je rozšírená. V tomto type kultúry možno pozitívne hodnotiť to, že vysokopostavení jednotlivci sa správajú seberovne k tým, ktorí sú na podriadených pozíciách. Naopak, v kultúrach, kde je vzdialenosť medzi úrovňami moci veľká, sa vysokopostavení jednotlivci síce správajú k svojim podriadeným s úctou, ale dávajú im najavo svoje mocenské postavenie. Táto kultúrna dimenzia skúma koncentráciu moci, mieru prijímania moci ostatnými členmi danej kultúry ako i tými, ktorí s mocou nedisponujú.³¹⁰

Schopnosť vyhýbať sa neistote, predstavuje tretiu kultúrnu dimenziu, ktorá definuje mieru tolerancie kultúry voči neistote a novým situáciám. Kultúry s nízkym indexom obavy z neistoty sa vyznačujú najmä tým, že v nich prevláda presvedčenie, že obava z neistoty je jav prirodzený a normálny, ktorý je súčasťou života každého člena spoločnosti. Nadriadení vedia priznať, že niečo nevedia.³¹¹ Existujú len mierne pravidlá určujúce zákazy či tabu. Spoločnosť je otvorenejšia diskusii a nejednoznačným riešeniam problémov. Prevláda tolerancia, miernosť a pozitívny postoj k mládeži. Menšinový prístup, rozmanitosť a rozdielnosť názorov je vítaná. Podporuje sa všestrannosť. Názory jednej skupiny nie sú nadradené názorom druhej skupiny a pod. Nízky index vyhýbania sa neistote charakterizuje kultúru, kde vládne tolerancia k novým situáciám. Táto kultúra je menej orientovaná na kogentné normy. Je prístupná zmenám a novým odlišným názorom. V tejto kultúre sa viac riskuje v podnikateľskej oblasti.³¹²

Kultúry, v ktorých prevláda vysoký index obavy z neistoty, sa vyznačujú predovšetkým obavou z neistoty, ktorá je vnímaná ako neustála hrozba. Existujú striktné pravidlá rozlišujúce, čo sa v spoločnosti považuje za vhodné a nevhodné. Prevláda strach zo zmien,

³⁰⁹ KELLER, J. Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti.

³¹⁰ HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations.

³¹¹ PELIKÁN, J. Výchova jako teoretický problém.

³¹² HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations.

ktorý sa prejavuje konzervativizmom, radikalizmom či nacionalizmom.³¹³ Menšinový prístup, rozdielne názory a odlišnosti sú pre spoločnosť potencionálnym nebezpečenstvom. Vedúci jednotlivci musia mať na všetko odpoveď a podriadení jednotlivci preferujú jasné úlohy a zadania. Podporuje sa úzka špecializácia a jednosmernosť. Jednotlivci v tejto kultúre sa riadia presvedčením, že existuje len jedna pravda a túto pravdu nespochybňujú. Kultúra s vysokým indexom vyhýbania sa neistote sa charakterizuje nízkou toleranciou voči novým, neštruktúrovaným situáciám. Je zameraná na vytváranie noriem, a prostredníctvom nich na inštitucionalizáciu a reguláciu, čím vytvára potrebu istoty. Uprednostňuje sa všetko, čo vedie k znižovaniu neistoty.³¹⁴

Maskulinita verzus femininita je štvrtá kultúrna dimenzia, ktorá vyjadruje vzťah kultúry k tradičnému modelu mužskej úlohy v spoločnosti.³¹⁵ Definuje stupeň diferenciacie kultúry podľa pohlavia. Krajiny smerujúce k femininosti sa vyznačujú tým, že rozhodujúcou hodnotou v spoločnosti je ochrana a starostlivosť o druhých a schopnosť empatie. Emócie žien i mužov sa nemusia potláčať. V tejto kultúre sú dôležití jednotlivci a vzťahy medzi nimi. Obe pohlavia sa starajú o rodinu rovným dielom. Podčiarkuje sa rovnosť, solidarita, vyrovnané a mierne vzťahy. Manažéri sa spoliehajú aj na intuíciu a ich konanie je zamerané na dosiahnutie konsenzus a kompromis vyjednávaním. Dievčatá aj chlapci môžu plakať a patriť k priemeru. Nepovažuje sa to za prejav slabosti. Rovnosť pohlaví je všeobecne rešpektovaná.³¹⁶

Vysoký index maskulinity znamená, že muži tvoria dominantnú skupinu v spoločenských ale aj v mocenských štruktúrach kultúry. Hodnoty ako úspech, peniaze a súperenie sú prvoradé. Rozdiely v postavení mužov a žien sú v tejto kultúre značné.

Naopak, nízky index maskulinity znamená, že väčší dôraz sa kladie na medziľudské vzťahy, starostlivosť o iných, na kvalitu života a na služby. V tejto kultúre nejestvuje diskriminácia podľa pohlavia. Ženy a muži sú si seberovní.³¹⁷

Časová orientácia, tzv. konfucionizmus predstavuje piatu kultúrnu dimenziu, ktorá sa zaoberá časovou orientáciou kultúr.³¹⁸ Pojem času, predstavuje kultúrnu dimenziu, týkajúcu sa orientácie života na krátku alebo dlhú dobu. Táto dimenzia naznačuje, či členovia

³¹³ KNAPÍK, P. a O. ZORKÓCIOVÁ. Vplyv kultúrnych odlišností na obchod a rokovanie v medzinárodnom obchode.

³¹⁴ HOFSTEDE, G. *Cultures and Organizations*.

³¹⁵ PLUMMER, D. One of the boys: masculinity, homophobia, and modern manhood.

³¹⁶ MURPHY, P. F. *Feminism and masculinities*.

³¹⁷ HOFSTEDE, G. *Cultures and Organizations*.

³¹⁸ TROMPENAARS, F. *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business*.

spoločnosti žijú pre budúcnosť alebo pre súčasnosť. Dlhodobá orientácia sa zameriava na upevnenie hodnôt orientovaných smerom k budúcim odmenám, zvlášť na vytrvalosť a hospodárenie. Naopak, krátkodobá orientácia sa zameriava na hodnoty spojené s minulosťou a súčasnosťou, predovšetkým na úctu k tradíciám, zachovanie si vlastnej „tváre“ a na plnenie si spoločenských povinností.³¹⁹

Koncept spoločne zdieľateľnej kultúry je moderným fenoménom a bázou, na ktorej industriálna spoločnosť stojí. Vrstvu všeobecne zdieľateľných fenoménov „vysokej kultúry“ považuje za nevyhnutný príznak society, definujúcej a ohraničujúcej sa ako „národ“.³²⁰

Masová a globálna kultúra

Masovú kultúru (*angl.* mass culture; *nem.* e Massenkultur; *fr.* la culture de masse) môžeme charakterizovať ako.

- Súhrn príbehov, predstáv, informácií, myšlienok, zábavy a predstavení, ktoré tvoria typický obsah komunikačných kanálov a sú určené pre masové publikum.
- Spôsob zábavy, myslenia a predstáv určený pre masy, ktorý má formu priemyslovo a sériovo vyrábaných posolstiev, rozširuje sa masovo komunikačnými prostriedkami a konzumuje podľa zákonov ponuky a dopytu.³²¹
- Identické alebo obdobné obsahy, ktoré vychádzajú z malého počtu zdrojov a sú súčasne komunikované veľkým masám príjemcov, ako aj jednotlivé formy hry a zábavy veľkých mas ľudí.³²²

Vznik masovej kultúry úzko súvisí s procesom urbanizácie, industrializácie, vytvorením stredných vrstiev v spoločnosti a expanzii masovo komunikačných prostriedkov. Teória masovej kultúry sa opiera o koncept kultúrnych úrovní (vysoká, stredná a nízka kultúra), teóriu masovej spoločnosti a teóriu masovej komunikácie.³²³ Podľa predmetu skúmania možno úvahy, analýzy a výskumy masovej kultúry rozdeliť do troch prúdov:

- analýza rozporov medzi vysokou kultúrou vzdelaných elít a nízkou kultúrou, určenou pre široké vrstvy obyvateľstva (koncept kultúrnych úrovní);
- analýza davu, davového správania, mas a masového publika (teória masovej spoločnosti);

³¹⁹ HOFSTEDE, G. Cultures and Organizations. FROMM, E. Mať alebo byť.

³²⁰ ADORNO, T. Schéma masové kultúry.

³²¹ LEHMANNOVÁ, Z. Kultúrní dimenze mezinárodních vztahů.

³²² GIDDENS, A. Důsledky modernity.

³²³ VYBÍRAL, Z. Psychologie mezilidské komunikace.

- výskum komunikácie medzi masmédiami a verejnosťou (teória masovej komunikácie).
Možno ich považovať za základy teórie masovej kultúry.³²⁴

Koncept kultúrnych úrovní tvoria rozmanité eseje, ktoré spája predstava o rozštiepení kultúry na vysokú a nízku. Podnetom pre vznik tohto konceptu bol nový typ kultúry pre stredné a nižšie vrstvy obyvateľstva.

Kultúra sa s hospodárskymi odvetviami zblížila až do takej miery, že sa zmenila na sektor, ktorého kľúčovou funkciou je generovanie hospodárskych benefitov. Kultúrny a kreatívny priemysel nepochybne patrí medzi najdynamickejšie sa rozvíjajúce odvetvia, ale jeho implementácia vyžaduje pripravených aktérov, ktorí okrem kreativity a osobnej angažovanosti disponujú aj schopnosťami a zručnosťami.³²⁵ Dôležitou oblasťou kultúrneho priemyslu je trh so zážitkami, sektor orientovaný na aktivity počas voľného času (vrátane vzdelávacích), ktorý je však ovplyvnený kultom spotreby a kultúrou komodít. Kultúra spotreby ovplyvňuje vzorce správania prijímateľov kultúrnych tovarov a služieb, generuje očakávania a nastavuje parametre hodnotenia úspešnosti kultúrnych aktivít.

„Masový človek“ je výsledným produktom masovej kultúry. Masová kultúra bola masám príjemcov nanútená zvonka a vytvorila v nich spoločné vedomie. Masový človek je súčasťou homogenizovaného masmediálneho publika, ktoré vzniklo ako dôsledok nových funkcií masmédií. Ich vplyv a účinky inšpirovali k rozpracovaniu koncepcie „informačnej spoločnosti“.³²⁶ Proces masovej komunikácie má veľký rozsah. Špecifikami tohto procesu je, že je jednosmerný, asymetrický, neosobný, anonymný, vytvára vzťahy masového charakteru a štandardizuje obsah informácií. Masová kultúra je potom typickou kultúrou strednej vrstvy, ktorá žije aktívnym spoločenským životom a vyhľadáva oddych. Masová kultúra vytvára prostredníctvom mytologizácie sociálnu konštrukciu reality. Tú jednotlivci vnímajú ako prirodzenú.³²⁷

K okruhom súčasného vedeckého diškurzu, v prípade masovej kultúry, nepatria iba otázky identity a multikulturalizmu, ale aj reflexie procesov rozsiahlej homogenizácie kultúry, ktorú spôsobil rozvoj komunikačných technológií a ekonomiky. Tieto zmeny sa súhrnne označujú pojmom „globalizácia“. Prínosom globalizácie je tvorba a rozširovanie trhov, a to nielen ekonomických, ale aj kultúrnych. Globálny trh ideí je otvorený pre každého

³²⁴ GAŽOVÁ, V. Acta Culturologica, zväzok 17, Úvod do kulturologie.

³²⁵ PRŮCHA, J. Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů.

³²⁶ LUHMANN, N. Sociální systémy. Nárys obecní teorie.

³²⁷ PLECNER, A. Aktuálne témy v kritike masovej a populárnej kultúry.

člena spoločnosti, pokiaľ disponuje dostatočnými kompetenciami na ich interpretáciu.³²⁸ Možným rizikom globalizácie je potlačenie jedinečnosti národných kultúr, ohrozenie ich identity a tradícií v prospech univerzálnejšej kultúry.³²⁹

Možno popísať štyri podoby globálnej kultúry. Podľa jej typických reprezentantov sa rozoznáva:

- kultúra „Davos“, ktorú tvorí elita biznismenov cestujúcich po celom svete. Názov subkultúra Davosu pochádza od Samuela Huntingtona. Je pomenovaná podľa švajčiarskeho mesta Davos, kde sa každoročne uskutočňuje ekonomický summit svetových špičiek. Zahŕňa príslušníkov ekonomickej elity, manažérov. Je teda priamym dôsledkom globalizácie ekonomiky. Členovia tejto subkultúry majú spoločné znaky v obliekaní, majú podobný životný štýl a podobné hodnotové rebríčky. Teda sú si podobní nielen profesijne, ale i v súkromnej sfére života. Sú to medzinárodní obchodníci, ktorí medzi sebou komunikujú takmer výhradne po anglicky a využívajú moderné informačné technológie. Táto subkultúra je často terčom útokov zo strany zástancov tradičných „národných“ hodnôt v jednotlivých kultúrach a národne orientovanými elitami pre svoj internacionalizmus a kozmopolitizmus.³³⁰
- univerzitná klubová kultúra (Medzinárodný univerzitný klub) pochádza z elitných amerických škôl. Táto subkultúra je spôsobená internacionalizáciou západnej inteligencie, jej hodnôt a ideológií. Ide tu tiež o kultúru elity, ale v tomto prípade nie ekonomickej ale intelektuálnej. Nositeľmi tejto kultúry sú najmä rôzne nadácie, akademické skupiny a mimovládne organizácie. Medzinárodný univerzitný klub šíri svoje myšlienky najmä pomocou vzdelávacieho a právneho systému a tiež niektorých masmédií. Myšlienky tohoto hnutia sa šírili prostredníctvom vládnych i mimovládnych organizácií tak úspešne, že dnes je fajčenie na verejných priestoroch a v budovách čoraz viac obmedzované takmer na celom svete. Ďalšími produktmi Medzinárodného univerzitného klubu, ktoré sa šíria po celom svete, sú feministické a ekologické hnutia.
- kultúra McWorld (termín prevzatý od Barbera), vyznáva populárne formy stravovania, hudby a módy. Táto kultúra sa rozširuje po celom svete. Je to populárna kultúra, ktorá

³²⁸ ĎURIGOVÁ, N. Medzinárodná komunikácia aktuálne problémy a možnosti riešenia.

³²⁹ McQUAIL, D. Úvod do teórie masovej komunikácie.

³³⁰ BERGER, P. Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective.

sa šíri predovšetkým zo západu, najmä z USA. Populárna subkultúra zahŕňa veľa oblastí sociálneho života. Od filmového a hudobného priemyslu cez módnny priemysel až po spôsob stravovania. Odtiaľ názov McWorld, ktorý je odvodený od McDonald. Rozširovanie tejto subkultúry je vo svete najviac pociťované ako ohrozenie. To je spôsobované aj hegemoniou najmä amerických kultúrnych vplyvov v tejto subkultúre. Možno tu hovoriť o asymetrii v spotrebe, ktorá je daná prevahou amerického kultúrneho exportu v celosvetovom kontexte. Práve preto je rozširovanie tejto subkultúry hodnotené v rôznych častiach sveta mimoriadne negatívne. Zástancovia rôznych národných kultúr kritizujú túto subkultúru ako kultúrny imperializmus a snažia sa mu brániť i rôznymi zákazmi či obmedzeniami.³³¹

- evanjelický protestantizmus. Pod pojmom „Evanjelický protestantizmus“ sa tu presadzuje radikálnejšia a fundamentalistická časť protestantizmu. Tá sa obvykle označuje ako „Evangelikánsky protestantizmus“.³³² Tento druh protestantizmu sa na rozdiel od liberálnejších smerov vyznačuje dôrazom na spásu človeka s jeho následným vykúpením.³³³ Nekompromisne trvá na dodržiavaní biblických príkazov a zákazov. Nesnaží sa prispôbovať tieto príkazy a zákazy modernej kultúre. Príčinu spoločenských neduhov hľadá v tom, že sa ľudia vzdialili Bohu. S týmto postojom je spojené aktívne hlásanie prozelytizmu (obrátenie niekoho na určitú vieru), krst dospelých „obrodenejších“ kresťanov, sledovanie prejavov Ducha Svätého ako i zameranie na rodinu a jej mravnú organizáciu.³³⁴ Táto subkultúra prináša na svoje nové územia kultúrnu revolúciu. Prináša protestantskú etiku, ktorá je významným podnetom pre vznik moderného kapitalizmu, najmä racionálnym a disciplinovaným prístupom k práci a tiež morálnym zdôvodnením na zisk orientovaného podnikania.³³⁵

Keďže ide o globálne štruktúry kultúry, je zrejmé, že ich spájajú spoločné znaky, ktorými sa aj odlišujú od iných kultúr. Spoločnými znakmi týchto štyroch globálnych subkultúr sú:

- využívanie nových informačných technológií. V prípade subkultúry Davosu je zrejmé, že jej existencia je umožnená globálnou ekonomikou, ktorá je na celosvetovom prenose informácií úplne závislá. Medzinárodný univerzitný klub, subkultúra

³³¹ BERGER, P. Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective.

³³² KEPPEL, G. Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět.

³³³ NEŠPOR, Z. a D. LUŽNÝ. Sociologie náboženství.

³³⁴ BERGER, P. & T. LUCKMANN. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.

³³⁵ WEBER, M. Sociologie náboženství.

McWorld ako i Protestantný evanjelizmus sú na informačných technológiach tiež závislé;

- angličtina ako univerzálny jazyk. Všetky štyri subkultúry uprednostňujú používanie anglického jazyka a angličtina sa tak i vďaka týmto subkultúram, stáva globálnym jazykom ľudstva;
- západný pôvod. Všetky štyri subkultúry pochádzajú zo západu, ale v súčasnosti sa internacionalizujú, čo je najviac zrejmé v prípade subkultúry Davosu, alebo Medzinárodného univerzitného klubu, kde je nemožné určiť ich centrum. Yuppie či univerzitný intelektuál je rovnako doma v Londýne či Hongkongu.³³⁶

Vďaka globálnemu rozšíreniu týchto štyroch základných subkultúr sa globalizujú i napätia a konflikty medzi jednotlivými subkultúrami.

³³⁶ BERGER, P. Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective.

Náboženstvo

Etymológiu slova „náboženstvo“ latinsky „*religio*“ možno odvodzovať od „*relegere*“ čo znamená hlbšie poznať boha ako pôvodcu života, „*re-eligere*“ čo znamená, že ak človek poznal Boha ako svojho tvorca potom sa ešte musí rozhodnúť, či ho bude uctievať ako svojho pána, alebo „*religare*“ čo znamená obojstranné prepojenie vzťahu človeka a boha.³³⁷

Náboženstvo, je základnou súčasťou spoločenského života, ktorej funkciou je regulovať vzťah človeka k svätým veciam. Je asi najrozšírenejším prejavom ľudskej duchovnej činnosti. Náboženstvo je vzťah k transcendentnej skutočnosti, k niečomu, čo presahuje človeka a na čom je závislý, ale i súhrn prejavov tejto závislosti. Je to súhrn predstáv určitej komunity, v ktorých sa používajú symboly vyvolávajúce úctu alebo úžas a rituálne praktiky, ktorých sa členovia komunity zúčastňujú.³³⁸

Náboženstvom sa označuje zložitý komplex javov zahrnujúcich jednak vzťah človeka k nadprirodzeným silám, k Bohu, a jednak určitý výklad ľudskeho bytia a sveta.³³⁹ Každé náboženstvo starostlivo rozlišuje sväté od svetského. Náboženstvo je jednou z hlavných kategórií správania, nepopierateľne jedinečného pre ľudský druh. Je nepravdepodobné, že by sa na náboženstvo dali v akejkoľvek priamej forme aplikovať zásady evolúcie správania čerpané z existujúcej populačnej biológie.

Náboženstvo je špecifickým typom ideológie. Od iných sa odlišuje nielen tým, že jeho základný pilier a najvyššia hodnota sú mimo ľudskeho, senzuálne vnímateľného sveta, ale aj zdôrazňovaním mimorozumového chápania, ktoré je orientované na vieru³⁴⁰. Spojenie s nadpozemskou realitou určuje postavenie človeka a zmysel jeho života na tomto svete. Pretože nadpozemská skutočnosť je absolútna, pozná absolútne dobro avšak nie absolútne zlo³⁴¹, je všemocná a vševedúca. Existencia dvoch protipólov absolútneho dobra a zla je nevyhnutná pre ich uvedomenie. Môže existovať absolútne dobro avšak nie absolútne zlo. Zlo je vlastne zakorenené vo vôli, ktorá sa odvrátila od vyššieho k nižšiemu, čiže je to vlastnosť tých anjelov a ľudí, ktorí sa odvrátili od Boha ako vyššieho bytia a sústredili sa na vlastné bytie, ktoré je obmedzené a nedokonalé.³⁴²

³³⁷ LUŽNÝ, D. Hledání ztracené jednoty. Průniky nových náboženství a ekologie.

³³⁸ GIDDENS, A. Sociologie.

³³⁹ STRÍŽENEC, M. Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu.

³⁴⁰ JÜPTNER, J. Civilní náboženství.

³⁴¹ KEPEL, G. Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět.

³⁴² ANZENBACHER, A. Křesťanská sociální etika.

Náboženstvo môžeme definovať ako inštitúciu so zmyslom pre zodpovednosť za formovanie myslenia a viery. Je to hnutie slúžiace na vytvorenie dobrých vzťahov medzi členmi spoločnosti a na odstránenie diskriminácie. Táto definícia podáva jasnú úlohu náboženstva v živote človeka, zvlášť v oblasti morálky. Náboženstvo poskytuje také princípy ako je spravodlivosť, mier, poctivosť, bratstvo, rovnosť, tolerancia, obetavosť, pomoc chudobným apod.³⁴³ Sú to cnosti, bez ktorých by ľudský život stratil normálnosť a upadol by do chaosu.

Náboženstvo, ktoré je špecifickým ľudským fenoménom, musí vychádzať z podstaty človeka, teda z toho, čo robí človeka človekom a čo ho odlišuje od všetkého ostatného.³⁴⁴ Uvažovaním nad fenoménom náboženstva sa dostávame k problematike poznania, ale aj k problematike slobody, k problematike ohraničeného poznania a k problematike limitovanej slobody.³⁴⁵

Za základné prvky náboženstva možno pokladať náboženskú vieru, náboženské symboly, náboženské praktiky, skupiny a spoločenstvá veriacich, náboženské skúsenosti či zážitky a náboženské morálne doktríny.³⁴⁶

Náboženstvo je súborom presvedčení, na ktorých sa zhodujú členovia príslušnej komunity a ktoré zahŕňajú symboly vnímané s pocitom úžasu či pokory, rovnako ako i obradné praktiky prebiehajúce za účasti celej komunity. Náboženstvo nemusí nevyhnutne zahŕňať vieru v nadprirodzené entity.³⁴⁷ Viera ako spôsob vnímania skutočnosti nevyžaduje empirické overenie ani logické potvrdenie. Rozhodujúci a dostačujúci je kladný vzťah k autorite. Viera ako kritérium pravdivosti môže mať rôzne zdôvodnenie. V kresťanstve sa interpretuje buď ako bytostná dôvera v Božie slovo alebo ako akt rozumového súhlasu, ktorým sa človek podriaďuje Bohu a prijíma pravdu zjaveného učenia.³⁴⁸

Viera ako kritérium pravdivosti sa uplatňuje aj v nenáboženských koncepciách. V súvislosti s nimi sa hovorí o tzv. politických náboženstvách.³⁴⁹ Človek verí v určitý koncept bez toho, aby vnímal jeho rozpory. V tejto súvislosti treba spomenúť aj termíny ako občianske náboženstvo, svetské náboženstvo, politické náboženstvo, sekularizované náboženstvo, neviditeľné náboženstvo a náhradkové náboženstvo, ktoré však neoznačujú

³⁴³ BALES, R. F. Personality and Interpersonal Behavior.

³⁴⁴ CORETH, E. Možnosti človeka. In: D. LUŽNÝ. Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství.

³⁴⁵ HALÍK, T. O přítomnou církve a společnost.

³⁴⁶ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

³⁴⁷ GIDDENS, A. Sociologie.

³⁴⁸ RÉMOND, R. Náboženství a společnost v Evropě.

³⁴⁹ ARON, R. Demokracie a totalitarismus.

druhy náboženskej viery, ale ideologické systémy bez viery v nadprirodzeno, resp. bez viery v Boha. Ich základom je tiež viera v niečo a podobne ako náboženstvá tvoria systémy hodnôt, noriem a vzorov správania sa svojich stúpcov.³⁵⁰

Viera, ako kritérium u moderných ideológií, je spojená s dominanciou mytologického alebo náboženského spôsobu politického myslenia. Obmedzujúcim faktorom aplikácie viery ako kritéria pravdivosti býva rozpor medzi tézami, v ktorých platnosť veríme a každodennou opačnou skúsenosťou.³⁵¹

Náboženstvo je prejavom špecificky ľudskej potreby nájsť svoje miesto vo svete a zároveň nájsť odpoveď na základné otázky bytia. V tomto zmysle je možné uviesť sedem základných otázok bytia:

- (1) kto som?
- (2) odkiaľ som?
- (3) kam smerujem?
- (4) čo to znamená, že sme ľudia?
- (5) čo máme ako ľudia robiť?
- (6) aký zmysel a význam má život?
- (7) prečo je na svete utrpenie?³⁵²

Náboženstvo možno v najvšeobecnejšej podobe vymedziť ako vzťah človeka k tomu, čo ho presahuje, ako ľudskú predstavu či pocit, že popri prirodzenom svete existuje aj nadprirodzený svet (nadprirodzené sily, bytosti, javy apod.), a ako vieru, že človek je od týchto transcendentných, presahujúcich ho skutočností nejakým spôsobom závislý.³⁵³

Základným prvkom všetkých náboženstiev je rozlišovanie posvätného (sacrum) a svetského, pozemského (profanum). Základným prvkom náboženstva je viera v posvätné (sväté, nadprirodzené), ktoré je opakom profánneho, svetského, pozemského. Preto sa v sociológii náboženstvo najčastejšie definuje ako systém názorov, resp. vier, ktorými ľudia vysvetľujú to, čo považujú za nadprirodzené, posvätné, a ako súbor praktík, ktorými na nadprirodzené alebo posvätné reagujú.³⁵⁴

V analýze vzťahu medzi náboženstvom a posvätným kozmom sa rozlišuje sacrum a profanum v dvoch dimenziách. Na prvej dimenzii protikladom sacrum je profanum, ktoré sa

³⁵⁰ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

³⁵¹ DAVIE, G. Výjimečný prípad Evropa. Parametry víry v moderním světě.

³⁵² FABIAN, A. a kol. Svet sociálnej práce.

³⁵³ FABIAN, A. Hodnota vzťahu.

³⁵⁴ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

charakterizuje jednoducho absenciou sakrálnosti. Profanum obsahuje zmysel každodenného života. V druhej dimenzii sacrum predstavuje zmysel iného sveta. Náboženstvo, cez zakotvenie v sacrum, umiestňuje zmysel každodenného života v inom svete, v dôsledku čoho ho nasmeruje na konečný, definitívny zmysel existencie. V druhej dimenzii protikladom sacrum je chaos, predstavovaný v rôznych kozmologických mýtoch. Z pohľadu tejto dimenzie, náboženstvo zohráva ešte podstatnejšiu úlohu v živote jednotlivcov a spoločnosti najmä tým, že ukotvuje profánnu poriadok v posvätnom kozme a zaručuje mu zmysel, chráni pred nezmyselnosťou a absurdom.³⁵⁵ Náboženstvo je preto centrálnou zložkou spoločnosti. Spája nedokonalú a pomínutelnú, nestálu konštrukciu ľudskej reality s konečnou skutočnosťou. V období modernity vedecké poznanie prejavuje skôr tendenciu zameranú na svetský kozmos a k nahradeniu sveta sakrálnych významov a náboženských symbolov svetskými.³⁵⁶

Posvätné sú základné dogmy, pretože sú vnímané ako zjavené pravdy, posvätné sú i určité mená a knihy. Posvätné (sagrálne) je svetom mystérií, symbolov a mýtov. Posvätné nie je vlastnosťou osobnosti, ale viaže sa k rolám, inštitúciám, činnostiam a predmetom, ktoré sú chápané ako symboly.³⁵⁷

Náboženstvo charakterizuje najmenej šesť rozmerov, medzi ktoré môžeme zaradiť:

- učenie (systém vierovyznania, ktorý podáva vyčerpávajúci výklad reality),
- mýtus (príbehy o Bohu a božstvách, stvorenie, spása a udalosti historického významu, pričom mýtus neznamena výmysel),
- etika (zásady a pravidlá správania),³⁵⁸
- obrady (bohoslužby, sviatky, obrady pri pohrebe, obrady pri uvádzaní do dospelosti, zvyklosti v stravovaní a obliekaní),
- praktizovanie náboženstva (vyvoláva u človeka bázeň a pocit nadprirodzenosti alebo pocit spolupatričnosti a oddanosti tomu, čo je väčšie ako on sám,
- spoločenský rozmer (inštitucionálna organizácia ľudí praktizujúcich náboženstvo).³⁵⁹

Človek je jedinou bytosťou schopnou konštruovať svet predmetových, ontologických významov, ktoré sú morálne záväzné a zahŕňajú celú skutočnosť. Preto náboženstvo nie je len

³⁵⁵ DANCÁK, P., D. HRUŠKA a R. ŠOLTÉS. eds. Disputationes Quodlibetates. Náboženske myslenie v európskom priestore v 20. storočí.

³⁵⁶ MATLOVIČ, R. Geografia religii.

³⁵⁷ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ a kol. Velký sociologický slovník.

³⁵⁸ BUGÁR, J. Etický význam náboženstva.

³⁵⁹ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

sociokultúrnym javom, ale aj antropologickým. Všetko čo je hlavnou podstatou ľudské, je *ipso facto* náboženské.³⁶⁰

Posvätné môžeme charakterizovať ako niečo, čo sa vymyká z každodenného života. Môže to byť na jednej strane nebezpečné, ale na strane druhej môže byť domestikované pre každodenné potreby.³⁶¹ Svet, ktorý preniká náboženstvo človeka pohlcuje a zároveň transcendentuje. Človek tento svet vníma ako mocnú skutočnosť, ktorá v jeho živote stanovuje najvyšší poriadok. Za opak posvätného je všeobecne považované všetko profánne. Opakom posvätného môže byť aj chaos. A náboženstvo je nástrojom prekonávania profánosti alebo chaosu a konštruovania zmysluplnej reality, ktorá poskytuje človeku a spoločnosti dôveryhodné orientačné body a istotu.³⁶²

Základné prvky náboženstva

Aj keď mnohí ľudia považujú náboženstvo za výlučne osobnú vec, sociálno-psychologický výskum ukazuje, že osobná religiozita sa uskutočňuje v sociálnom kontexte a je do veľkej miery sociálne ovplyvnená.³⁶³ Všetky náboženské skupiny možno rozdeliť do troch typov, ktorými sú agregáty, združenia a spoločenstvá.³⁶⁴ Za základné prvky náboženstva sa pokladá najmä:

- náboženská viera,
- náboženské symboly, ide o veci a činnosti, ktoré samy osebe nemajú náboženský význam, ale nadobúdajú ho vo chvíli, keď ich ľudia použijú, aby nimi vyjadrili svoj vzťah k tomu, čo pokladajú za posvätné. Takým symbolom v kresťanstve je kríž symbolom utrpenia Ježiša Krista i nádeje na spasenie apod.,³⁶⁵
- náboženské praktiky, za ktoré možno považovať modlitbu, meditáciu, spev, pôst, obrady a náboženské rituály individuálne alebo skupinové, ku ktorým môžeme priradiť krst, modlitbu, obetovanie bohu, spoveď apod.,
- náboženské skupiny, resp. spoločenstvá veriacich predstavujú vyznávačov rovnakého náboženstva a viery,

³⁶⁰ BERGER, P. & T. LUCKMANN. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.

³⁶¹ VOJTÍŠEK, Z. a kol. Spiritualita v pomáhajících profesích.

³⁶² LUŽNÝ, D. Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství.

³⁶³ STRÍŽENEC, M. Človek a viera: Psychológia náboženstva. In: J. VÝROST, I. SLAMĚNÍK. eds. Aplikovaná sociální psychologie I. Člověk a sociální instituce.

³⁶⁴ PIWOWARSKI, W. a kol. Slovník katolické sociální nauky.

³⁶⁵ TRESIDDER, J. 1001 symbolov – Ilustrovaný sprievodca svetom symbolov.

- náboženské skúsenosti či zážitky, ktoré súvisia so subjektívnym uvedomovaním si nadprirodzených síl a bytostí, návštevou posvätných miest alebo dosiahnutím vnútornej harmónie. Náboženské skúsenosti môžu veľmi intenzívne pôsobiť na spoločenstvá veriacich. Upevňujú ich náboženskú vieru a posilňujú integritu náboženských spoločenstiev.³⁶⁶

Náboženské morálne doktríny sú obvykle späté s morálnymi kódexmi, ktoré majú vypracované jednotlivé cirkvi, a od svojich veriacich vyžadujú, aby ich dodržiavali. Medzi takéto morálne kódexy môžeme zaradiť kresťanské Desatoro božích prikázaní, islamské právo Šáriá – cesta, po ktorej treba kráčať, alebo budhistické Pravidlá vznešenej cesty.³⁶⁷

Sekularizácia a mimocirkevná religiozita

V súčasnej sociológii náboženstva dominujú dve témy: sekularizácia a nové náboženské hnutia. Výskum sekularizácie v Holandsku poukazuje na skutočnosť, že náboženská viera je síce osobný akt, ale uskutočňuje sa v sociálnom kontexte.³⁶⁸

Vo všeobecnosti sekularizácia znamená proces uvoľňovania vzťahov medzi spoločnosťou a náboženstvom, odchod od inštitucionálnych foriem religiozity. Náboženstvo stráca svoje dávne postavenie a vplyv na všetky oblasti ľudského života.³⁶⁹ Je to proces, ktorý sa uskutočňuje v novoveku a modernej spoločnosti, v dôsledku ktorého rôzne oblasti sociálneho života (politika, hospodárstvo, veda, filozofia, kultúra, školstvo, výchova) sa uvoľňujú spod kontroly náboženských inštitúcií.³⁷⁰

Sekularizáciu možno považovať za mnohvrstvový proces, ktorý prebieha minimálne v troch dimenziách.

- *Sociálnej dimenzii.* V tejto dimenzii ide o procesy oddeľovania náboženských inštitúcií od byrokratického aparátu moderného štátu o tzv. procesy laicizácie. Príkladom môže byť prenos sociálnej starostlivosti z cirkví na štát. Tento proces je dôsledkom funkcionálnej diferenciacie, ktorá vedie k špecializácii subsystémov spoločnosti.³⁷¹
- *Organizačnej dimenzii.* V tejto dimenzii ide o sekularizáciu organizácie. Pôvodne nadšená aktivita a činnosť náboženských organizácií sa čím ďalej, tým viac

³⁶⁶ ČUCHRANOVÁ, D. Religionistika.

³⁶⁷ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ a kol. Velký sociologický slovník.

³⁶⁸ VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK. eds. Aplikovaná sociální psychologie I.

³⁶⁹ PIWOWARSKI, W. Słownik katolickiej socjalnej nauki.

³⁷⁰ HALÍK, T. O přítomnou církev a společnost.

³⁷¹ DOBBELAERE, K. Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy.

prispôsobuje okolitým podmienkam moderného sveta. Čoraz častejšie vznikajú náboženské organizácie za účelom dosiahnutia konkrétnej vymedzenej úlohy a tak získavajú charakter účelovej organizácie. Organizačná sekularizácia sa vzťahuje k modernizácii náboženstva pri ktorej dochádza k úpadku a vzniku náboženských spoločenstiev, zmeny v ich organizačnej štruktúre, ako aj v oblasti náboženských predstáv, morálnych zásad a rituálov.³⁷²

- *Individuálnej dimenzii.* V tejto dimenzii ide o sekularizáciu vedomia. Jej znakom je to, že prestávajú dôveryhodne pôsobiť pôvodné náboženské interpretácie. Neumožňujú vysvetliť zmysel, prípadne odpovedať na existenciálne otázky človeka. Takto chápaná sekularizácia sa prejavuje v tom, že jednotlivci prestávajú realizovať náboženské normy, predkladané náboženskými autoritami.³⁷³

V rámci modernej západnej histórie a v rovine náboženských inštitúcií predstavuje sekularizácia vyčlenenie kresťanských cirkví z oblastí, ktoré boli doposiaľ pod jej kontrolou a vplyvom. Konkrétnym prejavom tohto procesu je odluka cirkvi od štátu, vyvlastnenie cirkevných majetkov. Sekularizácia sa dotýka aj celého kultúrneho života, prejavuje sa vo forme úpadku náboženských obsahov v rôznych oblastiach ako v umení, filozofii, literatúre, ale hlavne v rozvoji vedy ako i v celom autonómnom sekulárnom pohľade na svet.³⁷⁴

Spoločnosť odmieta a popiera sacrum, sústreďuje sa na *profanum* a hodnoty s nim súvisiace, ktoré však nie sú schopné zaistiť správnu a skutočnú orientáciu vo svete a dať zmysel životu človeka.³⁷⁵ Náboženstvo najprv prechádza do súkromnej sféry života jednotlivca, stáva sa jeho súkromnou záležitosťou. Dochádza k privatizácii náboženstva. Postupne slabnú vzťahy medzi náboženstvom a spoločnosťou. Cirkev prestávala zohrávať úlohu hlavného monopolu na trhu svetonázorových interpretácii a modelov života. Sacrum je odstraňované tak zo sociálneho, ako aj kultúrneho života ľudí.³⁷⁶ Proces sekularizácie je spájaný s viacerými faktormi, za ktoré možno považovať:

- náboženstvo prestáva organizovať sociálny život;
- náboženstvo stráca niektoré svoje funkcie, ktoré sú postupne preberané štátom;

³⁷² DOBBELAERE, K. Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy.

³⁷³ DOBBELAERE, K. Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy. TÍŽIK, M. K sociológii novej religiozity.

³⁷⁴ BADER, V. Secularism or Democracy? Associational Governance of Religious Diversity.

³⁷⁵ PIWOWARSKI, W. Słownik katolíckej sociálnej náuky.

³⁷⁶ NEŠPOR, Z. a D. LUŽNÝ. Sociologie náboženství.

- náboženstvo postupne prestáva byť verejnou záležitosťou a prechádza do súkromnej sféry života jednotlivca, dochádza tak k tzv. privatizácii náboženstva.³⁷⁷

Je potrebné zdôrazniť, že kritériom definovania sekularizačného procesu je spôsob definovania náboženstva. V prípade funkcionalistických definícií náboženstva (Parsons, Bellah, Luckmann) sekularizácia je de facto chápaná ako zmena subjektu, ktorý realizuje základné funkcie. Funkcie, ktoré plnili tradičné náboženstvá, začínajú byť preberané novými náboženskými formami (napr. občianske náboženstvo), alebo sa objavujú nové spoločenské formy náboženstva, ktoré preberajú funkciu transcendentovania biologickej prirodzenosti človeka.³⁷⁸

V 60. rokoch 20. storočia sa vo veľkej miere začali objavovať nové náboženské hnutia. Nové sa nazývajú preto, lebo sa objavili vo veľkej miere po 2. svetovej vojne. Je to pojem neutrálnejší než pojem „sekta“. Pod novým náboženským hnutím sa v dnešnej dobe už nechápe len skupina vyčlenená od nejakej cirkvi. Sú to aj rozmanité synkretické a alternatívne smery, spôsoby manipulácie, rôzne psycho kulty a výstredné skupiny s religióznym charakterom.³⁷⁹

Nové náboženské hnutia sú označované za hnutia protestu. Myšlienka, ktorá ich podnecuje, prináša novú náboženskú cestu. Vyjadruje sa ňou presvedčenie, že dovtedajší náboženský spôsob života nie je postačujúci a nenapĺňa očakávania veriacich. Prináša iné hodnoty ako tie, ktoré boli v náboženstve väčšinovej spoločnosti bežné. Veľakrát si vyžadujú aj iný životný štýl a sú protestom voči tomu, čo náboženské myšlienky pokladajú za normálne.³⁸⁰

Základ nových náboženských hnutí je založený na myšlienke, ktorá reaguje na doposiaľ vyskytujúci sa náboženský život. Doteraz ponúkané náboženské idey sa považujú za nedostatočné a neuspokojivé. Inou príčinou je pohľad na náboženskú minulosť Európy. Zvlášť, ak sa na jej výboje do ostatných častí sveta pozrieme pohľadom dnešného sekulárneho humanizmu. Meradlo konfliktu je teda rôzne. Záleží na viacerých okolnostiach.³⁸¹

Nové náboženské hnutie sa snaží, aby hlasno a výrazne prejavilo svoj protest. Väčšinovej spoločnosti ide zase o mieru náboženskej tolerancie.³⁸² Ďalší prvok z toho plynúci

³⁷⁷ MONTOUSSÉ, M. & G. RENOARD. Přehled sociologie.

³⁷⁸ BERGER, P. & T. LUCKMANN. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.

³⁷⁹ BAINBRIDGE, W. S. The Sociology of Religious Movements.

³⁸⁰ VOJTÍŠEK, Z. Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět.

³⁸¹ LUŽNÝ, D. Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace.

³⁸² VOJTÍŠEK, Z. Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět.

je, že nové náboženské hnutie nemá záujem o dialóg, ale o konfrontáciu (napríklad náborár agresívne útočí na všetky ostatné náboženské smery a spoločnosti).³⁸³

Mimocirkevná religiozita sa v širšom význame vzťahuje na všetky formy náboženského života, ktoré sa formujú mimo veľkých kresťanských cirkví (katolicizmus, pravoslávie, protestantizmus) a zahŕňajú tak tradičné sekty, ako aj nové náboženské hnutia, ktoré nepochádzajú z týchto cirkví.³⁸⁴ Táto viera sa skladá z elementov pochádzajúcich z rôznych náboženstiev. Podobá sa skôr spirituálnemu supermarketu, švédskym stolom, z ktorých každý si môže vybrať to, čo mu tu a teraz viac chutí, a čo sa mu najviac páči.³⁸⁵

Funkcie náboženstva

Náboženstvo je univerzálnou sociálnou inštitúciou, plní významné úlohy, ktoré sa vzťahujú na základné stránky existencie človeka a spoločnosti. Ide najmä o tieto úlohy:

- poskytuje veriacim ľuďom oporu a útechu, ktorá im pomáha prežiť ťažké chvíle a prekonávať strach z neistej budúcnosti, z neznámeho, zo smrti a času po smrti apod.,³⁸⁶
- dáva odpoveď na otázku, prečo sme na svete, dáva teda zmysel našej existencii a cieľ nášmu životu,
- umožňuje ľuďom prekračovať, resp. prekonávať, presahovať každodennú skutočnosť, teda to, čo empiricky poznajú,
- dáva odpoveď na otázky: Kto sme? Čo to znamená, že sme ľudia? Čo máme ako ľudia robiť? Ako sa máme správať? Náboženstvo potvrdzuje pocit identity, vymedzuje hodnoty, vzory a normy správania,
- náboženstvo pomáha ľuďom prekonávať životné krízy, medzi ktoré môžeme zaradiť ťažké či zlomové situácie v rôznych obdobiach života, ako je narodenie detí, puberta, vstup do manželstva, smrť blízkych.³⁸⁷

Ak sa na túto oblasť pozrieme cez funkcie, ktoré náboženstvo plní v spoločnosti, môžeme vymedziť širokú škálu funkcií, ktoré sú pre náboženstvo vlastné. Práve tieto funkcie otvárajú otázku, ktorá inštitúcia by tieto úlohy v spoločnosti mohla prevziať, ak by sa

³⁸³ JUKL, V. Sekty – celosvetový problém súčasnosti.

³⁸⁴ LUŽNÝ, D. a D. VÁCLAVÍK. Individualizace náboženství a identita.

³⁸⁵ KREMPASKÝ, J. Veda verzus viera?

³⁸⁶ ELIAS, N. The Loneliness of the Dying.

³⁸⁷ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

náboženstvo oslabilo natoľko, že by jeho vplyv v spoločnosti prestal existovať.³⁸⁸ Každá z uvedených funkcií má ako spoločenský, tak i individuálny rozmer. Ide najmä o tieto funkcie.

- *Funkciu poznávaciu.* Každé náboženstvo je istým systémom názorov, predstavuje istú presne vymedzenú a špecifikovanú svetonázorovú orientáciu. Ponúka vlastný pohľad na človeka a svet, vzťah človeka k Bohu, vzťah Boha k svetu, vzťah človeka k iným ľuďom, názory na pozemskosť, posmrtný život či nesmrteľnosť duše a iné.
- *Funkciu orientačnú.* Všetky náboženstvá, vo vzťahu k človeku naplňajú prirodzenú potrebu človeka orientovať sa na niečo alebo niekoho čo človeka presahuje a má transcendentný charakter. Táto potreba transcencie (presahovania) je reflektovaná vo všetkých náboženstvách a je rôzne zdôvodnená.
- *Funkciu kompenzačnú.* Náboženstvo v živote človeka kompenzuje citové potreby. Prostredníctvom náboženskej viery napr. v existenciu Boha, ako stelesnenia dobra a lásky, si človek kompenzuje svoje citové potreby. Tiež mu to umožňuje hľadať pomoc, alebo zdôveriť sa bytosti, ktorá ma vypočuje, pomôže mi v zlých životných situáciách. Kompenzačná funkcia je súčasťou viery v Boha.
- *Funkciu kultúrotvornú.* Náboženstvo plní aj funkciu kultúrotvornú, ktorá má rôzne podoby. Od významnej kultúrnej misie sv. Cyrila a sv. Metoda u Slovanov, cez misijnú prácu, až po požiadavky na spôsob života veriacich.
- *Funkciu hodnototvornú a mravotvornú.* Každé náboženstvo vo svojich teoretických základoch, ale i v praktickej činnosti sa vyjadruje k mravným problémom a formuje mravnú orientáciu jednotlivca i spoločnosti, propaguje a rozvíja náboženské mravné princípy.³⁸⁹ Jednotlivé náboženstvá spravidla majú vlastnú etickú normotvorbu, ktorá je závislá od ich vieroučných princípov. Z toho hľadiska najvýznamnejšie a najpregnantnejšie vyjadrené základy morálky kresťanskej i judaistickej obsahuje Desatoro božích prikázaní ako základný mravný kódex kresťanskej spoločnosti.
- *Funkciu estetickú.* Esteticky pôsobivé prostredie chrámov s prekrásnou umeleckou výzdobou, chrámová hudba, liturgické spevy či nádherná architektúra sakrálnych objektov zušľachtľovali a cibrili estetický vkus jednotlivca a spoločnosti.³⁹⁰ Mnohé význačné hudobné diela boli skomponované ako súčasť bohoslužieb. Rovnako ako

³⁸⁸ VÁCLAVÍK, D. Sociologie nových náboženských hnutí.

³⁸⁹ SISÁKOVÁ, O. Filozofia hodnôt medzi modernou a postmodernou.

³⁹⁰ VÁCLAVÍK, D. Náboženství a moderní česká společnost.

nádherne fresky, nástenné maľby či obrazy najvýznamnejších maliarov boli vytvorené priamo na objednávku chrámov, cirkví alebo majú náboženský, v našich kresťanských podmienkach priam biblický motív. Náboženstvo takto v minulosti i dnes uspokojovalo a uspokojuje i estetické potreby človeka.

- *Funkciu komunikačnú.* Významnou funkciou náboženstva je i komunikačná funkcia. Prostredníctvom náboženského kultu sa realizuje dvojaká komunikácia. Jednak komunikácia človeka s transcendentnou bytosťou (Bohom) prostredníctvom modlitby, meditácie ale napríklad i rituálnych úkonov. V priebehu náboženského obradu dochádza i ku komunikácii ľudí navzájom. Keďže ide o ľudí rovnakého zmýšľania, umocňuje a prehĺbuje to psychologický účinok intenzívneho náboženského zážitku. Človek pocíti uspokojenie, uvoľnenie, odpútanie sa od bežných problémov.³⁹¹ Takto náboženstvo plní i psychologickú funkciu.
- *Funkciu spiritualizačnú.* Náboženstvo je duchovnou hodnotou, pestuje v danej societe (spoločnosti) zmysel pre vyššie duchovné hodnoty, plní tak spiritualizačnú funkciu.
- *Funkciu integračnú a stabilizačnú.* Náboženstvo je i faktorom napomáhajúcim stabilite spoločnosti, zjednocuje ľudí rovnakého zmýšľania, stabilizuje hodnoty i vzťahy v spoločnosti, čím plní stabilizačnú a integračnú funkciu.³⁹²

Spiritualita a religiozita dodnes ponúka jednu zo základných foriem interpretácie zmyslu života. Vo všeobecnosti je zmysel života chápaný, ako to, kvôli čomu človek žije, ako základný dôvod existencie človeka vo svete. Súčasnosť prináša pozoruhodný rast záujmu o oblasť spirituality. Materiálna hodnotová orientácia je pomaly na ústupe, naopak omnoho väčšia pozornosť sa venuje spirituálnym dimenziám života.³⁹³ Stále viac dôkazov nasvedčuje tomu, že osobná spiritualita má na jednotlivca kladný liečivý účinok a vyjadruje zvyšujúce sa uznanie dôležitosti spirituality pre jeho sebanaplnenie a pohodu. Spiritualitu chápeme ako oblasť a činnosť, v ktorej si človek prostredníctvom svojich duchovných schopností utvára kladný vzťah k najvyššej duchovnej bytosti – k Bohu a na základe toho vzťahu aj ku všetkému, čo od Boha pochádza. Cieľom spirituality je teda dokonalé zduchovenie celého človeka, jeho mysle, citov, vôle a tela. Neznamená to však únik do duchovných sfér. Práve

³⁹¹ RODRIGO, A. M. La comunicaci3n intercultural.

³⁹² ČUCHRANOVÁ, D. Religionistika.

³⁹³ VOJTÍŠEK, Z. a kol. Spiritualita v pomáhajúcich profesiách.

naopak, zduchovniť život znamená dať všetkým jeho prejavom väčšiu vznešenejšiu hodnotu a zároveň ich čo najplnšie rozvinúť.³⁹⁴

Náboženstvo, podobne ako iné systémy zmyslu, ovplyvňuje presvedčenia, ciele a emócie. Výskumy ukazujú, že náboženstvo je v širokom rozsahu zapojené do celkového zmyslu života. V porovnaní so systémami sekulárneho zmyslu je náboženstvo viac existenciálne uspokojujúce. Prináša konečnú motiváciu a ovplyvňuje aj iné celkové presvedčenia, ktoré nie sú explicitne náboženské. Náboženstvo je aj silným zdrojom hodnôt pre jednotlivcov, ako aj pre celé kultúry. Individuálne hlboko prežívaná spiritualita silnejšie kladne súvisí so zmyslom života než vonkajšie prejavy religiozity. Náboženstvo ovplyvňuje interpretáciu každodenných udalostí, osobné snaženia, zvládanie stresu a subjektívnu pohodu a vedie k pozitívnemu prehodnoteniu udalostí.³⁹⁵

Súčasní funkcionalistickí sociológovia dokazujú, že náboženstvo prispieva k zabezpečeniu stability a integrovanosti spoločnosti aj týmito spôsobmi:

- prostredníctvom rituálov uctievania, zbožňovania a oslavovania posvätných síl, ktoré spájajú, zjednocujú ľudí a povzbudzujú či posilňujú ich solidaritu,
- náboženstvo posilňuje dôležitosť základných hodnôt a noriem spoločnosti, upevňuje ich a robí prijateľnými pre najširšie vrstvy morálnymi príkazmi či apelmi (nepokradneš, nezabiješ),
- náboženstvo pomáha udržiavať nízku mieru sociálnej deviácie, resp. pomáha ju pozitívne ovplyvňovať. Taktiež napomáha pri zabezpečovaní sociálnej kontroly, umožňuje predchádzať konfliktom a riešiť ich,
- náboženstvo pomáha ľuďom znášať utrpenie, nespravodlivosť a rôzne sociálne nerovnosti, ktoré existujú v spoločnosti alebo zmierovať sa s nimi. Pomáha im prežívať, alebo udržiavať v pokore a poslušnosti aj tých, ktorí nemajú nijakú nádej na zlepšenie svojej situácie.³⁹⁶

Konfliktualisticky orientovaní sociológovia naproti tomu zdôrazňujú, že náboženstvo slúži predovšetkým na upevňovanie pozícií vládnucich skupín v spoločnosti voči ostatným, ovládaným skupinám a vrstvám, napríklad prostredníctvom sľubov v lepši, spravodlivejši život po smrti, čiže prenášaním riešení konkrétnych problémov tohto sveta do iného sveta.³⁹⁷

³⁹⁴ PUSS, A. Teológia duchovného života. Uvedenie do mystiky.

³⁹⁵ STRÍŽENEC, M. Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu.

³⁹⁶ ROTHMAN, I. In: J.SOPÓCI. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

³⁹⁷ STÖRIG, H. J. Malé dejiny filozofie.

Náboženstvo môže byť aj silou rozdeľujúcou spoločnosť a východiskom konania sociálne znevýhodnených častí spoločnosti pri ich pokusoch zmeniť existujúcu podobu sociálnych vzťahov, inštitúcií, sociálneho poriadku, systému stratifikácie apod., čiže pri ich snahách zmeniť spoločnosť. Náboženská viera, náboženské organizácie a hnutia spájajú ľudí, vytyčujú im ciele a ukazujú cesty ako ich dosiahnuť. Zdôvodňujú oprávnenosť ich požiadaviek i zmysel prípadných obetí pri presadzovaní spoločenských zmien.

Náboženstvo poskytuje orientáciu na niečo, čo existuje mimo sveta empirie, každodennosti, a to umožňuje jednotlivcovi, aby deprivácia a frustrácia z toho sveta bola prežívaná, prekonávaná s ohľadom na túto mimoempirickú a transcendentnú skutočnosť. Cieľom je aj poskytovanie určitého pocitu bezpečia a istoty, ako dôsledku účasti na rituáloch, ktoré spájajú človeka s týmto nadľudským svetom.³⁹⁸ Význam náboženstva pre jednotlivca je možné vyjadriť nasledovne:

- náboženstvo poskytuje podporu, konsolidáciu a útechu vo svete, ktorý je často neistý;
- pomocou kultu a obradov ponúka transcendentný vzťah, čím pomáha nájsť pocit bezpečia. Pomáha jednotlivcovi v nájdení jeho miesta vo svete. Náboženstvo prispieva k stabilite a udržaniu nevyhnutného poriadku, a to nielen sociálneho, ale aj ontologického;
- náboženstvo sakralizuje normy a hodnoty spoločnosti, uprednostňuje skupinové ciele pred individuálnymi túžbami;³⁹⁹
- náboženstvo môže ponúkať také hodnoty, ktoré spochybňujú zavedené normy a tým podporujú zmenu existujúceho sociálneho poriadku;
- náboženstvo prispieva k sformovaniu a udržaniu identity;
- náboženstvo uľahčuje prechod z jednej vekovej skupiny do druhej.⁴⁰⁰

Termínom „náboženský“ môže byť označený taký sociálny fenomén, ktorý pomáha jednotlivcovi prekonať a vysvetliť smrť, utrpenie, zlo a nespravodlivosť. Náboženstvo je systém viery a praktík, pomocou ktorých skupina ľudí prekonáva existenciálne problémy života.⁴⁰¹ Náboženstvo chápeme ako dynamický, v čase sa meniaci fenomén, fenomén, ktorý uspokojuje špecifické potreby vo vnútri sociálneho systému.⁴⁰²

³⁹⁸ NEŠPOR, Z. a D. LUŽNÝ. Sociológia náboženstva.

³⁹⁹ BADER, V. Secularism or Democracy? Associational Governance of Religious Diversity.

⁴⁰⁰ NEŠPOR, Z., D. VÁCLAVÍK et al. Příručka sociologie náboženství.

⁴⁰¹ YINGER, J. M. Religion in the Struggle for Power a Study in the Sociology of Religion.

⁴⁰² NEŠPOR, Z., D. VÁCLAVÍK et al. Příručka sociologie náboženství.

Časť sociológov zdôrazňuje úlohu náboženstva pri presadzovaní sociálnych zmien. Náboženstvo býva nielen obhajcom a upevňujúcim prvkom, ale často aj kritikom existujúceho usporiadania spoločnosti. Preto aj samo náboženstvo môže plniť úlohu aktívneho činiteľa spoločenských zmien. Ide o konzervatívny či moderný prístup k úlohám a postaveniu náboženstva v spoločnosti. Konzervatívny prístup tvrdí, že do svetského života nemá cirkev zasahovať. Materiálne hodnoty sú vecou svetských inštitúcií. Cirkvi prináleží duchovný život a starostlivosť o dušu. Moderný prístup požaduje aby cirkev zasahovala do svetského života a bola aktívnym prvkom pri tvorbe a organizácii života spoločnosti a jednotlivcov.⁴⁰³

Náboženské organizácie

V sociálnej inštitúcii náboženstva rozlišujeme dva hlavné druhy súčasných náboženských organizácií:

- cirkvi a cirkevné spoločnosti,
- sekty a kulty.⁴⁰⁴

V teórii sa môžeme stretnúť i s ďalšími podrobnejšími klasifikáciami náboženských organizácií. Cirkvou alebo náboženskou spoločnosťou sa rozumie dobrovoľné združenie osôb rovnakej náboženskej viery v organizácii utvorenej podľa príslušnosti k náboženskej viere na základe vnútorných predpisov príslušnej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti.⁴⁰⁵ Cirkvi sú spravidla veľké, početné organizácie veriacich, ktorí sa stávajú ich členmi automaticky a to svojím narodením a následným prijatím medzi členov cirkvi.⁴⁰⁶ V spoločnosti majú stabilizované postavenie a určitý sociálny i politický vplyv, niekedy i podiel na moci v štáte. Majú svoju pevnú formálnu štruktúru, profesionálnych kňazov, disponujú majetkom a k svojim členom bývajú tolerantnejšie ako sekty. Usilujú sa žiť v zhode so svojim sociálnym okolím.⁴⁰⁷ Cirkev bola vytvorená s cieľom riešiť dôležité duchovné a filozofické problémy v spoločnosti a tak stanoviť čo najvyššie morálne štandardy. V určitom štádiu vývoja spoločnosti sa cirkev začala zaoberať aj vzdelávaním, hospodárskou činnosťou (kláštorná ekonomika), ochranou a prenosom vedomostí, výskumnou prácou (cirkevné školy).

⁴⁰³ VÁCLAVÍK, D. Náboženství a moderní česká společnost.

⁴⁰⁴ LICHNER, V. Analýza radikálnych a extrémistických skupín, hnutí, siekt a kultov a ich pôsobenie v Slovenskej republike.

⁴⁰⁵ LICHNER, V. Analýza radikálnych a extrémistických skupín, hnutí, siekt a kultov a ich pôsobenie v Slovenskej republike.

⁴⁰⁶ TÍŽIK, M. K sociológii novej religiozity.

⁴⁰⁷ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

Z náboženského hľadiska hovoríme aj o minoritných skupinách, ktoré sú odlišné od oficiálnej náboženskej ortodoxie, resp. svetskej ideológie, ktoré môžu byť organizované ako sekty, časti veľkej cirkvi, alebo nemusia mať žiadnu organizáciu.⁴⁰⁸

Sektu možno definovať ako typ náboženskej organizácie, ktorá chápe samu seba ako spoločenstvo vyvolených, ktorí uskutočňujú pravú vieru a prax, a rezignujú preto na univerzalitu. Členovia sekty sa často zhromažďujú okolo charismatickej osobnosti, majú negatívny postoj k svetu, spoločnosti a štátu.⁴⁰⁹ Členom sekty sa človek stáva konverziou. Vo veľmi výnimočných prípadoch socializáciou od detstva. V sekte vládne silná sociálna kontrola. Na druhej strane je pojem sekta nepresný, pretože niektoré vlastnosti spájané niekedy so sektou sa vyskytujú aj u tradičných cirkví napr. náboženský fundamentalizmus a podobne. Preto niektorí sociológovia zavádzajú pojem denominácia ako označenie medzičlánku medzi cirkvou a sektou.⁴¹⁰

Mnohé sekty sú charakteristické svojou uzavretosťou, ktorá sa prejavuje jednak tým, že sekta má vlastný systém hodnôt a noriem správania, ktoré ostatná spoločnosť nezdiera a tiež tým, že prijíma nových členov len za určitých a prísne stanovených podmienok.⁴¹¹ I vnútorná štrukturalizácia rolí v rámci sekty je často veľmi špecifická a organizácia jej činnosti podlieha prísnyim pravidlám. Pretože je sekta postavená na ideologickom alebo náboženskom základe, najprísnejšie vnútorné príkazy a zákazy súvisia s identifikáciou sa s danou ideológiou. Sekty majú prepracované negatívne sankcie, ktoré väčšinou vyvrcholia exkomunikáciou.⁴¹² Kult, na rozdiel od sekty, je slepým uctievaním autority, nadmerným zveličovaním zásluh jednotlivca, ktorého teoretickým základom je nekritický často až dogmatický názor na dejiny a najmä na vedúcu a rozhodujúcu úlohu niektorých osobností v dejinnom vývoji.⁴¹³

Prvým typickým znakom sekty je *náboženské autoritárstvo*. Niektorí autori sa domnievajú, že je to jediný a rozhodujúci znak. Oponenti však tvrdia, že prakticky v každom náboženstve funguje autorita, preto nemôže byť jediným znakom práve tento. V sekte jej sila presahuje rozumné hranice.⁴¹⁴ Nejde tu iba o autoritu, ale o moc nad ľuďmi. Sektárska autorita často zasahuje priamymi pokynmi alebo nepriamym vplyvom až do súkromia ľudí. Nie je to iba tak, že by sekta určovala mravné normy, ale výlučne rozhoduje za členov sekty v

⁴⁰⁸ LUŽNÝ, D. Nová náboženská hnutí.

⁴⁰⁹ LICHNER, V. Analýza radikálnych a extrémistických skupín, hnutí, siekt a kultov a ich pôsobenie v Slovenskej republike.

⁴¹⁰ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

⁴¹¹ LOJDA, M. Problém nových náboženských hnutí v Európe.

⁴¹² ENROTH, R. Průvodce sektami a novými náboženstvími.

⁴¹³ HALÍK, T. O přítomnou církvev a společnost.

⁴¹⁴ ŠTAMPACH, O. I. Sekty fenomén na prahu tretieho tisícročia.

jednotlivých manželských, rodinných, obchodných, zamestnaneckých a iných otázkach. V osobe sektárskeho vodcu alebo vedúceho skupiny, prípadne u vodcov nižších stupňov sa spájajú dva typy autority. Ide o noetickú autoritu (autorita znalca) a deontickú autoritu (autorita vedúceho, prikazujúceho alebo zakazujúceho). Tieto dve autority bývajú v civilnom živote od seba oddelené.

Ďalším prejavom náboženského autoritárstva a zároveň aj znakom sekty je jej *uzavretosť*. Bežná náboženská spoločnosť sa síce spolieha na pravdivosť svojej náuky a verí, že jej cesta vedie k spáse (či inak formulovanému cieľu duchovnej cesty), no sekta zdôrazňuje, že má jedinú a celú pravdu a nikto iný pravdu nemá. Sekta je výlučná a samospasiteľná, pričom všetky ostatné smery vedú do skazy. Uzavretosť sekty predstavuje neschopnosť a neochotu viesť dialóg. Sekta hlása, že druhí im nemajú čo povedať. Okrem čisto pragmatických záležitostí býva často jediným kontaktom sektárov so svetom propagačná aktivita.⁴¹⁵ Niektoré sekty sú uzavreté aj voči novým záujemcom. Nemajú náborovú aktivitu a prípadných kandidátov si cielene vyberajú.

Druhým znakom sekty je *fundamentalizmus*, ktorý môžeme charakterizovať ako neúmerne posilnenie autority textu, či už nejakej kánonickej knihy alebo doktrinálneho dokumentu. Zdôrazňuje sa božský pôvod posvätej knihy a zabúda sa na jeho ľudské aspekty. Text sa chápe v jeho jednoduchom prvoplánovom význame. Potreba výkladového sprostredkovania medzi dobou a prostredím, keď bol text napísaný a našou súčasnosťou, ostáva nepovšimnutá. Opomína sa hermeneutická interpretácia, ktorá je v kontexte interpretácie v bežných náboženských podmienkach nevyhnutnosťou. Fundamentalizmus odpovedá jednoducho na zložité otázky.⁴¹⁶ Ide o čiernobiele videnie sveta, ktorému pre život stačí niekoľko jednoduchých poučiek a pokynov. Fundamentalizmus v niektorých prípadoch prerastá až do bigotnosti a fanatizmu.

Posledným znakom sekty je *selekcia informácií*. Verejnosť a niekedy ani členovia sekty nedostávajú informácie o všetkých aspektoch náuky, nemajú prístup na určité miesta, nepoznajú vyššie stupne organizácie. U niektorých siekt nie je známe ani ich sídlo. Schádzajú sa v súkromí v hlbokkej konšpirácii. Typické je, že sekty nevystupujú na verejnosti pod svojím menom a nechajú sa zastupovať rôznymi tieňovými organizáciami, ktoré majú dôveryhodné názvy alebo názvy vychádzajúce z veľkých náboženstiev.⁴¹⁷

Na Slovensku sú tri kategórie neregistrovaných konfesií:

⁴¹⁵ HALÍK, T. O přítomnou církev a společnost.

⁴¹⁶ FERRERO, B. Vychovávej jako Don Bosco.

⁴¹⁷ ABGRALL, J. M. Mechanismus sekt.

- Netradičné náboženské skupiny: Ananda Marga, Hare Krišna, Joga v dennom živote, Ošo, Sahadža joga, Šambaola Slovensko, Sri Chinmoy, Zazen International Slovakia, Zenové centrum - Mjo Sahn Sah, Rozenkruciáni, Raeliáni.
- Synkretické náboženské spoločnosti: Cirkev zjednotenia, Scientologická cirkev, Hnutie svätého grálu.
- Kresťanské náboženské spoločenstvá: Cirkev Kristova, Cirkev Manna, KS Milosť, Medzinárodné združenie obchodníkov úplného evanjelia, Kresťanské spoločenstvá, Cirkev nazarénov, Nové zjavenie, Slovo života International, Spoločnosť priateľov Ježiša Krista, Meč ducha, Unitári, Učeníci Ježiša Krista, Všestranný život, Misia slobodných ľudí, Presbyteriánska cirkev, Bratia v Kristu (kristadelfiáni).⁴¹⁸

Teologické inštitúcie, ako cirkvi, farské spoločenstvá, školy, univerzity, charity, masmediálne prostriedky slúžia na rozvoj a propagáciu rôznych ideológií, ktoré spájajú svojich podporovateľov pri riešení rôznych problémov. Hlavnou formou činnosti v tejto oblasti je tvorba, výmena a používanie duchovných hodnôt, ktoré môžu mať charakter svetonázorových hodnôt, umeleckých hodnôt, vedeckých hodnôt a ďalších.⁴¹⁹ Náboženské organizácie predstavujú hierarchiu príslušných pozícií. Napríklad v kostole to môže byť biskup, arcibiskup, prelát, legát, kanonik, kňaz apod.

Totemizmus a animizmus

Totemizmus a animizmus sú dve formy náboženstva, s ktorými je možné sa stretnúť v malých kultúrach. Sú to náboženstvá tradičných predliterárnych spoločenstiev, ktoré nemajú žiadne náboženské texty alebo sväté knihy a viera sa traduje ústne z generácie na generáciu.

Výraz „*totem*“ pochádza z jazyka severoamerických Indiánov a používa sa k označeniu akéhokoľvek predmetu, ku ktorému majú členovia jednej skupiny zvláštny mystický vzťah. Môže to byť zviera, miesto, alebo niečo neživé. Totemové zvieratá nemožno zabíjať ani jesť. To neplatí iba vo veľmi výnimočných prípadoch.⁴²⁰ Je to náboženská predstava o príbuzenskom vzťahu skupiny ľudí s mystickou bytosťou alebo prírodným objektom (totemom). Duša kmeňa alebo klanu je spojená s dušou zvieratá, rastliny a pod. Totemové zviera alebo rastlina sa nesmie jesť alebo sa konzumuje iba pri konkrétnom sviatku. Tieto predpisy platia iba pre daný klan. Totemizmus je akási solidarita s kmeňom, spojenectvo,

⁴¹⁸ LICHNER, V. Analýza radikálnych a extrémistických skupín, hnutí, siekt a kultov a ich pôsobenie v Slovenskej republike.

⁴¹⁹ TÍŽIK, M. K sociológii novej religiozity.

⁴²⁰ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

príbuznosť.⁴²¹ Totemizmus štruktúruje spoločnosť. Rozlišujeme individuálny totemizmus, ktorý pochádza z kolektívneho totemizmu. Vychádzame z toho, že nejestvuje jediný príklad austrálskeho alebo iného kmeňa, kde by sa praktizoval iba individuálny totemizmus. Ten je vždy iba doplnkom kolektívneho totemizmu.⁴²²

Animizmus je viera v dušu a duchov. Animizmus nie je iba vierou v existenciu duchovných bytostí, ale aj v ich reálnu moc a pôsobenie na udalosti okolitého sveta a na život človeka. Je to viera v duchovné bytosti, ktorá zodpovedá intelektuálnej potrebe primitívnej mysle vysvetliť niektoré páľčivé otázky života a sveta. Neskôr vzniká predstava o duchoch a duši, ktorá sa oddeľuje od objektu a opúšťa ho.⁴²³ Tak vznikajú prvé predstavy o posmrtnom živote. Ako animizmus sa označuje viera v duchov, ktorí obývajú ten istý svet ako živí ľudia. Niekedy prinášajú dobro, inokedy šíria zlo. Môžu mať značný vplyv na správanie ľudí. V niektorých kultúrach sa im pripisuje pôvod choroby, zla alebo šialenstva.⁴²⁴

Etnické náboženstvá

Ľudia žijúci v tradičných etnických spoločenstvách nerozlišujú medzi náboženstvom a ostatným životom. V Afrike, Severnej a Južnej Amerike a v Austrálii žije okolo 250 miliónov ľudí, ktorí patria k tradičným, „predliterárnym“, málopočetným alebo kmeňovým spoločenstvám. Náboženstvo pre nich znamená takmer to isté čo kultúra, respektíve celý život je pre nich náboženstvom. Náboženstvo bolo definované ako jedinečné úsilie každej spoločnosti vyjadriť zmysel vlastnej existencie. Prostredie, v ktorom človek žije, je často nehostinné. Ak sa v životnom prostredí objavujú cyklóny, tajfúny, výbuchy sopiek, a to všetko sprevádza chudoba a útlak, narúša to rovnováhu života. Každé náboženstvo poskytuje priestor pre zmierenie človeka s jeho prostredím a dáva zmysel jeho skúsenostiam. Etnické náboženstvá sú náboženstvá tradičných spoločenstiev.⁴²⁵ Nemajú žiadne náboženské texty alebo sväté knihy. Viera sa traduje ústne z generácie na generáciu. Mnohé tieto spoločenstvá po stáročia odolávali vplyvu svetových náboženstiev, ako je islam, kresťanstvo, hinduizmus, či budhizmus. Iné etnické spoločenstvá do istej miery prijali nové náboženstvá, ale hlboko vo svojom vnútri si zachovali obyčaje svojich predkov. Tak vznikli zmiešané náboženstvá

⁴²¹ HUIZINGA, J. The autumn of the Middle Ages.

⁴²² DURKHEIM, É. Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii.

⁴²³ LUŽNÝ, D. Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace.

⁴²⁴ GIDDENS, A. Sociologie.

⁴²⁵ GLASENAPP, H. Pět světových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

(synkretizmus), ako je kresťanstvo v Mexiku, hinduizmus v Bali, islam v Malajzii, niektoré nezávislé a duchovné spoločenstvá v Afrike a podobne.⁴²⁶

V tradičných spoločenstvách, najmä v Afrike, sprevádzajú väčšinu ľudí po celý život obrady. Každý úsek života, ako narodenie, dospievanie, sobáš i smrť, každý životný zlom sa spája s určitým obradom. Aj ťažké životné skúšky ako choroba, neplodnosť, nešťastie a predčasná smrť sú sprevádzané obradmi. Takmer každý večer sa ozývajú rytmické zvuky, spev a tanec na dôkaz toho, že práve prebieha nejaký obrad. Tieto obrady umocňujú svojou symbolikou tradičný svetonázor a identitu jednotlivca aj spoločnosti v rýchlo sa meniacom svete.⁴²⁷ Termínom tabu sa označujú akékoľvek osoby či veci, ktoré sa pokladajú za sväté alebo zakázané a teda nedotknuteľné.⁴²⁸ Tabuizované môžu byť osoby, zvieratá, veci, ale aj činnosti, slová, osobné mená, mená bohov, kráľov, kňazov a ďalšie predmety spĺňajúce podmienky na tabu.⁴²⁹

Teistické náboženstvá

Teizmus je presvedčenie o existencii boha alebo bohov, ktorí môžu vstupovať do vzťahu s ľuďmi. Tieto božské bytosti sú mocné a vyžadujú, aby ich ľudia uctievali.⁴³⁰ V rámci teizmu rozlišujeme polyteizmus a monoteizmus.

Polyteizmus (z gréckeho polys - mnohý, theos - boh) je viera v niekoľko bohov. Podľa niektorých teórií je to fáza náboženstva nasledujúca po totemizme a animizme, ktorá predchádza monoteizmu.⁴³¹ Ide o formu náboženstva vyznačujúcu sa vierou v existenciu viacerých bohov. V polyteizme existujú personifikovaní bohovia, ktorí sa do istej miery líšia vo svojom nadprirodzenom poslaní a majú vlastné kulty. Typickým polyteistickým náboženstvom bolo starogrécke či starorímske náboženstvo. Medzi najstaršie polyteistické náboženstvo patrí brahmanizmus pretransformovaný v období medzi 4. a 6. storočím n. l. na hinduizmus. Medzi ďalšie polyteistické náboženstvá či filozofické a náboženské smery patria džinizmus, taoizmus a šintoizmus.⁴³²

⁴²⁶ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

⁴²⁷ LURKER, M. Slovník symbolů.

⁴²⁸ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

⁴²⁹ FRAZER, L. G. Zlatá ratolest. Zvyky, mýty, pověsti.

⁴³⁰ JANDOUREK, J. Úvod do sociologie.

⁴³¹ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

⁴³² LUŽNÝ, D. Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství.

Monoteistické náboženstvá

Monoteizmus (z gréckeho monos - jediný, theos - boh) je viera v existenciu jediného (transcendentného) Boha, ktorá vylučuje vieru v iných bohov. Monoteizmus je považovaný za vývojovo najvyššiu formu náboženstva.

Uvádzame stručnú charakteristiku troch najväčších monoteistických náboženstiev: judaizmu, kresťanstva a islamu. Všetky tri náboženstvá vznikli v oblasti Stredného východu a v priebehu storočí sa navzájom ovplyvňovali.⁴³³

Judaizmus.

Toto náboženstvo vychádza z hebrejskej biblie, z Talmundu a náboženských komentárov. Patrí spolu s kresťanstvom a islamom medzi tri svetové monoteistické náboženstvá. Je to najstaršie náboženstvo, ktoré vzniklo už v 13. storočí pred našim letopočtom. Je náboženstvom Bohom vyvoleného národa. Napriek tomu viac ako polovicu svojej histórie nemali Židia vlastnú krajinu. Dnes žije najviac Židov v USA. Asi dva milióny Židov žije v Izraeli a približne štyri milióny Židov žijú roztrúsení po celom svete vrátane Európy. V roku 1948 sa ako jeden z výsledných produktov vojny zrodil malý štát Izrael. Vznikol so zdôvodnením, že je potrebné pre Židov vytvoriť trvalú vlasť v historicky danom území. Krátka história Izraela je históriou nevídaných hospodárskych úspechov a úporného boja o uznanie, identitu a prežitie.⁴³⁴

Rannú históriu židovského národa popisuje hebrejská Biblia, najmä Pentateuch, známy ako Päť kníh Mojžišových alebo Tóra (Zákon). Za zakladateľov židovského národa sú považovaní praotcovia Abrahám, Izák a Jakub. Abrahám prišiel okolo roku 1800 pred n. l. z Mezopotámie a usadil sa v Kanaáne, v zaslúbenej krajine, neskôr známej pod názvom Palestína, ktorá mala asi takú rozlohu, ako dnešný štát Izrael. V období hladomoru odišlo dvanásť Jakubových synov do Egypta, kde sa z nich stali otroci. Neskôr, okolo roku 1250 pred n. l., vyviedol Mojžiš ich potomkov z egyptského zajatia. To bol „exodus“. Počas tejto cesty Boh praotcov, známy ako Jahve, uzavrel s Izraelitmi zmluvu na vrchole hory Sinaj. Bola zachytená do „Desiatich prikázaní“, ktoré Mojžiš vyryl do kamenných tabuliek a potvrdil

⁴³³ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

⁴³⁴ RÉMOND, R. Náboženství a společnost v Evropě.

krvou obetného zvierat'a.⁴³⁵ Boh Izraela sa zjavil ako historický Boh, ako Stvoriteľ, vládca celého sveta. Od tých čias je izraelská národná identita nerozlučne spojená s náboženstvom.

Rozoznávame nasledovné smery židovstva: ortodoxný judaizmus, progresívny judaizmus (liberálny a reformný), konzervatívny judaizmus, mystický judaizmus (hnutie kabaly a chasidizmus). Židia si vďaka presvedčeniu, že sú Bohom vyvolený národ, zachovali rasovú, kultúrnu i náboženskú identitu, nech boli kdekoľvek a nech akokoľvek trpeli.⁴³⁶

Kresťanstvo.

Kresťanstvo alebo historicky aj **christianizmus** je jedno zo svetových abrahámovských monoteistických náboženstiev. Od ostatných veľkých náboženstiev sa odlišuje v tom, že svojho zakladateľa stavia v oveľa väčšej miere do stredobodu celého svojho učenia, pretože mu pripisuje význam, ktorý je rozhodujúci pre celé kozmické dianie.⁴³⁷ Za pôvodcu a centrálnu osobu kresťanstva sa považuje Ježiš Kristus, jeho život, smrť, zmŕtvychvstanie a jeho učenie tak, ako boli zachytené v Novom zákone. Kresťanstvo sa zrodilo v prvom storočí po Kristovi ako židovská sekta, zdieľajúca mnohé náboženské texty židovského náboženstva, ktoré sú kresťanom známe ako tzv. Starý zákon.⁴³⁸ Kresťanstvo je považované za náboženstvo spasenia, ktoré vzniklo v prednoázijsko-helenistickom prostredí neskorého staroveku a ktoré očakáva spásu od svojho zakladateľa Ježiša Nazaretského. Vierou v jediného, transcendentného, osobného, neviditeľného Boha sa pojem Boha v kresťanstve stotožňuje s Bohom, ktorý v Starom zákone uzavrel zmluvu s izraelským národom. Podľa kresťanov však Boh nie je iba Bohom jediného židovského ľudu, ale bezpodmienečným Pánom a Vládcom celého ľudstva a celého vesmíru.

Ježiš, podľa kresťanov, ale aj iných ľudí, ako Boží Syn svojou smrťou a zmŕtvychvstaním premohol smrť, zmieril celý svet s Bohom a tak ho vykúpil od smrti a zatratenia. Ústredné posolstvo kresťanskej Biblie vystihuje verš z evanjelia Jána, 3. kapitola, 16. verš: Lebo tak Boh miloval svet, že svojho jednorodného Syna dal, aby nezahynul, ale večný život mal každý, kto verí v Neho. Zbierkou svätých kníh kresťanstva je Biblia, ktorá sa

⁴³⁵ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

⁴³⁶ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

⁴³⁷ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

⁴³⁸ LUŽNÝ, D. Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace.

skladá zo Starého a Nového Zákona. Spolu obsahuje 73 kníh, ktoré sa delia na historické, prorocké a vyučujúce.⁴³⁹

V súčasnosti má kresťanstvo približne 2,2 miliardy vyznávačov. Počiatky kresťanstva siahajú k historickej udalosti, akou bol život a učenie Ježiša Krista z Nazareta. Kresťania veria v Zjavenie, ktoré on priniesol a v ktorom sa Boh dáva človeku. Kresťanstvo je dogmatické náboženstvo. Keďže Zjavenie je definitívne, formulácie pojmov, ktoré ho vyjadrujú, majú charakter dogiem, t.j. sú to pravdy absolútne a nemenné. Tieto pravdy sa nachádzajú vo Svätom písme a boli odovzdávané prostredníctvom tradície. V kresťanstve sú dogmami pravdy o stvorení sveta a človeka Bohom z jeho slobodného osobného rozhodnutia; o jednom Bohu v troch osobách. Túto pravdu zjavuje samotný spôsob darovania sa Boha Otca, Syna a Ducha svätého; o vykúpení z hriechov a o spasení človeka Ježišom Kristom, Božím Synom. Mocou Ducha Svätého sa toto dielo uskutočňuje v spoločenstve veriacich, v Cirkvi, ktorá je preto vybavená svätými sviatosťami. Všetci kresťania uznávajú tak Starý zákon, ako aj Nový zákon, ktorý zaznamenáva udalosti Kristovho života.⁴⁴⁰ Rímski katolíci a pravoslávni uznávajú aj učenia cirkevných otcov, ako boli sv. Hieroným a sv. Augustín, ale protestanti za posvätný text považujú iba Bibliu.⁴⁴¹

Kresťanstvo zohráva v dejinách aj kultúrnu a spoločenskú úlohu. Spoločenská úloha vyplýva zo skúsenosti viery týkajúcej sa sociálnej a historickej existencie človeka. Pod vplyvom kresťanstva dochádzalo v histórii k tvorbe rozličných zväzkov medzi kresťanskou spoločnosťou a spoločnosťou ako celkom. Kresťanstvo principiálne akceptovalo existujúci poriadok a usilovalo sa duchovne premeniť ľudí podľa požiadaviek viery. Cirkev sa snažila poľudštiť tento poriadok a spájala dielo evanjelizácie so sociálno-charitatívnymi iniciatívami.

Počas dlhého obdobia dejín, v ktorom bolo kresťanstvo štátnym náboženstvom, mohlo vo veľkej miere vplývať na formovanie verejného života. Cirkev utvárala verejné inštitúcie, podporovala ich činnosť, ale v súvislosti s tým sa niekedy musela podriaďiť politike svetskej vrchnosti.⁴⁴² Dynamické kresťanstvo chce dnes široko pôsobiť, nie tak, že sa bude zapájať do ideologických systémov a politických štruktúr, ale tak, že bude formovať mravné vedomie ľudí prostredníctvom náboženskej motivácie. Na sociálnom poli sa to realizuje hlásaním

⁴³⁹ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

⁴⁴⁰ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

⁴⁴¹ KEPPEL, G. Boží pomsta. Kresťané, židé a muslimové znovu dobývajú svet.

⁴⁴² STRÍŽENEC, M. Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu.

kresťanských princípov sociálneho učenia, kritérií hodnotenia, riešení sociálnych problémov a smerníc činností.⁴⁴³

Kresťanské náboženstvo reprezentujú predovšetkým tri skutočnosti:

- v spoločnosti a v krajinách, kde sa stalo vládnuou ideológiou, sa zrodila európska či západná civilizácia, osvietenstvo, novoveká filozofia a moderná veda,
- reformácia, ktorá je priamo chápaná ako rozhodujúci duchovný útvar, z ktorého sa zrodil „duch kapitalizmu“ v západných krajinách,
- kresťanstvo preukázalo neobyčajnú univerzálnosť, šírku a adaptabilitu, vďaka ktorej sa mohlo zbaviť úlohy ako nástroja udržiavania feudálneho poriadku, konzervativizmu a naopak prispieť svojím etickým obsahom k prehĺbovaniu humanizmu.

Tieto tri vstupy do života spoločnosti sa odohrali v rôznych etapách vývoja európskej spoločnosti. Prvá, keď sa kresťanstvo už ako vládnuca ideológia neskorej Rímskej ríše stretlo a spojilo so sociálnym životom germánskych, románskych a neskôr aj slovanských kmeňov. Bol to vznik stredovekej kresťanskej civilizácie, v ktorej kresťanstvo tvorilo „najvyššiu realitu“ a je riadiacim faktorom pre utváranie stredovekej kultúry a odtiaľ aj sociálneho, politického a ekonomického života stredovekej spoločnosti.⁴⁴⁴ V druhej etape, v období reformácie, vytvára „protestantskú etiku“ a stáva sa takto jedným z činiteľov, z ktorých súhry vznikol tak jedinečný jav akým je kapitalistická spoločnosť.⁴⁴⁵ Treťou etapou je 20. storočie. Kresťanstvo v nej stále viac opúšťa úlohu opory konzervativizmu a svojou etikou a svojím sociálnym učením spolu s demokratickým socializmom „vyrovnávajú“ individualizmus liberalizmu a synteticky predstavujú tzv. „ideológiu západnej demokracie“.⁴⁴⁶

O úspešnosti kresťanstva ako veľkej ideológie svedčí aj fakt, že práve po druhej svetovej vojne získali kresťanské strany v západoeurópskych štátoch neobyčajný význam. Základné hodnoty súčasného katolíckeho učenia:

- poslušnosť voči Bohu a nasledovanie príkladu Ježiša Krista,
- urovnávanie všetkých typov konfliktov v spoločnosti a na svete,
- vychovávať k zodpovednosti za život a svet,
- nový spôsob spolužitia bez násilia,
- reforma spoločnosti smerom k láske a spravodlivosti,

⁴⁴³ PIWOWARSKI, W. et al. Slovník katolíckej náuky.

⁴⁴⁴ PARSONS, T. The Social System.

⁴⁴⁵ WEBER, M. Sociologie náboženství.

⁴⁴⁶ YINGER, J. M. Religion in the Struggle for Power a Study in the Sociology of Religion.

- sloboda svedomia,
- sociálna solidarita, sociálna spravodlivosť a všeobecné dobro (pápežské sociálne encykliky).⁴⁴⁷

Predstaviteľom a nositeľom kresťanskej-katolíckej hodnotovej orientácie je katolícka cirkev, ktorá je najväčšou kresťanskou cirkvou na svete. Medzi kresťanskými náboženskými organizáciami zaujíma osobitné miesto svojím dokonale vybudovaným, prísne hierarchicky organizovaným kultovým aparátom s dlhodobou hodnotovou tradíciou. Vystupuje vo svetovom meradle ako relatívne samostatná ekonomická a politická sila.⁴⁴⁸ Katolícka cirkev vznikla z raného kresťanstva rozmachom hierarchie a pápežstva ako aj presne vymedzenej hodnotovej orientácie.

Islam.

Patrí medzi najväčšie monoteistické náboženstvá na svete. Vyrástlo z rovnakého základu ako judaizmus a kresťanstvo. Islam je náboženstvo „podriadenia sa.“ Jeho stúpenci, moslimovia, sú tí, ktorí sa oddane odovzdajú do vôle Božej (Alahovej). Islam je náboženstvo, ktoré zdôrazňuje úspech, a preto je militantne misionárskym náboženstvom. So slávnou minulosťou a s nedávno získanou mocou moslimských štátov, bohatých na ropu, sa vydalo ovládnuť svet. Moslimovia sú presvedčení o tom, že môže uspokojiť náboženské a duchovné potreby celého ľudstva. Pôvod islamu siaha k prorokovi Mohamedovi, ktorý sa narodil v arabskej Mekke okolo roku 571 n. l. Mekka bola strediskom prosperujúceho karavánového obchodu medzi južnou Arábiou a Stredozemím. Mohamed mal ako štyridsaťročný pri jednej príležitosti zjavenie, ktoré ho nabádalo, aby odsúdil pohanstvo a polyteizmus v Mekke a hlásal existenciu jediného Boha, Alaha. Zomrel v roku 632 n. l. a jeho spoločníci krátko po jeho smrti zostavili z jeho zjavení, ktoré sa zachovali v ústnej i v písomnej podobe, Korán (čítanie). Islam sa delí na dva smery a to na sunnitský a šiitský. Moslimovia veria, že Korán je neomylné Slovo Božie, zoslané z nebies, ktoré je nemenné. Jeho čítanie v pôvodine bez ohľadu na zrozumiteľnosť prináša moslimovi milosti.⁴⁴⁹ Dôležitá je aj Sunna (príklad) Proroka, ktorú musia dodržiavať všetci moslimovia. Z Koránu a zo Sunny sa vytvorila Sharia (zákon), súbor predpisov, týkajúci sa spôsobu života a správania. Korán obsahuje aj pravidlá, ktorými sa riadi život v moslimskom spoločenstve. Dotýkajú sa náboženského

⁴⁴⁷ BAUER, J. Ideologie, hodnoty a politika.

⁴⁴⁸ TÍŽIK, M. K sociológii novej religiozity.

⁴⁴⁹ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

a spoločenského správania, ako sú modlitby, dobročinnosť, pôsty, púte, sobáš a rozvod, dedičstvo, jedlo a pitie, cudzoložstvo, úžerníctvo a otroctvo.⁴⁵⁰

Vonkajšie praktiky spočívajú na vyznaní (šaháda) najvyššej pravdy, modlitbe, almužne (zakát), pôste a púti. Posledný akt (džihád) znamená byť pripravený položiť život za Alaha, pretože život patrí darcovi života a nám bol daný iba preto, aby sme zakúsili tento svet a vrátili sa k Zdroju.⁴⁵¹

Džihád doslova znamená zo všetkých síl sa usilovať (kvôli Alahovi); bojovať (v takzvanej svätej vojne) za nastolenie pravdy a spravodlivosti v nevyváženej situácii. Džihád je prikázaný všetkým moslimom. Má svoju hierarchiu, ktorá začína veľkým džihádom, ktorý je namierený proti sebe samému a vlastným nízkym pudom. Vyvrcholením je vystavenie svojho života nebezpečenstvu, ak si to vyžadujú okolnosti. V Mohamedových výrokoch je používané slovo džihád v širšom význame, znamená napríklad starostlivosť o rodičov, učenie, sebazdokonaľovanie, ale aj vojnu. Rozlišujeme 4 roviny, v ktorých sa veriaci môžu zúčastniť džihádu:

- džihád srdcom – týka sa premáhania hriechu a pokušenia;
- džihád jazykom – týka sa podpory a šírenia pravdy;
- džihád rukou – týka sa záslužnej a charitatívnej činnosti;
- džihád mečom – týka sa presadzovania islamu rôznymi podobami násilia, či už represívnou alebo obrannou formou.⁴⁵²

Prvotne zakázaná vojna bola povolená, ale len tým, ktorí bojujú, pretože im bolo ublížené. Väčšina všetkých vojnových konfliktov nemala náboženské opodstatnenie. Vojna je jednou z ľudských činností, a preto nemohla byť vynechaná ani v Koráne. Boh rozdelil vojny na oprávnené a neoprávnené.⁴⁵³

Ak by niekto bránil šíreniu islamu, tak takej osobe bude vyhlásená vojna. Ak by napríklad bránil šíreniu islamu verejnosťou zvolený funkcionár, bol by to dôvod pre vyhlásenie vojny tomuto jednotlivcovi. Zároveň však aj vyhlásenie vojny tým, ktorí ho zvolili. V krajnom prípade by interpretácia mohla znamenať, že by v podstate moslimovia vyhlásili vojnu celej obci, vyššiemu územnému celku či dokonca celému štátu.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

⁴⁵¹ AL-SBENATY, A. Korán. Preklad do slovenského jazyka s vysvetlivkami a výkladom.

⁴⁵² MENDEL, M. Džihád.

⁴⁵³ MÜLLER, Z. Svaté války a civilizační tolerance.

⁴⁵⁴ FERGUSSON, N. Válka světa. Dějiny věku nenávisti.

Islam sa postupne rozšíril z arabského sveta (Blízkeho východu a severnej Afriky) do rady oblastí a to najmä na juh od Sahary, do Malej Ázie, stredoázijských krajín a cez indický subkontinent (Pakistan, Bangladéš) až na Ďaleký východ (Malajzia, Indonézia). Počet jeho vyznávačov už prekročil 1,6 miliardy veriacich.⁴⁵⁵

Hinduizmus.

Hinduisti žijú „večným náboženstvom“, v ktorom sú obsiahnuté všetky aspekty života a bytia a ktoré ich sprevádza cyklami života, smrti a znovuzrodenia. Slovo hindu je perzského pôvodu a znamená Ind. Hinduizmus je teda náboženstvo národov Indie. Okolo roku 1500 až 1200 pred n. l., približne v čase, keď Mojžiš vyviedol Izraelitov z Egypta, napadli Indiu zo severozápadu kočovné kmene a usídlili sa v oblasti dnešného Pandžábu. Medzi nimi bola aj dôležitá kasta kňazov, ktorí zložili svojim bohom oslavné piesne. Tieto sa po celé stáročia odovzdávali len ústnym podaním. V neskoršom období bolo 1028 z týchto piesní zapísaných. Zachovali sa ako Rigvéda, najstaršie náboženské texty na svete, najposvätnější kniha hinduizmu.⁴⁵⁶ Väčšina hinduistov žije v Indii, ale aj v iných častiach Ázie. Podľa hinduizmu sú ľudia súčasťou neustáleho večného kolobehu znovuzrodení prezentovaný kolesom Sansára. Veria, že po smrti sa človek znovu narodí a jeho duchovný stav závisí od stavu, ktorý dosiahol v predchádzajúcom živote.

Nový život je dôsledok jeho karmického údelu. Na karmu človeka vplyva aj ahinsa – nenásilie a úcta k všetkému živému. Podľa vierouky násilie ubližuje aj tomu, kto ho koná, a tak ovplyvňuje aj jeho karmu. V indických starovekých védických časoch, hrdinovia žiadali bohov, aby sa zúčastnili ich bojov. Zlučovali posvätné so svetským a zaopatrovali si duchovné základy na vedenie vojny.

Podľa hinduizmu sa možno oslobodiť z kolobehu znovuzrodení troma spôsobmi: filozofickými úvahami alebo poznaním, dodržiavaním náboženských rituálov a zbožnosťou. V hinduizme existujú popri sebe najvyššie filozofické úvahy o konečnej realite, najväčšej trpezlivosti a disciplíne v koncentrácii a meditácii. Hinduizmus je spôsob života. Je to cesta vydláždená povinnosťami v spoločnosti riadenej Bohom. Každé obdobie v živote jednotlivca sprevádzajú rodinné obrady. Narodenie, uvedenie do dospelosti, svadba i smrť, každá z týchto udalostí má vlastný rituál, tak ako každodenné uctievanie bohov alebo každoročné sviatky.

⁴⁵⁵ GIDDENS, A. Sociologie.

⁴⁵⁶ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

Pripomínajú človeku, že je súčasťou rodiny.⁴⁵⁷ Pri obrade si zároveň uvedomuje aj to, že rodina patrí do istej kasty, teda k istej spoločenskej vrstve. Hlavné spoločenské vrstvy, kasty, sú štyri: kňazi (brahmani), vznešení (šľachtici, kšatrijovia), obchodníci a roľníci (vaišjovia) a manuálne pracujúci (šúdrovia). Okrem toho sú aj ľudia, ktorí nepatria do žiadnej kasty. Všetci ostatní sú zaradení do niekoľkých kást alebo podkást s presne vymedzenými povinnosťami. Podľa tradície sú kasty celkom uzavreté.⁴⁵⁸ Člen jednej kasty nesmie uzavrieť manželstvo s členom inej kasty, dokonca s ním či s ňou nesmie ani jesť. Dnes tieto rozdiely, aspoň teoreticky, neplatia. V modernej Indii je síce kastovníctvo zákonom zrušené, dodnes však pretrvávajú jeho doznievanie ako i sociálne dôsledky. Hinduisti uctievali bohov jednotlivo alebo v rodinách, nie hromadne. K vykúpeniu vedie služba Bohu. Jej zmyslom je oslobodenie duše od ustavičného kolobehu života, smrti a znovuzrodenia.⁴⁵⁹ Počet jeho vyznávačov už prekročil 1 miliardu veriacich.

Budhizmus.

Historický Buddha Šákjamuni sa narodil približne v roku 560 pred n. l. v kráľovskej rodine. Od raného detstva bol obklopený bohatstvom, krásou a dostalo sa mu toho najlepšieho vzdelania. Keď vo veku 29 rokov prvý krát opustil palác, uvidel starca, chorého človeka a mŕtveho človeka – skúsenosti, aké dovtedy nepoznal. Vtedy si uvedomil, že nenachádza nič, čo by bolo trvalé, a preto opustil palác, aby meditoval v horách a lesoch severnej Indie. Po šiestich rokoch hľadania trvalých hodnôt v hlbokjej meditácii rozpoznal prirodzenosť mysle a na mieste dnes nazývanom Bódhgaja dosiahol osvietenie.

Budhove učenia, ktoré v bytostiach rozvíjajú neohrozenosť, radosť a láskavosť, sú hlavnou duchovnou tradíciou vo viacerých krajinách východnej Ázie. Od počiatku sedemdesiatych rokov hĺbka budhistického pohľadu a množstvo metód, ktoré k nemu patria, inšpiruje a fascinuje rastúci počet ľudí i v kultúrach Západu.

Budhizmus v niektorých formách je náboženstvom bez boha. Existujú dva smery budhizmu a to hínajána a máhajána, pričom oba majú spoločný základ. Budhistické učenie je ponímané ako voz, plť alebo loď, ktorá nás preváža cez oceán utrpenia až na „druhú stranu“ k spásu a k blaženosti. Hínajána sa nazýva „Malý voz“, úzka cesta k spaseniu. Je staršia

⁴⁵⁷ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

⁴⁵⁸ GLASENAPP, H. Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.

⁴⁵⁹ LANGLEY, M. et al. Viery a vyznania.

forma budhizmu.⁴⁶⁰ Jej učenie pozostávajúce z niekoľkých doktrín, bolo uznané na dôležitom stretnutí, ktoré sa konalo krátko po Gautamovej smrti a ponúka spásu len mníchom. Mahájána, nazývaná „Veľký voz“, široká cesta k spaseniu, je to mladšia forma budhistickej filozofie.⁴⁶¹ Kryštalizovala sa niekedy na počiatku kresťanskej éry a jej učenie otvára všetkým cestu k spásu. Veľká väčšina budhistov vyznáva mahájánu. Žijú prevažne na severe, v Nepále, Tibete, Vietname, Číne, Kórei a Japonsku. Hínajána dominuje v krajinách juhovýchodnej Ázie v Srí Lanke, v Barme, Thajsku, Laose a Kambodži. V krajine svojho vzniku, v Indii, je v súčasnosti budhizmus menšinovým náboženstvom.⁴⁶²

Budha dosiahol veľké osvietenie. Poznal, že základom ľudského nešťastia je utrpenie a jeho príčinou je túžba. Poznal aj to, že túžbu možno ovládnuť, keď si človek vyberie Strednú cestu medzi dvoma extrémami. Teda medzi zmyselnosťou a odriekaním. Ak chce byť človek spasený, potom musí pochopiť a nasledovať štyri vznešené pravdy. Túžbu možno odstrániť vykročením na Vznešenú osemdielnu cestu, ktorou sa po prvý raz vydal Budha.⁴⁶³

Cieľom ľudskej existencie je nirvána, stav blaženosti, ku ktorému možno dospieť vtedy, keď sa túžba stratí a karma, neúprosný zákon príčiny a následku, ktorý spája jednu existenciu s druhou, už neexistuje. Budhizmus si neskôr vytvoril učenie o spásu, ktorú môže dosiahnuť každý človek nielen mnísi. Je to učenie o spásu vierou, a nie skutkami.⁴⁶⁴ Počet jeho vyznávačov už prekročil 0,5 miliardy veriacich.

Buddhizmus do Európy vo svojej zložitosti dorazil iba nedávno. Rozdiely medzi západným a ázijským štýlom myslenia a spôsobom života sú veľmi zjavné. V západnej kultúre má myslenie predovšetkým lineárny charakter. To znamená, že sa postupuje od určitého východiskového bodu k určitému koncovému bodu. Pozornosť sa najčastejšie koncentruje na konkrétny cieľ. Spôsob myslenia vo východnej kultúre je skôr cyklický.⁴⁶⁵ Predstavivosť vo všeobecnosti podmieňujú rozmanité cykly ako deň a noc, život, medzistav (bardo), opätovné narodenie a celý kruh existencie. Táto skutočnosť má veľký vplyv na meditáciu, ako významnú časť budhizmu.

Rozdielnosť západnej kultúry, ktorá je zameraná na čo najrýchlejšie dosiahnutie vytýčeného cieľa, oproti východnej kultúre, v ktorej sa myslí skôr dlhodobo. Keď cieľ

⁴⁶⁰ TAMBIAH, S. J. *Buddhism Betrayed? Religion, Politics and Violence in Sri Lanka.*

⁴⁶¹ GLASENAPP, H. *Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam.*

⁴⁶² DAWSON, Ch. & R. ROYAL. *Enquiries Into Religion and Culture.*

⁴⁶³ FREIBERGER, O. & CH. KLEINE. *Buddhismus: Handbuch und kritische Einführung.*

⁴⁶⁴ LANGLEY, M. et al. *Viery a vyznania.*

⁴⁶⁵ TAMBIAH, S. J. *Buddhism Betrayed? Religion, Politics and Violence in Sri Lanka.*

nedosiahneme v tomto živote, tak určite v ďalšom. Meditácia je určitým uvoľnením a nie ďalším dodatočným dôvodom na stres, ktorého aj tak máme každodenne dosť. Keď je myseľ napätá, tak počas meditácie často zažívame problémy. Avšak, ak je myseľ uvoľnená a otvorená, nikdy nezažívame ťažkosti či prekážajúce pocity.⁴⁶⁶

Byť buddhistom je z veľkej časti otázka osobného pohľadu na svet a hodnoty, ktorými sa riadime. Formálne je rozhodnutie potvrdené prijatím útočiska v tzv. troch klenotoch, ktorými sa vyjadruje otvorenosť voči nadčasovej prirodzenosti vlastnej mysle. Troma klenotmi sú:

- buddha – ako cieľ, dokonalý stav mysle,
- dharma – učenia, ktoré predstavujú cestu k rozvinutiu tohto stavu,
- sangha – spoločenstvo praktikujúcich, priatelia, ktorí nás sprevádzajú na ceste.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ FREIBERGER, O. & CH. KLEINE. Buddhismus: Handbuch und kritische Einführung.

⁴⁶⁷ FREIBERGER, O. & CH. KLEINE. Buddhismus: Handbuch und kritische Einführung.

Výchova a vzdelávanie

S vedecko-technickým pokrokom priamo súvisí rozvoj spoločnosti, ktorý podmieňuje rozvoj tvorivého ľudského potenciálu. A tak človek, jeho príprava na život, výchova a vzdelávanie (edukácia) patrí, resp. by mala patriť k spoločenským prioritám. Snaha o systémový a komplexný prístup k problematike výchovy a vzdelávania viedla k sformovaniu členitej štruktúry pedagogických disciplín, ktoré v súčasnosti tvoria sústavu pedagogickej vedy.⁴⁶⁸ Ciele a úlohy výchovy sa premietajú do jej obsahu. Jednou zo základných osobitostí výchovy je jej činnostný charakter a aktívna účasť každého jednotlivca.

Výchova a vzdelávanie sa považujú za súčasť procesu socializácie, čiže celoživotného procesu osvojovania si kultúry a iných normatívnych systémov členmi spoločnosti. Zároveň má výchova a vzdelávanie významný podiel na ich formovaní sa ako sociálnych bytostí i ako individuálnych osobností.⁴⁶⁹ Sociálnu inštitúciu výchovy možno teda definovať ako rôzne spôsoby prenosu logického myslenia, poznatkov, faktických informácií, teoretických poznatkov, schopností, zručností, kultúrnych noriem a hodnôt medzi členmi spoločnosti. Vzdelávanie je potom druhom výchovy, formálneho vyučovania či učenia, ktoré uskutočňujú osobitne určení a pripravení učitelia.⁴⁷⁰

Výchova a vzdelávanie sa pokladajú za súčasť procesu sociálneho učenia, v ktorom si jednotlivci osvojujú hodnoty, normy, vzory správania, poznatky, zručnosti, postoje, ktoré tvoria súčasť kultúry spoločnosti, v ktorej žijú.⁴⁷¹ Ak je toto osvojovanie si kultúry spoločnosti a formovanie osobnosti jednotlivcov jasne slovne vyjadrené, ak je priame, zámerné a formalizované, ak sa jednotlivci vedome učia a formujú v rolách žiakov alebo študentov a iní ľudia vedome a zámerne toto ich učenie riadia a uskutočňujú v rolách učiteľov, vtedy ide o výchovu.⁴⁷²

V slovenčine používame okrem pojmu výchova aj pojem vzdelávanie. V niektorých jazykoch, napríklad v angličtine, existuje na označenie týchto procesov jediný výraz a to „education“. Sociálnu inštitúciu výchovy možno definovať ako rôzne spôsoby prenosu poznatkov v podobe faktických informácií, teoretických poznatkov, schopností, zručností, kultúrnych noriem a hodnôt medzi členmi spoločnosti. Vzdelávanie je potom druhom

⁴⁶⁸ FILKORN, V. Povaha súčasnej vedy a jej metódy.

⁴⁶⁹ PIROHOVÁ, I. Teórie vzdelávania dospelých.

⁴⁷⁰ PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ. Pedagogický slovník.

⁴⁷¹ BANDURA, A. Teoria społecznego uczenia się.

⁴⁷² VIŠŇOVSKÝ, Ľ. Teória výchovy.

výchovy, formálneho vyučovania či učenia, ktoré uskutočňujú osobitne určenú a pripravenú učiteľia.⁴⁷³ Je to proces získavania vedomostí vo forme poznatkov, schopností a zručností, spojený s úsilím o integráciu do svojej spoločnosti a kultúry spojené s úsilím o aktívne prispievanie k ich rozvoju. Cieľom výchovy a vzdelávania je vytvorenie autonómnych subjektov, plnohodnotných členov spoločnosti schopných reprodukovať jej kultúru.

Ako výchova, tak i vzdelávanie je zamerané na odborné a cieľavedomé rozvíjanie psychických procesov, funkcií a vlastností osobnosti. V pojme „rozvíjanie“ je obsiahnutý axiologický rozmer výchovy, t.j. rozvíjanie pozitívnych čŕt, funkcií, vlastností osobnosti.⁴⁷⁴ Predmetom výchovy je človek a jeho psychické procesy a funkcie. Výchova zahŕňa v sebe vzdelávanie, ktoré je jej súčasťou. Vzdelávanie sa má chápať ako integrálna súčasť výchovného procesu, a nie izolovane ako didaktika.⁴⁷⁵

Vzdelanie predstavuje výsledok a produkt výchovy. Vzdelávanie je nepretržitý permanentný a kontinuálny proces, ktorým sa tento výsledok dosahuje. Zameranie, obsah a rozsah vzdelávania súvisí s potrebami spoločensko-ekonomického, technického a kultúrneho rozvoja spoločnosti v určitej historickej etape.⁴⁷⁶

Výchova a vzdelávanie sa uskutočňujú tak prostredníctvom školy, ako aj rôznymi formami sebavzdelávania. Pôsobí tu aj rodina, rôzne sociálne skupiny, masovokomunikačné prostriedky, sociálne prostredie a ďalšie subjekty. V moderných spoločnostiach je proces výchovy, ale najmä vzdelávania formalizovaný a legislatívne ukotvený. Uskutočňuje ho sústava osobitných organizácií, rôznych typov škôl tvoriacich hierarchický systém. Ukončenie jednotlivých etáp v procese vzdelávania sa spája s udelením certifikátov, prípadne so zaradením do existujúcich kvalifikačných stupní.⁴⁷⁷ Formálne vzdelanie v modernej spoločnosti buď priamo poskytuje kvalifikáciu na vykonávanie určitej profesie, alebo je nevyhnutným predpokladom získania a zastávania určitej pracovno-profesiovej pozície. S touto pozíciou, a teda aj so získaným stupňom vzdelania sa spája určitá prestíž, sociálny status i možnosti sociálnej mobility.

Vzdelávacia politika má v spoločnosti významné miesto. Vyplýva to z poslania, ktoré vzdelanie plní v spoločnosti. Vzdelanie je výsledkom dvoch procesov, ktoré vzájomne súvisia, a to výchovy a vzdelávania. Výchova je chápaná ako formatívny proces, v ktorom sa

⁴⁷³ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁴⁷⁴ VANČIKOVÁ, K., Š. PORUBSKÝ a B. KOSOVÁ. Inkluzívne vzdelávanie: dilemy a perspektívy.

⁴⁷⁵ ZELINA, M. Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa.

⁴⁷⁶ HOTÁR, V. S., P. PAŠKA, J. PERHÁCS a kol. Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník.

⁴⁷⁷ FRK, V. a I. PIROHOVÁ. Profesijsná andragogika.

utvárajú osobnostné vlastnosti jednotlivca a súčasne si jednotlivec osvojuje normy správania sa v spoločnosti. Vzdelávanie je proces, v ktorom prevažuje informatívny aspekt a jednotlivec si osvojuje poznatky a schopnosti.⁴⁷⁸

Sociológia sa zaujíma o výchovu a vzdelávanie ako o sociálne inštitúcie. V sociológii sa výchova chápe ako zámerná socializácia, teda ako cieľavedomá alebo riadená socializácia.⁴⁷⁹ Pod socializáciou rozumieme proces, ktorým sa jednotlivec začleňuje do sociálnej skupiny, pričom si osvojuje prevládajúce normy v skupine, jej hodnoty, učí sa sociálnym rolám spojeným s určitými pozíciami a ďalším zručnosťami a schopnosťami.⁴⁸⁰ Pokiaľ jednotlivec pociťuje osvojené spôsoby správania, postoje a predstavy ako svoje vlastné a samozrejmé, hovoríme o ich internalizácii.⁴⁸¹

Sociológia výchovy a vzdelávania

Sociológia výchovy je sociologická disciplína, ktorá sa zaoberá sociálnymi aspektmi výchovy a jej miestom v procesoch spoločenskej reprodukcie. Sociálnym súvislostiam sa v každej epoche venovali myslitelia medzi ktorých môžeme zaradiť Platóna a Aristotela, neskôr Jána Amosa Komenského, z osvietencov napr. Jean Jack Rousseaua, a mnohých ďalších. Zrod sociológie výchovy sa najčastejšie spája s prácou Émile Durkheima. Výchova a sociológia, v ktorej autor rozpracoval chápanie sociológie výchovy ako jednoznačne sociologickej disciplíny, zaoberajúcej sa predovšetkým socializáciou a výchovou. Sociológia výchovy sa rozvíja aj v rámci odvetvových disciplín sociológie akými sú sociológia mládeže a sociológia vzdelávania.⁴⁸²

Pre sociológiu výchovy je charakteristická heterogénnosť, ktorú predstavuje veľká šírka výskumných tém, čo súvisí s pestrosťou a množstvom vzťahov, ktoré existujú v realite vzťahov spoločenského života a výchovy.⁴⁸³

Práce z oblasti sociológie výchovy referujú spravidla o štyroch okruhoch problémov:

- mieste a funkcii výchovy v spoločnosti, v danej civilizácii a kultúre a o jej historických premenách,

⁴⁷⁸ KREBS, V. et al. Sociální politika.

⁴⁷⁹ HARDWOOD, T. M., L. E. BEUTLER & G. GROTH-MARNAT. Integrative Assessment of Adult Personality.

⁴⁸⁰ TOMÁNEK, P. Teoretické východiská rodinnej výchovy.

⁴⁸¹ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

⁴⁸² ONDREJKOVIČ, P. Úvod do sociológie výchovy.

⁴⁸³ TOKÁROVÁ, A. et al. Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce.

- o vzťahoch medzi výchovnými hodnotami a cieľmi a sociálnou štruktúrou, stratifikáciou a mobilitou, o vzťahoch medzi výchovou a spoločenskou zmenou,
- vzťahoch objektov a subjektov výchovy (rodičov a detí, učiteľov a žiakov), ale aj o vzťahoch vo vnútri skupiny vychovávateľov a vo vnútri skupiny vychovávaných,
- štruktúre, funkcii a organizácii výchovných inštitúcií, o sociálnej podmienenosti a dôsledkoch ich činnosti.⁴⁸⁴

Sociológia vzdelávania sa zaoberá sociologickými aspektami vzdelávania a učenia a v mnohých prípadoch sa prekrýva so sociológiou výchovy.⁴⁸⁵ Sociológia vzdelávania sa zaoberá rôznorodými témami, akými sú najmä:

- vymedzenie základnej terminológie (enkulturácia, socializácia), definície väzieb na ďalšie disciplíny (sociológia kultúry, sociológia rodiny...),
- vzťahy medzi rodinou, resp. formami rodinnej výchovy a vzdelávaním,
- generačné problémy vo vzdelávacom procese vo väzbe na rozvíjanie foriem mimoškolského vzdelávania, resp. sebvzdelávania, záujmové činnosti,
- základné vzdelávacie inštitúcie, rodina, škola, otázky prípravy na povolanie,
- vzdelávacie prostredie spoločnosti, štátu, pôsobenie národných i regionálnych tradícií ako determinant vzdelávacích aktivít,
- vzdelávanie dospelých (andragogika) a otázky celoživotného vzdelávania,
- vzdelávanie a povolanie vzdelávateľov ako úloha, otázky postavenia učiteľov, študentov apod.⁴⁸⁶

V súčasnosti sa výchova a vzdelávanie mení. Vyplýva to z existencie plurality edukačných prostredí a edukačných modelov. Pokiaľ je podstata edukácie zachovaná, jednotlivé modely sa môžu a budú odlišovať v cieľoch výchovy a vzdelávania, obsahu, formách, prostriedkoch, metódach výchovy. Tento stav je možné nazvať diverzifikáciou edukačnej reality.⁴⁸⁷ Podobne sa mení chápanie pedagóga, ktorý už nemá edukačnú realitu v takej moci, o akej ho presvedčala tradičná pedagogika a stáva sa skôr sprievodcom žiakov, ktorých má viesť k samostatnosti čo sa týka učenia aj rozhodovania.⁴⁸⁸

Zmeny nastávajú aj v objekte výchovy. Súčasný mladý človek preferuje edukáciu v zmysle nie prijímania hotových výsledkov a poznania, ale objavovania. Tiež sa rozhoduje v

⁴⁸⁴ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

⁴⁸⁵ CHUDÝ, Š. Hledání kořenů výchovy v současné společnosti.

⁴⁸⁶ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

⁴⁸⁷ KOSOVÁ, B. Filozofické a globální súvislosti edukácie.

⁴⁸⁸ KAŠČÁK, O. Škola ako rituálny priestor.

oveľa väčšej miere sám pre konkrétnu výchovno-vzdelávaciu inštitúciu. Výber školy a možnosti ďalšej edukácie sú na slobodnom rozhodnutí jednotlivca, ktorý si čoraz viac uvedomuje zodpovednosť za svoje rozhodnutie, ktoré predurčuje jeho profesionálnu dráhu a je oveľa menej determinovaný ako kedysi. Minimalizuje sa vplyv rodičov a príbuzných, ekonomických faktorov, tiež ideologických limitov.

Postmoderný človek si výrazne uvedomuje nielen svoje ratio, ale aj svoju slobodu a možnosti. Správne rozhodovanie a výber hodnôt napomáha rozvoju človeka, utváraniu jeho osobnosti a dosiahnutiu jeho identity. Tento proces je možné označiť ako vlastné axiologické sebauvedomovanie. Možno hovoriť o mravnej autonómii človeka, ktorý si prostredníctvom svojich slobodných rozhodnutí utvára vlastný spôsob života.⁴⁸⁹

V materiálnej oblasti súčasný človek narazil na svoje hranice, ktoré duchovný rast nemá. Preto je potrebné hovoriť o potrebe princípu sebaohraničenia v záujme sebarozvoja. Človek je bytosťou rozumnou a slobodnou. Jeho sebarozvoj by mala ohraničovať zodpovednosť, ktorá sa prejavuje v schopnosti rešpektovať určité hranice pre vlastné dobro.⁴⁹⁰

Sebaobraz, sebaúcta a sebavedomie sú vzájomne prepojené. Sebapoňatie, sebaobraz (self-concept) možno definovať ako celkový súhrn všetkého, čo človek môže nazvať vlastným.⁴⁹¹ Tento súhrn možno rozdeliť do jednotlivých zložiek materiálneho, sociálneho a duchovného Ja. Materiálne Ja zahŕňa predstavu vlastného tela, materiálne vlastníctvo za ktoré považujeme majetok, pohľadávky, dlhy, záväzky jednotlivca. Sociálne Ja je formované prostredníctvom spätnej väzby od druhých osôb. Duchovné Ja je definované ako vnútorné Ja, ktoré zahŕňa z hľadiska času a trvalejších aspektov vlastnej osoby také kvality ako osobnostné vlastnosti, dispozície, hodnoty a morálne sudy.⁴⁹²

Zdrojom uvedomenia a vnímania vlastnej hodnoty (self-esteem) sú aspirácie a ich dosahovanie. Sebahodnotenie, na základe ktorého sa formuje sebaúcta nemožno teda chápať ako súčet životných úspechov, ale ako pomer medzi úspechmi a aspiráciami. Globálny pocit vlastnej hodnoty je priemerom dielčích hodnotení vlastnej osoby a s nimi spojené emocionálne zážitky. Nedostatok úspechu v oblasti, pre ktorú nemáme vytvorené aspirácie nevedie k narušeniu celkového sebahodnotenia.⁴⁹³

⁴⁸⁹ ŽILÍNEK, M. Étos a utváranie mravnej identity osobnosti.

⁴⁹⁰ MANNIOVÁ, J. Kapitoly z pedagogiky.

⁴⁹¹ OROSOVÁ, O., B. GAJDOŠOVÁ, M. BACÍKOVÁ-SLESKOVA, F. SALONA a R. SEBENA. Health-related behaviour among adolescents and young adults.

⁴⁹² BLATNÝ, M. a A. PLHÁKOVÁ. Temperament, inteligencia, sebepojetí.

⁴⁹³ MESÁROŠOVÁ, M. a kol. Starostlivosť o seba u pomáhajúcich profesií.

Sociológia výchovy a vzdelávania dospelých je teoreticko-empirickou odvetvovou disciplínou sociológie výchovy a pomocnou disciplínou andragogiky. Na sociálnych základoch a cieľoch výchovy a vzdelávania dospelých integruje a systematizuje časť poznatkov tých aplikovaných sociologických disciplín, ktorých predmetom sú:

- inštitúcie výchovy a vzdelávania dospelých (sociológia školy, sociológia rodiny...),
- subjekty alebo objekty výchovy a vzdelávania dospelých (sociológia mládeže, sociológia dospelých...),
- obsah výchovy a vzdelávania dospelých (sociológia umenia, sociológia kultúry, sociológia náboženstva...),
- podmienky výchovy a vzdelávania dospelých (sociológia mesta, sociológia dediny, sociológia práce...).⁴⁹⁴

Predmetom skúmania sociológie výchovy a vzdelávania dospelých sú makrosociálne, mezosociálne a mikrosociálne determinanty výchovy a vzdelávania dospelých, najmä:

- sociálne aspekty procesu vzdelávania a osobnostného rozvoja jednotlivca v období dospelosti a staroby,
- vplyv výchovy a vzdelávania dospelých na spoločensko-ekonomický a kultúrny rozvoj sociálnych skupín dospelých a spoločnosti ako celku,
- determinovanosť cieľov, obsahu, foriem, metód, prostriedkov a efektívnosti výchovy a vzdelávania dospelých aktuálnymi a perspektívnymi potrebami vývoja jednotlivých oblastí spoločenského života (ekonomiky, kultúry, vedy, techniky, morálky, politiky, náboženstva, ochrany prírody a zdravia...).⁴⁹⁵

Súčasný humanizačný trend v pedagogickej teórii a vo vzdelávacích programoch uplatňuje kompetenčný prístup k formulovaniu cieľových kategórií edukátorov. Zdôrazňuje význam súboru univerzálne použiteľných zručností, tzv. kľúčových kompetencií. Správne akcentujú dôraz na rozvoj interpersonálnych kompetencií, pretože sú dôležitým aspektom individuálnej vnímavosti sociálnej rozmanitosti, ako aj prežívania i aktívnej interakcie s prostredím. Ich osvojovanie a zdokonaľovanie nie je len vecou osobného úsilia edukátorov.⁴⁹⁶ Právom sa osvojovanie kľúčových kompetencií považuje za celoživotný proces učenia sa a sebvýchovy v škole, rodine, v práci, vo voľnom čase, pretože umožňujú adekvátne a efektívne konať v rôznych pracovných a životných situáciách. V konečnom dôsledku

⁴⁹⁴ TOMEŠ, I. Obory sociální politiky.

⁴⁹⁵ HOTÁR, V. S., P. PAŠKA, J. PERHÁCS a kol. Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník.

⁴⁹⁶ FRK, V. a I. PIROHOVÁ. Profesionálna andragogika.

napomáhajú žiť a pracovať s inými ľuďmi, ako aj správať sa v kultúrnom a spoločenskom živote v kontexte súčasných princípov humannej morálky a ľudskej solidarity.

Obsahom sociológie výchovy a vzdelávania dospelých sú:

- sociálne funkcie výchovy a vzdelávania dospelých v minulosti a prítomnosti,
- sociálne činitele výchovy, vzdelávania a socializácie človeka v období ranej, strednej, neskoršej dospelosti a staroby,
- medzigeneračné vzťahy v procese výchovy,
- sociálne aspekty celoživotného vzdelávania, rekvalifikácie, reedukácie dospelých,
- vplyv vzdelávania dospelých na sociálnu stratifikáciu a trh práce,
- vplyv výchovy a vzdelávania na životný štýl jednotlivcov, skupín a generácií,
- vzťah medzi sociálnymi a individuálnymi ideálmi, cieľmi, hodnotami, normami, potrebami,
- podmienenosť rozvoja sociálnych a ľudských potenciálov vzdelaním,
- mikrosociálne podmienky rozvoja a seberealizácie dospelého človeka,
- sociálne podmienky uplatnenia rozvoja vzdelania a záujmov rizikových skupín (sociálne a zdravotne znevýhodnených) dospelých,
- ľudské práva a vzdelávanie dospelých v kontexte rozvoja demokratickej spoločnosti,
- sociálno-patologické javy dospelých (kriminalita, narkománia, samovražednosť...),
- vplyv makrosociálnych podmienok výchovných a socializačnú funkciu rodiny,
- postavenie ženy na trhu práce a v procese vzdelávania,
- vzťah medzi sebvzdelávaním, ekonomickou aktivitou ženy a jej materskou funkciou,
- sociálne determinanty vzdelanostnej stratifikácie a negramotnosti,
- sociálno-ekonomická efektívnosť výchovy a vzdelávania dospelých,
- sociálne faktory optimalizácie, humanizácie a demokratizácie výchovy a vzdelávania dospelých v inštitúciách ďalšieho vzdelávania a kultúry apod.⁴⁹⁷

Sociologická perspektíva výchovy a vzdelávania

Sociológia pracuje s výchovou a vzdelávaním ako so sociálnymi inštitúciami. Jednotlivé perspektívy výchovy a vzdelávania vytvárajú sociológovia rôznej teoretickej orientácie, ktorí

⁴⁹⁷ HOTÁR, V.S., P. PAŠKA, J. PERHÁCS a kol. *Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník.*

sa pri skúmaní venujú rôznym aspektom tejto problematiky.⁴⁹⁸ Pre potreby tejto monografie budeme výchovu a vzdelávanie analyzovať z pohľadu funkcionalistického prístupu, konfliktualistického prístupu a interakcionistického prístupu.

Funkcionalistický prístup k výchove a vzdelávaniu

Funkcionalistický prístup sa zameriava najmä na skúmanie spôsobov, ktorými formálna výchova a vzdelávanie napomáhajú zabezpečovať integrovanosť a stabilitu spoločnosti. Výchova ako súčasť procesu socializácie pomáha udržiavať sociálny poriadok a harmonické fungovanie spoločnosti.⁴⁹⁹ Výchova, rovnako ako iné sociálne inštitúcie, má zjavné i latentné funkcie. Základnou zjavnou funkciou výchovy je prenos, resp. odovzdávanie poznatkov.⁵⁰⁰ V školskom systéme si žiaci a študenti prostredníctvom učenia, osvojujú rôzne poznatky, nadobúdajú vedomosti, schopnosti a zručnosti. Inou zjavnou funkciou výchovy a vzdelávania je poskytovanie sociálneho statusu. Okrem zjavných funkcií plní výchova a vzdelávanie aj množstvo latentných funkcií, za ktoré môžeme považovať najmä prenos kultúry, zabezpečovanie sociálnej a politickej integrovanosti, socializáciu, sociálnu kontrolu a prispievanie k sociálnej zmene.⁵⁰¹

Latentné funkcie výchovy a vzdelávania

Každá spoločnosť používa určité spôsoby prenášania svojej kultúry, svojho sociálneho usporiadania, svojho spôsobu života z generácie na generáciu. Preto v každej spoločnosti existuje určitá podoba socializačných a výchovno-vzdelávacích inštitúcií. Pre úspešné výchovné pôsobenie je dôležitá jednota ideálov, úsilia, záujmov a myšlienok. V každej spoločnosti existuje výchovno-vzdelávací systém, ktorý zodpovedá jej kultúrnej, hodnotovej, normatívnej i cieľovej orientácii.⁵⁰²

Socializácia. V menej rozvinutých, tradičných spoločnostiach funkciu prenosu kultúry z generácie na generáciu plní rodina, rod, kmeň. Vyčlenenie výchovy, ako osobitnej zložky socializácie v rozvinutej podobe, existuje až v modernej spoločnosti. Zatiaľ čo socializácia je širším procesom, zahŕňajúcim i výchovu, má prevažne neformálny charakter a pôsobí v nej mnohé nešpecializované činitele. Výchova je viac formalizovaná, užšie zameraná, obmedzená

⁴⁹⁸ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁴⁹⁹ GEERTZ, C. Interpretace kultur.

⁵⁰⁰ RUISEL, I. Múdrosť v zrkadle vekov.

⁵⁰¹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵⁰² PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ. Pedagogický slovník.

na určitý čas. Pôsobia v nej špecializované činitele, ktoré sú vopred pripravené a usporiadané do systému. Výchova je súčasťou socializácie. Podieľa sa na procese socializácie, pričom môže mať rôzne podoby, formy, rôzne trvanie i rôzne výsledky.⁵⁰³

Sociálna integrácia. Výchova plní aj latentnú funkciu, ktorou napomáha pri udržiavaní sociálnej integrácie spoločnosti, jej homogénnych a heterogénnych prvkov (sociálnych skupín, jednotlivcov). Príspevok výchovy a vzdelávania k pretváraniu jednotlivcov a skupín v integrovanú spoločnosť je najmä v tom, že sa im vstupuje spoločné vzory správania, hodnoty a normy.⁵⁰⁴ Osobitne dôležité je to vo vyspelých, komplexných spoločnostiach s mnohými subkultúrami. Jedným z dôležitých výsledkov výchovy a vzdelávania pre členov spoločnosti je naučenie sa jedného spoločného jazyka.⁵⁰⁵

Pomoc pri zabezpečovaní sociálnej kontroly. Výchova a vzdelávanie vždy presahujú svoje základné funkcie, ako je odovzdávanie poznatkov či prenos kultúry. Keďže sú súčasťou procesu socializácie, jednotlivci si v procese výchovy a vzdelávania osvojujú aj sociálne vhodné spôsoby správania a konania, spoločenské hodnoty a normy a pod..⁵⁰⁶ Výchova a vzdelávanie pripravujú ľudí na život v dospelosti. V priebehu osvojovania si spoločenských hodnôt, noriem a vzorov správania ich zároveň informuje o sankciách spoločnosti za nedodržiavanie týchto vzorov a noriem správania.⁵⁰⁷ Tak si jednotlivci osvojujú vedomosti, návyky a schopnosti dôležité pre ich budúci život v rodine, v práci, v rôznych organizáciách a v inom sociálnom prostredí i v spoločnosti. Výchovno-vzdelávací systém učí jednotlivcov a skupiny poslušnosti, učí ich disciplíne, učí ich dodržiavať existujúce neosobné pravidlá sociálneho života, učí ich vážiť si existujúce authority (rodičov, nadriadených, authority verejného života).⁵⁰⁸

Činiteľ sociálnej zmeny a inovácie. Výchova a vzdelávanie plnia nielen konzervačnú funkciu (funkciu zachovávanie a odovzdávanie už existujúceho), ale aj tvorivú, inovačnú a pretvárajúcu funkciu. Výchova a vzdelávanie pritom pripravujú ľudí nielen na vytváranie a presadzovanie inovácií a zmien, ale aj na prijímanie, akceptovanie a rozširovanie nových zmien, a to tým, že vychovávajú ľudí k otvorenosti a schopnosti prijímať nové poznatky, tolerovať rôzne názory a javy v živote spoločnosti. Výchova a vzdelávanie zvyšujú náklonnosť ľudí zmenám a prehlbujú ich kritickosť voči tomu, čo sa už prežilo, čo

⁵⁰³ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵⁰⁴ HRONCOVÁ, J., A. HUDECOVÁ a T. MATULAYOVÁ. Sociálna pedagogika a sociálna práca.

⁵⁰⁵ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵⁰⁶ BRESTOVANSKÝ, M. a A. RAJSKÝ. eds. Pedagogika a saleziánsky preventívny systém edukácie.

⁵⁰⁷ ROGERS, C. R. & H. J. FREIBERG. Sloboda učiť sa.

⁵⁰⁸ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

nevyhovuje.⁵⁰⁹ S tým súvisí aj medzigeneračný konflikt, v ktorom mladí ľudia presadzujú nové hodnoty a spôsoby správania voči systému hodnôt a spôsobom správania svojich rodičov. Tento konflikt prebieha neustále a súvisí s rozvojom spoločnosti.

Konfliktualistický prístup k výchove

Konfliktualistický prístup rozpracováva problematiku výchovy a vzdelávania skôr optikou existencie nástrojov, ktoré vytvárajú a prehlbujú sociálne nerovnosti, dominanciu elít nad zvyškom spoločnosti, nástrojov uchovávaní existujúceho (nespravodlivého) usporiadania spoločnosti.⁵¹⁰ Konfliktualisticky zameraní sociológovia sa pozerajú na inštitúciu výchovy a vzdelávania najmä kriticky. Tvrdia, že systém výchovy a vzdelávania socializuje mladých ľudí tak, aby si osvojovali hodnoty, normy a vzory správania diktované najmocnejšími, resp. elitou spoločnosti.⁵¹¹ Tento systém potláča individualitu a tvorivosť ľudí v mene zachovávaní existujúceho sociálneho poriadku a že zmeny, ktoré vyvoláva výchova a vzdelávanie, nie sú veľmi významné.⁵¹²

Konfliktualisticky zameraní sociológovia zdôrazňujú, že výchova a vzdelávanie sú najmä prostriedkami sociálnej kontroly. Zabezpečujú výchovu ľudí k akceptovaniu existujúceho sociálneho poriadku s jeho sociálnymi nerovnosťami. Funkciu sociálnej kontroly, ktorú zdôrazňujú v súvislosti s výchovou, chápu konfliktualisti inak, skôr negatívne. Zdôrazňujú pritom, že táto funkcia nie je vždy reflektovaná. Sociálna kontrola pritom môže niekedy, najmä v byrokraticky usporiadaných organizáciách, prevládnuť nad ostatnými funkciami výchovy a vzdelávania.⁵¹³ Naučiť jednotlivcov disciplíny, poslušnosti, bezpodmienečnému plneniu príkazov, dodržiavaniu noriem a predpisov sa môže stať prioritným cieľom učiteľov.⁵¹⁴ Zatiaľ čo vstúpenie poznatkov, vedomostí a rozvíjanie tvorivosti žiakov sa môže stať až druhoradým cieľom. Jednotlivci sa v takom prípade v škole učia predovšetkým poslúchať, vážiť si autority a dodržiavať predpisy. Tým sa potláča ich kreativita a spontánnosť, obmedzuje sa ich voľnosť a aspirácie.

Konfliktualisticky orientovaní sociológovia majú námietky voči rozdeľovaniu jednotlivcov do rôzne náročných programov výučby alebo do špecializovaných programov,

⁵⁰⁹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵¹⁰ KELLER, J. Tři socialní světy. Sociální struktura postindustriální společnosti.

⁵¹¹ MÜHLPACHR, P. Sociopatologie.

⁵¹² SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵¹³ KOZONĚ, A., M. HEJDIŠ a kol. Sociálna a ekonomická integrácia a dezintegrácia v bezpečnosti jedinca a spoločnosti.

⁵¹⁴ GREENE, R. 48 zákonů moci.

do ktorých sú zaradovaní na základe hodnotenia exaktnými metódami (napríklad zaradovanie do tried s rozšíreným vyučovaním cudzích jazykov, matematiky...). Aj pri tomto roztriedovaní sa nemusia zohľadňovať schopnosti jednotlivcov. Často ich zvýhodnenie či znevýhodnenie vychádza z predchádzajúcej výchovy a vzdelávania, ktoré sú ovplyvnené rodinnými pomermi a sociálnymi podmienkami, v ktorých žijú.⁵¹⁵ Deti vzdelanejších rodičov a vôbec deti vyrastajúce v intelektuálne a inak podnetnejšom prostredí sú zvýhodnené voči deťom vyrastajúcim v menej podnetnom prostredí.

Funkcionalisticky orientovaní sociológovia hodnotia procesy nadobúdania sociálneho statusu prostredníctvom vzdelávania kladne. Tvrdia, že tieto procesy prospievajú nielen jednotlivcom, ktorým sú motiváciou na vzdelávanie a vlastný rozvoj, ale i celej spoločnosti, keďže spoločnosť musí rozmiestňovať svojich členov do rôznych pozícií a vzdelávanie umožňuje roztriediť ľudí do pozícií a úrovní, ktoré sú pre spoločnosť potrebné.⁵¹⁶ Konfliktualisticky orientovaní sociológovia sú k tejto diferencujúcej úlohe vzdelávania pri nadobúdaní sociálneho statusu v spoločnosti oveľa kritickejší. Tvrdia, že táto diferenciácia je voči veľkej časti spoločnosti nespravodlivá a zvýhodňuje menšiu časť spoločnosti na úkor ostatných, určitým spôsobom privilegovaných členov spoločnosti.⁵¹⁷

Interakcionalistický prístup k výchove

Interakcionalistický prístup sa zameriava na mikroúroveň analýzy výchovy a vzdelávania, čiže na dynamiku týchto procesov na úrovni školských tried, študijných skupín a ročníkov. Zaujímá ich najmä otázka, či je skutočne možné zmeniť správanie ľudí určitým zaobchádzaním, určitým výchovným pôsobením a vzdelávacími činnosťami.⁵¹⁸ Podľa rôznych sociologických teórií, ako sú napríklad labelling approach alebo sebanaplňajúce proroctvo, ak sa zaobchádza s ľuďmi vhodným spôsobom, môžu splniť naše očakávania a možno ich „vyformovať“ do akejkoľvek podoby. U jednotlivcov, ktorí sú vychovávaní, ako problémoví jednotlivci, je možno očakávať, že pravdepodobne vyrastú ako delikventi.⁵¹⁹ Ak ich označujú ako zlých a takto aj s nimi zaobchádzajú, budú sa títo jednotlivci aj sami vnímať ako problémoví a primerane k tomu sa v živote správať. Výskumy uskutočnené v školskom prostredí ukazujú, že ide o platné tvrdenia. Existuje empiricky overený „efekt učiteľovho

⁵¹⁵ HRONCOVÁ, J. Prirodzené prostredia výchovy.

⁵¹⁶ CHORVÁT, I. Sociológia.

⁵¹⁷ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵¹⁸ CHUDÝ, Š. Hľadání kořenů výchovy v současné společnosti.

⁵¹⁹ KONČEKOVÁ, E. Patopsychológia.

očakávania“. Očakávania učiteľa od žiakov, resp. očakávania ich výkonov a prospechu ovplyvňujú úspešnosť žiakov v štúdiu. Keď učiteľ očakáva od žiakov veľa, žiaci dosahujú lepšie výsledky, ako keď od nich očakáva málo. Očakávaniam zodpovedajú aj ich výsledky. Pôsobí tu definícia situácie, resp. sebanaplňujúce proroctvo. Ak žiaka alebo triedu učiteľ definuje ako dobrú alebo zlú, s veľkou pravdepodobnosťou to ovplyvní výsledky, ktoré so žiakom či s triedou dosiahne. Sociologické výskumy potvrdzujú mnohé pedagogické skúsenosti, poznatky a teórie.⁵²⁰

Okrem uvedených otázok výchovy a vzdelávania skúmajú sociológovia aj množstvo ďalších otázok súvisiacich s činnosťou, problémami, trendmi a tendenciami fungovania a vývoja výchovno-vzdelávacích sústav, resp. systémov, ako sú napríklad problémy byrokratizácie škôl, skúmanie roly žiaka a učiteľa, skúmanie študentských subkultúr, problematiky celoživotného vzdelávania, problémov spojených s aplikáciou nových učebných postupov a prostriedkov.⁵²¹ Skúmajú sociálne a iné dôsledky rôznych systémov výchovy a vzdelávania, problémy súvisiace s disciplínou žiakov a študentov, problémy kriminality mládeže na školách i mimo nich, problémy a príčiny neprospievania žiakov a študentov, príčiny aktivity a pasivity študentov, otázky úspešnosti rôznych metód a postupov vyučovania a výchovy, otázky života študentov v internátoch, problémy spojené so začleňovaním a integráciou žiakov s fyzickým alebo mentálnym znevýhodnením medzi zdravých žiakov, problémy spojené s hodnotením žiakov a študentov a dôsledky tohto hodnotenia, otázky spojené s financovaním škôl, otázky diskriminácie a zvyhodňovania rôznych typov žiakov a študentov, problematiku práce s talentovanými študentmi, otázky interakcie a spolupráce rodiny a školy a ďalšie. Tieto a mnohé ďalšie otázky sú predmetom skúmania sociológie výchovy a vzdelávania ako významnej odvetvovej sociológie.⁵²²

Rozhodovacia moc v rámci vzdelávania by mala byť v rukách jednotlivca alebo jednotlivcov, ktorých sa rozhodnutie týka. Podľa toho sa môže rozhodnúť jednotlivý žiak alebo študent, alebo študent a facilitátor ako skupina, alebo sa rozhodnutie môže týkať riadiacich a administratívnych pracovníkov, rodičov, členov miestnej správy alebo obce. Je očividné, že rastúci, učiaci sa človek predstavuje v takom vzdelávaní politicky mocnú silu. Centrom je ten, kto sa učí. Tento proces učenia sa predstavuje revolučný obrat v tradičnom vzdelávaní.⁵²³ V zmysle princípov humanizmu sa zdôrazňuje, že potrebujeme mladých ľudí,

⁵²⁰ BENEŠ, M. Andragogika.

⁵²¹ FIŠEROVÁ, V. Velký sociologický slovník.

⁵²² SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁵²³ ROGERS, C. R. Spôsob bytia.

ktorí budú konať a rozmýšľať tvorivo, ktorí si budú cítiť ľudský život, ktorí budú vedieť obhájiť múdre rozhodnutia, ktorí budú vedieť namiesto boja komunikovať a uzatvárať dohody. Ak chceme ustrážiť tieto hodnoty, je našou povinnosťou vytvárať také prostredie, ktoré podporuje slobodu a zodpovednosť.⁵²⁴

Vzdelávanie ako sociálna inštitúcia

Hmotné ale i duchovné hodnoty a vedomosti, ktoré ľudstvo nahromadilo, sa musia odovzdať novým generáciám. Je to potrebné najmä na udržanie dosiahnutej úrovne spoločenského rozvoja ale aj na jeho zlepšenie. To nie je možné dosiahnuť bez osvojenia kultúrneho, sociálneho a vedeckého dedičstva.⁵²⁵ Vzdelávanie sa tak stáva nevyhnutnou súčasťou procesu socializácie osobnosti.

V sociológii sa obvykle rozlišuje medzi formálnym a neformálnym vzdelávaním. Pojem formálne vzdelávanie znamená v spoločnosti existenciu osobitných inštitúcií (škôl, univerzít), ktoré vykonávajú vzdelávací proces. Fungovanie systému formálneho vzdelávania je určené prevládajúcimi kultúrnymi normami v spoločnosti, politickým a náboženským prostredím, ktoré sú zakomponované do verejnej politiky v oblasti vzdelávania.⁵²⁶

Pojem neformálne vzdelávanie znamená nesystematické vyučovanie osobou so znalosťami a zručnosťami, ktoré spontánne ovláda v procese komunikácie s okolitým sociálnym prostredím alebo individuálnou asimiláciou informácií.⁵²⁷ Neformálne vzdelávanie má vo vzťahu k systému formálneho vzdelávania podpornú úlohu.

Medzi najvýznamnejšie vlastnosti moderného vzdelávacieho systému môžeme zaradiť:

- premenu vzdelávacieho systému na viacstupňový (základné vzdelávanie na prvom a druhom stupni, stredoškolské vzdelávanie a vysokoškolské vzdelávanie);
- rozhodujúci vplyv na osobnosť vzdelávaného (vzdelávanie spolu s výchovou sa stalo hlavným faktorom socializácie vzdelávaných);
- predurčenie vyššieho počtu pracovných príležitostí, dosiahnutie vyššieho sociálneho postavenia.⁵²⁸

Inštitúcia vzdelávania zabezpečuje sociálnu stabilitu a integritu spoločnosti a plní najmä tieto funkcie:

⁵²⁴ ROGERS, C. R. & H. J. FREIBERG. Sloboda učiť sa.

⁵²⁵ LUKÁČ, M. Resocializácia dospelých.

⁵²⁶ BENEŠ, M. Andragogika.

⁵²⁷ PIROHOVÁ, I. Teórie vzdelávania dospelých.

⁵²⁸ LINHART, J. a kol. Veľký sociologický slovník.

- poskytuje a šíri kultúru v spoločnosti (práve prostredníctvom vzdelávania prebieha prenos vedeckých poznatkov, umenia, morálnych štandardov z generácie na generáciu);
- formuje postoje, hodnotové orientácie a ideály mladej generácie, v súlade s tými, ktoré prevládajú v spoločnosti;
- zabezpečuje sociálny výber a diferencovaný prístup k študentom (jednou z najdôležitejších funkcií formálneho vzdelávania je vyhľadávanie talentovanej mládeže v modernej spoločnosti, ktoré je povýšené na úroveň štátnej politiky);
- presadzuje sociálne a kultúrne zmeny, ktoré sú získavané v procese vedeckého výskumu a objavovania (moderné inštitúcie formálneho vzdelávania, najmä univerzity, sú hlavnými alebo patria medzi najdôležitejšie centrá vedeckého poznania vo všetkých odboroch a odvetviach spoločenského života).⁵²⁹

Model sociálnej štruktúry vzdelávania môže byť reprezentovaný tromi hlavnými zložkami:

- študentmi;
- učiteľmi;
- organizátormi a riadiacimi prvkami vzdelávania.⁵³⁰

V modernej spoločnosti sa vzdelávanie stáva najdôležitejším prostriedkom na dosiahnutie úspechu a zároveň je symbolom spoločenského postavenia človeka. Rozšírenie okruhu vysoko vzdelaných ľudí a zlepšenie systému formálneho vzdelávania má vplyv na sociálnu mobilitu v spoločnosti, vďaka čomu je spoločnosť otvorenejšia a dokonalejšia.

⁵²⁹ PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ. Pedagogický slovník.

⁵³⁰ HAVLÍK, R. a J. KOŤA. Sociologie výchovy a školy.

Politika

Regulácia a kontrola života spoločnosti vyvolala potrebu vzniku politických inštitúcií, ktoré sú založené na získavaní a uplatňovaní moci v spoločnosti. Činnosť zameraná na získavanie, udržiavanie si a využívanie moci sa nazýva politická činnosť, resp. politika. Túto oblasť skúma najmä politológia, ale i sociológia politiky. Sociológia politiky skúma politický život a politické inštitúcie spoločnosti, moc, politické systémy, politickú kultúru a socializáciu, politické strany a záujmové skupiny, sociálno-politické hnutia, participáciu občanov na politike, voličské správanie, politické zmeny a mnohé ďalšie otázky.⁵³¹ Základom politického života spoločnosti je získavanie, udržiavanie a využívanie moci. Moc je prvkom všetkých ľudských, resp. sociálnych vzťahov. Najmä vzťahov medzi jednotlivcami, sociálnymi skupinami i spoločnosťami. Je súčasťou všetkých oblastí života spoločnosti, v každej z nich existuje uplatňovanie moci, mocenské vzťahy i mocenská nerovnosť.⁵³²

Politika je spôsob, ktorým je uplatňovaná a spochybňovaná moc používaná k ovplyvňovaniu povahy a náplne činnosti vlády. Do politickej sféry patrí nielen činnosť vlády, ale aj konanie a súperiace záujmy mnohých ďalších osôb a politických zoskupení.⁵³³

Vznik politických inštitúcií založených na získavaní a uplatňovaní moci v spoločnosti je spojený s potrebou regulovať a kontrolovať život v spoločnosti. V rôznych vedeckých disciplínach zaoberajúcich sa politickými inštitúciami (politológia, sociológia, sociológia politiky) sa môžeme stretnúť s rôznymi definíciami. Problém je, že tak ako pojem politika ani pojem moc nie sú vymedzované jednoznačne.⁵³⁴

Snahy o objasnenie významu pojmu politika sa musia vyrovnávať s dvoma problémami. Prvým problémom je množstvo asociácií, ktoré tento pojem vyvoláva v bežnej reči, kde existuje množstvo skrytých významov. Kým o ekonómii, histórii, geografii a biológii ľudia uvažujú jednoducho, ako o vedných odboroch, k politológii len málokto pristupuje nepredpojatú. Druhý problém je vážnejší a spočíva v tom, že ani uznávané authority sa nemôžu dohodnúť, čo presne skúmajú.⁵³⁵ Politika, ako predmet skúmania sa definuje rôzne. Môže byť definovaná ako vykonávanie moci, či uplatňovanie authority, ako prijímanie kolektívnych

⁵³¹ BAUER, J. Ideologie, hodnoty a politika.

⁵³² SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁵³³ GIDDENS, A. Sociologie.

⁵³⁴ BEBLAVÝ, M. Sociálna politika.

⁵³⁵ DŘÍZOVÁ, E. Kapitoly zo sociálnej politiky.

rozhodnutí, ako prideľovanie resp. rozdeľovanie obmedzených zdrojov, ako klamanie či manipulovanie a podobne. Možno hovoriť o štyroch základných pohľadoch na politiku:

- politika ako umenie vládnuť,
- politika ako vec verejná,
- politika ako kompromis a konsenzus,
- politika ako moc a rozdeľovanie zdrojov.⁵³⁶

Politika ako umenie vládnuť. „Politika nie je veda, ale umenie“, prehlásil kancelár Otto von Bismarck v nemeckom Ríšskom sneme. Na politiku sa pozeral ako na umenie vládnuť, vykonávať kontrolu v spoločnosti, a to prijímaním a vynucovaním kolektívnych rozhodnutí. Slovo politika je odvodené od slova *polis*⁵³⁷. Názor, že politika znamená to, „čo sa týka štátu“, je tradičným názorom. Prejavuje sa v tom, že vedecký výskum má sklon zameriavať sa na mechanizmus vládnutia a na osoby s ním spojené. Táto definícia je značne zúženým pohľadom na politiku. Politika je chápaná ako to, k čomu dochádza vo vnútri *politey*,⁵³⁸ systému spoločenskej organizácie, ktorej jadrom je mechanizmus vládnutia. V tomto zmysle je uvedená definícia pozostatkom obdobia, kedy sa národný štát mohol považovať za nezávislého aktéra vo svetových záležitostiach.⁵³⁹

Stále častejšie sa však uznáva, že úlohy spojené s riadením spoločnosti dávno už neplní len vláda, resp. štát, ale že do ich plnenia zapája široké spektrum orgánov ako verejného, tak aj súkromného sektora, ale tiež medzinárodných subjektov.⁵⁴⁰

Politika ako vec verejná. Širšia koncepcia politiky ju smeruje von z úzkej sféry vlády resp. štátu k tomu, čomu sa hovorí „verejný život“, alebo „verejné záležitosti“. Odlíšenie *politického* od *nepolitického* sa prekrýva s rozlíšením medzi, v zásade verejnou sférou života a súkromnou sférou života. Vzniká otázka, kde má viesť deliaca čiara medzi *verejným životom* a *súkromným životom*? Tradičné rozlíšenie medzi sférou verejnou a sférou súkromnou zodpovedá rozlíšeniu medzi štátom a občianskou spoločnosťou. Štátne orgány a organizácie (vládný aparát, súdy, polícia, armáda, systém sociálneho zabezpečenia apod.) možno chápať ako verejné v tom zmysle, že zodpovedajú za kolektívnu organizáciu života spoločnosti. Sú financované verejnosťou z verejných daní. Naopak občianska spoločnosť je štruktúrovaná z toho, čo možno označiť za „malé roty“, teda z organizácií, ako rodina,

⁵³⁶ HEYWOOD, A. Politologie.

⁵³⁷ LEŠKO, V., F. MIHINA et al. Dejiny filozofie.

⁵³⁸ KRÁĽOVÁ, E. Sociálne inštitúcie (Politika, Náboženstvo, Rodina). MALÍKOVÁ, E. a M. DAŠKO. Verejná politika.

⁵³⁹ GEFFERT, R. Sociálna politika.

⁵⁴⁰ HEYWOOD, A. Policy.

príbuzenstvo, súkromné firmy, odbory, kluby, miestne združenia apod. Tie sú súkromné v tom zmysle, že ich vytvárajú a financujú jednotliví občania, aby uspokojili svoje vlastné záujmy, nie primárne záujmy spoločnosti.⁵⁴¹

Politika ako kompromis a konsenzus. Tretie chápanie politiky sa netýka sféry, v ktorej sa politika realizuje, ale spôsobu, ako sa prijímajú rozhodnutia. Politika je vnímaná ako jeden zo spôsobov, ktorým sa riešia spory. Je kompromisom, zmierovaním a vyjednávaním nie uplatňovaním moci silou. Ide o tzv. „*umenie možného*“. Kľúčom k politike je široká disperzia (rozptyl) moci. Konflikty sú riešené zmierovaním, vyjednávaním, komunikáciou relevantných partnerov.⁵⁴² Ku konsenzuálnym cieľom sa má dospieť prostredníctvom kompromisov tých, ktorí politiku tvoria v záujme tých, pre ktorých je tvorená.

Politika ako moc a rozdeľovanie zdrojov. Posledné vymedzenie chápania politiky je najširšie a zároveň najradikálnejšie. Politika sa neobmedzuje len na konkrétnu oblasť (vládu, štát, verejnú sféru), ale možno ju chápať ako niečo, čo je prítomné vo všetkých spoločenských činnostiach, v každej oblasti ľudskej existencie. Politika sa odohráva na všetkých úrovniach spoločenskej interakcie. Možno ju nájsť v rodinách, malých skupinách priateľov, rovnako ako medzi národmi aj na celosvetovej úrovni.

Pre pochopenie politiky je možné si položiť tieto otázky: Čo je typické pre politickú aktivitu? Čo odlišuje politiku od ostatných foriem spoločenského správania? V najširšom zmysle slova sa politika týka produkcie, distribúcie a využívanie zdrojov v priebehu sociálnej existencie ľudí. Politika je moc, schopnosť dosiahnuť požadovaný výsledok, akýmkoľvek prostriedkami. Politika je daná rôznosťou a konfliktom. Jej najdôležitejšou podmienkou a zložkou je fakt, že ľudské potreby a túžby sú neobmedzené, kým dostupné zdroje, ktoré ich môžu uspokojiť sú vždy obmedzené. Na politiku možno nazerať ako na boj o nedostatkové zdroje a na moc ako na nástroj, pomocou ktorého sa tento boj uskutočňuje.⁵⁴³

Politické inštitúcie sú predstavované odvetvami štátnej moci, ktoré sú reprezentované politickými stranami, politickými hnutiami, odborovými organizáciami, nátlakovými skupinami a ďalšími politicky angažujúcimi sa subjektmi. Slúžia na riadenie záležitostí spoločnosti. Takéto riadenie zahŕňa určovanie národných záujmov, organizáciu spoločnosti, zabezpečovanie spokojnosti spoločnosti, udržiavanie poriadku, ochrany krajiny atď. Hlavná forma činnosti je tu politická, spojená so získaním, udržaním a využitím štátnej moci. Politické inštitúcie sú typické hierarchiou funkčných miest (legislatívne, výkonné, súdne

⁵⁴¹ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

⁵⁴² HEYWOOD, A. Policy.

⁵⁴³ HEYWOOD, A. Politologie.

atď.), a ich funkčných úloh. Regulačnými nástrojmi týchto inštitúcií sú hodnoty a normy, ktoré môžu mať charakter politických hodnôt a noriem, morálnych hodnôt a noriem, materiálnych hodnôt a noriem, ekonomických hodnôt a noriem a ďalších.

Politika a ideológia

Termínom ideológia sa v sociológii najčastejšie označuje súhrn myšlienok (teórií, tvrdení, cieľov atď.), ktoré spájajú pravdivé či nepravdivé výpovede o spoločnosti, iných skutočnostiach s vyhláseniami o tom, čo je žiaduce z hľadiska niektorej sociálnej skupiny či osoby, ktorá sa pritom často vyhlasuje za reprezentanta celej spoločnosti, alebo jej väčšiny.⁵⁴⁴ Zmyslom, resp. cieľom ideológií ako špecifických výkladov sveta nie je vysvetľovať, ale slúžiť ako nástroj na ovládnutie spoločnosti. Úlohou politických ideológií je podporiť a zdôvodniť (mocenské) záujmy určitých sociálnych skupín alebo jednotlivcov, zväčša vhodnou manipuláciou s vybranými symbolmi. Ideológie integrujú sociálne skupiny, stanovujú im ciele, určujú im systémy hodnôt a noriem, pravidlá myslenia a správania, ktorými sa ich členovia majú riadiť, zdôvodňujú a ospravedlňujú určité spôsoby usporiadania spoločnosti a iné spochybňujú, mobilizujú ľudí do určitých skupinových činností.⁵⁴⁵

Politika je spojená s ideológiami, ktoré vo svojej činnosti politické subjekty presadzujú. Ideológie nie sú len myšlienkové hermeticky uzatvorené sústavy, sú to premenné súbory ideí, ktoré sa v množstve bodov vzájomne prekrývajú. Na fundamentálnej úrovni ideológie pripomínajú filozofiu politiky,⁵⁴⁶ na úrovni operatívnej získavajú podobu širokých politických hnutí. Vznik určitej filozofie politiky je výsledok činnosti jednotlivca, ktorý zovšeobecňuje či vyhodnocuje reálne tendencie, a často aj existujúce politické ideológie. Realita umožňuje vždy vytvárať viac koncepcií. Politickú ideológiu možno vymedziť ako súhrn predstáv, názorov a teórií, ktoré vytvára sociálna skupina o sebe, o svojom postavení v spoločnosti, o svojich cieľoch a prostriedkoch ich udržania, pričom zároveň je tento súbor programom pre prakticko-politickú činnosť danej sociálnej skupiny, ktorá vedie k udržaniu, modifikácii či úplnej zmene spoločensko - politického poriadku.⁵⁴⁷

Vznik a existencia ideológií je podmienená tromi základnými faktormi:

- *sociálne príčiny*. Rozdielne sociálne podmienky života jednotlivých sociálnych skupín.

Spoločnosť nikdy nebola a ani dnes nie je absolútne homogénna. Každá spoločnosť je

⁵⁴⁴ GEFERT, R. Sociálna politika a jej axiologické orientácie.

⁵⁴⁵ HEYWOOD, A. Political Ideologies.

⁵⁴⁶ BAUER, J. Ideologie, hodnoty a politika.

⁵⁴⁷ HEYWOOD, A. Political Ideologies.

rozčlenená do jednotlivých sociálnych vrstiev a skupín, ktoré majú rozdielne potreby a záujmy zakotvené v ich odlišnom spoločenskom postavení.⁵⁴⁸ Je empiricky dokázateľné, že individua a sociálne skupiny sa líšia rozsahom nimi vykonávaných činností, rovnako ako kvalitou podmienok pre ich seberealizáciu. Existencia vzájomne sa líšiacich štruktúr potrieb a záujmov a zároveň nemožnosť ich všetky v určitom čase a priestore uspokojovať, je jedným z kľúčových prvkov pre vznik a existenciu politických ideológií.

- *axiologické príčiny.* Diferencie v hodnotení spoločensko-politickej reality, ktorá vyplýva z odlišného postavenia jednotlivých skupín v spoločnosti. Politické ideológie vznikajú až vtedy, keď jednotlivé sociálne skupiny začínajú vnímať a pociťovať svoje postavenie ako neuspokojivé a porovnávajú sa s inými sociálnymi skupinami respektíve ich postavením. Negatívne emócie, negatívne hodnotenie reality, sú motiváciou, ktorá vedie človeka k premýšľaniu o súvislostiach.⁵⁴⁹ Na určitom stupni a za určitých podmienok môže táto predstava získať systematickú podobu. Ideologický svet vzniká až vtedy, keď prebehne rovnaký proces u tých, ktorí sú so svojim postavením spokojní prostredníctvom vzniku pozitívnych emócií.⁵⁵⁰ So vznikom rozvinutého ideologického sveta začína reagovať jedna skupina na druhú. Politické ideológie jednotlivých sociálnych skupín sa líšia podľa ich sociálnej pozície. Konkrétna alternatíva je daná stupňom nespokojnosti, alebo rizika danej zmeny, možnosťou riešenia situácie ako aj kvalitou reflexie existujúcich problémov.
- *gnoseologické príčiny.* Odlišnosti v spôsobe poznávania reality, ktoré sa premietajú do preferovania poznávacích prostriedkov. Poznanie reality je otázkou použitého nástroja poznania, ale aj celkového spôsobu uchopenia sveta. Jednotlivé filozofické smery preferujú rôzne typy poznávacích nástrojov. Alternatívu tvorí nazeranie; intuitivizmus. Môže to byť tiež senzualizmus, empirizmus či racionalizmus.⁵⁵¹

Tieto faktory sa následne premietajú do štruktúry jednotlivých ideológií. Ideologické útvary predstavujú celky, ktorých štruktúru tvoria tri základné zložky:

- *Svetonázorová časť,* ktorá obsahuje idey o všeobecnej povahe skutočnosti, vrátane prípadných predstáv o transcendentálnej realite osudu, božstve a boha v náboženstve, ríši ideí, ríši hodnôt.

⁵⁴⁸ JUSKO, P. Základy sociálnej politiky.

⁵⁴⁹ KREBS, V. et al. Sociální politika.

⁵⁵⁰ LIPOVETSKY, G. Soumrak povinnosti. Bezbolestná etika nových demokratických časů.

⁵⁵¹ PROROK, V. a M. LUPTÁK. Politické ideologie a teorie.

- *Hodnotová časť*, základné hodnoty a ideály, ktoré dávajú životu a okoliu zmysel.⁵⁵² Ich javovou formou sú hodnotové orientácie.
- *Normy a ciele*, ktoré sú z hodnotenia a poznania vyvodené, a ktoré sa zameriavajú na konanie jednotlivcov a skupín.

Uvedená charakteristika sa týka predovšetkým veľkých ideologických koncepcií.⁵⁵³

Politické ideológie vznikajú vtedy, keď jednotlivé sociálne skupiny začínajú vnímať svoje postavenie ako neuspokojivé a začínajú sa porovnávať s postavením iných sociálnych skupín. Negatívne emócie, ako prvotný produkt neuspokojivej situácie môžu začať postupne prerastať do predstavy o tom, čím je tento stav neuspokojenia spôsobený a čo je nevyhnutné uskutočniť preto, aby bol zjemnený či úplne odstránený.⁵⁵⁴ Dané negatívne hodnotenie reality je motivačným impulzom, ktorý núti jednotlivca, či sociálnu skupinu premýšľať intenzívnejšie o rôznych súvislostiach. V konečnom dôsledku na určitom stupni a za splnenia určitých podmienok môže dospieť predstava k systematickej ucelenej podobe. Politické ideológie rôznych sociálnych skupín, ktoré sú programom ich sociálnych akcií, sa líšia podľa sociálneho statusu danej skupiny.⁵⁵⁵

Politika a moc

Politiku môžeme definovať ako činnosť spojenú s vládnutím, ktorej cieľom býva hľadanie rovnováhy v spoločnosti a v zmiernení protikladných záujmov.⁵⁵⁶ Pôvodný význam pojmu politika sa v antickom Grécku týkal riadenia mestského štátu.⁵⁵⁷ Dnes pod politikou rozumieme všetko, čo sa týka spôsobu, ako je spoločnosť riadená. Politika zahŕňa procesy, ktoré ovplyvňujú obsahy a ciele politických procesov v štáte alebo v organizácii. Pojem politika sa používa konkrétnejšie vo význame boja o moc, fungovania štátu, kombinácie politických cieľov a prostriedkov k ich dosiahnutiu na celospoločenskej úrovni. Politika je úsilím o podiel na moci, alebo o ovplyvňovanie deľby moci, či už medzi štátmi, prípadne v rámci jedného štátu medzi skupinami ľudí, ktoré zahŕňa.⁵⁵⁸

Dôležitou súčasťou chápania moci je rozlišovanie moci a panstva. Vychádza sa z chápania politiky ako úsilia o podiel na moci, alebo o ovplyvňovanie deľby moci, či už medzi

⁵⁵² NOVOSÁD, F. V zrkadle kultúry.

⁵⁵³ BAUER, J. Ideologie, hodnoty a politika.

⁵⁵⁴ PENNINX, R. & B. GARCÉS-MASCAREÑAS. Integration processes and Policies in Europe.

⁵⁵⁵ GEFFERT, R. Sociálna politika a jej axiologické orientácie.

⁵⁵⁶ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

⁵⁵⁷ ARISTOTELES (382 – 322). Politika I.

⁵⁵⁸ WEBER, M. Politika ako povolanie.

štátmi, prípadne v rámci jedného štátu medzi skupinami ľudí, ktoré zahŕňa. Moc je definovaná ako šanca v rámci určitého sociálneho vzťahu presadiť vlastnú vôľu aj proti odporu, bez ohľadu na to, na čom táto šanca spočíva.⁵⁵⁹ Moc je v tomto prípade schopnosť vnútiť svoju vôľu niekomu, kto by sa za iných okolností správal inak. Moc obsahuje tak schopnosť ovplyvniť správanie iných, ako aj ich prípadný vnútorný nesúhlas, čiže ich donútenie k určitému správaniu.⁵⁶⁰ Panstvo je definované ako „šanca nájsť poslušnosť pre určitý rozkaz u určitej osoby.“⁵⁶¹ Panstvo je chápané ako legitímna moc, čiže ako moc, ktorej sa ľudia podriaďujú nie (len) z donútenia, ale aj preto, lebo sú presvedčení, že sa musia podriaďovať vôli rozkazujúceho.⁵⁶² Definícia moci má tieto charakteristiky:

- moc uplatňujú jednotlivci, teda zahŕňa vôľbu a zámer,
- zahŕňa činitele, čiže individuálne dosahovanie cieľov,
- moc je uplatňovaná nad inými jednotlivcami a môže zahŕňať odpor a konflikt,
- z toho možno odvodiť, že existujú rozdiely medzi tými, ktorí majú moc a tými, ktorí ju nemajú,
- moc je negatívna, zahŕňa obmedzenia ovládaných a pozbavenia ich niečoho.⁵⁶³

Moc je schopnosť jednotlivcov alebo členov určitej skupiny presadzovať svoje ciele a záujmy. Moc preniká všetkými medziľudskými vzťahmi bez výnimky. Veľké množstvo z konfliktov, ku ktorým v spoločnosti dochádza, má mocenský charakter. Ten vyplýva z miery moci, ktorou jednotlivec alebo skupina disponuje, alebo ktorú ovplyvňuje a do akej miery je táto moc schopná uskutočňovať ich túžby i na úkor ostatných.⁵⁶⁴ Moc možno definovať ako možnosť presadiť svoju vôľu i napriek odporu ostatných.⁵⁶⁵ Bez pochopenia moci nie je možné vysvetliť veľkú časť aspektov sociálneho života. V živote spoločnosti pozorujeme veľmi často, že ľudia sú ochotní vykonať množstvo vecí, ktoré sú im nepríjemné, s ktorými nesúhlasia alebo voči ktorým majú osobné výhrady.

Taktiež je možné identifikovať šesť druhov moci, ktoré môžu byť využívané pri presadzovaní moci a vplyvu v spoločnosti, skupine a voči jednotlivcom.

- Moc odmeňovať (reward power). Možnosť či schopnosť voči inému uplatniť vec, ktorú si žiada alebo odstrániť či zmenšiť vec, ktorú si nepraje.

⁵⁵⁹ WEBER, M. Metodologie, sociologie a politika.

⁵⁶⁰ LOVAŠOVÁ, S. Klientske násilie ako súčasť sociálnej práce.

⁵⁶¹ WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín.

⁵⁶² SOPÓCI, J. Politika v spoločnosti. Úvod do sociológie politiky.

⁵⁶³ WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín.

⁵⁶⁴ GIDDENS, A. Sociologie.

⁵⁶⁵ JANDOUREK, J. Sociologický slovník.

- Moc prinútiť (coercive power). Možnosť alebo schopnosť voči inému uplatniť vec, ktorú si nežiada, alebo zmenšiť či odstrániť vec, ktorú si praje.
- Moc uznania (referent power). Moc, ktorú vodca dosahuje na základe identifikácie ostatných členov skupiny s vodcom. Možnosť alebo schopnosť vyvolať v niekom pocity osobného prijatia alebo schválenia.
- Moc expertnú (expert power). Možnosť či schopnosť doručiť niekomu informáciu, vedomosti či expertízu.
- Moc legitímnu (legitimate power). Možnosť či schopnosť vyvolať v niekom pocit povinnosti či zodpovednosti.⁵⁶⁶

Vysvetlením pre správanie jednotlivcov a skupín je moc, ktorú nad nimi niekto uplatňuje. Mocenské nároky môžu byť z hľadiska ovládaných legitímne alebo nelegitímne a záleží teda na tom, aká autorita moc vykonáva.⁵⁶⁷

Moc je schopnosť jednotlivcov i sociálnych skupín presadiť svoju vôľu pri riešení rôznych spoločenských záležitostí, a to aj napriek odporu ostatných. Je to schopnosť jednotlivcov a skupín uskutočňovať sociálne činnosti a ovplyvňovať sociálne procesy vo svoj prospech, čiže uskutočňovať ich spôsobom, ktorý je pre nich výhodný.⁵⁶⁸ Presadzovanie vôle jednotlivcov alebo skupín, či už so súhlasom alebo i napriek odporu ostatných, vytvára mocenskú nerovnosť, ktorá sa prejavuje v rozdelení ľudí na vládncich a ovládaných, je jedným zo základných znakov i predpokladov fungovania sociálnych skupín i celých spoločností. Moc je súčasťou každého spoločenského vzťahu, pričom jej podoby, resp. formy sú rôzne. Môže ísť o politickú, ekonomickú a inú moc.⁵⁶⁹ Rôzny býva i rozsah, resp. šírka moci vládncich, ktorá je daná množstvom ovládaných a množstvom oblastí života ovládaných, resp. oblastí spoločenského života, v ktorých môžu vládnci uplatňovať svoju moc nad nimi. Rôzne sú i zdroje moci (napríklad sila, vlastníctvo, prestíž), prostriedky jej uplatňovania, množstvo moci atď.⁵⁷⁰

Čím viac moci má jednotlivec alebo skupina, tým väčší je okruh rozhodnutí, ktoré môžu slobodne robiť, cieľov, ktoré si môžu postaviť i prostriedkov, ktorými ich môžu dosahovať, teda i pravdepodobnosť dosahovania ich cieľov je tým vyššia. Menej mocní alebo bezmocní, ovládaní jednotlivci alebo skupiny majú tieto skutočnosti, teda svoju slobodu, značne

⁵⁶⁶ FRENCH, J. R. P. & B. ROWEN. The Bases of Social Power.

⁵⁶⁷ BOURDIEU, P. Teorie jednání.

⁵⁶⁸ GASSET, J. O. Vzburá davov.

⁵⁶⁹ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

⁵⁷⁰ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

obmedzenú. Mať moc teda znamená mať slobodu, nemať moc, resp. byť ovládaný znamená obmedzenie slobody inými, vládnucimi. Moc, ktorá je schopnosťou využiť (činnosť) iných ako prostriedok dosahovania vlastných cieľov, je schopnosť zredukovať obmedzenia, ktoré predstavuje pre každého sloboda ostatných.⁵⁷¹

Autorita a politika

Samotný pojem autorita (lat. auctoritas) znamená vplyv, platnosť, plnú moc alebo vzor.⁵⁷² Klasické rozlíšenie troch ideálnych typov autority rozlišuje:

- autoritu tradičnú (opierajúcu sa o silu zvyku),
- autoritu charizmatickú (založenú na sile osobnosti),
- autoritu racionálno-legálnu (spočívajúcu v moci zákona).⁵⁷³

Tradičná autorita je založená na osobných vzťahoch medzi vládcom a ovládanými a legitimizujú ju pretrvávajúce obyčaje a zvyky konať určitým spôsobom. Opiera sa o vieru v zákonnosť alebo posvätnosť oddávna existujúcich mocenských vzťahov, mocenského usporiadania spoločnosti. To môžeme vidieť pri patriarchálnej autorite otca rodu, autorite egyptského faraóna, autorite feudálneho panovníka. Postavenie vládcov i poslušnosť a vernosť ovládaných tu vyplývajú z tradície. Tradícia vymedzuje aj rozsah a spôsoby, akými vládcovia uplatňujú moc. Ich moc je takmer neobmedzená, pretože v spoločnostiach s tradičnou autoritou neexistuje hranica medzi súkromným a verejným a vládca má právo zasahovať do všetkých záležitostí ovládaných.⁵⁷⁴ Charizmatická autorita predpokladá vieru ľudí v mimoriadne kvality, neobyčajné vlastnosti a schopnosti vodcu a zároveň aj oddanosť vodcovi.

Charizmatickí vodcovia odvodzujú svoju autoritu od charizmy, ktorú potvrdzujú ich mimoriadne činy, veľké víťazstvá a iné úspechy. Charizmatickí vodcovia sľubujú ľuďom sociálne zmeny, nový, inak usporiadaný svet, odmietajú staré spoločenské poriadky a zavádzajú nové. Charizmatickým vodcom bol napríklad Alexander Macedónsky, Napoleon, alebo Gándhí. Charizmatická autorita často zaniká smrťou vodcu alebo stratou jeho charizmy, môže sa však pretvoriť aj na iný typ autority.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ BAUMAN, Z. Tekutá modernita.

⁵⁷² JANDOUREK, J. Úvod do sociologie.

⁵⁷³ JANDOUREK, J. Úvod do sociologie. WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín.

⁵⁷⁴ TOYNBEE, A. J. Studium dejín.

⁵⁷⁵ SCOTT, J. & G. MARSHALL. eds. Oxford Dictionary of Sociology.

Racionálno-legálna autorita je ako jediná založená na neosobných vzťahoch. Legitimizujú ju sociálne uznávané neosobné pravidlá, postupy a sociálne inštitúcie určujúce práva a povinnosti tých, ktorých ľudia zvolili, aby zastávali mocenské pozície v sociálnych skupinách či v spoločnostiach. Takouto autoritou je autorita prezidenta, ktorú legitimizuje Ústava.⁵⁷⁶ Legálno-racionálna autorita je teda mocou zákona, nie ľudí. Vládnuci môžu uplatňovať moc len v súlade s platnými zákonmi. V opačnom prípade ich môžu ovládanie odvolať. Spoločnosť si zákony a iné pravidlá sama vytvára a podľa potreby a uváženia ich môže aj meniť. Legálno-racionálna autorita závisí od dodržiavania prijatých pravidiel.⁵⁷⁷

Rozlíšenie autority a moci sa stalo základom súčasného sociologického rozlišovania legitímnej a nelegitímnej moci, inými slovami autority a vládnutia silou, násilím, donútením.⁵⁷⁸ Legitímna moc vychádza z legitimacy, ktorá znamená oprávnenosť. Je to sociálne potvrdenie moci, keď moc jednotlivca alebo sociálnej skupiny uznávajú aj ostatní. Legitimita moci znamená, že jednotlivec alebo skupina má právo uplatňovať moc, a to právo uznávajú aj iní jednotlivci, iné sociálne skupiny alebo celá spoločnosť. Nelegitímna moc, čiže sociálne neuznávaná moc, ktorá toto právo nemá, je nútená hroziť silou alebo ju používať.⁵⁷⁹

Držitelia moci sa spravidla usilujú o jej legitimitu. Snažia sa svoju moc legitimizovať, napríklad tým, že ju vydávajú za niečo, čo je aj v záujme ostatných, ovládaných. Legitímna moc je obyčajne efektívnejšia a možno ju ľahšie a dlhodobejšie udržať. Nelegitímna moc vždy závisí od donútenia či použitia sily. Donucovacia moc závisí od použitia fyzickej sily, násilia, hrozby silou, alebo od viac či menej otvoreného nátlaku či prinútenia ľudí, aby konali alebo strpeli to, čo by inak nekonali alebo nestrpeli. Na rozdiel od autority, ktorou v danom prípade rozumieme právo, oprávnenie vládnuť, je potrebné odlišiť ovládanie ostatných, ktorým rozumieme donucovaciu moc, schopnosť ovládať. V praxi sa často donucovacia moc používa na podporu legitímnej moci, autority, napríklad pri postihovaní narušiteľov zákona prijatého všeobecným súhlasom vládcov i ovládaných.⁵⁸⁰

Politika ako súčasť profesionálnej praxe je a musí byť kontinuálne eticky zviazaná:

⁵⁷⁶ OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. Základy teórie konštitucionalizmu.

⁵⁷⁷ SOPÓCI, J. a B. BÚZIK. Základy sociológie. WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín. MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

⁵⁷⁸ SOPÓCI, J. Politika v spoločnosti. Úvod do sociológie politiky. WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín.

⁵⁷⁹ MILLS, CH. W. Mocenská elita.

⁵⁸⁰ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

- so snahami o zlepšenie verejnej politiky cez odhalenie problémov a návrhov opatrní a riešení pomocou neformálneho vkladu, nerušeného materiálnymi záujmami v oblasti výstupov politiky,
- s úzusom o tom, že existuje priebežný diškurz (interný aj externý) ohľadne verejnej politiky, vedený v línii intelektuálnej integrity a s rešpektom voči demokratickým inštitúciám. Politici sú zaviazaní ku včasnému vnímaniu a rešpektovaniu potrieb zmeny v prostrediach a kontextoch svojej praxe tak, aby rozoznali dobre mienenú kritiku svojich metód a profesionálnych postupov, či správania a vhodne využili výhody a limity týchto nástrojov s ohľadom na špecifiká prípadov, udalostí, situácií a úloh.⁵⁸¹

Rozdelenie moci v spoločnosti

Pri skúmaní problematiky moci v spoločnosti dominujú v sociológii dva prístupy, a to funkcionalistický a konfliktualistický. Obe dva prístupy sú z určitého pohľadu iba jednostranné perspektívy pohľadu na ten istý problém. Vystihujú iba jednu zo skupín aspektov fenoménu moci.⁵⁸² Podľa funkcionalistického prístupu moc zaist'uje prosperitu celku. Jej kumulácia v spoločnosti je teda vysoko žiaduca. Moc možno definovať ako zovšeobecnenú schopnosť sociálneho systému zariadiť, aby veci prebiehali v záujme kolektívnych cieľov. Moc je vlastnosťou systému.⁵⁸³ Kolektívne poňatie má tendenciu, povahu moci istým spôsobom idealizovať. Každá moc sa spája s autoritou. Moc existuje údajne len preto a len dovtedy, pokiaľ je uznávaná. Autorita je inštitucionalizovaným právom vodcu očakávať podporu od členov kolektivity.⁵⁸⁴ Bez takejto autority nie je možné moc vykonávať.

Konfliktualistický prístup (K. Marx, R. Dhrendorf, Ch. W. Mills) nazerá na kumuláciu moci ako na zdroj konfliktov, ktoré celok vnútorne rozdeľujú a oslabujú. Ako mocných označujú tých, ktorí sú schopní uskutočniť svoju vôľu i vtedy, ak sa tomu stavajú druhí na odpor. Ide o moc jednotlivých alebo skupinových aktérov. Uvedené asymetrické ponímanie moci, vyzdvihuje aspekt manipulácie pri používaní moci. Moc zahrňuje schopnosť manipulovať so súhlasom tých, ktorí sa stali objektom moci. Manipulácia vedie k tomu, že bezmocní sú ponechaní v nevedomosti o svojej bezmocnosti.⁵⁸⁵

Rozdelenie moci v spoločnosti, možno zhrnúť do troch základných modelov:

⁵⁸¹ LINHART, J. a kol. Veľký sociologický slovník.

⁵⁸² KELLER, J. Úvod do sociologie. MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Veľký sociologický slovník.

⁵⁸³ BĀRĀNY, E. Moc a právo.

⁵⁸⁴ PARSONS, T. In: J. KELLER. Úvod do sociologie.

⁵⁸⁵ MILLS, CH. W. In: J. KELLER. Úvod do sociologie.

- model vládnucej triedy,
- model mocenskej elity,
- pluralistický model.⁵⁸⁶

Model vládnucej triedy (Karol Marx, Friedrich Engels) považuje, za najdôležitejšie zdroje moci, ekonomické zdroje. Vlastníctvo výrobných prostriedkov rozdeľuje každú spoločnosť na dve základné spoločenské triedy. Na triedu vlastníkov a na podriadenú triedu nevlastníkov výrobných prostriedkov. Vlastníctvo výrobných prostriedkov umožňuje vládnucej triede ovládať podriadenú triedu nielen ekonomicky, ale aj politicky, ideologicky a sociálne. Za hlavný nástroj, prostriedok vykonávania politickej moci vládnucej triedy v spoločnosti je považovaný štát.

Model mocenskej elity (G. Mosca, V. Pareto, R. Michels, Ch.W. Mills). Podľa modelu mocenskej elity je moc v spoločnosti vždy rozdelená nerovnomerne. Menšina vždy vládne väčšine spoločnosti. Žiadna spoločnosť nebola, nie je, ani nikdy nebude založená na princípe rovnosti, spoločenskej spravodlivosti, rovnomerného rozdelenia moci. Ak sa aj ovládaná väčšina spoločnosti pokúsi tento stav zmeniť, výsledkom bude vždy iba vystriedanie starej vládnucej menšiny novou. Na označenie vládnucej menšiny je používaný pojem elita, pojem politická trieda alebo pojem oligarchia. Ovládaná masa nemôže kontrolovať elitu, nemôže obmedziť jej moc či podieľať sa na moci elity. Voľby, referendum i ďalšie spôsoby obmedzovania moci elity sú len zdanlivými formami účasti na moci.

Model pluralistického rozdelenia moci v spoločnosti (A. Bentley, D. B. Truman, R. A. Dahl) považuje moc v spoločnosti za rozptýlenú medzi viaceré súťažiacie záujmové skupiny, pôsobiace v rôznych oblastiach života spoločnosti. Vďaka existencii viacerých centier moci, z ktorých ani jedno nezíska úplnú nadvládu nad ostatnými, moc zostáva rozptýlená medzi týmito centrami moci, resp. záujmovými skupinami. Záujmové skupiny sú nútené uzatvárať spojenectvá a robiť vzájomné kompromisy, ktorými prekonávajú rozdielnosť záujmov.⁵⁸⁷

Pluralisti tvrdia, že moc v spoločnosti je rozptýlená medzi viaceré súťažiacie záujmové skupiny, pôsobiace v rôznych oblastiach života spoločnosti. Tieto záujmové skupiny disponujú rôznymi zdrojmi moci a súperia medzi sebou o získanie moci, pričom však žiadna z nich v tomto súperení nezíska dominantné postavenie, absolútnu moc, čiže nesústredí všetku moc vo svojich rukách. Namiesto toho často pôsobia ako navzájom sa vetujúce skupiny, čiže ako záujmové skupiny, ktoré zabraňujú iným skupinám, aby presadili opatrenia, ktoré by

⁵⁸⁶ FIŠEROVÁ, V. Velký sociologický slovník.

⁵⁸⁷ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

mohli škodiť ich záujmom, pričom tieto skupiny v menšej miere prichádzajú s vlastnými iniciatívami. Vďaka existencii viacerých centier moci, z ktorých ani jedno nezíska úplnú nadvládu nad ostatnými, ale moc zostáva rozptýlená medzi týmito centrami moci, resp. záujmovými skupinami, sú tieto skupiny nútené uzatvárať spojenectvá a robiť vzájomné kompromisy, ktorými prekonávajú rozdielnosť svojich záujmov. Uznáva sa, že niektoré záujmové skupiny získavajú v politickom živote spoločnosti oveľa významnejšie postavenie ako iné záujmové skupiny, takže sa vlastne stávajú dominantnými mocenskými elitami.⁵⁸⁸ Kľúčovú úlohu v prenášaní parciálnych záujmov rôznych skupín do politického riadenia spoločnosti zohráva štát, resp. štátny aparát, zložený z volených zástupcov ľudu a štátnej byrokracie. Tento aparát je nielen reprezentantom súperiacich záujmových skupín, ale aj ostatných občanov, ktorých záujmy musí tiež zohľadňovať. Teda moc je v spoločnosti široko rozptýlená, jej zdroje sú rôzne a je zakotvená v základoch, ktorými sú rôzne časti spoločnosti.

Štát a spoločnosť

Štát je v sociológii chápaný ako hlavná politická inštitúcia modernej spoločnosti. Je základom politického systému modernej spoločnosti. Termínom politický systém sa v sociológii označuje súhrn politických inštitúcií, ktoré zabezpečujú s využitím moci reguláciu života spoločnosti. Sú však aj iné definície, ktoré vymedzujú ako prvky politického systému politické roly, politické správanie alebo normy.⁵⁸⁹

Štát predstavuje politický aparát (vládnuce inštitúcie a úrady) vládnuce na danom území, ktorého autoritu zakladá zákon a schopnosť násilného vynútenia.⁵⁹⁰ Nie každá spoločnosť existuje v podobe štátu. Vznik štátneho usporiadania predstavuje dôležitý prelom v dejinách ľudstva, pretože centralizácia politickej moci s ním spojená obohatila procesy sociálnych zmien o celkom novú dynamiku.⁵⁹¹

Základom politického systému spoločnosti a hlavnou inštitúciou politickej moci v spoločnosti je štát. Pojem štát vzniká z latinského status (stav). Na odlíšenie prirodzeného predštátneho stavu – status naturalis, sa stav súvisiaci so vznikom štátu označuje ako status civilis – občiansky stav. Pojem štát v modernom zmysle ako prvý definuje Machiavelli. Je to určitý politický stav spoločnosti, ktorý zahŕňa vzťahy vládnuccich a ovládaných, existenciu

⁵⁸⁸ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁵⁸⁹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁵⁹⁰ BÁRÁNY, E. Štát a spoločnosť.

⁵⁹¹ GIDDENS, A. Sociologie.

organizovanej politickej moci, súdnictva a zákonov. Je to stav, ktorý je v neustálom pohybe.⁵⁹²

V sociológii, politológii i ďalších spoločenských vedách nejednotná definícia štátu. V sociológii sa štát chápe ako politická inštitúcia, čiže ako inštitucionalizovaný spôsob organizovania moci na ohraničenom území. Štát v sociologickom chápaní treba odlišovať od spoločnosti, a rovnako aj od národa, či vlády. Štát nemôže byť spájaný s politickým režimom či s politickým systémom a od ďalších skutočností, s ktorými sa niekedy zamieňa. Štát je len jeden z možných spôsobov usporiadania, organizovania a vykonávania činností slúžiacich na politickú reguláciu spoločnosti prostredníctvom využívania moci.⁵⁹³

Spoločnosť a štát sú vlastne dve rozdielne polovice verejného poriadku, ktoré podliehajú rozdielnym zákonitostiam. Občianska spoločnosť je oblasť zvláštneho, súkromného a teda ekonomického záujmu. Vo vzťahu k štátu, ktorý bol vytvorený ako rozumový a zjednocujúci poriadok, sa usiluje o samostatnosť a o ochranu.⁵⁹⁴

Štát na začiatku svojho vzniku plnil úzky okruh úloh, ktoré sa týkali predovšetkým vytvárania a udržiavania vnútornej a vonkajšej bezpečnosti. Nárastom zložitosti spoločnosti sa spoločnosť stáva komplikovanejšou a neprehľadnejšou. To priamo ovplyvňuje aj štát, ktorý sa stáva čoraz zložitejším. Dnes štát poskytuje nie len ochranu štátnych hraníc, ale bojuje aj proti zločinu, reguluje hospodárstvo, vytvára sociálne zabezpečenie a pomoc pre potrebných členov spoločnosti, určuje a vyberá dane, podporuje zdravotnú starostlivosť, vedu, školstvo a ďalšie oblasti.⁵⁹⁵

Hlavným cieľom sociológie politiky je opis, analýza a vysvetlenie inštitúcie štátu, ako inštitúcie, ktorá jediná má oprávnený monopol na legitímne použitie sily vo vnútri daného územia. Štát predstavuje možno najväčšiu koncentráciu moci a autority v akejkoľvek spoločnosti.⁵⁹⁶ Štát je politický aparát reprezentovaný vládnyimi inštitúciami a ostatnými štátnymi zamestnancami, ktorý spravuje určité územie a ktorého autorita sa opiera o zákon a schopnosť použiť silu. Vznik štátu je medzníkom v ľudskej histórii, pretože centralizácia politickej moci dáva procesom sociálnej zmeny novú dynamiku.⁵⁹⁷

Existuje množstvo teórií a názorov na vznik, podstatu, funkcie a vývoj štátu, pričom aj na problematiku štátu dominuje v sociológii funkcionalistický a konfliktualistický pohľad.

⁵⁹² MACHIAVELLI, N. Vladár.

⁵⁹³ SOPÓCI, J. Sociológia politiky.

⁵⁹⁴ ANZENBACHER, A. Úvod do etiky. LEŠKO, V., F. MIHINA et al. Dejiny filozofie.

⁵⁹⁵ BRÖSTL, A., G. DOBROVIČOVÁ, I. KANÁRIK a kol. Základy štátovedy.

⁵⁹⁶ SCOTT, J. & G. MARSHALL. eds. Oxford Dictionary of Sociology.

⁵⁹⁷ GIDDENS, A. Sociologie.

Funkcionalistické a konfliktualistické zameranie sa zhoduje v uznávaní monopolu násilia na vymedzenom teritóriu ako definičnej charakteristike štátu. Líšia sa však v hodnotení rozhodujúcich funkcií štátu i zmyslu využívania monopolu násilia štátom.

Štát je považovaný za sociálnu inštitúciu funkčnú pri zabezpečovaní poriadku v spoločnosti a spoločného blaha jej členov. Preto štát vznikol, existuje a pretrváva, preto nadobudol ústrednú pozíciu v politickom živote spoločnosti.⁵⁹⁸ Existuje zhoda vo vymedzovaní niekoľkých základných funkcií, ktoré plní štát v spoločnosti. Ide najmä o vytyčovanie spoločenských cieľov, čiže plánovanie a riadenie spoločnosti, ustanovenie sociálnych noriem a zákonov, uskutočňovanie sociálnej kontroly, zosúlad'ovanie konfliktných záujmov rôznych jednotlivcov a sociálnych skupín a ochrana pred vonkajšími ohrozeniami.⁵⁹⁹ Politický systém musí predovšetkým zabezpečovať dosahovanie cieľov spoločnosti, teda zabezpečovať plánovanie a riadenie spoločnosti, musí zabezpečovať aj adaptáciu spoločnosti na jej prostredie, integrovať prvky tvoriace spoločnosť a udržiavať sociálne normy, vzory a hodnoty.⁶⁰⁰

Funkcionalistický pohľad pokladá štátny monopol využívania sily za záruku spoločenského poriadku, dodržiavania zákonov, dosahovania ekonomickej prosperity, ochrany pred vonkajšími nepriateľmi. Zdôrazňuje normatívnu, riadiacu, koordinačnú a obrannú funkciu štátu. Štát je považovaný za základnú sociálnu inštitúciu, ktorá sa vytvorila v procese premeny tradičnej spoločnosti na modernú.

Konfliktualistický pohľad zdôrazňuje, že štát je prostriedkom nadvlády časti členov spoločnosti nad ostatnými, prístupom k zdrojom moci, bohatstva a prestíže tejto časti spoločnosti. Je nástrojom utlačania a vykorisťovania ovládaných spoločenských tried a vrstiev, čo je možné len vďaka existujúcemu monopolnému používaniu sily. Štát je prostriedok, ktorým jedna či viaceré sociálne skupiny vnucujú svoju moc, svoje hodnoty, normy, systém stratifikácie a ďalšie veličiny ostatným členom spoločnosti. Štát je chápaný ako nástroj násilia a útlaku v rukách mocenskej elity, prípadne vládnucej sociálnej triedy, ktorý slúži na udržanie jej moci v spoločnosti.⁶⁰¹

Funkcionalisticky a konfliktualisticky orientovaní sociológovia sa zhodujú v uznávaní monopolu na používanie násilia na vymedzenom teritóriu ako definičnej charakteristiky štátu. Líšia sa však v hodnotení rozhodujúcich úloh, ktoré štát plní, resp. rozhodujúcich

⁵⁹⁸ SOPÓCI, J. Moderná spoločnosť a sociálna zmena.

⁵⁹⁹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁶⁰⁰ PARSONS, T. The Social System.

⁶⁰¹ ŠUBRT, J. a kol. Soudobá sociologie.

spôsobov využívania tohto monopolu štátu na násilie. Funkcionalisti, pokladajú monopol na používanie sily, za záruku spoločenského poriadku, dodržiavania zákonov, ekonomickej prosperity, ochrany pred vonkajšími nepriateľmi atď.. Zdôrazňujú teda normatívnu, riadiacu, koordinátorskú a obrannú funkciu štátu.⁶⁰² Konfliktualisti zase zdôrazňujú, že štát je prostriedkom nadvlády časti členov spoločnosti nad ostatnými, zdrojom moci tejto časti, jej bohatstva a prestíže i nástrojom utláčania a vykorisťovania ovládaných, čo je dosiahnuteľné len vďaka existujúcemu monopolnému používaniu sily. Funkcionalistickí sociológovia pritom viac zdôrazňujú legitimitu monopolného používania sily ako konfliktualisti, ktorí dokonca niekedy túto legitimitu spochybňujú.⁶⁰³

Modely vzniku štátu

Z dejín vzniku štátu je možné vymedziť niekoľko základných teoretických modelov, ktoré sa pokúšajú vysvetliť proces vzniku štátu na základe zjednocujúcich princípov. Ide o tieto modely.

- Model vychádzajúci z patriarchálnej teórie. Štát vzniká z rodiny a z rodinných zväzov. Ako príklad je možno uviesť vznik Ríma, pri ktorom možno sledovať spájanie 10 rodov, ktoré vytvorili kúriu, 10 kúrií vytvorilo jeden kmeň a 3 kmene sa zjednotili do štátneho rímskeho národa. Vznik štátu je spájaný aj s mocou patriarchu. Vo všeobecnosti sa tento model viaže na monarchiu a obhajuje najmä absolutistickú monarchiu. Táto teória má aj svojich kritikov.⁶⁰⁴
- Model vychádzajúci z patromoniálnej teórie. Patrimónium znamená po otcovi zdedený majetok alebo feudálne vlastníctvo, presnejšie zvrchované vlastníctvo panovníka k pôde. Východiskom patromoniálnej teórie je téza, že moc je odvodená od zemepánovho vlastníctva štátneho územia. Patrimoniálna teória je zameraná na feudalizmus, kde kráľ ako zvrchovaný vlastník pôdy ju ako léno prepožičiava svojim vazalom. Túto teóriu kritizuje I. Kant. Štát nie je majetkom. Štát je spoločenstvo ľudí, ktorému nemôže nikto rozkazovať a disponovať s ním, len on sám.⁶⁰⁵
- Model vychádzajúci z kontraktualistickej teórie (zmluvnej). Táto teória súvisí s hľadaním legitimacy štátnej moci. Ktokoľvek sa v podmienkach prirodzeného stavu spája do spoločenstva, postupuje všetku moc nevyhnutnú pre účely, pre ktoré

⁶⁰² MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

⁶⁰³ SOPÓCI, J. Sociológia politiky.

⁶⁰⁴ BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. Náčrt teórie štátu.

⁶⁰⁵ BRÖSTL, A., G. DOBROVIČOVÁ, I. KANÁRIK a kol. Základy štátovedy.

dochádza k spojeniu do spoločnosti, väčšine spoločnosti. Teda ide o súhlas, či dohodu, že sa spoja do určitej spoločnosti. Každý člen spoločnosti dáva svoju osobu a všetku moc pod najvyššiu správu všeobecnej vôle a každý je tiež vnímaný ako neoddeliteľná časť celku. Členovia spoločnosti sa ako celok nazývajú národom, ako jednotlivci sú občanmi, pokiaľ majú účasť na zvrchovanej moci a poddanými, ak sú podrobení zákonom štátu. V spojení s teóriou suverenity ľudu je zmluvná teória hybnou silou revolučných a spoločenských premien.⁶⁰⁶

Podľa teórie spoločenskej zmluvy (T. Hobbes, J. Locke, J. J. Rousseau) je štát výsledkom dohody medzi ľuďmi, na základe ktorej sa neorganizovaná masa ľudí pretvára na jednotný ľud. Život ľudí prechádza z prirodzeného stavu do občianskeho stavu ku konkrétnemu štátu. Zmluvou sa ľudia vzdávajú svojich prirodzených slobôd a prenášajú ich na štát, ktorý im má zaistiť bezpečnosť, istotu a vlastníctvo.⁶⁰⁷ Množstvo rôznych sociálno-filozofických, politologických a iných teórií na vznik a vývoj štátu vysvetľuje vznik rôznych druhov, foriem a typov štátu. Za najvýznamnejšie, vývojové typy štátu v histórii, možno považovať staroveký mestský štát (polis), rímsku republiku, stredoveký feudálny štát, národný štát a tzv. welfare state (sociálny, presnejšie sociálne zodpovedný štát, ktorý svojim občanom poskytuje rôznu sociálnu pomoc a zabezpečenie).⁶⁰⁸

- Model vychádzajúci z mocenskej teórie. Spravidla možno rozlišovať prirodzenoprávne a empirické mocenské teórie. Prirodzenoprávne teórie vychádzajú z myšlienky práva a prospechu silnejšieho, čo opierajú o poznanie prírody a v nej existujúcich zákonov. Empirické teórie poukazujú na to, že je spravodlivé, ak silný má viac ako slabý a schopný viac ako neschopný. Spinóza dospieva k názoru, že každý má toľko práva, koľko má moci. Ak dané poznanie sa povýši na sociologický zákon, že sa v spoločnosti presadzuje ten, kto má moc, potom štát sa rodí ako zriadenie, ktoré sa nachádza v rukách silnejšieho a slúži jeho prospechu. Štát je preto zriadenie, ktoré víťazné ľudské zoskupenie vnucuje porazenému s jediným účelom. Upraviť panstvo jedných nad druhými a ochrániť ho pred vnútornými nepokojmi a zásahmi zvonku. Moc je nesporne jedným zo znakov štátu. Tento smer je rozpracovávaný najmä

⁶⁰⁶ BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. Náčrt teórie štátu.

⁶⁰⁷ ŘEZÁČ, J. Sociální psychologie.

⁶⁰⁸ SOPÓCI, J. a B. BÚZIK. Základy sociologie. MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

v dielach Francza Oppenheimera. Aj Marxova a Engelsova teória štátu sa radia do tohto konceptu.⁶⁰⁹

Znaky štátu

Štát je v modernej spoločnosti nielen politickou inštitúciou, ale hlavne právnou a tiež sociálnou inštitúciou. Vyplýva to zo skutočnosti, že sociálnopolitické opatrenia štátu sú zákonodarnými aktmi a majú všeobecný dosah. Viazu sa na všetkých obyvateľov štátu, resp. na všetkých príslušníkov špecificky vymedzených sociálnych skupín. Štát v porovnaní s ostatnými subjektmi disponuje značnými zdrojmi a vymedzuje rámec pôsobnosti pre ostatné sociálne subjekty.⁶¹⁰

Definovanie určitého pojmu sa uskutočňuje jeho stotožnením s pojmami, význam ktorých je známy. Medzi definičné znaky pojmu štát patrí:

- štátna moc
- suverenita štátu,
- územná organizácia obyvateľstva,
- štátne občianstvo.⁶¹¹

Štátna moc je verejná moc uplatňovaná v spoločenstve ľudí na určitom území, ktoré využíva štátnu formu na svoje vnútorné riadenie. Človek je charakteristický svojou schopnosťou myslieť, teda abstraktne reprodukovat' svet, voliť si v ňom alternatívy správania vedúce k dosiahnutiu cieľa uspokojujúceho jeho potreby. Existuje teda rozpor medzi individualitou človeka, jeho záujmami a cieľmi a nevyhnutnosťou žiť v skupine. Reprodukcia skupiny je spojená s existenciou systému riadenia v skupine. Z toho vyplýva, že v každej ľudskej skupine existuje systém riadenia, systém pôsobenia na jednotlivcov za účelom zabezpečenia určitého stavu, za účelom zabezpečiť reprodukciu skupiny. Tento systém pôsobenia sa nazýva mocou. Je to teda moc, ktorá je nevyhnutným spojivom reprodukcie spoločnosti a správania sa jednotlivcov. Moc je schopnosť určovať správanie sa ľudí, je obmedzením slobody za účelom reprodukcie. Moc však vystupuje na jednej strane ako utláčateľ a na druhej strane ako integrátor.⁶¹²

⁶⁰⁹ BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. Náčrt teórie štátu.

⁶¹⁰ KREBS, V. et al. Sociální politika.

⁶¹¹ BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. Náčrt teórie štátu.

⁶¹² BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. Náčrt teórie štátu.

Verejná moc je riadiacim systémom skupiny ľudí (spoločnosti) relatívne nezávislá na mocenských systémoch iných skupín. Druhom verejnej moci je štátna moc. Ide o verejnú moc v spoločnosti, ktorá je organizovaná vo forme štátu.⁶¹³ V predštátnej organizácii spoločnosti sa verejná moc funkčne neosamostatnila. To vzniká až v štátnej organizácii, kde sa verejná moc oddeľuje od celej spoločnosti a vzniká štátna moc. Moc sa vyčleňuje zo spoločnosti ako samostatná spoločenská funkcia, ktorú vykonáva osobitná skupina ľudí.⁶¹⁴ Schopnosť určovať správanie všetkých členov spoločnosti sa tak sústreďuje v rukách skupiny, ktorá sa zaoberá len mocou.

Suverenita štátu. Mocenská organizácia obyvateľstva určitého územia sa stáva štátom, ak je nezávislá od mocenských organizácií pôsobiacich na iných územiach (vonkajšia suverenita). V opačnom prípade by bola ich súčasťou. Mocenská organizácia obyvateľstva určitého územia sa stáva štátom vtedy, ak je výlučnou mocenskou inštitúciou na tomto území. Ona jediná musí disponovať schopnosťou určovať správanie všetkého obyvateľstva daného územia a získa mocensky výlučné a zvrchované postavenie vo vzťahu k všetkým mocenským inštitúciám pôsobiacim na danom území (vnútorná suverenita). Suverenita štátu predstavuje teda nezávislosť štátnej moci na akejkoľvek inej moci vo vnútri i mimo štátu. Z tohto hľadiska hovoríme o vnútornej a vonkajšej suverenite štátu.⁶¹⁵

Každý štát existuje len v sústave ďalších štátov. Tak ako sa jednotlivец musí prispôbovať skupine, tak aj každý štát sa musí prispôbiť prostrediu medzištátnych a geopolitických vzťahov. Vonkajšia suverenita štátu je vzhľadom na geopolitické a medzinárodné vzťahy relatívnou kategóriou. V priebehu 20. storočia bolo v medzinárodne – právnych vzťahoch prijatých niekoľko dokumentov, týkajúcich sa nezasahovania do suverenity štátov. (Charta OSN). Vonkajšia suverenita štátu závisí na:

- medzištátnych zárukách,
- mocenskom a ekonomickom postavení štátu,
- kultúrnosti a demokratickosti medzištátnych vzťahov,
- geopolitickej polohe štátu.⁶¹⁶

Vnútorná suverenita štátu je spojená s politickým systémom, ktorý je výslednicou súperenia skupín. Je verejnou mocou, mocou celospoločenského dosahu, ktorá vyšla zo

⁶¹³ BÁRÁNY, E. Štát a spoločnosť.

⁶¹⁴ OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. Základy teórie konštitucionalizmu.

⁶¹⁵ BRÖSTL, A. Teória práva.

⁶¹⁶ BRÖSTL, A. Teória práva.

spoločnosti a ktorá funguje pod kontrolou spoločnosti.⁶¹⁷ Ide o otázku vzťahu spoločnosti a štátnej moci s objasnením determinánt určenia subjektu štátnej moci.

Územná organizácia obyvateľstva. Štát predstavuje organizáciu spoločnosti v ktorej sa moc uplatňuje na obyvateľov určitého, presne vymedzeného územia – štátneho územia. Štátne územie je časť zeme, ktorá zahŕňa suchozemský povrch vo vnútri štátnych hraníc, vnútorné vody, pobrežné vody, priestor pod i nad suchozemskou i vodnou časťou štátneho územia. K územiu štátu patrí aj ďalšie územie a to územie diplomatických misií, paluby lietadiel a lodí.⁶¹⁸ Štátne územie môže vzniknúť okupáciou územia, ktoré nie je v moci žiadneho štátu, prírastkom územia (prirodzené alebo umelé prírastky územia), cesiou, adjudikáciou alebo vydržaním.

Štátne občianstvo. V sociológii sa občianstvo najčastejšie chápe ako „status, ktorý poskytuje všetkým plnoprávne členstvo v určitom spoločenstve, pričom všetci, ktorí majú tento status, sú si rovní v právach i povinnostiach, spojených s týmto statusom. Osoby, ktoré sa trvalo nachádzajú na území štátu, tvoria jeho obyvateľstvo. Tí, ktorí sú v politicko-právnom vzťahu so štátom, sú občanmi štátu. Občan štátu je politickým subjektom. Z občana sa formuje a vychádza moc. Občan formuje štát. Len občan disponuje politickými právami. To znamená, že občan je základom politického systému. Je základom suverenity štátu. V demokratickom politickom systéme je zdrojom suverenity štátnej moci. rozvíjanie občianstva snahou o dosiahnutie plnej miery rovnosti ľudí obohacovaním toho, čo tvorí tento status, a zväčšovanie počtu tých, pre ktorých je určený. Možno vymedziť tri prvky občianstva, za ktoré môžeme považovať občiansky, politický a sociálny prvok.⁶¹⁹

Občiansky prvok (občianske práva, občiansku rovnosť) tvoria osobné slobody, rovnosť pred zákonom, sloboda myslenia, prejavu, vierovyznania, právo vlastníť majetok, ochrana pred štátnym aparátom atď. Garantuje ho právny štát, najmä prostredníctvom nezávislého súdnictva.

Politický prvok občianstva (politické práva, politická rovnosť) predstavujú najmä právo politicky sa organizovať, právo participovať na politickom živote spoločnosti, aktívne a pasívne volebné právo. Garantuje ho najmä výkonná a súdna moc.⁶²⁰

Sociálny prvok občianstva (sociálne práva) tvoria právo na základnú úroveň ekonomického a sociálneho blahobytu, sociálne istoty a bezpečnosť, zabezpečenie

⁶¹⁷ BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. Náčrt teórie štátu.

⁶¹⁸ VOJČÍK, P. a kol. Základy práva.

⁶¹⁹ OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. Základy teórie konštitucionalizmu.

⁶²⁰ OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. Základy teórie konštitucionalizmu.

starostlivosti v chorobe a starobe, právo získať určité vzdelanie atď. Zabezpečujú ho inštitúcie, ktoré sa súhrnne označujú ako sociálny štát.⁶²¹

V súčasnosti sa štáty navzájom odlišujú mnohými znakmi. Na základe týchto znakov rozoznávame jednotlivé druhy, formy a typy štátu. Existujú viaceré typológie štátov, v ktorých sú využívané rôzne kritériá. Sociológovia zaujímajú kritérium spôsobu vládnutia, presnejšie spôsobu získavania, udržiavania a uplatňovania moci v štáte. Na základe tohto kritéria sociológovia rozlišujú totalitárny, autokratický a demokratický spôsob vlády a v súvislosti s tým hovoria o totalitárnych, autokratických a demokratických štátoch. Prirodzene, ide o ideálne, čisté typy.⁶²² V praxi nachádzajme skôr kombináciu prvkov charakteristických pre jednotlivé typy štátu.

Pri totalitárnej forme vlády, v totalitárnom štáte držitelia moci riadia a kontrolujú všetky časti spoločnosti a všetky stránky jej života. Jednotlivci alebo sociálne skupiny, ktoré vedú štátny aparát, ovládajú všetky podriadené zložky, všetky organizácie, združenia, sociálne skupiny i občanov. Totalitárny štát má tieto hlavné znaky:

- totalitnú ideológiu presadzovanú v štáte,
- monopolnú moc jednej politickej strany, ktorá splýva so štátnym aparátom, pričom politická opozícia je zakázaná,
- systém fyzického i psychického teroru vládnucej strany zameraného proti všetkým, ktorí sú označení za nepriateľov režimu,
- monopol vládnucej strany na všetky masmédiá,
- monopol štátu na výrobu a vlastníctvo zbraní,
- celospoločenské plánovanie, direktívne riadenie a kontrola celého štátneho hospodárstva.⁶²³

Tieto charakteristiky nevyjadrujú celú podstatu totalitárnych režimov a totalitných štátov a zotierajú špecifické charakteristiky konkrétnych totalitných štátov, ktoré boli značne odlišné.

Autokratická forma vlády je založená na vláde násilím, ktorú uskutočňuje buď skupina ľudí, alebo jednotlivec (monokracia). Autokraticky v štáte vládla rodová šľachta (aristokracia), najbohatší občania (plutokracia), ale aj vojenská chunta. Autokratická forma vlády nezasahuje do všetkých oblastí života spoločnosti v takom rozsahu ako totalitárna.

⁶²¹ MARSHALL, T. H. Class, Citizenship and Social Development.

⁶²² SOPÓCI, J. Sociológia politiky.

⁶²³ FRIEDRICH, C. J. In: J. SOPÓCI a B. BÚZIK. Základy sociológie.

Riadi a kontroluje iba niektoré oblasti, ako je verejná správa, armáda, výroba a distribúcia zbraní, masmédiá. Iným oblastiam ponecháva istý stupeň autonómnosti. Za takéto oblasti možno považovať súkromný ekonomický sektor, cirkev, podnikateľský sektor.⁶²⁴ Príkladmi autokratických režimov sú mnohé bývalé vojenské a polovojenské vlády latinskoamerických, ázijských a afrických štátov. Možno ich nájsť aj v súčasnosti, pričom najčastejšie v nich vládnu jednotlivci a skupiny z radov armády, pozemkových vlastníkov, priemyslu a finančného kapitálu. Autokratické politické režimy sú charakteristické svojou nestabilitou, častým striedaním politických elít, prevratmi, vzburami, revolúciami a ich vystriedaním demokratickými režimami.⁶²⁵

Demokratická forma vlády je založená na tom, že občania si slobodne zvolia svojich politických zástupcov podľa vopred dohodnutých pravidiel. Títo zástupcovia ich potom určité obdobie zastupujú vo výkone moci. Demokratická forma vlády umožňuje aj priamu účasť občanov na tvorbe, vykonávaní a kontrole štátnej politiky i na kontrole orgánov moci v štáte. Je teda kombináciou nepriamej (zastupiteľskej, reprezentatívnej) a priamej (participatívnej) demokracie. Demokratická forma vlády sa opiera o úctu k jednotlivcovi, v postavení občana, ako zdroju moci a základu štátu, o ústavnú vládu čiže o vládu, ktorá bola zvolená a vládne podľa platných zákonov, o súhlas ovládaných, ktorý prejavujú v pravidelných voľbách politických predstaviteľov, a o opozíciu, ktorá je lojálna voči štátu, rešpektuje zákonne zvolenú vládu, ale má právo zastávať opozičné názory.⁶²⁶ Podstatou politického života v štátoch s demokratickou formou vlády je, že rôzne politické subjekty súperia o získanie politickej moci v štáte, prípadne o možnosť ovplyvňovať držiteľov moci. Hlavnými účastníkmi politického súperenia sú občania, politické strany, záujmové skupiny a sociálno-politické hnutia. V demokratickej forme vlády je štátna (resp. politická) moc rozdelená na tri základné, navzájom nezávislé zložky: zákonodarnú moc (parlament), výkonnú moc (vláda) a súdnu moc (súdnicstvo).⁶²⁷ Podstatou politického života v štátoch s demokratickou vládou je, že rôzne politické sily súperia o získanie politickej moci v štáte (politické strany), prípadne o možnosť ovplyvňovať držiteľov moci (záujmové skupiny). Významnou súčasťou politického života je však v demokratických štátoch aj politická participácia občanov.

⁶²⁴ BRÖSTL, A., G. DOBROVIČOVÁ, I. KANÁRIK a kol. Základy štátovedy.

⁶²⁵ VOJČÍK, P. a kol. Základy práva.

⁶²⁶ SOPÓCI, J. Moderná spoločnosť a sociálna zmena.

⁶²⁷ SOPÓCI, J. a B. BÚZIK. Základy sociológie.

Účastníkmi politického života demokratických spoločností a štátov sú teda občania, politické strany, záujmové skupiny, sociálno-politické hnutia, štátna byrokracia a ďalšie subjekty.⁶²⁸

Štát sa v sociálnej politike angažuje dvoma základnými spôsobmi. Jednak pôsobí ako ten, ktorý vytvára koncept sociálnej politiky, teda vymedzuje jej právny rámec a určuje pravidlá správania sa pre ostatné subjekty, následne dohliada na ich dodržiavanie. Druhým spôsobom je úloha priameho vykonávateľa, realizátora sociálnopolitických opatrení, ako napríklad poskytovanie konkrétnych dávok sociálnej podpory, sociálnych služieb, pomoci v obzvlášť zaťažujúcich situáciách atď. V prvej časti je štát nezastupiteľný, no vo funkcii vykonávateľa ho môžu úspešne zastúpiť aj neštátne subjekty.⁶²⁹

⁶²⁸ BRÖSTL, A. Dejiny politického a právneho myslenia.

⁶²⁹ KREBS, V. et al. Sociální politika.

Zdravotníctvo

Zdravotníctvo patrí medzi základné sociálne inštitúcie. Každá spoločnosť sa musí v záujme svojho prežitia, fungovania a rozvoja starať o zdravie svojich členov. Zdravotníctvo ako sociálnu inštitúciu možno vymedziť ako súhrn vzorov spoločenských činností slúžiacich na zabezpečovanie zdravia členov spoločnosti.⁶³⁰ Ciele zdravotníctva zabezpečuje systém špecializovaných zdravotníckych organizácií, ktoré vo vyspelých štátoch zväčša fungujú pod kontrolou štátu. Zdravotníctvo ako sociálna inštitúcia sa zvykne vymedzovať hlavnými funkciami, ktoré plní v spoločnosti:

- udržiavanie, pestovanie a zlepšovanie zdravia, predchádzanie chorobám a zraneniam (prevencia),
- obnovovanie zdravia liečením chorôb a poranení,
- zabezpečovanie sociálnej kontroly – určovanie hranice medzi zdravím a chorobou, potvrdzovanie narodenia, úmrtia ap.,
- získavanie, zhromažďovanie a odovzdávanie poznatkov o zdraví a chorobe (o liečení chorôb a zranení).⁶³¹

Sociológia zdravotníctva (sociológia medicíny) je vedecká disciplína, ktorá využíva teórie a metódy empirickej sociológie za účelom rozboru fenoménov ako sú zdravie a choroba, rovnako ako k analýze vzťahov, ktoré tvoria zdravotnícke zariadenia a zdravotnícke povolania v interakcii s pacientom. Cieľom je poznať a porozumieť tomu, ako pôsobia sociálne vplyvy na zdravie, na vznik a priebeh ochorenia a pochopiť možnosti i hranice medicínskych výkonov a ich dôsledkov nielen na jednotlivca, ale tiež na celú spoločnosť.⁶³²

Od sociológie zdravotníctva (sociológie medicíny) sa očakáva pomoc najmä pri riešení nasledujúcich problémov:

- účinnosť prevencie,
- včasné rozpoznávanie ochorenia,
- primerané správanie pacientov,
- vyváženosť lekárskej starostlivosti, či zodpovedá požiadavkám a potrebám pacientov,

⁶³⁰ PECHOVÁ, M. a V. STANEK. Zdravotná politika.

⁶³¹ MECHANIC In: J. SOPÓCI. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁶³² BÁRTLOVÁ, S. a S. MATULAY. Sociologie zdraví, nemoci a rodiny.

- ohodnotenie medicíny ako socioekonomického a sociokultúrneho subsystému spoločnosti.⁶³³

Sociológia zdravotníctva sa sústreďuje na štúdium sociálnych javov, otázok a problémov spätých so zdravím a chorobou. Obvykle sleduje cieľ napomáhať optimalizácii systému zdravotnej politiky štátu, sociálnych javov, otázok a problémov súvisiacich so zdravím a chorobou, ktorých je veľké množstvo. Ide o otázky a problémy existujúce v rámci inštitúcie zdravotníctva, o problémy týkajúce sa vzťahu medzi zdravotníctvom a ostatnými sociálnymi javmi. Takéto vzťahy vznikajú medzi zdravotníctvom a kultúrou, sociálnou stratifikáciou spoločnosti, štátom a ostatnými sociálnymi inštitúciami. Sociológia zdravotníctva (sociológia medicíny) sa člení na sociológiu v zdravotníctve (angl. sociology in medicine) a na sociológiu zdravotníctva (sociology of medicine).⁶³⁴

Niektorí autori namiesto názvu sociológia zdravotníctva používajú názov sociológia zdravia a choroby (angl. sociology of health and illness), pretože podľa nich viac zohľadňuje teoretický záujem sociológie ako záujem zdravotníctva. Jej predmetom je podľa nich najmä:

- kritika modelov zdravotníctva,
- kritické skúmanie modelov zdravia a choroby v rôznych spoločnostiach,
- fenomenológia zdravia a choroby, s osobitným zreteľom na pacientov, ich skúsenosti, problémy, sťažnosti,
- rola chorého,
- kritika klasickej medicíny, ktorá len lieči choroby, ale málo dbá o komplexné zabezpečovanie starostlivosti o zdravie ľudí, kritické skúmanie tzv. medicinalizácie sociálnych problémov.⁶³⁵

Zdravie a spoločnosť

Zdravie definujeme ako stav dokonalého telesného, duševného a sociálneho uspokojenia a nielen ako neprítomnosť choroby alebo poruchy. Zdravie je životný proces, ktorý sa stále mení na základe podnetov z interného prostredia ľudského organizmu, alebo externého prostredia. Porucha zdravia je stav organizmu, ktorý sa označuje ako choroba. Okrem choroby sa zdravotná starostlivosť zameriava na starostlivosť o ochranu, navrátenie a zachovanie zdravia fyzickej osoby. Takto chápaná individuálna zdravotná starostlivosť má povahu

⁶³³ BÁRTLOVÁ, S. Sociologie medicíny a zdravotnictví.

⁶³⁴ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁶³⁵ POPENOE In: J. SOPÓCI. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

preventívnu, záchrannú, liečebnú, rehabilitačnú.⁶³⁶ Zdravie je základným predpokladom kvalitného života jednotlivcov i predpokladom úspešného fungovania a rozvoja spoločnosti. Patrí preto medzi základné individuálne, skupinové i celospoločenské hodnoty.

Zdravie je stav úplnej telesnej, duševnej a sociálnej pohody, nielen neprítomnosť choroby. Je výsledkom vzťahov medzi ľudským organizmom a sociálno-ekonomickými, fyzikálnymi, chemickými a biologickými faktormi životného prostredia, pracovného prostredia a spôsobom života.⁶³⁷

Zdravotný stav obyvateľstva je sociálno-biologický proces, ktorý ovplyvňuje vývoj spoločnosti jednak v pozitívnom, ale aj negatívnom zmysle. Zdravie populácie predstavuje pre spoločnosť ekonomickú hodnotu, ktorá je ťažko merateľná v absolútnych číslach. Zdravotná starostlivosť sa stáva čoraz dôležitejším faktorom ekonomického rastu, preto náklady na zdravotníctvo predstavujú významné investície do rozvoja celej spoločnosti.⁶³⁸

Zdravie, resp. zdravotný stav popri individuálnych (biologických, psychologických a ďalších) skutočnostiach podmieňujú i spoločenské podmienky, v ktorých sa ľudia narodili a v ktorých dospievajú, žijú a pracujú. Niektoré nerovnosti v oblasti zdravia sa považujú za nevyhnutné, pretože sú spôsobené biologickými a inými individuálnymi danosťami a možnosťami. Iné vznikajú ako výsledok vplyvu spoločenských faktorov diferencovane pôsobiacich na rôzne sociálne, ekonomické, demografické a iné kategórie obyvateľstva.⁶³⁹

Na základe toho, aké skutočnosti sú považované za rozhodujúce, z perspektívy rôznych teórií a ktoré podmieňujú zdravie spoločenskými podmienkami a sprostredkujúcimi faktormi, môžeme tieto teórie rozdeliť na.

Materiálne, resp. štruktúrne teórie, ktoré zdôrazňujú význam pôsobenia sociálnej stratifikácie na nerovnosti v oblasti zdravia. Ako sprostredkujúce faktory, ktorých pôsobenie je potrebné preskúmať, považujú sociálno-ekonomický status, príjmovú distribúciu, pracovné podmienky, nezamestnanosť, chudobu, kvalitu bývania i životného prostredia, teda najmä skutočnosti materiálneho, sociálno-ekonomického charakteru.

Kultúrno-behaviorálne teórie tiež vychádzajú z dôležitosti postavenia v systéme sociálnej stratifikácie. Ako sprostredkujúce faktory však zdôrazňujú najmä kultúrne podmienené skutočnosti (socializáciu, výchovu, vzdelávanie, osvetu), ktoré sa týkajú spôsobu života ľudí pochádzajúcich z rôznych sociálnych tried, vrstiev alebo statusových skupín.

⁶³⁶ STANEK, V. et al. Sociálna politika teória a prax.

⁶³⁷ Zákon č. 355/2007 Z. z. zákon o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia v platnom znení.

⁶³⁸ STANEK, V. Ekonomika zdravotníctva.

⁶³⁹ PAŠKA, P. et al. Návrh koncepcie racionálneho rozvoja systému zdravotníctva.

Psychologicko-sociálne teórie vychádzajú z pôsobenia pozície, v systéme sociálnej stratifikácie spoločnosti, na utváranie nerovností v oblasti zdravia, nemožno interpretovať iba prostredníctvom čisto materiálnych alebo behaviorálnych sprostredkujúcich faktorov. Zdôrazňujú sprostredkujúci význam psycho-sociálnych faktorov, akými sú napríklad vplyv sociálneho zázemia človeka, miera autonómnosti v práci, nemožnosť slobodne sa rozhodovať v dôležitých životných situáciách, životná nerovnováha v oblasti práce i voľného času, rodinná nepohoda, spôsob prežívania životných úspechov i neúspechov, miera sociálnej solidarity, súdržnosti a dôvery v rôznych skupinách i v spoločnosti.⁶⁴⁰

Teórie životného cyklu vychádzajú z vývoja nerovností v oblasti zdravia, ktoré považujú za potrebné objasniť v jednotlivých etapách životného cyklu, analýza životných podmienok, udalostí, zážitkov, nadobudnutých skúseností a návykov ovplyvňujúcich aktuálne i budúce zdravie.⁶⁴¹

Na zdravotný stav obyvateľstva pôsobia zdravotnícke a iné faktory, ktoré nemajú zdravotnícky charakter. Odhaduje sa, že rozhodujúci podiel, približne až 80%, pripadá na pôsobenie faktorov, ktoré nemajú zdravotnícky charakter. Medzi tieto faktory môžeme zaradiť životné prostredie, spôsob života, pracovné prostredie (vonkajšie faktory)⁶⁴² a genetické predispozície (vnútorné faktory). Z toho vyplýva, že zdravotníctvo môže ovplyvniť zdravotný stav obyvateľstva maximálne z 20%.⁶⁴³ Starostlivosť o zdravie občanov, nie je totožná s činnosťou zdravotníctva, pretože obsahuje aj iné, hlavne spoločenské faktory. Spoločenskú starostlivosť o zdravie môžeme charakterizovať na základe týchto aspektov:

- *sociálno-ekonomický aspekt* je hlavnou podmienkou existencie funkčného systému zdravotníctva. Základom je transparentnosť jeho financovania;
- *sociálno-výchovný aspekt* vyzdvihuje význam zdravotného uvedomenia obyvateľstva. Zintenzívnenie osobnej zodpovednosti je schopné priniesť riešenie mnohých zdravotno-sociálnych rizikových faktorov (napr. stravovacie návyky, drogovú závislosť, alkoholizmus, tabakizmus apod.);

⁶⁴⁰ SOPÓCI, J., R. DŽAMBAZOVIČ a D. GERBERY. Zdravie a zdravotná starostlivosť na Slovensku – nerovnosti v zdraví.

⁶⁴¹ SOPÓCI, J., R. DŽAMBAZOVIČ a D. GERBERY. Zdravie a zdravotná starostlivosť na Slovensku – nerovnosti v zdraví.

⁶⁴² OROSOVÁ, O., B. GAJDOŠOVÁ, M. BACÍKOVÁ-SLESKOVA, F. SALONA a R. SEBENA. Health-related behaviour among adolescents and young adults.

⁶⁴³ KREBS, V. et al. Sociální politika.

- *sociálno-environmentálny aspekt* predstavuje vplyv spoločnosti na prostredie z hľadiska starostlivosti o zdravie. Tento aspekt môžeme vnímať v troch rovinách: životné prostredie, pracovné prostredie a rodinné prostredie.⁶⁴⁴

Skúsenosti vyspelých štátov ukazujú, že je potrebné prejsť od biomedicínskej orientácie zdravotnej starostlivosti, ktorá je spojená s extrémnou špecializáciou a roztrieštenosťou zdravotníckych služieb, k starostlivosti socio-medicínskej. Do riešenia zdravotníckych problémov je potrebné zapojiť aj tých, ktorí sa podieľajú, resp. zabezpečujú svojím konaním existujúci stav. Medzi tieto subjekty môžeme v prvom rade zaradiť:

- spoločnosť, ktorá uprednostňuje ekologicky vyhovujúcu a pracovne nenáročnú výrobu,
- organizácie, ktoré vedome odkrývajú problémy, neznečisťujú prírodné zdroje ako vodu, pôdu, vzduch atď.),
- obyvateľov, ktorí vhodne využívajú voľný čas, majú vhodnú životosprávu, vedia znižovať stres atď.).⁶⁴⁵

Tieto subjekty sú vhodným nástrojom na vyvolanie zmeny u tých subjektov, ktoré konajú práve opačne. Riešeniu môže dopomôcť celospoločenský systém zdravotnej starostlivosti.⁶⁴⁶

Zdravého človeka nie je možné chápať ako dobre fungujúci stroj a chorobu ako poruchu stroja, vyžadujúcu menšiu či väčšiu opravu. Je nutné vychádzať z definície zdravia podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO), ktorá hovorí že zdravie je plné telesné, duševné, sociálne a duchovné blaho človeka. Z toho sa odvíjajú aj potreby chorého. Tie sú tiež telesné, duševné, sociálne a duchovné potreby. Všetky tieto štyri dimenzie zdravia je nutné stále mať na pamäti.⁶⁴⁷

Zdravie sa nechápe iba ako neprítomnosť choroby. Zdravie je to, čo pokladajú za zdravie jednotlivci, skupiny alebo spoločnosť. Sociológov zaujíma najviac skutočnosť, že zdravie nie je len biologickou, psychickou, ale aj sociálnou záležitosťou.⁶⁴⁸ Zdravie členov spoločnosti súvisí s charakteristikami spoločnosti ako celku, resp. tieto charakteristiky ho významne ovplyvňujú.

- Zdravie súvisí s kultúrou spoločnosti (stravovacie zvyky, obezita, vzťah k fajčeniu, alkoholu, pohybu, starostlivosť o zdravie, starostlivosť o seba a pod.). To, čo

⁶⁴⁴ JUSKO, P. Základy sociálnej politiky.

⁶⁴⁵ STANEK, V. et al. Sociálna politika teória a prax.

⁶⁴⁶ PECHOVÁ, M. a V. STANEK. Zdravotná politika.

⁶⁴⁷ MATOUŠEK, O. et al. Sociální práce v praxi.

⁶⁴⁸ BÁRTLOVÁ, S. Sociologie medicíny a zdravotnictví.

spoločnosť pokladá za zdravé, tiež úzko súvisí s tým, čo pokladá za morálne, dobré, a naopak, choré sa často spája s nemorálnym, zlým. Keďže štandardy zdravia sú kultúrne vzory, so zmenou kultúry sa aj tieto štandardy menia.

- Zdravie súvisí aj s technickou úrovňou spoločnosti a s jej zdrojmi. Úroveň zdravia spoločnosti závisí od využitia dosiahnutej technickej úrovne spoločnosti na prospech uspokojovania jej potrieb, ako aj od schopnosti spoločnosti využiť všetky zdroje v prospech zdravia.
- Zdravie súvisí aj so sociálnymi nerovnosťami, s nerovnomerným rozdeľovaním zdrojov spoločnosti medzi rôzne sociálne skupiny či kategórie jej členov. Zároveň zdravie súvisí aj s organizačnými schopnosťami a s riadením spoločnosti, s jej sociálnym poriadkom.⁶⁴⁹

Psycho-sociálne činitele v zdraví a chorobe súvisia s celým radom konfliktných situácií s ktorými sa človek vyrovná bez toho, že by to malo nepriaznivý vplyv na jeho duševné či telesné zdravie. S niektorými situáciami sa človek vyrovnáť nevie, nedokáže, a tak vznikajú poruchy duševného a telesného zdravia.⁶⁵⁰

Rozložením zdravia a choroby medzi obyvateľstvom sa zaoberá sociálne lekárstvo. Prví predstavitelia tejto disciplíny skúmali vzory a rozšírenie epidémií. Moderné sociálne lekárstvo sa orientuje širšie. Skúma vzťah medzi zdravím a prírodným ale i sociálnym prostredím. Ako príklad je možné uviesť sledovanie výskytu chorôb u príslušníkov rôznych povolání, rôzneho veku, pohlavia, sociálneho statusu, rodinného stavu apod.⁶⁵¹ Takéto pozorovania umožňujú formulovať hypotézy i závery o vzťahu medzi rôznymi premennými a zdravím či chorobou, predpoklady veku dožitia osôb z rôznych kategórií populácie, pravdepodobnosť ich ochorenia na rôzne choroby a na základe nich navrhovať opatrenia na zlepšenie zdravotného stavu populácie. V súčasnosti je v centre pozornosti sociálneho lekárstva sledovanie vplyvu spôsobu života a práce na zdravotný stav ľudí, vplyv znečisťovania životného prostredia na zdravie ľudí, vplyv rôznych drog na zdravie, výskyt nehôd, výskyt chorôb prenosných sexuálnym stykom, výskyt samovražednosti, alebo výskyt psychických chorôb.⁶⁵²

Zdravie, resp. zdravotný stav ľudí popri individuálnych (biologických, psychologických a ďalších) skutočnostiach podmieňujú i spoločenské podmienky, v ktorých sa jednotlivci narodili, dospievali, žijú a pracujú. Niektoré nerovnosti v oblasti zdravia sa považujú za

⁶⁴⁹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁶⁵⁰ ŽIAKOVÁ, E. Psychosociálne aspekty sociálnej práce.

⁶⁵¹ BARANCOVÁ, H. et al. Medicínske právo.

⁶⁵² SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

nevyhnutné, pretože sú spôsobené biologickými a inými individuálnymi danosťami a možnosťami. Iné vznikajú ako výsledok vplyvu spoločenských faktorov diferencovane pôsobiacich na rôzne sociálne, ekonomické, demografické a iné skupiny a kategórie obyvateľstva.

Zdravotníctvo a etika

Nakoľko zdravotníctvo pracuje s otázkami zdravia, života a smrti,⁶⁵³ hrajú v ňom významnú úlohu aj hodnoty, ktoré vychádzajú z kultúry spoločnosti. Etika ako vedná disciplína skúma morálku, ktorá je jej predmetom. Ide o vymedzenie:

- aká morálka byť má/nemá, resp. by mala/nemala byť v určitom čase a priestore,
- prečo taká byť má/nemá, resp. by mala/nemala byť v určitom čase a priestore,
- v čom je konkrétna morálka pozitívna, prípadne v čom sú jej nedostatky/v určitom čase a priestore,
- aký je vzťah morálky a iných normatívnych systémov v určitom čase a priestore,
- aké sú možnosti efektívnej participácie etiky s inými normatívnymi systémami v určitom čase a priestore.⁶⁵⁴

Etika a jej rôzne súčasné aplikované podoby⁶⁵⁵ v praktickej činnosti by nemala byť izolovaná od iných disciplín a oblastí ľudskej existencie. Významným spôsobom ich potrebuje a nevyhnutne z nich musí čerpať. Inak by len veľmi ťažko spomínaný proces hľadania a nachádzania správneho konania mohol dospieť k efektívnym výsledkom, ktoré sú pre každú politicky vyspelú spoločnosť veľmi dôležité a užitočné z mnohých uhlov pohľadu.⁶⁵⁶

Od čias Hippokrata je prvou zásadou liečiteľov a lekárov neškodiť pacientom. V súčasnosti prebiehajú v spoločnosti diskusie a polemiky v súvislosti s otázkami, ktoré hodnoty sú v zdravotníctve najvyššie, čo je a čo nie je etické v konaní zdravotníkov.⁶⁵⁷

Najväčší počet takýchto etických dilem súvisí so smrťou a ich počet narastá so vzrastom možností lekárov rozhodovať o dôležitých otázkach súvisiacich s ľudským životom.

- Kedy je osoba mŕtva? (ide napr. o definovanie smrti, klinickú smrť, smrť mozgu...)

⁶⁵³ ŠTEFKO, A. Dôstojnosť človeka v starobe chorobe a zomieraní.

⁶⁵⁴ GLUCHMAN, V. Úvod do etiky.

⁶⁵⁵ SUTOR, B. Politická etika.

⁶⁵⁶ DIATKA, C. Etika a súčasnosť.

⁶⁵⁷ BÁRTLOVÁ, S. a S. MATULAY. Sociológia zdravia, choroby a rodiny.

- Majú ľudia právo rozhodnúť o svojej smrti, resp. nechať zomrieť iných? (ľudia v kóme, interrupcie) Táto otázka je aktuálna v prípade nevyliciteľne chorých ľudí udržiavaných pri živote prístrojmi, v prípade ľudí v kóme, pri rozhodovaní o interrupcii apod. Kto tu má rozhodnúť? Lekári, pacienti, príbuzní, rodičia?
- Majú ľudia právo zabiť chorého z milosti? (eutanázia, smrť z milosti, „dobrá smrť“) Smrť z milosti (eutanázia) je aktuálna v prípade smrteľne chorých, trpiacich ľudí, ktorí nemajú šancu na vyliečenie. Ide tu teda o to, či im skrátiť ťažký a vopred prehratý zápas so smrťou, alebo nie.
- Kto rozhodne o tom, či nechať nažive budúcu matku (rodičku) alebo ešte nenarodené dieťa?⁶⁵⁸

Existujú i mnohé ďalšie podobné otázky. Majú lekári právo odmietnuť ošetrovanie a poskytnúť pomoc pacientom s nákazlivou chorobou, ktorú lekárska veda ešte nevie vyliečiť? Má pacient právo poznať pravdu o svojom zdravotnom stave, aj keď mu toto poznanie môže uškodiť?⁶⁵⁹ Vo svete i u nás dnes lekári odpovedajú kladne. To nachádza už svoj výraz aj v legislatíve. Právo pacienta byť informovaný je súčasťou zákona o zdravotnej starostlivosti. Môže lekár prinútiť tehotnú ženu absolvovať operáciu v záujme zabezpečenia ľahkého pôrodu, ak to ona odmieta? Mnohé podobné otázky prinášajú objavy a pokrok v oblasti genetiky, umelého oplodňovania, transplantácií orgánov a ďalších oblastiach.⁶⁶⁰

Za etickú dilemu možno považovať aj otázku, ktorá tvorí jadro sporu medzi stúpcami tzv. vedeckého zdravotníctva (scientific medicine) a tzv. holistického zdravotníctva (holistic medicine).⁶⁶¹ Holistický prístup zdôrazňuje predchádzanie chorobám a komplexnosť človeka ako osobnosti a jeho začlenenosť do sociálneho a prírodného prostredia. O zdravie človeka by sa mal starať komplexne tím odborníkov (napr. všeobecný lekár, odborník na výživu, psychológ, kňaz, učiteľ apod.).⁶⁶²

Sociologické prístupy k zdraviu a zdravotníctvu

Zdravotná politika je súhrn politických aktivít, ktoré majú vplyv na zdravie a kvalitu života ľudí. Vyznačuje sa svojimi fázami, ako sú identifikácia problému, nájdenie východiska, formulovanie jasného a zrozumiteľného cieľa, vymedzenie postupov, ich

⁶⁵⁸ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁶⁵⁹ ŠTEFKO, A. Dôstojnosť človeka v starobe chorobe a zomieraní.

⁶⁶⁰ BARANCOVÁ, H. et al. Medicínske právo.

⁶⁶¹ ČELEDOVÁ, L. a R. ČEVEL. Výchova ke zdraviu.

⁶⁶² SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

efektívne použitie a exaktné vyhodnotenie.⁶⁶³ Východiskom formulácie cieľov zdravotnej politiky je definovanie zdravotných potrieb obyvateľstva. V rámci OECD sa sleduje najmä kvalita zdravotnej starostlivosti, dobrý zdravotný stav, makroekonomická hospodárnosť, udržateľnosť nákladov v zdravotnej starostlivosti, rovnosť prístupu k zdravotníckym službám.⁶⁶⁴ Tieto ukazatele tvoria základný rámec zdravotnej politiky.

Štrukturálni funkcionalisti vychádzajú z chápania spoločnosti ako komplexného systému, ktorý je vnútorne integrovaný, stabilný a harmonicky fungujúci. Model sociálnej štruktúry obsahuje aj špecifikáciu vzťahov medzi lekárom a pacientom.⁶⁶⁵ Model vzťahu medzi lekárom a pacientom možno hlbšie špecifikovať. Na základe kritéria stupňa kontroly z lekárovej i pacientovej strany možno napríklad identifikovať štyri možné typy ich interakčných vzťahov:

- paternalistický vzťah, v ktorom lekárova aktivita je vysoká, pacient je pasívny,
- vzájomný (partnerský) vzťah, v ktorom sú vo vzájomnej spolupráci obaja aktívni,
- konzumentský vzťah, v ktorom pacient je aktívnejší ako lekár, lekár reaguje na jeho požiadavky,
- nedostatočný (zanedbaný) vzťah, v ktorom lekár plní svoje povinnosti v interakcii s pacientom minimálne alebo nedbanlivo a aj pacient je pasívny, bojzlivý, neuvedomuje si svoje práva voči lekárovi. V tejto súvislosti sa zdôrazňuje aj Listina práv chorého, ktorú by mal každý pacient poznať a využívať svoje práva z nej vyplývajúce vo vzťahu k ošetrovujúcim lekárom.⁶⁶⁶

Konfliktualisticky zameraní sociológovia spájajú otázky zdravia a zdravotníctva najmä s otázkou sociálnych nerovností. V súvislosti so zdravím sa teda zameriavajú hlavne na kritiku spoločnosti. Kritizujú nerovnosti v prístupe ku zdravotnej starostlivosti. Ak sa táto starostlivosť chápe ako tovar, potom sa dá kúpiť. Z toho možno odvodiť, že sa takáto starostlivosť nedostáva chudobnejším, ktorí na ňu nemajú peniaze.⁶⁶⁷ Konfliktualisti poukazujú na negatívne dopady, ktoré sú spôsobované tým, že aj v zdravotníctve vystupuje motív zisku, že časť zdravotníctva, čiže ordinácie, kliniky, výroba a distribúcia liekov, kúpele a ďalšie sú veľkým biznisom, na ktorý doplácajú pacienti a ťažia z neho majitelia,

⁶⁶³ BÁRTLOVÁ, S. Sociologie medicíny a zdravotnictví.

⁶⁶⁴ STANEK, V. et al. Sociální politika teória a prax.

⁶⁶⁵ KELLER, J. a J. VLÁČIL. Velký sociologický slovník.

⁶⁶⁶ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena. BÁRTLOVÁ, S. a S. MATULAY. Sociológia zdravia, choroby a rodiny.

⁶⁶⁷ KOLLÁRIK, T. Sociálna psychológia.

lekári, výrobcovia a predajcovia liekov.⁶⁶⁸ Východiskom podľa konfliktualistov je štátny alebo neziskový model zdravotníctva.

Konfliktualisticky zameraní sociológovia hovoria aj o „medicinalizácii“ spoločnosti. Týmto termínom označujú zveličovanie dôležitosti zdravotníctva v spoločnosti a tendenciu pokladať za choroby aj javy, ktoré chorobami nie sú alebo donedávna za chorobu neboli považované. Za takéto javy je možné považovať pôrod, pitie alkoholu, fajčenie, hyperaktívne deti, hráčsku vášeň, workholizmus a ďalšie patologické javy. Ide o snahu začleňovať pôvodne nemedicínske problémy do oblasti pôsobenia zdravotníctva.⁶⁶⁹ Zdravotníctvo a zdravotnícku starostlivosť považujú aj ako nástroj sociálnej kontroly. Medicína ovplyvňuje aj politické a iné názory ľudí na rôzne spoločenské otázky a problémy týkajúce sa (niekedy len vzdialene a nepriamo) zdravia. Napríklad na štátnu zdravotnícku politiku, na zdravú výživu, na dotácie poľnohospodárom a výrobcom potravín, na školské stravovanie, na rozvoj telovýchovy a športu, na pomoc postihnutým, starým ľuďom.

Symbolickí interakcionisti vychádzajú z názoru, že život je nepretržite prebiehajúci proces sociálneho konštruovania reality. Teda aj realita zdravia závisí od jej subjektívneho vnímania. Človek, ktorý vie (alebo si namýšľa), že je smrteľne chorý, sa inak pozerá na svet a inak sa správa ako zdravý človek, čo spätne vplýva na jeho zdravie. Definovať niekoho ako zdravého či chorého je vždy tak vecou sociálnej dohody, ako aj objektívneho ohodnotenia jeho zdravotného stavu. Niekedy sa preto hovorí o „etiketizačnom“ prístupe (labeling approach) k zdraviu a chorobe.⁶⁷⁰

Lekári už dávno poznajú psychosomatiku, teda smer, ktorý sa zaoberá výskumom vzájomných vzťahov fyzických a duševných procesov v zdraví a chorobe. Psychická pohoda ovplyvňuje zdravotný stav, a naopak, zdravotný stav ovplyvňuje psychickú pohodu. Psychická pohoda pomáha liečiť choroby tela. Z týchto dôvodov je vhodné podporovať nádej pacienta na uzdravenie.⁶⁷¹

Poskytovanie zdravotnej starostlivosti

Zdravotná starostlivosť je súbor pracovných činností, ktoré vykonávajú zdravotnícki pracovníci, vrátane poskytovania liekov, zdravotníckych pomôcok a dietetických potravín s cieľom predĺženia života fyzickej osoby, zvýšenia kvality jej života a zdravého vývinu

⁶⁶⁸ PECHOVÁ, M. a V. STANEK. Zdravotná politika.

⁶⁶⁹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

⁶⁷⁰ PECHOVÁ, M. a V. STANEK. Zdravotná politika.

⁶⁷¹ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie a sociálna zmena.

budúcich generácií.⁶⁷² Zdravotná starostlivosť zahŕňa prevenciu, dispenzarizáciu, diagnostiku, liečbu, biomedicínsky výskum, ošetrovateľskú starostlivosť a pôrodnú asistenciu. Je to súbor činností a opatrení smerujúcich k predĺženiu a udržaniu života fyzických osôb, ku zvýšeniu kvality života a jeho ochrane, k podpore, upevneniu, zlepšeniu, obnoveniu zdravia, zmierneniu utrpenia alebo posúdenia zdravotného stavu fyzickej osoby súvisiaceho s chorobou, vadou alebo stavom a ku zdraviu budúcich generácií.⁶⁷³

Systém zdravotníckej starostlivosti chápeme ako komplexné poskytovanie zdravotníckych služieb. Systém tvorí jednu zo zložiek zdravotníctva a je určovaný zdravotnou politikou štátu.⁶⁷⁴ Systém zdravotnej starostlivosti tvoria všetci jednotlivci a organizácie, všetky hmotné a nehmotné statky a všetky činnosti spoločnosti, ktoré sa podieľajú na zlepšovaní zdravia jej členov, čo je hlavným cieľom zdravotnej starostlivosti. Systém zdravotnej starostlivosti je zodpovedný za prevenciu, liečbu, následnú starostlivosť, zachovanie a rozvoj fyzickej a duševnej zdatnosti, pracovnej schopnosti, predĺženie „zdravého“ života a zabezpečenie zdravého vývinu novej generácie.

Pozornosť súčasnej medicíny sa stále viac orientuje na prevenciu, na možnosti predchádzania rôznym poškodeniam zdravia, resp. odstránenia rôznych rizík a ohrození. Niektoré riziká je možné riešiť individuálne, iné len za pomoci opatrení spoločnosti. Mnohé z rizík vznikajú a sú riešiteľné na úrovni jednotlivca. Najväčší podiel na tom, či je človek zdravý alebo chorý, má spôsob života a to až 50-60 %. Ďalšími dôležitými determinantmi zdravia sú:

- stav a kvalita prostredia (vrátane sociálnych podmienok) 20-25 %,
- genetické faktory 10-15 %,
- organizácia systému starostlivosti o zdravie obyvateľstva 10-15 %.⁶⁷⁵

K najväčším neuhom patriacim do spôsobu života, môžeme zaradiť fajčenie, nevhodnú výživu, nedostatok pohybu, veľké množstvo stresov, vysokú konzumáciu alkoholu, zneužívanie látkových i nelátkových návykových látok a nevhodné sexuálne správanie.

Systém zdravotnej starostlivosti Slovenskej republiky zabezpečuje univerzálne pokrytie zdravotných potrieb obyvateľstva. Tento systém čelí ťažkostiam pri zvyšovaní efektívnosti a vyžaduje riešenie veľkých regionálnych rozdielov vo výsledkoch v oblasti zdravia, ako aj

⁶⁷² BÁRTLOVÁ, S. a S. MATULAY. Sociológia zdravia, choroby a rodiny.

⁶⁷³ BARANCOVÁ, H. et al. Medicínske právo.

⁶⁷⁴ GEFFERT, R. Sociálna politika a jej axiologické orientácie.

⁶⁷⁵ BÁRTLOVÁ, S. Sociologie medicíny a zdravotníctví.

jeho zdrojov.⁶⁷⁶ Ide o všetky opatrenia k podpore zdravia, prevencii ochorenia a úrazov, liečenie choroby, rehabilitácie a zdravotnej výchovy radíme do zdravotnej starostlivosti. Zdravotná starostlivosť je poskytovaná sústavou zdravotníckych zariadení, ktoré sa delia na ambulantné a lôžkové.⁶⁷⁷

Zdravotná starostlivosť sa poskytuje v:

- zariadeniach ambulantnej zdravotnej starostlivosti, ktoré sú určené na poskytovanie zdravotnej starostlivosti osobe, ktorej zdravotný stav nevyžaduje nepretržité poskytovanie zdravotnej starostlivosti nepresahujúce 24 hodín. Medzi tieto zariadenia zaradzujeme:
 - ambulancie (všeobecné a špecializované) určené na poskytovanie zdravotnej starostlivosti, ktorá nevyžaduje pobyt osoby na lôžku,
 - zariadenie na poskytovanie jednodňovej zdravotnej starostlivosti. Tieto zariadenia realizujú také výkony pri ktorých sa predpokladá, že zdravotný stav osoby bude vyžadovať nepretržitý pobyt osoby na lôžku nepresahujúci 24 hodín,
 - stacionár určený na poskytovanie ambulantnej zdravotnej starostlivosti osobám, ktorých zdravotný stav vyžaduje opakované denné poskytovanie ambulantnej zdravotnej starostlivosti,
 - poliklinika, súbor spoločne organizovaných ambulancií všeobecnej a špecializovanej zdravotnej starostlivosti, a zariadení spoločných vyšetrovacích a liečebných zložiek prevádzkovaných spravidla na jednom spoločnom mieste poskytovania zdravotnej starostlivosti,
 - agentúra domácej ošetrovateľskej starostlivosti, poskytuje komplexnú domácu ošetrovateľskú starostlivosť, pôrodnú asistenciu osobám, pri ktorých sa predpokladá, že ich zdravotný stav si nebude vyžadovať nepretržitý pobyt v zdravotníckom zariadení ústavnej zdravotnej starostlivosti, a osobám, ktoré poskytnutie ústavnej zdravotnej starostlivosti odmietli,
 - zariadenie spoločných vyšetrovacích a liečebných zložiek, uchováva vzorky biologického ľudského materiálu, tkanív alebo buniek získaných od živých

⁶⁷⁶ SOPÓCI, J., R. DŽAMBAZOVIČ a D. GERBERY. Zdravie a zdravotná starostlivosť na Slovensku – nerovnosti v zdraví.

⁶⁷⁷ STANEK, V. Ekonomika zdravotníctva.

osôb alebo mŕtvych osôb na diagnostické alebo výskumné účely, vykonáva ich spracovanie, konzerváciu, skladovanie a distribúciu a vedie o nich databázu,

➤ mobilný hospic je domáca starostlivosť vykonávaná pracovníkom hospicu.

- Zariadenia ústavnej zdravotnej starostlivosti, ktoré poskytujú starostlivosť starším osobám, ktorých zdravotný stav vyžaduje nepretržité poskytovanie zdravotnej starostlivosti spojené s predpokladaným pobytom na lôžku v zdravotníckom zariadení presahujúcim 24 hodín.
- Nemocnice, ktoré môžu byť všeobecné, alebo špecializované.
- Liečebne, ktoré poskytujú špecializovanú zdravotnú starostlivosť zameranú najmä na poruchy zdravia chronického charakteru so zdĺhavým priebehom liečenia.
- Hospice, ktoré poskytujú špecializovanú zdravotnú starostlivosť pre pacientov s nevyliciteľnou, a zároveň pokročilou a aktívne progredujúcou chorobou, ktorá spravidla vedie k smrti.
- Domy ošetrovateľskej starostlivosti, sú určené pre pacientov, ktoré nevyžadujú sústavnú zdravotnú starostlivosť poskytovanú lekármi, ale si vyžaduje nepretržité poskytovanie ošetrovateľskej starostlivosti s predpokladaným pobytom na lôžku presahujúcim 24 hodín a ktorú nemožno vykonávať v prirodzenom sociálnom prostredí osoby.
- Prírodné liečebné kúpele, sú určené na stabilizáciu zdravotného stavu, regeneráciu zdravia alebo prevenciu chorôb prostredníctvom uznaných prírodných liečivých zdrojov alebo prostredníctvom vyhlásených klimatických podmienok na priaznivé liečenie.
- Zariadenia biomedicínskeho výskumu, ktoré získavajú a overujú nové biologické, medicínske, ošetrovateľské poznatky na človeku ktoré vyžaduje nepretržitý pobyt osoby na lôžku.⁶⁷⁸

Zdravotná starostlivosť sa poskytuje formou ambulantnej starostlivosti, ústavnej starostlivosti formou primárnej, sekundárnej a následnej zdravotnej starostlivosti v štátnych a neštátnych zdravotníckych zariadeniach, lekárenskej starostlivosti a opatrovateľskej starostlivosti.

Ambulantnú starostlivosť zastrešuje väčšinou jeden lekár, ktorý vedie o pacientovi zdravotnú dokumentáciu a zodpovedá za pacientovu trvalú starostlivosť. Je poskytovaná

⁶⁷⁸ ČELEDOVÁ, L. a R. ČEVEL. Výchova ke zdraví.

osobám, ktorých zdravotný stav nevyžaduje nepretržité poskytovanie zdravotnej starostlivosti dlhšie ako 24 hodín.

Ústavná starostlivosť je jedna z foriem poskytovania zdravotnej starostlivosti poskytovaná osobe, ktorej zdravotný stav vyžaduje nepretržité poskytovanie zdravotnej starostlivosti na viac ako 24 hodín. Ústavná starostlivosť je poskytovaná na základe:

- odporúčania ošetrojúceho lekára v prípade, že je nutné nepretržité poskytovanie zdravotnej starostlivosti dlhšie ako 24 hodín,
- žiadosti osoby aj bez odporúčania ošetrojúceho lekára v prípade, že zmena zdravotného stavu osoby si vyžaduje nepretržité poskytovanie zdravotnej starostlivosti dlhšie ako 24 hodín,
- rozhodnutia súdu.

Lekárska starostlivosť pokrýva zabezpečovanie, prípravu, kontrolu, uchovávanie, výdaj liekov, ale aj poskytovanie informácií súvisiacich s liekmi a so zdravotníckymi pomôckami.

Ošetrovateľskú starostlivosť poskytujú zamestnanci zariadenia, ktorí spĺňajú podmienky na výkon zdravotníckeho povolania. Zdravotné úkony vykonáva sestra so špecializáciou v odbore ošetrovateľská starostlivosť v pediatrii; v komunite alebo v starostlivosti v psychiatrii.

Štát vstupuje do vzťahu medzi poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti, platcami a pacientmi týmito aktivitami:

- legalizáciou povinnej solidarity;
- tvorbou liekovej politiky;
- reguláciou ceny zdravotníckych služieb;
- prispievaním platbami zo štátneho rozpočtu na výkony vlastnej činnosti zdravotníckych zariadení;
- garanciou kvality zdravotnej starostlivosti prostredníctvom vzdelávacieho systému lekárov a zdravotníckeho personálu;
- vykonávaním dohľadu nad činnosťou verejných zdravotných poisťovní;
- kontrolou sietí zdravotníckych zariadení;
- zabezpečením ochrany zdravia prostredníctvom hygieny, čistoty vody, nezávadnosti ovzdušia, prevencie očkovaním apod.)⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ KREBS, V. et al. Sociálna politika.

So všetkými týmito oblasťami sú spojené etické normy, ktoré sú špecificky nastavené pre jednotlivé oblasti. Ide o zodpovednosť štátu voči svojim obyvateľom, ale aj voči ľuďom, ktorí sa na jeho území zdržujú.

Systemy poskytovania zdravotných služieb majú tri základné podoby:

- zdravotnú starostlivosť poskytovanú netrhouvou formou s dominantnou úlohou štátu pri tvorbe, rozdeľovaní a spotrebe zdravotníckych služieb s minimálnou účasťou súkromných zdrojov;
- zdravotnú starostlivosť poskytovanú polotrhouvou formou s nižšou účasťou štátu pri tvorbe, rozdeľovaní a spotrebe zdravotníckych služieb a vyšším podielom súkromných zdrojov;
- zdravotnú starostlivosť poskytovanú trhouvou formou na základe priamych platieb medzi pacientom a poskytovateľom, resp. využitie komerčného poistenia. Pri tejto forme poskytovania zdravotnej starostlivosti je typická absencia verejných zdrojov.⁶⁸⁰

Existuje niekoľko spôsobov financovania zdravotníctva. Okrem financovania z rozpočtu štátu sa financovanie zdravotníctva zabezpečuje prostredníctvom sociálneho poistenia, súkromného a komunitárneho poistenia, individuálnych sporiacich účtov jednotlivcov na zdravotnú starostlivosť a hotovostnej platby pacientov.⁶⁸¹ Na moderný systém financovania zdravotnej starostlivosti sú kladené nasledujúce požiadavky:

- musí byť transparentný;
- musí zabezpečiť bezpečný a stabilný zdroj financovania;
- nesmie byť v konflikte s ďalšími sociálno-ekonomickými cieľmi;
- musí obsahovať kladné spätné väzby, nesmie iniciovať nežiaduce správanie jeho účastníkov;
- nesmie spotrebúvať podstatnú časť získaných prostriedkov na vlastné fungovanie.⁶⁸²

⁶⁸⁰ GEFFERT, R. Sociálna politika.

⁶⁸¹ STANEK, V. Ekonomika zdravotníctva.

⁶⁸² PECHOVÁ, M. a V. STANEK. Zdravotná politika.

Ekonomika

Skúmanie vzťahu spoločnosti a ekonomiky sprevádza sociologickú teóriu už od jej začiatkov. Pre vedu, ktorá sa formovala ako reflexia transformácie tradičnej spoločnosti na spoločnosť modernú, bolo dôležité porozumieť povahe ekonomických zmien, ich spoločenským predpokladom a konzekvenciám. Každá spoločnosť v záujme svojho prežitia musí zabezpečiť nie len výrobu ale i rozdeľovanie tovarov a služieb zabezpečujúcich uspokojovanie základných potrieb členov spoločnosti. Túto úlohu plnia ekonomické inštitúcie spoločnosti. Ekonomické inštitúcie teda zabezpečujú výrobu, výmenu, rozdeľovanie a spotrebu tovarov a služieb v spoločnosti.⁶⁸³

Základom ekonomického prístupu je kombinácia nasledujúcich predpokladov, ktoré je potrebné neustále používať:

- konanie človeka je zamerané na maximalizáciu úžitku,
- trhy smerujú k rovnováhe,
- existujú stabilné preferencie, ktoré sa v priebehu času výrazne nemenia, taktiež ich neovplyvňuje bohatstvo človeka ani kultúra a rozdielnosť spoločností.⁶⁸⁴

Ekonomický prístup má široké uplatnenie, pretože na každé ľudské správanie môžeme nazerať prostredníctvom účastníkov maximalizujúcich svoj úžitok na základe stabilného súboru preferencií akumulujúceho optimálne množstvo informácií a iných vstupov na rozdielnych typoch trhov.⁶⁸⁵

Sociológia analyzovala povahu ekonomických zmien, ich spoločenských predpokladov a konzekvencií. Ekonomická sociológia sa sústreďuje na tri oblasti skúmania, ktoré vyplývajú z chápania ekonomiky ako integrálnej súčasť spoločnosti:

- na sociologickú analýzu ekonomických procesov,
- analýzu väzieb medzi ekonomikou a zvyškom spoločnosti,
- skúmanie zmien v inštitucionálnych a kultúrnych nastaveniach spoločenského kontextu ekonomiky.⁶⁸⁶

Sociológia skúma najmä fungovanie ekonomických inštitúcií tvoriacich ekonomický systém spoločnosti v živote spoločnosti, sociálne vzťahy a súvislosti ekonomických javov

⁶⁸³ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁶⁸⁴ BECKER, G. S. The Economic Approach to Human Behavior.

⁶⁸⁵ BECKER, G. S. The Economic Approach to Human Behavior.

⁶⁸⁶ TÁNCOŠOVÁ, J. a kol. Ekonómia.

a procesov, ich sociálne dôsledky a ďalšie ekonomické procesy a javy. Sociológia ekonomiky, resp. ekonomická sociológia je subdisciplínou sociológie, ktorej predmetom sú ekonomické inštitúcie spoločnosti.⁶⁸⁷ Zatiaľ čo ekonómovia zdôrazňujú najmä vzťah medzi inštitúciami a efektivitou, sociológovia vysvetľujú i neekonomický kontext hospodárskych inštitúcií, jeho prepojenie so sociálnou štruktúrou či kultúrou.⁶⁸⁸ Sociálna štruktúra v ekonomike, ktorú tvorí ekonomické pole, koncept kontroly v ekonomickom poli, sociálne siete a skupiny, ovplyvňuje utváranie, podobu a fungovanie inštitúcie trhu. Na základe tohto možno zdôrazniť, že inštitucionálna zmena neznamená len prepracovanie formálnych pravidiel, ktoré sú predstavované zákonmi, právnym rámcom a zmluvami. Inštitucionálny rámec hospodárstva ovplyvňuje aj pôsobenie neformálnych pravidiel, ktoré sú modifikované a tvarované záujmami aktérov.⁶⁸⁹

Základným problémom, ktorý musí riešiť každá spoločnosť, je problém, ako získať zdroje potrebné na to, aby spoločnosť prežila v prírodnom prostredí. Spoločnosť pritom musí čeliť nielen objektívnym ťažkostiam, ako je napríklad obmedzené množstvo prírodných surovín a ich ťažká dostupnosť, ale aj subjektívnym ťažkostiam, ako je napríklad schopnosť ľudí získať a využívať tieto suroviny. Celú situáciu komplikuje aj vznik stále nových individuálnych a spoločenských potrieb, ktoré je potrebné v spoločnosti uspokojiť.⁶⁹⁰ Pri riešení tohto problému spoločnosťou je potrebné, aby spoločnosť riešila najmä tri základné otázky, za ktoré môžeme považovať:

- čo a v akom množstve vyrábať, aké služby poskytovať?
- akým spôsobom vyrábať a využívať existujúce zdroje?
- pre koho vyrábať a ako rozdeľovať vyrobené tovary a služby?⁶⁹¹

Spôsob riešenia týchto otázok závisí od stupňa historického, kultúrneho a technického rozvoja spoločnosti, od jej vnútorného usporiadania, od rozdelenia moci v spoločnosti a ďalších premenných, ktoré do týchto procesov vstupujú. Spôsob rozdeľovania a spotreby súvisí najmä s politickým usporiadaním spoločnosti a s jej sociálnymi nerovnosťami.⁶⁹²

Ekonomické javy tvoria ekonomické normy a inštitúcie, ktoré sú primárne vytvorené na dosahovanie ekonomických cieľov a sú pre ľudí významné z hľadiska ich ekonomických aspektov. V spoločnosti vznikajú ekonomické minority, ktoré sú reflexiou ekonomického

⁶⁸⁷ BROŽOVÁ, D. Malé dejiny ekonomického myšlení.

⁶⁸⁸ MORAWSKI, W. Ekonomická sociologie: problémy, teorie, empirie.

⁶⁸⁹ WEBER, M. Economy and Society.

⁶⁹⁰ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁶⁹¹ ZANDEN, W. In: J. SOPÓCI. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁶⁹² KELLER, J. Tři socialní světy. Sociální struktura postindustriální společnosti.

systemu, spôsobu prerozdelenia práce, pracovného zaradenia a vzťahu práce a odmeňovania.⁶⁹³ Výsledkom je vytvorenie socioekonomickej hierarchie v spoločnosti, založenej na odlišných materiálnych podmienkach, životnom štýle, normách, spoločenskom statuse, aspiráciách a v konečnom dôsledku aj kultúre jednotlivých ekonomických minorít a majoritnej spoločnosti.⁶⁹⁴ V tejto súvislosti sa najčastejšie hovorí o minorite nezamestnaných, minorite chudoby alebo tzv. „nižšej triede“.⁶⁹⁵

Ekonomiku možno charakterizovať ako systém výroby a výmeny umožňujúci uspokojovanie hmotných potrieb jednotlivcov žijúcich v danej spoločnosti. Ekonomické inštitúcie hrajú vo všetkých sociálnych systémoch kľúčovú rolu. Deje prebiehajúce v ekonomickom sektore obvykle ovplyvňujú i rad ďalších aspektov spoločenského života.⁶⁹⁶ Ekonomický poriadok je iba funkciou sociálneho poriadku, v ktorom je obsiahnutý.

Ekonomické konanie je jedným z druhov sociálneho konania, čo možno vidieť na ekonomickom živote, ktorý je saturovaný pôsobením sociálnych štruktúr a vzťahov. Ekonomický systém obsahuje sociálne inštitúcie, ktoré zabezpečujú výrobu, výmenu, rozdeľovanie a spotrebu tovarov a služieb v spoločnosti.⁶⁹⁷ Chápanie ekonomického konania je založené na maximalizácii úžitku, zvažovaní alternatívneho využitia vzácnych zdrojov pri stabilných a daných preferenciách. V priebehu vývoja spoločnosti vznikli tri základné druhy ekonomických systémov:

- ekonomický systém predindustriálnych spoločností,
- ekonomický systém industriálnych spoločností,
- ekonomický systém postindustriálnych spoločností.⁶⁹⁸

Existujú dva základné typy usporiadania ekonomického systému industriálnych a postindustriálnych spoločností. Za základné typy považujeme kapitalistický typ a socialistický typ usporiadania ekonomického systému. V praxi sa vyskytujú predovšetkým zmiešané ekonomické systémy, obsahujúce prvky oboch typov. Dôležitou súčasťou skúmania ekonomického systému je výskum práce ako sociálneho javu, spokojnosti ľudí s prácou, problematiky povolání, procesov výmeny a spotreby i voľného času.⁶⁹⁹

⁶⁹³ BARANCOVÁ, H. a R. SCHRONK. Pracovné právo.

⁶⁹⁴ BANFIELD, CH. E. The Moral Basis of a Backward Society.

⁶⁹⁵ GOGA, M. Ekonomická dynamika.

⁶⁹⁶ GIDDENS, A. Sociologie.

⁶⁹⁷ SLUŠNÁ, Z. Kreativná ekonomika v prostredí miestnej kultúry. Príležitosti a riziká.

⁶⁹⁸ SWEDBERG, R. Principles of Economic Sociology.

⁶⁹⁹ SAMUELSON, P. A. & W. D. NORDHAUS. Ekonómia.

Moderná ekonomika absolutizuje makroekonómiu, ktorá je interpretovaná ako metaveda, vysvetľujúca všetky alebo aspoň väčšinu problémov súčasných ekonomických a spoločenských problémov. Je predstavovaná ako jediný správny kľúč k riešeniu problémov. Význam, ktorý je pripisovaný makroekonómii, nezodpovedá realite. Každá ekonomická teória, teda aj makroekonomická, je iba parciálnym pohľadom na určitú časť ekonomickej a spoločenskej reality. Chápanie jednotlivých teoretických škôl a smerov ako fragmentárnych pohľadov na ekonomickú realitu, ktoré tej istej realite priradujú rôzne významy, napomáha nazeraniu na ekonómiu ako na jedinú celistvú vedu, zloženú z parciálnych teórií. Každá ekonomická teória má svoje časové a rozsahové limity pôsobenia, má svoj účel, miesto a čas. Žiadnu z teórií nemožno absolutizovať.⁷⁰⁰ Takýmto chápaním vzťahu ekonomických teórií a ekonomickej reality, aj nazeraním na jednotlivé ekonomické teórie ako na parciálne a limitované, je možné prekonať rozdelenie súčasnej teoretickej ekonómie do rôznych, často proti sebe stojacich a medzi sebou bojujúcich ekonomických teórií.

V praxi a najmä v ekonomickom a politickom živote to spôsobuje rozdelenie spoločnosti na rôzne tábory zástancov rôznych ekonomických teórií. Tie chcú tých ostatných presvedčiť o svojej jedinej pravde. Snažia sa získať politickú moc a zvyšku spoločnosti nanútiť vlastne ekonomické myslenie, ekonomické modely a pohľad na svet. Tým chcú prinútiť ostatných tieto teórie uznávať a správať sa podľa nich.⁷⁰¹

Inštitucionálna ekonómia

Inštitucionálna ekonómia, je smer teórie, ktorý skúma evolúciu sociálnych inštitúcií. Sú to napríklad tradície, morálka, rodina, sociálne spoločenstvá a ich vplyv na sociálne správanie ľudí. Ekonomické konanie je ukotvené v neekonomických inštitúciách. Je vsadené do existujúcej sociálnej štruktúry.

Inštitúcie prispievajú k efektívnosti hospodárstva a samotná efektívnosť hospodárstva súvisí s usporiadaním inštitúcií.

Pojem inštitucionalizmus zahŕňa dva pohľady na inštitúcie:

- inštitúcie - normy, zvyky, tradície, správanie v spoločnosti,
- inštitúcie - zmena noriem, konsolidácia noriem a zvykov vo forme právnych noriem, organizácií, inštitúcií.⁷⁰²

⁷⁰⁰ HOLMAN, R. Ekonomie.

⁷⁰¹ LISÝ, J. Ekonómia: Všeobecná ekonomická teória.

⁷⁰² HAMALOVÁ, M., A. BELAJOVÁ a M. ŠEBOVÁ. Komunálna ekonomika a politika.

Význam inštitucionálneho prístupu sa neobmedzuje na analýzu ekonomických kategórií a procesov v čistej forme. Zahrnuje do analýzy aj inštitúcie zohľadňujúce faktory neekonomického charakteru. Teda inštitucionalizmus analyzuje nielen ekonomické kategórie a procesy v ich čistej forme, ale aj inštitúcie a neekonomické faktory. Vo vzťahu k neoklasickej ekonomickej tradícii inštitucionalizmus predkladá dve základné námietky. Prvou námietkou je nereflektovanie úlohy a významu inštitúcií a druhou námietkou je prehliadanie histórie, teda faktoru času. Inštitucionalisti tvrdia, že neoklasicisti sú odtrhnutí od skutočného života ľudí. Ako príklad dávajú ceny, ktoré nie sú určené voľnou konkurenciou, pretože tá v skutočnosti neexistuje.⁷⁰³

Inštitucionálny prístup argumentuje, že trh je predovšetkým sociálna inštitúcia a ako každá inštitúcia je produktom dlhodobej ľudskej činnosti. Inštitucionálny rozmer trhu je nezanedbateľný i v súčasnej ekonomike, aj keď sa môže v mnohých oblastiach javiť ako priestor, v ktorom sa stretávajú a výmenu uskutočňujú nezávislí a racionálne kalkujúci aktéri. Najmä finančné trhy sú predobrazom tejto predstavy. Aby sa ale tento spôsob výmeny mohol aspoň priblížiť podobe prezentovanej v neoklasickom ekonomickom modeli, je potrebné splniť množstvo podmienok, ktoré to umožňujú. Podoba a fungovanie trhu podobne ako iných inštitúcií je ovplyvnené minulosťou. Ekonomické inštitúcie sú výsledkom predchádzajúcich volieb a rozhodnutí, ktoré boli uskutočnené v minulosti a ovplyvňujú vývoj inštitúcií do budúcnosti.

Každá spoločnosť si formuje špecifický typ ekonomického poriadku, ktorý závisí od distribúcie ekonomickej moci v spoločnosti. Ekonomický poriadok by sa mal odlišovať od právneho poriadku, aj napriek tomu, že ekonomická moc v kapitalistickej spoločnosti sa získava prostredníctvom kontraktov. Ekonomický poriadok je významnejší ako právny poriadok v tom zmysle, že určuje, kto v hospodárstve čo kontroluje. Ekonomické javy tvoria ekonomické normy a inštitúcie, ktoré sú primárne vytvorené na dosahovanie ekonomických cieľov a sú pre ľudí významné z hľadiska ich ekonomických aspektov. Príkladom môžu byť korporácie, banky či burzy.⁷⁰⁴

Ekonomicky relevantné javy sa primárne neviažu na dosahovanie ekonomických cieľov, ale môžu ovplyvňovať ekonomické javy. Ekonomika je inštitucionalizovaný proces interakcie s okolím. Proces, v rámci ktorého dochádza k zabezpečeniu prežitia a saturácie

⁷⁰³ GOGA, M. Ekonomická dynamika.

⁷⁰⁴ BECKER, G. S. The Economic Approach to Human Behavior.

potrieb. Zatiaľ čo ekonomická teória vysvetľuje predovšetkým ekonomické javy, ekonomická sociológia pracuje s ekonomicky relevantnými javmi a s ekonomicky podmienenými javmi.⁷⁰⁵

Trhová výmena neustále umiestnená v celom rade podporných inštitúcií, ktoré umožňujú realizáciu výmeny, takže trh a inštitúcie sa dostávajú do vzájomne podmieneného vzťahu. Kultúrna deregulácia výmenných vzťahov v trhovej ekonomike vytvára pre aktérov neistotu spätne formujúcu požiadavku na vytváranie prostriedkov redukujúcich túto neistotu, ktorej aktéri čelia. Rozvoj racionálneho ekonomického konania je determinovaný neekonomickými udalosťami a konaniami vrátane tých, ktoré sa nachádzajú mimo každodennej rutiny.⁷⁰⁶

Podoba a fungovanie trhu ovplyvňujú sociálne vzťahy, ktoré sú utvárané v dlhodobých sociálnych interakciách medzi jednotlivými aktérmi. Tieto vzťahy prispievajú k vytváraniu vzájomnej dôvery. Na základe vybudovaných vzťahov dôvery potom dochádza k tomu, že neformalizované očakávania a pravidlá koordinujú konanie aktérov a sú prirodzenou súčasťou ekonomického konania.⁷⁰⁷ Mnohé otázky v transakciách sa medzi jednotlivými stranami vôbec neriadia oficiálnymi zmluvnými vzťahmi, ale na základe pravidiel utvorených v dlhodobých sociálnych vzťahoch. Bez existencie týchto vzťahov a z nich vyplývajúcich záväzkov by v mnohých prípadoch nebolo možné formulovať oficiálne zmluvné vzťahy a náklady na ich dodržiavanie by boli priveľmi vysoké.⁷⁰⁸

Vzťah medzi hospodárskou a sociálnou politikou nie je len vykonštruovanou otázkou, ale v súčasnej spoločnosti má aj praktický dopad. Ekonomické, sociálne, politické javy a ich dôsledky majú synergické pôsobenie. Keďže v spoločnosti nastáva diferenciácia (politická, ekonomická) a životné tempo sa neustále zrýchľuje, je nutné riešiť tieto otázky vo vzájomnom súlade hospodárskej a sociálnej politiky.⁷⁰⁹

Sociálny rozvoj je podmienený ekonomickým rozvojom, ktorý vytvára zdroje pre sociálny rozvoj. Sociálny rozvoj predstavuje hybnú silu ekonomického rozvoja. Preto ľudský faktor rozvoja možno chápať aj ako subjekt a objekt rozvoja súčasne.⁷¹⁰ Hospodárska a sociálna politika sa vzájomne podnecujú a stimulujú. Ak nastane situácia, že sú príjmy a spotrebné nároky občana len veľmi málo závislé na jeho ekonomickej aktivite, pretože plynú z veľkej časti z rôznych podsystémov sociálnej politiky, vtedy sa výrazne oslabuje

⁷⁰⁵ WEBER, M. Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín.

⁷⁰⁶ WEBER, M. Politika ako povolanie.

⁷⁰⁷ ETZIONI, A. The Moral Dimension: Toward a New Economics.

⁷⁰⁸ SCIULLI, D. Etzioni's Critical Functionalism: Communitarian Origins and Principles.

⁷⁰⁹ STANEK, V. et al. Sociálna politika.

⁷¹⁰ MIHALIK, J., V. STANEK a E. RIEVAJOVÁ. Sociálny rozvoj a sociálna politika.

motivácia občana byť ekonomicky aktívnym. Úlohou sociálnej politiky je preto nájsť kompromis, ktorý by zaistil prijateľnú úroveň životných podmienok človeka v prípade, ak si ich nemôže zabezpečiť svojou ekonomickou aktivitou, ale na druhej strane nesmie demotivovať jednotlivcov od ekonomickej činnosti.⁷¹¹

Trh a trhov ekonomika

Ekonomick trh predstavuje priestor, v ktorom sa odohráva produkcia a výmena tovarov alebo služieb. Existencia ekonomického priestoru súvisí s vytváraním intucionlného kontextu trhu a predstavuje rozpoznateľnú intucionlnu oblasť zložen z kľcovch producentov, dodávateľov, spotrebiteľov a regulanch agentúr, profesionálnych zdruen a akademickej sféry. Obsahuje teda totalitu relevantných aktérov.

Trh je miestom, kde kupujúci hľadajú tovary a služby, ktorými by uspokojili svoje potreby a predávajúci ponúkajú svoje produkty. Uskutočnenie obchodnej transakcie je teda v konečnom dôsledku prejavom slobodnej vôle oboch strán a dôjde k nej spravidla vtedy, ak obidve strany z nej majú prospech. Trh vzniká a je aj naďalej spojen s rozvojom tovarovej výroby, deľbou práce a vznikom nadproduktu.⁷¹²

Až na trhu sa vrobn stáva zmysluplnou. Práve vo chvíli, keď dôjde k vzájomnej výmene. Trh poskytuje nevyhnutn informácie, od ktorých sa odvíja okvanie a rozhodovanie trhových subjektov, v procese vzájomného ovplyvňovania pri formovan *ponuky, dopytu a tvorby ceny*. Tento proces sa označuje ako trhov mechanizmus. Jeho úlohou je okrem iného usmerňovať zdroje vo vzťahu k existujúcim potrebám, a vyvíjať tlak na efektívne správanie výrobcov.⁷¹³

Trhov mechanizmus vytvoril nov typ ekonomickej spoločnosti. Je charakteristick tm, že ekonomick systém je založený na samoregulujcom sa trhu, ktor nepotrebuje, resp. odmieta, ukotvenie v sociálnych inštitúciách a sociálnych vzťahoch. Tento ekonomick systém sa stal intucionlnym mechanizmom, ktor kontroluje kadodenn aktivity ľuď a je determinantom fungovania spoločnosti. V tomto systéme dominujú dva motívy, ktoré sú považované za čisto ekonomick. Ide o motív hladu a motív zisku, respektíve strach z nenaplnenia základných životných potrieb a okvanie zisku.⁷¹⁴

⁷¹¹ JUSKO, P. Základy socilnnej politiky.

⁷¹² ETZIONI, A. The Moral Dimension: Toward a New Economics.

⁷¹³ LISY, J. Ekonómia: Vseobecn ekonomick teória.

⁷¹⁴ SAMUELSON, P.A. & W. D. NORDHAUS. Ekonómia.

Dôležité miesto v súčasnej ekonomickej sociológii zohrávajú rôzne podoby trhu a jeho variácie. Ústrednou témou sa potom stáva formovanie sociálneho poriadku konkrétneho trhu. Sociálny poriadok trhu umožňuje vytvorenie stabilných očakávaní o budúcom konaní relevantných aktérov, stabilizovanie predvídateľných, ale nie nutne dokonalých a efektívnych pravidiel súťaže a ustanovenie postupov, ktoré umožňujú opakovanú výmenu medzi aktérmi na trhu. Sformovanie sociálneho poriadku trhu znamená, že v prípade určitej komodity alebo služby sa opakovaná výmena stane samozrejmosťou, a tak môžeme hovoriť o vzniku trhu.⁷¹⁵

Inštitucionálne a štrukturálne mechanizmy podporujúce spoluprácu a umožňujúce opakovanie, sú samozrejme dôležité. Ale existencia dlhodobých trhových vzťahov vyžaduje udržanie stabilných očakávaní ohľadom spolupráce partnerov na trhu. Ochota aktérov, vstúpiť opakovane do určitej trhovej výmeny, vychádza z predpokladu, že vedia približne odhadnúť konanie iných a vedia si projektovať možný budúci vývoj, k čomu dopomáha existencia sociálneho poriadku trhu. So všeobecným rozšírením trhov v modernej spoločnosti je dôvera v kľúčové abstraktné systémy a inštitúcie dôležitá pre samotné fungovanie modernej spoločnosti. Je to do istej miery slepá dôvera, lebo abstraktné systémy nemôžeme ako jednotlivci úplne prehliadnuť, poznať a kontrolovať.⁷¹⁶

Sociálny poriadok trhu nemá konečný stav. Nedostane sa nikdy do stavu jeho nehybnej dokonalosti a nie je to ani teleologický proces smerujúci k dokonalaj a objektívnej súťaži. Existujúci sociálny poriadok konkrétneho trhu predstavuje dočasnú stabilizáciu na dlhej ceste plnej odbočiek, kombinácií a pomaly sa utvárajúcich pravidelností, ktoré nemôžeme oddeliť od konkrétneho sociálneho kontextu.⁷¹⁷

Trhová ekonomika je založená na systéme slobodného podnikania a voľnej súťaže. Štát do trhovej ekonomiky nezasahuje. Jej automatické fungovanie zabezpečuje trhový mechanizmus, teda proces vzájomného ovplyvňovania dopytu a ponuky. Prevláda súkromné vlastníctvo a voľná tvorba cien, na základe ponuky a dopytu. Prevláda zmluvná sloboda. Ani trhová ekonomika nevie zabrániť vzniku nedokonalaj konkurencie. Túto predstavujú monopoly, oligopoly a deformácia cien. Hlavnými príčinami existencie nedokonalaj konkurencie, sú nákladové možnosti, kedy väčšia firma dokáže vyrábať a predávať lacnejšie. Taktiež sú to bariéry konkurencie v podobe rôznych patentov, ochranných známk apod. Nedokonalá konkurencia má množstvo podôb z ktorých vyberáme:

⁷¹⁵ SMELSER, N. J. & R. SWEDBERG. eds. The Handbook of Economic Sociology.

⁷¹⁶ GIDDENS, A. Důsledky modernity.

⁷¹⁷ GERBERY, D. a R. HOFRRITER. Spoločnosť a ekonomika. Sociologické perspektívy.

- *Monopol*. Subjekt je jediným dodávateľom homogénneho produktu, ktorý nemá na danom trhu rovnocennú náhradu. O tento produkt prejavuje záujem veľa kupujúcich. K vzniku monopolu spravidla vedie snaha o kontrolu kľúčových vstupov, úspory z rozsahu a privilégiá získané najmä od štátnych autorít. Tým získava podnik absolútnu moc nad spotrebiteľmi.⁷¹⁸ Ale je potrebné povedať, že aj pri predpoklade rastu cien, ktorý má monopol v rukách, je limitovaný kúpyschopnosťou spotrebiteľov. Niekedy sa silné podniky na neoficiálnej úrovni dohodnú na nekalej kooperácii, s cieľom maximalizovať zisk v odvetví. Možno hovoriť o forme *kartelu*, kedy sa inak samostatné podniky vo vzťahu k dotknutému trhu správajú ako monopol, vďaka čomu maximalizujú svoje zisky.
- *Oligopol*. Podriaďuje niekoľkých výrobcov na trhu, so značnou ekonomickou silou a s pomerne veľkým vplyvom na cenu. Môže ísť pritom o oligopol v odvetví, kde výrobky majú rovnaké úžitkové vlastnosti (chémia, oceľ), alebo sú ich úžitkové vlastnosti diferencované (značky áut, počítačov a iné produkty s rôznymi parametrami veľkosti, výkonu a pod.). Podobne ako monopol, oligopoly bránia vstupu ďalších výrobcov na trh, teda svojím spôsobom kontrolujú rozsah ponuky, čím prirodzene ovplyvňujú ceny.
- *Deformácia cien*. Predstavuje takú formu nedokonalkej konkurencie, kde pôsobí veľký počet predávajúcich, vyrábajúcich rôzne produkty s diferencovanými vlastnosťami, ale len s malým vplyvom na cenu na trhu (obuv rôznych firiem sa môže odlišovať kvalitou, značkou, módnosťou, orientáciou na spotrebiteľa apod.). Využíva sa v tomto prípade skôr konkurencia necenová (obal, služby, darčeky, reklama apod.).⁷¹⁹

Koordinácia ekonomickej činnosti prostredníctvom trhového mechanizmu vyplýva zo skutočnosti, že práve na trhu sa uskutočňuje výmena a spotrebiteľia slobodnou voľbou, svojim záujmom, alebo nezáujmom, naznačujú čo je, alebo nie je potrebné vyrábať. Práve trh poskytuje informácie, od ktorých sa odvíja rozhodovanie subjektov.⁷²⁰

Ekonomický rast a rozvoj nemôžu prebiehať v inštitucionálnom vákuu, vyžadujú inštitucionálnu kvalitu, zabezpečujúcu tak korektnosť realizácie transakcií medzi subjektmi, ochranu vlastníckych vzťahov, dodržiavanie zmlúv a vymožitelnosť práva, ako aj rešpektovanie historických a kultúrnych osobitostí danej krajiny. Preto je základným rámcom

⁷¹⁸ SOUKUP, A. Mezinárodní ekonomie.

⁷¹⁹ SWEDBERG, R. Principles of Economic Sociology.

⁷²⁰ ŠÍBL, D. a D. ŠAKOVÁ. Svetová ekonomika.

pre riešenie rastových procesov kvalita inštitucionálneho rámca a jej interakcia s hospodársko-politickými prístupmi, tzn. prepojenie politických a ekonomických inštitúcií.

Existencia inštitucionálneho prostredia je tak na jednej strane nevyhnutným predpokladom umožňujúcim výmenu, na druhej strane usporiadanie a podoba inštitúcií, pravidiel hry vyvoláva náklady na prevádzku ekonomického procesu.⁷²¹ Tieto náklady sú prirovnávané k treniu, ktoré poznáme z fyzikálnych zákonov. Aktéri sa snažia nachádzať mechanizmy, ktoré im umožňujú znižovať transakčné náklady a zefektívňovať tak samotný ekonomický proces.

Na jednej strane sú možnosti ako zabezpečiť efektívne fungovanie inštitúcií, ktoré povedú k ekonomickému rozvoju, ovplyvnené charakterom hospodárskej politiky a kvalitou politických elít, na druhej strane kultúrne danosti spoločnosti a jej sociálny kapitál determinujú formovanie, kvalitu a fungovanie inštitúcií. Z dlhodobého hľadiska sa inštitúcie menia smerom k vyššej ekonomickej efektivite a je to predovšetkým ekonomická efektivita, ktorá rozhoduje o životnosti inštitúcií.⁷²²

Trhová ekonomika v čistej podobe v praxi neexistuje. Ak dnes používame označenie trhová ekonomika, máme na mysli ekonomiku zmiešanú. Zmiešaná ekonomika je postavená na fungujúcom trhovom mechanizme. V rôznej miere sa prejavujú príkazové prvky, a tradície. Existuje sloboda v podnikaní, voľná súťaž a konkurencia. Aj keď ich existencia je garantovaná právom, štát si vyhradzuje právo zasahovať do ekonomických vzťahov a usmerňovať ich.⁷²³

Štát určuje všeobecné pravidlá podnikania, zabezpečuje ochranu spotrebiteľov, pracovných síl, konkurenčné prostredie pred nekalou súťažou, teda plní úlohu akéhosi regulátora.⁷²⁴ O najideálnejšom pomere súkromného a štátneho vlastníctva v zmiešanej ekonomike sa stále vedú polemiky.

Ekonomika ako inštitúcia

Ekonomická inštitúcia je spoločenská inštitúcia súvisiaca so zriaďovaním a udržiavaním výroby a výrobných vzťahov. Inštitúcie možno chápať ako pravidlá hry v spoločnosti, ktoré umožňujú premietat' záujmy nielen ekonomické, ale aj politické a sociálne. Ekonomické

⁷²¹ WILLIAMSON In: P. BERGER & T. LUCKMANN. Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni.

⁷²² MORAWSKI, W. Ekonomická sociologie: problémy, teorie, empirie.

⁷²³ MAŘÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. Velký sociologický slovník.

⁷²⁴ BARANCOVÁ, H. a R. SCHRONK. Pracovní právo.

inštitúcie vykazujú značný stupeň prekryvania s inštitúciami právnymi, nakoľko zabezpečujú podmienky a pravidlá pre fungovanie trhu a štátu, formulujú regulačné rámce, kvalitu podnikateľského prostredia apod. Ekonomické inštitúcie vo svojom súhrne a spätosti tvoria ekonomický systém spoločnosti, pozostávajúci z troch základných sektorov, ktoré vznikli ako výsledok deľby práce v spoločnosti. Na základe toho vzniká *primárny, sekundárny a terciárny sektor*.⁷²⁵

Primárny sektor je tá časť ekonomického systému, ktorá je zameraná na získavanie surovín, materiálov a na pestovanie plodín nachádzajúcich sa priamo v prírode. Do primárneho sektoru možno zaradiť poľnohospodárstvo, rybárstvo, lesníctvo, baníctvo apod.

Sekundárny sektor je časť ekonomického systému, ktorá je zameraná na pretváranie prírodných surovín do tovarov. Do sekundárneho sektoru sa zaraďuje najmä hutnícky priemysel, strojársky priemysel, chemický priemysel, drevospracujúci priemysel, farmaceutický priemysel a ďalšie.

Terciárny sektor je časť ekonomického systému zameraná na poskytovanie služieb, a to riadiacich, finančných, vzdelávacích, zdravotníckych, opravárenských, obchodných, dopravných, stravovacích, a iných.⁷²⁶

Súčasťou výrobných inštitúcií sú organizácie ako družstvo, akciová spoločnosť, spoločnosť s ručením obmedzeným a ďalšie, ktoré sa zaoberajú výrobou spoločenských tovarov za ktoré možno považovať služby, potraviny, odevy, bývanie, dopravu apod. Ich hlavným predmetom činnosti je výrobná, poľnohospodárska, priemyselná činnosť, poskytovanie služieb a ďalších pre spoločnosť potrebných aktivít.

Materiálnymi a kultúrnymi znakmi ekonomických organizácií sú podniky, výrobné subjekty, družstvá, dopravné podniky, podniky poskytujúce služby a ďalšie subjekty.⁷²⁷ Tento segment je závislý od noriem limitujúcich výrobu, licencií, zmlúv, výrobnej etiky a ďalších limitov v tomto sektore. Hlavnými regulátormi výroby sú peniaze, materiálne zdroje a fyzická sila, sebvýjadrenie a ďalšie regulátory. Ideológiou výroby môže byť trh, monopol, expanzia a veľa ďalších ekonomických kategórií obsahujúcich určité myšlienkové paradigmy. Trhová výmena je len jednou z viacerých foriem ekonomickej interakcie a jej dominancia sa objavuje len za určitých špecifických historických a inštitucionálnych podmienok.

Vytvorenie špeciálnych inštitúcií slúži na zachovanie solidarity pri deľbe práce, čo vyvoláva profesionalizáciu spoločnosti. Korporácie, ktoré boli neoprávnene považované za

⁷²⁵ SAMUELSON, P. A. & W. D. NORDHAUS. Ekonómia.

⁷²⁶ SOPÓCI, J. Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti.

⁷²⁷ LASH, S. & J. URRY. Economies of Signs and Space.

anachronizmus, boli skutočne užitočné a moderné. Korporácie sú inštitúcie, ako sú profesijné organizácie, vrátane zamestnávateľov a pracovníkov, ktorí sú dosť blízko pri sebe, aby boli školou disciplíny a začínali s prestížou a silou.⁷²⁸

Existuje zhoda, že je potrebných aspoň päť hlavných predpokladov inštitucionálnych štruktúr, ktoré podporujú ekonomický rozvoj. Ide o inštitúcie, ktoré buď vytvárajú podmienky pre fungovanie trhu a zabezpečujú jeho stabilitu alebo riešia jeho zlyhávanie. Rámčovo sú zamerané na:

- ochranu vlastníckych práv a vymožitelnosť práva,
- zabezpečenie regulačného rámca trhu,
- zabezpečenie makroekonomickej stability,
- kvalitu sociálneho poistenia,
- riešenie konfliktov.

Na základe analýzy inštitúcie riadenia, deľby práce, inštitúcie trhu, súkromného majetku a ďalších inštitúcií sa venovala značná pozornosť úvahám o viacerých sociálnych inštitúciách. Inštitúcie sú chápané ako historicky sa vyvíjajúce a podmienené spoločenským, predovšetkým výrobným vzťahom, formami organizácie a regulácie spoločenských aktivít.

Diskusia o otázke racionality priemyselného kapitalizmu, bola považovaná na inštitucionálnej úrovni za produkt oddelenia jednotlivca od výrobných prostriedkov. Organickým inštitucionálnym prvkom takého sociálneho systému je kapitalistický podnik, ktorý je považovaný za garanciu ekonomických príležitostí jednotlivca, čím sa mení na štrukturálnu súčasť racionálne organizovanej spoločnosti.⁷²⁹

Každý typ produktívnej práce, charakterizuje určitú skupinu ľudí, generuje opakovanie určitých aktivít v tejto skupine. Tieto opakujúce sa aktivity produkujú typické spôsoby myslenia a uvažovania o sebe, o iných ľuďoch a o svete vo všeobecnosti. Z toho dôvodu každá trvalá pracovná aktivita vedie k utvoreniu charakteristických zvykov myslenia.⁷³⁰

Práve relatívna stabilita a trvanlivosť zvykov myslenia a inštitúcií z nich robí kľúčové objekty v evolučnej analýze socioekonomickej sféry. Predstavujú základné prvky, ktorých modifikácie v priebehu historického vývoja vysvetľujú odlišné spôsoby riešenia niektorých

⁷²⁸ DURKHEIM, E. In: G. HOFSTEDE, G. V. HOFSTEDE & M. MINKOV. Cultures and organizations: Software of the mind.

⁷²⁹ KOZOŇ, A., M. HEJDIŠ a kol. Sociálna a ekonomická integrácia a dezintegrácia v bezpečnosti jedinca a spoločnosti.

⁷³⁰ ASHLEY, D. & D. M. ORENSTEIN. Sociological Theory. Classical Statements.

problémov.⁷³¹ Rozvoj ekonomických inštitúcií je procesom postupujúcej habitualizácie. Inštitúcie sú produktmi minulých procesov a sú adaptáciou na minulé okolnosti. Z toho dôvodu nie sú inštitúcie nikdy úplne v súlade s aktuálnymi požiadavkami a práve proces ich aktuálneho dotvárania spôsobuje ich postupujúcu variáciu. Aktuálne ekonomické situácie preto formujú ekonomické inštitúcie zajtrajška, a to prostredníctvom procesov selekcie na základe pôsobenia rozšírených zvykov myslenia u ľudí v skúmanej situácii. Na základe zvykov myslenia vyberajú prípustné a neprípustné riešenia, odhadujú budúci vývoj a uskutočňujú selekciu zo všetkých možných návrhov.⁷³²

Ekonomické inštitúcie pokrývajú aj formy vlastníctva, banky, nebankové subjekty, peniaze a ďalšie. Zabezpečujú distribúciu a výmenu vyrobeného sociálneho tovaru. Ekonomická činnosť zahŕňa také činnosti ako výpočet nákladov a ziskov, účtovníctvo a kontrolu vlastníctva výrobných prostriedkov a vyrobeného tovaru, rozdeľovanie pracovníkov a peňazí podľa druhu činnosti a ďalších kritérií. V tejto oblasti spoločenskej činnosti je možné rozlišovať medzi prezidentmi bánk, obchodníkmi, účtovníkmi, pokladníkmi atď.

Hlavnými regulátormi hospodárskej činnosti sú zisk, zásoby, peniaze a mena, ktoré by mali zodpovedať morálke spoločnosti, šetrnosti, utajenosti klientov. Nie je potrebné opomenúť právne a správne predpisy, ktoré upravujú túto oblasť.⁷³³

V spoločnosti existujú nasledujúce ekonomické inštitúcie:

- inštitúcie vzťahujúce sa k produkcii bohatstva (napríklad nevoľníctvo, korporátna organizácia, produkcia bohatstva v priemyselných podnikoch, v domácnostiach),
- inštitúcie vzťahujúce sa k výmene (napríklad trhy, burzy a mnohé iné),
- inštitúcie umožňujúce distribúciu v spoločnosti (napríklad renta, úrok, mzdy).

Tieto inštitúcie formujú predmet ekonomickej sociológie.⁷³⁴

Funkcie ekonomického subsystému

Teória štruktúrneho funkcionalizmu vychádza z predpokladu, že existujú štyri imperatívne funkcie, ktoré rozhodujú o charakteristikách ekonomického systému:

A – adaptácia.

G – dosahovanie cieľov.

⁷³¹ HODGSON, G. M. How Veblen Generalized Darwinism.

⁷³² SOPÓCI, J. a B. BÚZIK. Základy sociológie.

⁷³³ GERBERY, D. a R. HOFRRITER. Spoločnosť a ekonomika. Sociologické perspektívy.

⁷³⁴ SWEDBERG, R. Principles of Economic Sociology. Princeton.

I – integrácia.

L – podpora a udržovanie kultúrnych vzorov.⁷³⁵

Ekonomika v tomto teoretickom kontexte je považovaná za prostriedok adaptácie (A) na prostredie konkrétneho sociálneho systému. Funkčnosť ekonomického subsystemu sociálneho systému závisí od vyriešenia jemu vlastných *problémov adaptácie, integrácie, dosahovania cieľov a podpory latentných vzorov*.⁷³⁶ V rámci ekonomického subsystemu riešenie týchto štyroch základných problémov vytvára diferenciáciu na nasledujúce funkčné časti. Problém adaptácie (A) ekonomického subsystemu súvisí s alokáciou dostupných a použiteľných zdrojov medzi konečnú spotrebu a ďalšie produktívne použitie. Je nemožné z hľadiska ekonomickej reality očakávať, že riešenie alokácie prostriedkov bude stabilné. Špecializácia sa potom vyvíja smerom k formovaniu inštitúcii investovania na produktívne účely. Výsledkom je formovanie rôznych podôb kapitálových fondov.⁷³⁷

Funkciou ekonomického systému je adaptácia na prostredie. To znamená aj sprostredkovanie tovarov a služieb určených na spotrebu. V prípade, že by boli podmienky potrebné na sprostredkovanie tovarov a služieb neustále stabilné, tento proces by prebiehal bez problémov a rutinným spôsobom. V tomto prípade by nemalo zmysel hovoriť ani o ekonomickej analýze. V skutočnosti sa dopyt a podmienky na produkciu neustále menia, a preto je potrebné neustále tento proces prispôbovať sa meniacim skutočnostiam. Z toho dôvodu sa postupne formuje produkčný subsystem, ktorý zabezpečuje dosahovanie cieľov ekonomiky v situácii premenlivých okolností.

Ani v oblasti integrácie (I) nedochádza ku konečnej stabilite. Neustále vyrastajú nové príležitosti a zmeny situácie sú zdrojom modifikácií. Z toho dôvodu vzniká špecializácia umožňujúca prispôbenie sa organizáciám meniacim sa faktorom produkcie. Špecialistom v tejto oblasti sa stáva podnikateľ.

Ekonomika ako systém potrebuje taktiež špecifickú podporu latentných vzorov (L). Najdôležitejším dôsledkom inštitucionalizácie hodnotových vzorov sú relatívne stabilné vzory kontroly nad faktormi renty a zisku v produktívnom procese.⁷³⁸ V kultúrnej a sociálnej rovine to znamená určitý daný stav technologickej vyspelosti a organizácie sociálneho systému v neekonomických oblastiach. V rovine fyzického prostredia to znamená danú ponuku

⁷³⁵ SAMUELSON, P.A. & W. D. NORDHAUS. Ekonómia.

⁷³⁶ PARSONS, T. The Social System. SMELSER, N. J. & R. SWEDBERG. eds. The Handbook of Economic Sociology.

⁷³⁷ SMELSER, N. J. & R. SWEDBERG. eds. The Handbook of Economic Sociology.

⁷³⁸ SMELSER, N. J. & R. SWEDBERG. eds. The Handbook of Economic Sociology.

fyzických zdrojov a v rovine motivácie je daný určitý súbor záväzkov vo vzťahu k produktívnym funkciám.⁷³⁹

Podstatu ekonomického systému tvorí cena určovaná mechanizmom hraničnej užitočnosti, ktorá je v podstate jadrom nazerania na ekonomický trh. Ten sa potom javí ako nadčasový, nezávislý a univerzálny mechanizmus nachádzania rovnováhy medzi subjektívnym hodnotením a cenou. Cena môže byť vyjadrená peňažným či nepeňažným spôsobom. Sociologický inštitucionalizmus ukazuje, že podobne definovaný trh nenachádzame vo všetkých oblastiach hospodárstva. V niektorých oblastiach nachádzame rôzne podoby regulácie výmeny. Inštitucionálny prístup argumentuje, že trh je predovšetkým sociálna inštitúcia a ako každá inštitúcia je produktom dlhodobej ľudskej činnosti. Inštitucionálny rozmer trhu nie je nezanedbateľný i v súčasnej ekonomike, aj keď sa môže v mnohých oblastiach javiť ako priestor, v ktorom sa stretávajú a výmenu uskutočňujú nezávislí a racionálne kalkujúci aktéri.⁷⁴⁰

Ekonomickí aktéri, za ktorých môžeme považovať jednotlivcov, domácnosti, firmy a spoločnosti, sú racionálni a vždy sa usilujú maximalizovať úžitok v situácii obmedzených zdrojov. Obraz ekonomického aktéra je atomizovaný, to znamená, že jeho preferencie a voľby nie sú ovplyvnené správaním ostatných a všetci sledujú svoj osobný záujem. V rozhodovaní aktéra je dôležitý princíp hraničnej užitočnosti (marginal utility). To znamená, že úžitok z tovaru sa znižuje s každou ďalšou jednotkou daného tovaru. A v neposlednom rade je tu predpoklad úplnej informovanosti aktérov. Predpokladá sa, že aktér vždy uvažuje o všetkých možnostiach a má o nich dostatok informácií. Každé rozhodnutie je vyjadrené v cene a aktér robí rozhodnutie vo vzťahu k cene, pretože obsahuje všetky relevantné informácie. Úspešné politiky dokážu spravidla prepojiť formálne a neformálne inštitúcie, dokážu motivovať k dosahovaniu úspechu. Primárne zameranie na proces rozhodovania sa vedie k tomu, že trh predstavuje miesto, kde sa stretáva ekonomický aktér tak na strane ponuky, ako aj na strane dopytu. Predpokladá sa, že trh vzniká kdekoľvek, kde sú dvaja, prípadne viacerí jednotlivci ochotní zapojiť sa do vzťahov výmeny, a to bez ohľadu na konkrétne miesto a čas.⁷⁴¹

⁷³⁹ PARSONS, T. The Social System.

⁷⁴⁰ ECHAUDEMAISON, C. D. Slovník ekonomie a sociálních věd.

⁷⁴¹ ETZIONI, A. Morální dimenze ekonomiky.

Globalizácia ekonomiky

Politická ekonómia a iné spoločenské vedy rozpracúvali pojem globalizácie najmä v kontexte existencie nerovnomerného rozvoja medzi rozvinutými a rozvojovými krajinami a skúmania možností rozvoja krajín tretieho sveta.⁷⁴² Globalizácia bola jednak chápaná ako stratégia, teda spôsob plánovania a riadenia činností, akým sa má dosiahnuť určený cieľ. Zároveň bola pojmom globalizácia označovaná aj špecifická integrácia spoločnosti, čiže určitý, práve prebiehajúci proces. Tento pojem okrem toho vyjadroval aj vzájomnú prepojenosť ľudstva, teda výsledok istých procesov. A napokon, pojem globalizácie označoval aj jav, spôsobujúci nerovnomerný rozvoj, alebo zjednodušene povedané ako jav s prevažne negatívnym pôsobením.⁷⁴³

Globalizácia je relatívne nový jav, ktorý je historicky podmienený a ktorý predstavuje hlavný impulz spoločenských, ekonomických a politických zmien súčasnosti. Globalizácia sa spája s deterritorializáciou.⁷⁴⁴ Pôsobením globalizačných tendencií vzniká nový spoločenský poriadok, v ktorom sa mení vzťah medzi teritóriom, suverenitou štátu a štátnou mocou. Štát síce stále zohráva dôležitú úlohu, no zároveň silnie postavenie iných inštitúcií s globálnym dosahom.⁷⁴⁵ Pojmom globalizácia súhrnne označujeme rozsiahle a zložité procesy, ktoré sa najviditeľnejšie prejavujú v politickej a hospodárskej sfére zintenzívnením vzájomnej spolupráce a prepojením trhov. Sprevádza ich kreovanie nadnárodných komunikačných, informačných, dopravných a kultúrnych sietí.⁷⁴⁶

Globalizácia je súhrnným pomenovaním rozsiahlych a zložitých procesov, primárne realizovaných ako hospodárska ale aj politická spolupráca. Zahŕňa vytvorenie celosvetového obchodu s tovarmi a službami, pohyb kapitálu a informácií aj vzájomne previazané siete vlastníckych vzťahov a riadenia nadnárodných spoločností. Základným mechanizmom globalizácie je vzájomné prepájanie, spolupráca a vytváranie partnerstiev medzi organizáciami, inštitúciami a rôznymi subjektmi, pričom nastáva stieranie hraníc medzi hospodárskymi sektormi i národnými štátmi.⁷⁴⁷

Ekonomická globalizácia zahŕňa široké spektrum vedome riadených procesov, ktoré vyvolávajú, množia a rozširujú vzájomnú závislosť a prepojenosť ekonomických subjektov, i samotných ekonomík. Zasahuje napokon do všetkých oblastí života, a to tak v pozitívnej,

⁷⁴² JONES, A. Dictionary of Globalization.

⁷⁴³ BECK, U. Co je to globalizace? Omyly a odpovědi.

⁷⁴⁴ KUNEŠOVÁ, H. a E. CIHELKOVÁ. Světová ekonomika.

⁷⁴⁵ SCHOLTE, J. A. Globalization: A Critical Introduction.

⁷⁴⁶ BAUMAN, Z. & C. BORDONI. Stát v krizi.

⁷⁴⁷ SLUŠNÁ, Z. Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe.

ako i negatívnej roviny.⁷⁴⁸ Pozitíva ekonomickej globalizácie určite spočívajú najmä v raste konkurencie, stimulácii ekonomického rastu a tým i k zvyšovaniu životnej úrovne, a nepochybne v internacionalizácii a odstraňovaní bariér podnikania. Naopak, negatíva nemožno nevidieť v prerastaní nadnárodných spoločností do mocenských štruktúr štátov, v čoraz väčších tokoch špekulatívneho kapitálu, vo vzniku globálnej nerovnováhy pri redistribúcii bohatstva, a následne vzniku veľkých sociálnych rozdielov a regionálnych disparít.⁷⁴⁹

Ekonomická interdependencia vyjadruje existujúcu vzájomnú závislosť medzi ekonomikami, alebo jednotlivými časťami svetového hospodárstva. Dnes už svetové hospodárstvo nemožno chápať ako jednoduchý súhrn národných hospodárstiev (ekonomík). Vďaka globalizačným procesom sa silnými hráčmi na poli svetového hospodárstva stávajú aj ďalšie formalizované subjekty, ako sú už spomínané nadnárodné (transnacionálne) spoločnosti, a integračné zoskupenia na rôznych stupňoch integrácie. Ekonomický systém je dnes už natoľko zosieťovaný, že akákoľvek malá, zdanlivo individuálna disproporcja, môže spustiť lavínu, ktorá sa začne šíriť celým globálnym systémom exponenciálne a ďalekosiahlymi dôsledkami sa premietne do ďalších ekonomík.⁷⁵⁰ Nedá sa jednoznačne povedať, že medzinárodné ekonomické vzťahy podmieňujú a umožňujú výlučne pozitívny rozvoj ekonomiky. Sú situácie, v ktorých môžu pôsobiť retardačne.⁷⁵¹

Pravidlá fungovania ekonomiky, ktoré boli a sú považované za prirodzený poriadok, sa postupom procesov globalizácie svetovej ekonomiky ukazujú byť v rozpore s pravidlami fungovania prírody a univerza. Pravidlá fungovania ekonomiky spolu so vznikajúcimi globálnymi štruktúrami prepojili svet a stali sa nadradenými pravidlám fungovania prirodzeného sveta. V skutočnosti boli ekonomické pravidlá vytvorené počas dlhej doby človekom. Do globalizácie pôsobili iba v rámci jednotlivých ekonomík, ktoré pred začatím globalizácie boli podsystémom spoločnosti a tá zas podsystémom prírody, univerza, resp. vyššieho celku.⁷⁵²

Z pohľadu realizmu je globalizácia proces, ktorý spôsobuje zvyšovanie vzájomnej prepojenosti a závislosti ekonomík a kultúr. Tieto zmeny vo výraznej miere nezasahujú do oblasti politickej, najmä nie do postavenia štátu. Vplyvom globalizácie sa teritoriálne

⁷⁴⁸ DELGADOVÁ, E. Globalizácia a štúdium cudzích jazykov.

⁷⁴⁹ BAUMAN, Z. Globalizácia. Dôsledky pre ľudstvo.

⁷⁵⁰ SOUKUP, A. Mezinárodní ekonomie.

⁷⁵¹ SZTOMPKA, P. Trust. A Sociological Theory.

⁷⁵² SWEDBERG, R. Principles of Economic Sociology.

usporiadanie sveta nemení. Štát je stále hlavným aktérom medzinárodnej politiky. Jeho suverenita ostáva zachovaná a v medzinárodnej politike je i naďalej prítomný boj o politickú moc, hrozba použitia sily a dôležitosť mocenskej rovnováhy.⁷⁵³

Postupné zblížovanie, prispôsobovanie a prepájanie národných ekonomických štruktúr, napokon vedie postupnej transformácii na nové ekonomické štruktúry určitého regionálneho komplexu. Vďaka synergii to prináša novú vyššiu kvalitu, ktorá zúčastneným ekonomikám umožňuje optimálne využitie dostupných zdrojov v reprodukčnom procese, vyššiu produktivitu práce apod. Integrácia štátov a ich ekonomík do nadnárodných združení, je nesporne jedným z najmarkantnejších prejavov globalizačných tendencií súčasnosti.⁷⁵⁴

Základným impulzom globalizácie svetovej ekonomiky je politika nadnárodných obchodných korporácií. Ich postavenie sa v medzinárodnom obchodovaní posilňuje obrovským nárastom fúzií a akvizícií firiem od posledného desaťročia 20. storočia. Vyvolal ho proces vytvárania veľmi silných konglomerátov, zoskupení či vodcovských firiem, ktoré ovládli tak jednotlivé trhy, ako aj jednotlivé odvetvia.⁷⁵⁵ Dnešné korporácie disponujú špičkovým aparátom pracovníkov s vynikajúcou technológiou pretvárania spoločenských návykov, dômyselne spracovanou stratégiou vytvárania nových kultúrnych a konzumných potrieb,⁷⁵⁶ ktoré v konečnom dôsledku modelujú pravidlá homogenizovanej kultúry pôžitkov.

Globalizáciu možno ponímať ako proces prebiehajúci predovšetkým v ekonomickej oblasti a za hlavné príčiny jeho zintenzívňovania je možné označiť kapitalizmus a rozvoj technológií.⁷⁵⁷

K sledovateľným prejavom globalizácie v kultúrnej a sociálnej sfére patrí najmä:

- narušenie sociálnych interakcií atomizácie a partikularizácie,
- rozpad tradičného poriadku, rozklad tradičných sociálnych celkov a vykorenenie jednotlivca z tzv. tradičných socialít,
- transformácia hospodárskych, výrobných a finančných procesov a s nimi spojené zmeny v sociálnej štruktúre,
- nový konzumizmus (hyperkonzum), naviazaný na hedonistickú ekonomiku spotreby (ktorá je hnacím motorom globalizácie),

⁷⁵³ HELD, D., A. MCGREW, D. GOLDBLATT & J. PERRATON. Global Transformations: Politics, Economics and Culture.

⁷⁵⁴ SMELSER, N. J. & R. SWEDBERG. eds. The Handbook of Economic Sociology.

⁷⁵⁵ DEAL, T. E. & A. A. Kennedy. Corporate Cultures. The Rites and Rituals of Corporate Life.

⁷⁵⁶ RITZER, G. Contemporary sociological theory.

⁷⁵⁷ SCHOLTE, J. A. Globalization: A Critical Introduction.

- radikálna mobilita ľudí a zrýchlená difúzia kultúrnych prvkov, prehlbujúca sa individualizácia.⁷⁵⁸

Globálna ekonomika spotreby je sprevádzaná nielen radikálnou diferenciaciou pracovných podmienok,⁷⁵⁹ ale aj sociálnymi a demografickými zmenami.⁷⁶⁰

Obchodnej a finančnej stratégii zjednocovania trhu v celosvetových rozmeroch významným spôsobom napomáhajú multinacionálne a nadnárodné korporácie, multilaterálne inštitúcie, ako Medzinárodný menový fond (International Monetary Fund), Svetová banka (World Bank) a Svetová obchodná organizácia (World Trade Organization).⁷⁶¹ Medzi významné integračné zoskupenia na svete môžeme zaradiť:

- NAFTA – North American Free Trade Agreement (Severoamerické pásmo voľného obchodu) ratifikované v roku 1992 predstaviteľmi Kanady, Mexika a USA. V nasledujúcich rokoch signatárske štáty odstránili všetky bariéry vzájomného obchodu. Vytvorili tak tretí svetový obchodný blok, ako protipól proti silnejúcemu západoeurópskemu trhu (EHS, neskôr EÚ) a stále stúpajúcemu ekonomickému vplyvu Japonska.
- Mercosur (Mercado Común del Sur) – Spoločný trh Juhu je pásmom voľného obchodu v Strednej a Južnej Amerike. Členské štáty medzi ktoré patrí Brazília, Argentína, Paraguaj, Uruguaj, Venezuela a Bolívia vytvárajú spoločne 50 % HDP Južnej Ameriky. Majú tvoriť akúsi protiváhu voči ekonomickému vplyvu USA a Európskej únie. Ambíciou Mercosuru je zjednotenie celej Južnej Ameriky.
- Združenie národov juhovýchodnej Ázie ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) vzniklo v roku 1967. Zakladajúcimi štátmi boli Indonézia, Malajzia, Singapur, Filipíny a Thajsko. Neskôr pristúpili štáty Brunej, Vietnam, Mjanmarsko, Kambodža a Laos. Združenie je najvýznamnejším politicko-hospodárskym zoskupením v Ázii, ako protiváha rastúcemu hospodárskemu vplyvu Číny.⁷⁶²
- Akronym BRIC použil prvýkrát v roku 2001 Goldman Sachs v správe o vyhliadkach rastu ekonomík Brazílie, Ruska, Indie a Číny. Prvý summit na úrovni hláv štátov a predsedov vlád štátov zoskupenia sa konal v roku 2009. O dva roky neskôr sa súčasťou stala aj Juhoafrická republika. Iniciatívy BRICS nezahŕňajú len oblasti, ako

⁷⁵⁸ SLUŠNÁ, Z. Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe.

⁷⁵⁹ BARANCOVÁ, H. Zákoník práce.

⁷⁶⁰ ŠÍBL, D. a D. ŠAKOVÁ. Svetová ekonomika.

⁷⁶¹ HELD, D., A. MCGREW, D. GOLDBLATT & J. PERRATON. Global Transformations: Politics, Economics and Culture.

⁷⁶² ŠÍBL, D. a D. ŠAKOVÁ. Svetová ekonomika.

poľnohospodárstvo a obchod, vedu a technológie a ďalšie oblasti. Osobitnú pozornosť členovia zoskupenia venujú novým trendom spolupráce.⁷⁶³

- Európska únia (European union). Myšlienka slobodného podnikania na spoločnom trhu bola tým, čo malo zabezpečiť dlhodobý hospodársky rast a sociálnu stabilitu. Spoločný trh pre uhlie a oceľ so spoločnou kontrolou, plánovaním a manažmentom odbytu, pod označením Európske združenie uhlia a ocele (EZUO), resp. Montánná únia, boli prvými krokmi ekonomickej integrácie zakladajúcich štátov Francúzska, Nemecka, Belgicka, Holandska, Luxemburska a Talianska v roku 1951. Ako protiváhu tohto zoskupenia Spojené kráľovstvo v obavách o stratu suverenity iniciovalo založenie Európskeho združenia voľného obchodu (EZVO), s cieľom vytvoriť voľný trh bez spoločných inštitúcií. Integračné záujmy orientované na ekonomickú sféru a vytvorenie spoločného trhu sa pretransformovali vďaka tzv. Rímskym zmluvám popísaným v roku 1957 do Európskeho hospodárskeho spoločenstva (EHS) a Európskeho spoločenstva pre atómovú energiu (Euratom).⁷⁶⁴ O desať rokov neskôr, došlo k spojeniu riadiacich orgánov a zoskupenie prijalo názov Európske spoločenstvo (ES). Odstránili sa vnútorné clá, zaviedli sa spoločné tarify voči nečlenským krajinám, zaviedla sa spoločná poľnohospodárska politika a v roku 1968 vznikla colná únia, ktorá mala byť medzistupňom k budúcemu spoločnému trhu.

Možnosti vytvorenia hospodárskej a menovej únie prvý krát opisuje tzv. Wernerova správa z r. 1970. Surovinová a energetická kríza a k tomu ešte menová kríza, ako dôsledok rozpadu Breton-woodskeho menového systému v sedemdesiatych rokoch 20. storočia integračný proces pribzdili, ale napokon európske authority prijali myšlienku návrhu spoločného menového systému, ktorý by bol riešením na nestabilitu menových kurzov. Novo vytvorený Európsky menový systém (EMS) od roku 1979 naviazal meny dotknutých krajín tak, aby sa eliminovalo nebezpečenstvo veľkých fluktuácií menových kurzov. Menové kurzy členov sa mali udržiavať v stabilných pomeroch. Po dokončení projektu vnútorného trhu na začiatku 90. rokov došlo k zavedeniu spoločnej európskej meny. Tým sa podarilo dovrieť proces vytvorenia menovej únie a novú menu *euro* prijali členské štáty ktoré splnili menové a rozpočtové kritéria stanovené Paktom stability a rastu od roku 1992. Euro sa začalo používať v bezhotovostnom platobnom styku. V roku 2002 členovia tzv. eurozóny začali

⁷⁶³ TÁNCOŠOVÁ, J. a kol. Ekonómia.

⁷⁶⁴ ŠÍBL, D. a D. ŠAKOVÁ. Svetová ekonomika.

používať spoločnú menu aj v hotovostnom platobnom styku. Harmonizačné procesy sa postupne dotkli mnohých ďalších politík. Nie je možné vylúčiť, že koordinácia a dohľad orgánov EÚ napokon vyústia do úplnej politickej integrácie.⁷⁶⁵

Vďaka týmto mechanizmom sa globalizácia podieľa na prehlbovaní závislosti krajín s nízkymi príjmami od globálneho ekonomického systému a následne pri otváraní sa jednotlivých ekonomík národných štátov s cieľom efektívneho prieniku a etablovania sa v miestnych i celosvetových trhových podmienkach.⁷⁶⁶

Na základe toho, ako je globalizácia definovaná, možno rozlíšiť päť navzájom sa prelínajúcich, ale vo svojej podstate odlišných prístupov.

Prvým prístupom je chápanie globalizácie ako *internacionalizácie*. V tomto prípade sa globalizáciou zväčša rozumie nárast medzinárodnej výmeny a vzájomnej závislosti, čoho dôkazom je rast obchodu, investícií, ale aj zvýšenie pohybu osôb, informácií a myšlienok medzi jednotlivými štátmi. Predstaviteľmi tohto prístupu sú P. Hirst a G. Thompson.⁷⁶⁷

Druhým prístupom je chápanie globalizácie ako *liberalizácie*. Z tohto hľadiska je globalizácia definovaná ako proces odstraňovania vládnych reštrikcií obmedzujúcich pohyb medzi krajinami, ktorý je uskutočňovaný s cieľom vytvoriť otvorenú svetovú ekonomiku bez hraníc. V tomto zmysle za prejavy globalizácie možno označiť rušenie bariér týkajúcich sa obchodu, kontroly toku kapitálu či vízovej povinnosti občanov. Predstaviteľom tohto prístupu je H. Sander.⁷⁶⁸

Tretím prístupom je chápanie globalizácie ako *univerzalizácie*. Globalizácia predstavuje proces rozširovania rôznych predmetov a skúseností ľudí vo všetkých kútoch sveta. V tejto súvislosti teda možno hovoriť o globalizácii automobilov, hotelov a reštaurácií, oblečenia a pod. Predstaviteľmi tohto prístupu sú O. Reiser a B. Davies.⁷⁶⁹

Štvrtým prístupom je chápanie globalizácie ako *westernizácie* alebo *modernizácie*. Podľa tohto prístupu je globalizácia proces, prostredníctvom ktorého sa po celom svete rozširujú sociálne štruktúry modernity ako kapitalizmus, racionalizmus, industrializácia, byrokratizácia a ďalšie. Tieto štruktúry zvyčajne ničia predtým existujúce kultúry a sebaurčenie komúnít.⁷⁷⁰ Táto interpretácia zvyčajne poukazuje na globalizáciu ako na

⁷⁶⁵ SABAYOVÁ, M. Základy ekonómie pre neekonomické študijné odbory.

⁷⁶⁶ SWEDBERG, R. Principles of Economic Sociology.

⁷⁶⁷ SCHOLTE, J. A. Globalization: A Critical Introduction.

⁷⁶⁸ MORAWSKI, W. Ekonomická sociologie: problémy, teorie, empirie.

⁷⁶⁹ SCHOLTE, J. A. Globalization: A Critical Introduction.

⁷⁷⁰ SPENGLER, O. Zánik západu.

imperializmus alebo na kolonizáciu. Predstaviteľmi tohto prístupu sú T. Spybey, L. H. M. Ling, P. J. Taylor, H. I. Schiller alebo M. Khor.⁷⁷¹

Piatym prístupom je chápanie globalizácie ako *deteritorializácie*. Globalizácia je vnímaná ako preusporiadanie geografického priestoru, pri ktorom už sociálny priestor nie je vykresľovaný iba z hľadiska územia, územných vzdialeností a územných hraníc. Predstaviteľmi tohto prístupu sú D. Held, J. A. McGrew, J. A. Scholte.⁷⁷²

Globalizácia do značnej miery pozmenila charakter ekonomických vzťahov v rôznych aspektoch. Dotkla sa najmä ich štruktúry a priniesla vznik informačnej, vedomostnej, postindustriálnej ekonomiky, ekonomiky „služieb“ alebo dokonca ekonomiky neskorokapitalistickej, či postkapitalistickej. V rámci svetovej globálnej spoločnosti možno rozlíšiť tri druhy reálnych nebezpečenstiev:

- ekologické ničenie podmienené bohatstvom,
- ekologické ničenie podmienené chudobou,
- zbrane hromadného ničenia.⁷⁷³

Tieto nebezpečenstvá sa môžu navzájom prelínať a vzájomným spolupôsobením stupňovať. Narastanie globálneho vedomia o týchto nebezpečenstvách umocňuje najmä skutočnosť, že potenciálne i reálne škody, ktoré z nich vyplývajú, prestávajú byť obmedzené priestorom a časom, vytráca sa ich pôvodca, aj možnosť ich kompenzácie. Prípadné ignorovanie tohto formujúceho sa krízového globálneho vedomia, zo strany politikov sa stáva neúčinným. Naopak môže vyvolať vstup politiky do rôznych, predtým odpolitizovaných sfér spoločenského života.⁷⁷⁴

Na základe uvedeného možno charakterizovať tri činitele, ktoré sa zásadným spôsobom podieľajú na globalizačných procesoch:

- *nadnárodné a multinacionálne korporácie* (vlny fúzií a akvizícií, ktoré kontinuálne prebiehali od 70. rokov 20. storočia do súčasnosti viedli k vzniku malého množstva veľkých korporácií, tie skoncentrovali svoju ekonomickú moc v globálnych rozmeroch);
- *ekonomicky najsilnejšie a technologicky najvyspelejšie priemyselné štáty a ich zoskupenia* (existuje pragmatická väzba medzi nadnárodnými a multinacionálnymi korporáciami a mocensky, ekonomicky i priemyselne najvyspelejšími štátmi, v

⁷⁷¹ SAMUELSON, P. A. & W. D. NORDHAUS. Ekonómia.

⁷⁷² SCHOLTE, J. A. Globalization: A Critical Introduction.

⁷⁷³ TOFFLER, A. & H. TOFFLEROVÁ. Válka a antiválka – Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu.

⁷⁷⁴ BECK, U. Riziková společnost.

ktorých majú tieto korporácie svoje sídla. Dvadsať najsilnejších korporácií pochádza z USA, Európskej únie a Japonska);

- *medzinárodné organizácie* (IMF, WB, WTO, sú spojené so záujmami najsilnejších a najvplyvnejších štátov a nadnárodných i multinacionálnych korporácií).⁷⁷⁵

Neexistuje zhoda pri posudzovaní kladných a záporných stránok, ktoré globalizácia prináša. Zhoda panuje v tom, že sa oslabuje postavenie štátu v prospech lokálnych, regionálnych a globálnych mechanizmov vládnutia. Vytvára sa tak nové spoločenské usporiadanie s novou deľbou práce, ktoré perspektívne smeruje k vytvoreniu globálnej civilizácie.

Globalizácia prináša zmenu ľudského vnímania priestoru a času. Vplyvom masmédií, ako aj rozvoja informačných, komunikačných a dopravných systémov dochádza k tzv. „časopriestorovej kompresii“, resp. „časopriestorovému rozpojeniu“. „Časopriestorovou kompresiou“ je označovaná skutočnosť, že v priebehu histórie ľudstva sa svet zmenšuje priamo úmerne s narastajúcou rýchlosťou dopravy. „Časopriestorové rozpojenie“ je koncept podobne sa vzťahujúci na úpravu sociálnych vzťahov vo všetkých ich formách do neobmedzených „časopriestorových rozpätí“.⁷⁷⁶

Prívrženci globalizácie na základe jej prínosov tvrdia, že globalizácia prináša zvýšenie výkonnosti, blahobytu, demokracie, spolupatričnosti a mieru. Kritici globalizácie naopak zastávajú názor, že globalizácia podkopáva bezpečnosť, spravodlivosť a demokraciu. Otázka kladov a záporov globalizácie tvorí snáď najfrekventovanejšiu časť diskusií o tomto jave.⁷⁷⁷

⁷⁷⁵ BECK, U. Čo je globalizácia?

⁷⁷⁶ GIDDENS, A. Důsledky modernity. JONES, A. Dictionary of Globalization.

⁷⁷⁷ HELD, D., A. MCGREW, D. GOLDBLATT & J. PERRATON. Global Transformations: Politics, Economics and Culture.

Záver

Sociálne inštitúcie zohrávajú významnú úlohu v živote spoločnosti, skupín a jednotlivcov. Vytvárajú prostredie, ktoré je typické pre danú spoločnosť a odlišuje ju od iných spoločností. Sociálne inštitúcie sa menia a ich zmena ovplyvňuje aj vnútorné dianie v spoločnosti. Normatívne základy spoločnosti nachádzajú vyjadrenie v jednotlivých sociálnych inštitúciách. Preto sledovanie inštitúcií sa deje z pohľadu noriem a cieľov, ktoré inštitúcia v spoločnosti plní. Nie je jednoduché nahradiť jednu inštitúciu inou, resp. zmeniť hodnoty v jednej inštitúcií bez toho, aby sa zmena dotkla ostatných inštitúcií. Zložitosť sociálnych inštitúcií ich vzťahov a väzieb neumožňuje ľahkú identifikáciu toho, čo sa v ich systéme deje a čo ovplyvňuje ich vývoj.

Sociológia, ako veda o spoločnosti, na rozdiel od iných vedných disciplín, má niektoré špecifické zvláštnosti a obmedzenia. V sociológii sú objektom i subjektom skúmania predovšetkým konkrétni ľudia, žijúci v reálnych spoločenských podmienkach, čo limituje použitie niektorých výskumných metód (napr. experiment). Spoločnosť, spoločenské javy a procesy veľmi emocionálne pôsobia na hodnotovú orientáciu a postoje výskumníka. Zároveň determinujú jeho objektívnosť a nezávislosť. Výskumník je súčasťou spoločnosti a často je osobne zainteresovaný na riešení konkrétnych problémov, ktoré sa stávajú objektom výskumu. Navyše spoločenské javy sú autentické a nezvratné, tzn. nemôžeme ich vrátiť späť a zopakovať.

Poznanie spoločenských zákonov a zákonitostí by malo napomáhať predpovedaniu budúcnosti, pochopeniu vnútornej dynamiky spoločenských procesov a pomocou týchto zákonitostí odhaľovať elementárne každodenné spoločenské problémy. Riešenie týchto problémov často spadá do rámca sociálnych inštitúcií a sociálnych organizácií, ktoré vytvárajú kontinuálne pokračovanie toho, čo je žiadúce, čo je potrebné a pre spoločnosť výhodné. Na druhej strane vývoj jednotlivých inštitúcií prináša so sebou aj zmeny, na ktoré spoločnosť, ale aj jednotlivci musia určitým spôsobom reagovať.

Sociálne inštitúcie a sociálne organizácie patria medzi významné objekty sociologického výskumu. Výskum umožňuje dlhodobé sledovanie zmien, ktoré prebiehajú v sociálnych inštitúciách a sociálnych organizáciách. Ten úzko súvisí so zmenami v spoločnosti. Pochopenie jednotlivých sociálnych inštitúcií a vzájomných súvislostí medzi nimi umožňuje identifikovanie funkčných ale aj nefunkčných častí sociálneho systému. Každé zistenie je však platné len pre určitý časopriestor. Zároveň s inými zisteniami vytvára časový

sled viazaný na ten istý priestor. Z uvedených dôvodov sme svoju pozornosť zamerali na sociálne inštitúcie a sociálne organizácie, ktoré vznikajú v ich rámci.

V monografii sme sa zaoberali len najvýznamnejšími sociálnymi inštitúciami, ktoré sprevádzajú náš život a limitujú sociálne vzťahy v spoločnosti. Ponúkli sme pohľad na obsah jednotlivých sociálnych inštitúcií a zvláštnosti s ktorými sa dnes stretávame. Pre prácu v sociálnom prostredí je potrebné pochopiť zmysel a prínos sociálnych inštitúcií pre spoločnosť a tým aj pre skupiny a jednotlivcov, ktorí ju tvoria.

Resumé

Pre pochopenie systémov, ktoré existujú v spoločnosti a dotvárajú jej charakter, je nevyhnutné poznať význam sociálnych inštitúcií a sociálnych organizácií. Preto sme sa zamerali na predstavenie najvýznamnejších sociálnych inštitúcií a sociálnych organizácií v sociálnom systéme spoločnosti. Spoločnosť sa významne diferencuje na funkčné subsystemy. Rastúcej komplexnosti čelí vytváraním siete subsystemov, ktoré samy sú sebareferenčnými subsystemami. Súčasná spoločnosť nie je vnútorne jednoliatym celkom, ale je rozmanitá, rôznorodá a diferencovaná. Sociálne inštitúcie sú inštitucionálne systémy, v ktorých vystupujú niektorí ľudia, ako vyvolení členovia spoločnosti, oprávnení vykonávať verejné a neosobné funkcie s cieľom uspokojovať významné individuálne a spoločenské potreby a regulovať správanie ostatných členov spoločnosti.

Summary

To understand the systems that exist in society and complete its character, it is essential to know the importance of social institutions and social organizations. Therefore, we focused on the introduction of the most important social institutions and social organizations in the social system of society. The company is significantly differentiated into functional subsystems. They face increasing complexity by creating a network of subsystems that are themselves self-referencing subsystems. Today's society is not internally uniform, but it is diverse, diverse and differentiated. Social institutions are institutional systems in which some people, as elected members of society, act, authorized to perform public and impersonal functions in order to satisfy important individual and social needs and to regulate the behavior of other members of society.

Zoznam bibliografických odkazov

- ABGRALL, J. M. *Mechanizmus sekt.* Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-774-7.
- ADORNO, T. *Schéma masové kultury.* Praha: Oikoymenh, 2009. ISBN 978-7298-406-0.
- AL-SBENATY, A. *Korán. Preklad do slovenského jazyka s vysvetlivkami a výkladom.* Bratislava: ALJA, 2008. 1040 s. ISBN 978-80969967-0-4.
- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky.* Praha: Academia, 1994. ISBN 8020009175.
- ANZENBACHER, A. *Křesťanská sociální etika.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. ISBN 9788073253714.
- ARENDOVÁ, H. *Krize kultúry.* Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0424-4.
- ARISTOTELES (382 – 322). *Politika I.* Praha: Oikoymenh, 1999. ISBN 80-86005-92-5.
- ARON, R. *Demokracie a totalitarismus.* Brno: Atlantis, 1993. ISBN 8071080640.
- ARONSON, E., T. D. WILSON, R. M. AKERT & S. H. SOMMERS. *Sociálna psychológia.* Bratislava: Inštitút psychoterapie a socioterapie o.z., 2017. ISBN 978-80-971033-1-6.
- ASHLEY, D. & D. M. ORENSTEIN. *Sociological Theory. Classical Statements.* Boston: Allyn and Bacon, 1998. ISBN 978-0205381302.
- ASSMANN, J. *Kultura a paměť. Písmo, vpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.* Praha: Prostor, 2001. ISBN 80-7260-051-6.
- BADER, V. *Secularism or Democracy? Associational Governance of Religious Diversity.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007. 386 s. ISBN 9-05356-999-5.
- BAINBRIDGE, W. S. *The Sociology of Religious Movements.* London: Routledge, 1997. 488 s. ISBN 0-41591-202-4.
- BALES, R. F. *Personality and Interpersonal Behavior.* Oxford: Holt, Rinehart & Winston, 1970. ISBN 978-0-03080-450-2.
- BALOGOVÁ, B. a E. ŽIAKOVÁ. eds. *Vademecum sociálnej práce. Terminologický slovník.* Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2017. ISBN 978-80-8152-483-7.
- BANDURA, A. *Teoria społecznego uczenia się.* Warszawa: PWN, 2007. ISBN 97883-01-15302-1.
- BANFIELD, CH. E. *The Moral Basis of a Backward Society.* Glencoe: The Free Press, 1958. 192 s. ISBN 0-02-901510-3.
- BARANCOVÁ, H. a R. SCHRONK. *Pracovné právo.* Bratislava: Sprint, 2009. 814 s. ISBN 978-80-89393-11-4.

- BARANCOVÁ, H. *Zákonník práce. Komentár.* Praha: C. H. Beck, 2012. 1088 s. ISBN 978-80-7400-416-2.
- BARANCOVÁ, H. et al. *Medicínske právo.* Trnava: TU, 2008. 425 s. ISBN 978-80-8082-178-4.
- BÁRÁNY, E. *Moc a právo.* Bratislava: Veda, 1997. 246 s. ISBN 80-224-0482-9.
- BÁRÁNY, E. *Štát a spoločnosť.* Bratislava: Veda, 1989. 268 s. ISBN 80-224-0043-2.
- BÁRTLOVÁ, S. *Sociologie medicíny a zdravotníctví.* Brno: Národní centrum ošetrovateľství a nelékařských zdravotníckých oborů v Brně, 2003. ISBN 80-7013-391-0.
- BÁRTLOVÁ, S. a S. MATULAY. *Sociológia zdravia, choroby a rodiny.* Martin: Osveta, 2009. ISBN 978-80-8063-306-6.
- BAUER, J. *Ideologie, hodnoty a politika.* Praha: VŠE, 1991. ISBN 80-7079-026-1.
- BAUMAN, Z. *Globalizácia. Dôsledky pre ľudstvo.* Bratislava: Mladá fronta, 2001. ISBN 8020408177.
- BAUMAN, Z. *Individualizovaná spoločnosť.* Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-195-X.
- BAUMAN, Z. *Tekutá modernita.* Praha: Portál, 2020. ISBN 9788026216025.
- BAUMAN, Z. & C. BORDONI. *Stát v krizi.* Praha: Broken Books, 2015. ISBN 9788090530973.
- BEBLAVÝ, M. *Sociálna politika.* Prešov: ADIN s.r.o., 2009. ISBN 978-80-89244-47-8.
- BECK, U. *Riziková spoločnosť. Na ceste k jinej moderně.* Praha: Sociologické nakladateľství SLON, 2011. ISBN 9788074190476.
- BECK, U. *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi.* Brno: CDK, 2007. ISBN 978-80-7325-123-9.
- BECKER, G. S. *The Economic Approach to Human Behavior.* Chicago: University of Chicago Press, 1976. ISBN 9780226041124.
- BEDRNOVÁ, E. a I. NOVÝ. *Psychologie a sociologie řízení.* Praha: Management Press, 1998. ISBN 80-85943-57-3.
- BENEŠ, M. *Andragogika.* Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2580-2.
- BERGER, P. & T. LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-8595-946-1.
- BERGER, P. *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective.* New York: Anchor Books, 1963. ISBN 9780385065290.
- BLATNÝ, M. a A. PLHÁKOVÁ. *Temperament, inteligence, sebepojetí.* Brno: SC, 2003. ISBN 80-86620-05-0.

- BOLFÍKOVÁ, E. *Organizačná teória pre verejnú správu. Od byrokracie k inteligentnej administratíve*. Košice: Fakulta verejnej správy UPJŠ v Košiciach, 2008. ISBN 978-80-89089-72-7.
- BOLFÍKOVÁ, E. *Teórie správy a byrokracie*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2009. ISBN 9788070977316.
- BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
- BREIGER, R. L. & J. G. ENNIS. Personae and Social Roles: The Network Structure of Personality Types Small Groups. In: *Social Psychology Quarterly*. 1979, 42(3), 262-270. ISSN 0190-2725.
- BRESTOVANSKÝ, M. a A. RAJSKÝ. eds. *Pedagogika a saleziánsky preventívny systém edukácie*. Trnava: PF TU, 2009. ISBN 978-80-8082-254-5.
- BROŽOVÁ, D. *Malé dejiny ekonomického myšlení*. Praha: Nakladatelství Oeconomica v Praze, 2004. 124s. ISBN 80-245-0737-4.
- BRÖSTL, A. *Teória práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013. 199 s. ISBN 9788073804251.
- BRÖSTL, A., G. DOBROVIČOVÁ, I. KANÁRIK a kol. *Základy štátovedy*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2007. 67s. ISBN 9788070976791.
- BRÖSTL, A. *Dejiny politického a právneho myslenia*. Bratislava: Iura edition, 1999. ISBN 80-88715-39-3.
- BRÖSTL, A., P. HOLLÄNDER a I. KANÁRIK. *Náčrt teórie štátu*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 1993. ISBN 8070972890.
- BROWN, R. *Group Processes*. Oxford: Blacwell publishing, 2000. ISBN 987-0-631-18496-6.
- BUGÁR, J. *Etický význam náboženstva*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2012. 50 s. ISBN 978-80-557-0469-2.
- ČELEDOVÁ, L. a R. ČEVEL. *Výchova ke zdraví*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3213-8.
- ČUCHRANOVÁ, D. *Religionistika*. Bratislava: Enigma, 1995. ISBN 80-967190-5-X.
- DAFT, R. L. *Organization Theory and Design*. 6th ed. Cincinnati: South – Western College Publishing, 1998. ISBN 0-538-87902-5.
- DANCÁK, P., D. HRUŠKA a R. ŠOLTÉS. eds. *Disputationes Quodlibetates. Náboženské myslenie v európskom priestore v 20. storočí*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2014. ISBN 978-80-555-1016-3.

- DANEK, J. *Výchova ako súčasť života Teória a prax*. Trnava: UCM, 2007. ISBN 978-8089220-72-4.
- DAVIE, G. *Výjimečný prípad Evropa. Parametry víry v moderním světě*. Brno: CDK, 2009. ISBN 978-80-7325-192-5.
- DAWSON, CH. & R. ROYAL. *Enquiries Into Religion and Culture (The Works of Christopher Dawson)*. London: CUA Press, 2009. ISBN 9780813215433.
- DEAL, T. E. & A. A. KENNEDY. *Corporate Cultures. The Rites and Rituals of Corporate Life*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company, 1982. ISBN 0201-10277-3.
- DELGADOVÁ, E. Globalizácia a štúdium cudzích jazykov. In: *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Inovačné procesy v obsahu vysokoškolského vzdelávania v sociálnych a ekonomických vedách*. Trenčín: FSEV, TnUAD, 2006. ISBN 80-8075-139-05.
- DELGADOVÁ, E. Interkultúrne aspekty v medzinárodných vzťahoch. In: *Medzinárodné vzťahy. Vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, právne a kultúrne vzťahy*. Bratislava: Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, 2/2010, ročník VIII. Vydavateľstvo Ekonóm, ISSN 1336-1562.
- DENISON, D. R. *Corporate Culture and Organizational Effectiveness*. New York: John Wiley & Sons, 1990. ISBN 0-471-80021-X.
- DIATKA, C. *Etika a súčasnosť*. Nitra: UKF, 2001. 154 s. ISBN 80-8050-493-8.
- DOBBELAERE, K. *Sekularyzacja. Trzy poziomy analizy*. Kraków: Nomos, 2008. ISBN 9788360490785.
- DOLINSKÁ, V. *Prieniky kultúr v globálnom priestore*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta Univerzity Mateja Bela, 2004. ISBN 80-8055-929-57.
- DONELLY, J. H., J. L. GIBSON & J. M. IVANCEVICH. *Management*. Praha: Grada Publishing, 1997. ISBN 80-7169-422-3.
- DŘÍZOVÁ, E. *Kapitoly zo sociálnej politiky*. Nitra: UKF, 2001. ISBN 80-8050-457-1.
- DURKHEIM, É. *Elementární formy náboženského života: systém totemismu v Austrálii*. Praha: Oikoymenh, 2002. ISBN 80-7298-056-4.
- ĎURIGOVÁ, N. *Medzinárodná komunikácia aktuálne problémy a možnosti riešenia*. Bratislava: Filozofická fakulta univerzity J. A. Komenského, 2004. ISBN 80-89197-18-38.
- EAGLETON, T. *The Idea of Culture*. Oxford: Oxford Blackwell Publishing, 2000. ISBN 9780631219668.
- ELIAS, N. *The Loneliness of the Dying*. London: Continuum, 2001. ISBN 978-0826413734.

- ELIAS, N. *The civilizing process: the history of manners and State formation and civilization*. Oxford: Blackwell, 1994. ISBN 9780631192220.
- ELLEN, R., E. GELLNER, G. KUBICA & J. MUCHA. eds. *Malinowski Between Two Worlds: The Polish Roots of an Anthropological Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989. ISBN 9780521345668.
- ENROTH, R. *Průvodce sektami a novými náboženstvími*. Praha: Elac, 1995. ISBN 80-85495-29-5.
- ETZIONI, A. *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York: The Free Press, 1988. ISBN 978-0-02-909901-8.
- ETZIONI, A. *Morální dimenze ekonomiky*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-19-X.
- ETZIONI, A. *Law and Society in a Populist Age: Balancing Individual Rights and the Common Good*. Bristol: Bristol University Press, 2018. ISBN 978-1-5292-0025-6.
- ECHAUDEMAISON, C. D. *Slovník ekonomie a sociálních věd*. Praha: EWA Edition, 1995. ISBN 80-85764-13-X.
- FABIAN, A. a kol. *Svet sociálnej práce*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2014. ISBN 9788081520976.
- FERGUSON, N. *Válka světa. Dějiny věku nenávisti*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1658-0.
- FERRERO, B. *Vychovávej jako Don Bosco*. Praha: Portál, 2007. 143 s. ISBN 978-80-7367-294-2.
- FILKORN, V. *Povaha súčasnej vedy a jej metódy*. Bratislava: Veda, 1998. ISBN 80-224-0564-7.
- FIŠEROVÁ, V. *Velký sociologický slovník, I. a II. Zv.* Praha: UK, Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- FOBELOVÁ, D. *Tri rozmery kultúry*. Bratislava: Iris, 2006. ISBN 8089018750.
- FOSTER, H. ed. *Postmodern Culture*. London: Pluto Press, 1984. 159 s. ISBN 0-7453-0003-0.
- FOUCAULT, M. *Slová a veci. Archeológia humanitných vied*. Bratislava: Kalligram, 2000. ISBN 8071496642.
- FREIBERGER, O. & CH. KLEINE. *Buddhismus: Handbuch und kritische Einführung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010. ISBN 978-35-2550-004-0.

- FRK, V. a I. PIROHOVÁ. *Profesijná andragogika*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, FHPV, 2016. ISBN 978-80-89295-68-5.
- FRAZER, L. G. *Zlatá ratolest. Zvyky, mýty, pověsti*. Praha: Aurora, 2000. ISBN 80-7299-029-2.
- FRENCH, J. R. P. & B. ROWEN. The Bases of Social Power. In: D. CARTWRIGHT. ed. *Studies in Social Power*. Ann Arbor, Michigan: Research Center for Group Dynamics, Institute for Social Research, University of Michigan, 1959, pp. 150-167. ISBN 978-0-87944-230-9.
- FROMM, E. *Mat' alebo byť*. Praha: Aurora, 2007. ISBN 8072993682.
- GÁBOROVÁ, Ľ. a Z. GÁBOROVÁ. *Človek v sociálnom kontexte*. Prešov: LANA, 2007. ISBN 80-969053-8-4.
- GASSET, J. O. *Vzbura davov*. Bratislava: Remedium, 1994. ISBN 80-85352-25-7.
- GAŽOVÁ, V. *Úvod do kulturológie*. Acta Culturologica No. 17. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2009. ISBN 978-80-7121-315-4.
- GAŽOVÁ, V. *Súradnice kultúry*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2003. ISBN 80-89034-56-X.
- GAŽOVÁ, V. a Z. SLUŠNÁ. *Kultúra a rôznorodosť kultúrneho*. Bratislava: Katedra kulturológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, 2005. ISBN 80-89176-41-8.
- GEERTZ, C. *Interpretace kultur*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2000. ISBN 80-85850-89-3.
- GEFFERT, R. *Sociálna politika*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2009. 154 s. ISBN 978-80-7097-740-8.
- GEFFERT, R. *Sociálna politika a jej axiologické orientácie*. Košice: Equilibria s.r.o., 2014. 160 s. ISBN 978-80-8152-099-0.
- GEJDOŠOVÁ, Z. *Sociálne zabezpečenie v systéme verejnej správy na Slovensku*. Ružomberok: Verbum, 2012. ISBN 978-80-8084-894-1.
- GERBERY, D. a R. HOFRRITER. *Spoločnosť a ekonomika. Sociologické perspektívy*. Bratislava: Stimul, 2015. ISBN 978-80-8127-130-4.
- GIBSON, J. L., J. M. IVANCEVICH & J. H. DONNELLY. *Organizations – Structure, Processes, Behavior*. Dallas: Business Publications, 1973. ISBN 0-256-01455-8.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Vydavatelství Argo, 2009. ISBN 978-80-257-0807-1.
- GIDDENS, A. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1998. ISBN 80-8585-062-1.

- GLASENAPP, H. *Päť svetových náboženstiev. Hinduizmus, Budhizmus, Čínsky univerzalizmus, Kresťanstvo, Islam*. Veľký Meder: Talentum s r.o, 2009. ISBN 978-80-8879-60-9.
- GLUCHMAN, V. *Úvod do etiky*. Prešov: Univerzum, 2000. ISBN 8089012000.
- GOGA, M. *Ekonomická dynamika*. Bratislava: Iura Edition, 2011. ISBN 978-80-8078-394-5.
- GREENE, R. *48 zákonů moci*. Bratislava: Eugénika, 2019. ISBN 978-80-8100-484-1.
- GUDYKUNST, W. B. *Theorizing About Intercultural Communication*. London: Sage Publications, 2004. ISBN 0-7619-2749-2.
- HALÍK, T. *O přítomnou církev a společnost*. Praha: Křesťanská akademie, 1992. 78 s. ISBN 80-900615-5-9.
- HALL, E. T. *Beyond culture*. New York: Doubleday, 1996. ISBN 9780385124744.
- HALL, E. T. *The Silent language*. New York: Anchor Books, Doubleday, 1990. ISBN 0-385-05549-8.
- HAMALOVÁ, M., A. BELAJOVÁ a M. ŠEBOVÁ. *Komunálna ekonomika a politika*. Bratislava: Sprint, 2011. ISBN 978-80-89393-38-1.
- HANUS, L. *Človek a kultúra*. Bratislava: Lúč, 1997. 311 s. ISBN 80-7114-180-1.
- HANUS, L. *O kultúre a kultúrnosti*. Bratislava: Lúč, 2003. 304 s. ISBN 80-7114443-6.
- HARDWOOD, T. M., L. E. BEUTLER & G. GROTH-MARNAT. *Integrative Assessment of Adult Personality*. Illinois: The Guilford Press, 2012. ISBN 9781462509799.
- HARRINGTON, A. a kol. *Moderní sociální teorie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-093-3.
- HARTMANN, N. *Struktura etického fenoménu*. Praha: Academia, 2002. 274 s. ISBN 80-200-0970-1.
- HAVLÍK, R. a J. KOŤA. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- HELD, D., A. MCGREW, D. GOLDBLATT & J. PERRATON. *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999. ISBN 978-0804736275.
- HEWSTONE, M. & W. STROEBE. *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367092-5.
- HEYWOOD, A. *Policy*. New York: Palgrave Macmillan, 2002. ISBN 8086432955.
- HEYWOOD, A. *Political Ideologies*. New York: Palgrave Macmillan, 2003. ISBN 978-0333961780.
- HEYWOOD, A. *Politologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-95-5.

- HODGSON, G. M. How Veblen Generalized Darwinism. In: *Journal of Economic Issues*, Vol. XLII, no. 2., 2008. s. 394 – 405. ISSN 1101–1122.
- HOFSTEDE, G. *Cultures and Organizations*. London: HarperCollins Publishers, 1994. ISBN 0-00-637740-8.
- HOFSTEDE, G., G. V. HOFSTEDE & M. MINKOV. *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York: McGraw-Hill, 1991. ISBN 978-0071664189.
- HOGG, M. A. & G. M. VAUGHAN. *Social Psychology*. New York: Pearson, 2018. ISBN 978-1-292-09045-0.
- HOLMAN, R. *Ekonomie*. Praha: C. H. Beck, 2011. ISBN 978-80-7400-006-5.
- HOREHÁJOVÁ, M. *Spravodlivosť v kontexte princípov sociálnej politiky*. Bratislava: Iura Edition, 2010. 96 s. ISBN 978-80-8078-375-4.
- HORVÁTHOVÁ, E. *Úvod do etnológie*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1995. ISBN 8022308560.
- HOTÁR, V. S., P. PAŠKA, J. PERHÁCS a kol. *Výchova a vzdelávanie dospelých. Andragogika. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava: SPN, 2000. ISBN 80-08-02814-9.
- HRECHOVÁ, H. *Etika – sociálne vzťahy – spoločnosť*. Bratislava: Veda, 2005. ISBN 80-224-0849-2.
- HRONCOVÁ, J. 2000. Prirodzené prostredia výchovy. In: J. HRONCOVÁ, A. HUDECOVÁ a T. MATULAYOVÁ. *Sociálna pedagogika a sociálna práca*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2000. ISBN 80-8055-427-7.
- HRONCOVÁ, J., A. HUDECOVÁ a T. MATULAYOVÁ. *Sociálna pedagogika a sociálna práca*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2000. ISBN 80-8055-427-7.
- HUIZINGA, J. *The autumn of the Middle Ages*. Chicago: University of Chicago Press, 1996. ISBN 0-226-35994-8.
- CHORVÁT, I. *Sociológia*. Banská Bystrica: Ekonomická fakulta UMB Banská Bystrica, 2000. ISBN 80-8055-351-3.
- CHUDÝ, Š. *Hľadání kořenů výchovy v současné společnosti*. Brno: Paido, 2006. ISBN 807315-131-6.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-269-0.
- JANDOUREK, J. *Úvod do sociologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-749-3.
- JANDOUREK, J. *Průvodce sociologií*. Praha: Grada Publishing, 2008. 208 s. ISBN 978-80-247-2397-6.

- JANDOUREK, J. *Čítanka sociologických klasiků*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2934-3.
- JAQUES, D. & G. SALMON. *Learning in Groups*. Oxon: Routledge, 2007. ISBN 978-0-415-36526-0.
- JONES, A. *Dictionary of Globalization*. Cambridge: Polity Press, 2006. ISBN 978-0745634418.
- JUKL, V. Sekty – celosvětový problém současnosti. In: *Katolické noviny*. ISSN 0139-8512, 1996, roč. 111, č. 9, s. 2.
- JÜPTNER, J. 2008. Civilní náboženství. In: J. Šubr et al. *Soudobá sociologie III. (Diagnózy soudobých společností)*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2008. s. 213-237. ISBN 978-80-246-1486-1.
- JUSKO, P. *Základy sociálnej politiky*. Banská Bystrica: UMB PF, 2002. ISBN 80-8055-575-3.
- JUSKO, P. *Sociálna politika pre sociálnych a misijných pracovníkov*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 2004. 146 s. ISBN 80 8083-018-5.
- KARDIS, K. *Základy sociológie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009. ISBN 978-80-555-0108-6.
- KAŠČÁK, O. *Škola ako rituálny priestor*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010. ISBN 978-80-8082-360-3.
- KELLER, J. *Úvod do sociológie*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2009. ISBN 978-80-86429-39-7.
- KELLER, J. *Nejistota a důvěra aneb k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2009. ISBN 978-80-7419-002-5.
- KELLER, J. *Tři socialní světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2010. ISBN 9788074190315.
- KELLER, J. *Nedomyšlená společnost*. Brno: Nakladatelství Jan Šabata, 1998. ISBN 80-72-39-091-0.
- KELLER, J. a J. VLÁČIL. *Velký sociologický slovník, I. zv.* Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- KEPEL, G. *Boží pomsta. Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Brno: Atlantis, 1996. ISBN 80-7108-120-5.

- KNAPÍK, P. a O. ZORKÓCIOVÁ. *Vplyv kultúrnych odlišností na obchod a rokovanie v medzinárodnom obchode*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, 2006. ISBN 80-225-2154-X.
- KOLLÁRIK, T. *Sociálna psychológia*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2004. ISBN 978-80-2231-841-9.
- KOMÁRKOVÁ, R., I. SLAMĚNÍK a J. VÝROST. eds. *Aplikovaná sociální psychologie III. Sociálně psychologický výcvik*. Praha: Grada Publishing, 2001. ISBN 80-247-0180-4.
- KONČEKOVÁ, E. *Patopsychológia*. Prešov: Lana, 2005. 224 s. ISBN 80-89235-00-X.
- KONEČNÝ, S. a B. KONEČNÝ. *Otvorená komunálna politika. Teória a prax*. Bratislava: Mayor s.r.o., 2009. ISBN 978-80-969133-3-6.
- KOSOVÁ, B. *Filozofické a globálne súvislosti edukácie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2013. ISBN 978-80-557-0434-0.
- KOZOŇ, A., M. HEJDIŠ a kol. *Sociálna a ekonomická integrácia a dezintegrácia v bezpečnosti jedinca a spoločnosti*. Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2011. ISBN 978-80-89533-02-2.
- KRÁĽOVÁ, E. *Vybrané kategórie so sociológie*. Košice: Fakulta verejnej správy UPJŠ v Košiciach, 2004. ISBN 80-7097-545-8.
- KRÁĽOVÁ, E. *Sociálne inštitúcie (Politika, Náboženstvo, Rodina)*. Prešov: KM Systém s.r.o., 2007. ISBN 978-80-85357-05-9.
- KREBS, V. et al. *Sociální politika*. Praha: ASPI a.s., 2007. ISBN 978-80-7357-276-1.
- KREITNER, R. & A. KINICKI. *Organizational Behavior*. Burr Ridge: Irvin, 1992. ISBN 0-256-08500-5.
- KREMPASKÝ, J. *Veda verzus viera?* Bratislava: Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. ISBN 80-224-0896-4.
- KROEBER, A. L. & C. KLUCKHOHN. Culture: a critical review of concepts and definitions. *Papers. Peabody Museum of Archaeology & Ethnology*, Harvard: Harvard University, 1952. 47(1), VIII, 223.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Psychologie smysluplnosti existence. Otázky na vrcholu života*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1370-5.
- KUNEŠOVÁ, H. a E. CIHELKOVÁ. *Světová ekonomika*. Praha: C. H. Beck, 2006. 319 s. ISBN 80-7179-455-4.
- KUTNOHORSKÁ, J., M. CICHÁ a R. GOLDMANN. *Etika pro zdravotně sociální pracovníky*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3843-7.

- LAIFEROVÁ, E., Ľ. MISTRÍKOVÁ, S. CAPIKOVÁ, G. LUBELCOVÁ a L. ECKEROVÁ. *Sociológia po páde komunizmu. Ideové korene, súčasné trendy a osobnosti vedy*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2018. ISBN 978-80-223-4271-1.
- LAIFEROVÁ, E. ed. *Štvrtstoročie sociológie na samostatnom Slovensku*. Bratislava: Stimul, 2018. ISBN 978-80-8127-231-8.
- LANGLEY, M. et al. *Viery a vyznania*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart, 1993. ISBN 80-85163-64-0.
- LASH, S. *Sociology of Postmodernism*. London: Routledge, 1990. 316 s. ISBN 0-41504-785-4.
- LASH, S. & J. URRY. *Economies of Signs and Space*. London: SAGE Publication, 1994. 368 s. ISBN 0-80398-472-3.
- LAZAR, J. a kol. *Základy občianskeho hmotného práva I*. Bratislava: Iura Edition, 2000. ISBN 80-88715-72-5.
- LEHMANNOVÁ, Z. *Kulturní dimenze mezinárodních vztahů*. Praha: VŠE, 1999. ISBN 80-7079-850-5.
- LEHMANNOVÁ, Z. a kol. *Paradigma kultur*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. ISBN 978-80-7380-297-4.
- LEŠKO, V., F. MIHINA et al. *Dejiny filozofie*. Bratislava: Iris, 1996. ISBN 80-967013-8-X.
- LAWLESS, R. *Co je to kultura?* Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-106-0.
- LEVICKÁ, J. a kol. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava: Oliva, 2012. ISBN 978-80-89332-14-4.
- LEVIN, W. C. *Sociological Ideas: Concepts and Applications*. Belmont: Wadsworth, 1993. ISBN 978-0-534-20856-1.
- LICHNER, V. *Analýza radikálnych a extrémistických skupín, hnutí, siekt a kultov a ich pôsobenie v Slovenskej republike*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2018. ISBN 978-80-8152-839-2.
- LINHART, J. a kol. *Veľký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. 747 s. ISBN 80-7184-310-5.
- LIPOVETSKY, G. *Soumrak povinnosti. Bezbolestná etika nových demokratických časů*. Praha: Prostor, 1999. 312 s. ISBN 80-7260-008-7.
- LIPOVETSKY, G. *Éra prázdnoty. Úvahy o súčasnom individualizmu*. Praha: Prostor, 2001. 272 s. ISBN 80-7260-044-3.

- LISÝ, J. *Ekonomía: Všeobecná ekonomická teória*. Bratislava: Iura Edition, 2000. 507 s. ISBN 80-88715-81-4.
- LOJDA, M. Problém nových náboženských hnutí v Európe. In: *Sekty, kulty a nová religiozita v pluralitnej spoločnosti*. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, 2000. s. 42 – 47. ISBN 80-968329-5-6.
- LOVAŠ, L. *Sociálne normy a spravodlivosť v sociálnej psychológii*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2000. ISBN 80-7097-417-6.
- LOVAŠOVÁ, S. *Klientske násilie ako súčasť sociálnej práce*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2014. ISBN 9788081521942.
- LUBELCOVÁ, G. et al. eds. *Inovácie v sociálnych a verejných politikách: problémy konceptualizácie a nových nástrojov*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave, 2011. ISBN 978-80-223-3043-5.
- LUBELCOVÁ, G. *Sociológia sociálnych problémov*. Bratislava: Stimul, 2017. ISBN 978-80-8127-176-2.
- LUHMANN, N. *Sociální systémy. Nárys obecní teorie*. Brno: CDK, 2006. ISBN 978-80-7325-100-0.
- LUHMANN, N. *A Sociological Theory of Law*. Oxon: Routledge, 2013. ISBN 9781135142551.
- LUKÁČ, M. *Resocializácia dospelých*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, FHPV, 2015. ISBN 978-80-555-1320-1.
- LURKER, M. *Slovník symbolů*. Praha: Euromedia Group k.s. Knižní klub, 2005. 616 s. ISBN 80-242-1588-8.
- LUŽNÝ, D. *Náboženství a moderní společnost: sociologické teorie modernizace a sekularizace*. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 80-210-2224-8.
- LUŽNÝ, D. *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. 184 s. ISBN 97880-86702-2-3.
- LUŽNÝ, D. *Řád a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství*. Brno: Masarykova Univerzita, 2005. 375 s. ISBN 80-2103-043-7.
- LUŽNÝ, D. *Hledání ztracené jednoty. Průniky nových náboženství a ekologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 108 s. ISBN 80-210-3492-0.
- MACHIAVELLI, N. *Vladár*. Praha: Nakladatelství Ivo Železný, 1997. 106 s. ISBN 80-237-3544-6.

- MALÍKOVÁ, E. a M. DAŠKO. *Verejná politika*. Bratislava: Iris, 2018. ISBN 9788082000217.
- MALINOWSKI, B. *Una teoría científica de la cultura*. Barcelona: Edhasa, 1981. ISBN 978-84-35003-360.
- MANNIOVÁ, J. *Kapitoly z pedagogiky*. Bratislava: Luskpres, 2004. ISBN 80-968956-2-1.
- MARTINSKÁ VÁVROVÁ, A. *Náuka o spoločnosti*. Bratislava: Príroda, 2009. ISBN 978-80-07016-293.
- MARŠÍKOVÁ, H., M. PETRUSEK, A. VODÁKOVÁ et al. *Velký sociologický slovník. I. a II. svazek*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.
- MARSHALL, T. H. *Class, Citizenship and Social Development*. London: Verso, 1977. ISBN 978-0837167787.
- MATLOVIČ, R. *Geografia religii*. Prešov: FHPV Prešovská univerzita v Prešove, 2001. 370 s. ISBN 80-8068-062-0.
- MATOUŠEK, O. a kol. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. 351 s. ISBN 80-7367-002-X.
- McQUAIL, D. *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál, 1999. ISBN 8073673383.
- MENDEL, M. *Džihád*. Brno: Atlantis, 1997. ISBN 9788071083160.
- MESÁROŠOVÁ, M. a kol. *Starostlivosť o seba u pomáhajúcich profesií*. Košice: Šafárikpress, 2019. ISBN 978-80-8152-743-2.
- MIHALIK, J., V. STANEK a E. RIEVAJOVÁ. *Sociálny rozvoj a sociálna politika*. Bratislava: Ekonomická univerzita, 1993. ISBN 8022504920.
- MILLS, CH. W. 1966. Mocenská elita. In: J. Jandourek. *Čítanka sociologických klasiků*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2934-3.
- MISTRÍK, E. *Multikultúrna výchova v príprave učiteľov*. Bratislava: Iris, 2000. ISBN 80-89018-10-6.
- MONTOUSSÉ, M. & G. RENOARD. *Přehled sociologie*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-976-3.
- MORAWSKI, W. *Ekonomická sociologie: problémy, teorie, empirie*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2005. ISBN 8086429431.
- MOSCOVICI, S. & R. LECUYER. Studies in Group Decision. In: *Social Space, Patterns of Communication and Group Consensus*. European Journal of Social Psychology. 1972, 2(3), 221-244. ISSN 1099-0992.

- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2002. 253 s. ISBN 80-86429-05-9.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2006. 312 s. ISBN 80-86429-58-X.
- MOŽNÝ, I. *Moderní rodina (mýty a skutečnost)*. Brno: Blok, 1990. ISBN 80-7029-018-8.
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny: její vývoj, teorie a základní problémy*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2002. ISBN 80-86429-05-9.
- MÜLLER, Z. *Svaté války a civilizační tolerance*. Praha: Academia, 2005. ISBN 8020013555.
- MURDOC, G. P. *Social structure*. New York: Andesite Press, 2017. ISBN 9781376189131.
- MURPHY, P. F. *Feminism and masculinities*. New York: Oxford University Press, 2004. ISBN 0-19-926724-3.
- MÜHLPACHR, P. *Sociopatologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 194 s. ISBN 978-80-210-4550-7.
- NEŠPOR, Z. a D. LUŽNÝ. *Sociologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-251-5.
- NEŠPOR, Z., D. VÁCLAVÍK et al. *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2008. ISBN 978-80-86429-92-2.
- NOVOSÁD, F. *V zrkadle kultúry*. Bratislava: Iris, 2016. ISBN 978-80-8153-055-5.
- NOVOTNÁ, E. *Sociologie sociálních skupin*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2957-2.
- OLŠOVSKÝ, J. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3613-6.
- ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do sociologie výchovy*. Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV, 1998. ISBN 80-224-0579-5.
- OROSZ, L., J. SVÁK a B. BALOG. *Základy teórie konštitucionalizmu*. Bratislava: Eurokódex, 2011. ISBN 978-80-89447-54-1.
- OROSOVÁ, O., B. GAJDOŠOVÁ, M. BACÍKOVÁ-SLESKOVA, F. SALONA a R. SEBENA. *Health-related behaviour among adolescents and young adults*. Košice: Equilibria, 2009. ISBN 978-80-89284-36-8.
- PARSONS, T. *The Social System*. London: Taylor & Francis, 2005. ISBN 9780203981030.
- PAŠKA, P. et al. *Návrh koncepcie racionálneho rozvoja systému zdravotníctva*. Bratislava: ASA, 2006. 63 s. ISBN 978-80-9694-919-9.

- PECHOVÁ, M. a V. STANEK. *Zdravotná politika*. Bratislava: Ekonóm, 2010. 196 s. ISBN 978-80-225-2892-7.
- PELIKÁN, J. *Výchova jako teoretický problém*. Ostrava: Amosium servis, 1995. ISBN 8085498-27-8.
- PENNINX, R. & B. GARCÉS-MASCAREÑAS. *Integration processes and Policies in Europe*. London: Springer Link, 2016. ISBN 978-3-319-21673-7.
- PETRUSEK, M. et al. *Sociologické pojmosloví. Sociologické školy, směry, paradigmatá*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1996. ISBN 80-85850-04-4.
- PETRUSEK, M. *Základy sociologie*. Praha: Akademie VS, 2009. ISBN 978-80-87207-02-4.
- PIROHOVÁ, I. *Teórie vzdelávania dospelých*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, FHPV, 2015. ISBN 978-80-555-1321-8.
- PIWOWARSKI, W. *Slovník katolíckej sociálnej náuky*. Trnava: DK, 1996. ISBN 80-7141-129-9.
- PLÁVKOVÁ, O. *Úvod do sociologie*. Bratislava: EU, 2008. ISBN 978-80-225-2491-9.
- PLAVNICKÁ, J. a D. ŠLOSÁR. Integrácia imigrantov v kontexte socializácie a resocializácie. In: E. ŽIAKOVÁ, a L. TÓTHOVÁ. eds. *Premeny sociálnej práce v čase. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 08.12.2017 v Košiciach*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. s. 133-137. ISBN 978-80-8152-544-5.
- PLECNER, A. 2012. Aktuálne témy v kritike masovej a populárnej kultúry. In: *Zborník z konferencie „Kultúra v premenách globalizácie“* Nitra: Katedra kulturológie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2012. s. 295-311. ISBN 978-80-558-0093-6.
- PLUMMER, D. *One of the boys: masculinity, homophobia, and modern manhood*. New York: Harrington Park Press, 1999. ISBN 1560239743.
- POLONSKÝ, P. a Z. PILLÁROVÁ. *Kapitoly zo sociálnej politiky*. Liptovský Mikuláš: LIA, 2002. 97 s. ISBN 80-968753-6-1.
- POTŮČEK, M. et al. *Veřejná politika*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2005. ISBN 80-86429-50-4.
- POTŮČEK, M. *Sociální politika*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 1995. 142 s. ISBN 80-85850-01-X.
- POVRAZNÍK, J. *Celostní manažment, pilíře kompetence v řízení*. Bratislava: Sprint vfra., 2003. ISBN 80-89085-05-923.

- PROROK, V. a M. LUPTÁK. *Politické ideologie a teorie*. Praha: Aleš Čeněk, 2010. ISBN 9788073802646.
- PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-709-1.
- PRŮCHA, J., E. WALTEROVÁ a J. MAREŠ. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1998. 328 s. ISBN 80-7178-252-1.
- PUSS, A. *Teológia duchovného života. Uvedenie do mystiky*. Bratislava: Dobrá kniha, 2008. 364 s. ISBN 978-80-7141-560-2.
- QUIGLEY, C. *Tragedy and Hope. A History on the World in our Time*. Slavonice: Dauphin, 2014. ISBN 9781939438010.
- REMIŠOVÁ, A. a V. GAŽOVÁ. *Vybrané kapitoly z etiky a kulturológie*. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie UCM, 2003. ISBN 80-8934-55-1.
- RÉMOND, R. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. ISBN 80-7106-496-3.
- RITZER, G. *Contemporary sociological theory*. New York: McGraw Hill, 1988. 464 s. ISBN 0-07-553832-6.
- ROGERS, C. R. & H. J. FREIBERG. *Sloboda učiť sa*. Modra: Persona, 1998. ISBN 80-967980-0-6.
- ROGERS, C. R. *Spôsob bytia*. Modra: Persona, 1999. ISBN 80-967832-0-3.
- RODRIGO, A. M. *La comunicación intercultural*. Barcelona: Anthropos Editorial Rubí, 1999. ISBN 84-7658-572-124.
- RUISEL, I. *Múdrosť v zrkadle vekov*. Bratislava: Ikar, 2005. ISBN 80-551-1059-X.
- ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-48-6.
- SABAYOVÁ, M. *Základy ekonómie pre neekonomické študijné odbory*. Bratislava: APZ v Bratislave, 2016. ISBN 978-80-8054-664-9.
- SAMUELSON, P. A. & W. D. NORDHAUS. *Ekonomía*. Bratislava: Elita, 2000. ISBN 978808044059X.
- SCOTT, J. & G. MARSHALL. eds. *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 2005. ISBN 978-0-19-860987-2.
- SCIULLI, D. *Etzioni's Critical Functionalism: Communitarian Origins and Principles*. Boston: Brill, 2011. ISBN 978-90-04-19043-6.
- SCHEIN, E. H. *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1992. ISBN 1-55542-487-2.

- SCHENK, J. *Kauzálne modelovanie v sociológii: princípy, metódy a aplikácia*. Bratislava: Iris, 2013. ISBN 978-808-16300-36.
- SCHOLTE, J. A. *Globalization: A Critical Introduction*. London: Macmillan, 2000. ISBN 9780333977026.
- SISÁKOVÁ, O. *Filozofia hodnôt medzi modernou a postmodernou*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2001. 261 s. ISBN 80-8068061-2.
- SLUŠNÁ, Z. *Súčasná kultúrna situácia z pohľadu teórie a praxe*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2015. ISBN 978-80-223-4026-7.
- SLUŠNÁ, Z. Umelecké a kultúrne aktivity v kontexte „kultúry participácie“. In: *Záujmové vzdelávanie: Teória, metodika, prax*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2011. s. 58-73. ISBN 978-80-7121-316-9.
- SLUŠNÁ, Z. *Aspekty a trendy súčasnej kultúry*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2013. 124 s. ISBN 978-80-7121-341-3.
- SLUŠNÁ, Z. Kreativná ekonomika v prostredí miestnej kultúry. Príležitosti a riziká. In: *Kultúrny a kreatívny priemysel: aktuálne otázky*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013. s. 53-62. ISBN 978-80-223-3574-4.
- SMELLER, J. N., National Research Council & R. GERSTEIN. *Social Sciences Commission on Behavioral*. Hardcover: Division of Behavioral, 1986. ISBN 978-0-309-03588-0.
- SMELSER, N. J. & R. SWEDBERG. eds. *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press, 2005. ISBN 9780691121260.
- SOKOL, J. *Malá filozofie človeka a Slovník filozofických pojmu*. Praha: Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-253-5.
- SOPÓCI, J. *Sociálne inštitúcie a sociálna zmena*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 210 s. ISBN 80-223-1473-0.
- SOPÓCI, J. *Sociálne inštitúcie modernej spoločnosti*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015. ISBN 978-80-8127-1.
- SOPÓCI, J. *Moderná spoločnosť a sociálna zmena*. Bratislava: Stimul, 2013. ISBN 978-80-8127-0895-5.
- SOPÓCI, J. *Sociológia politiky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2002. ISBN 978-80-223-1691-1.
- SOPÓCI, J. *Politika v spoločnosti. Úvod do sociológie politiky*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV, 2004. ISBN 978-80-224-0802-6.

- SOPÓCI, J. a B. BÚZIK. *Základy sociológie*. Bratislava: SPN, 2006. 140 s. ISBN 978-80-10-00917-2.
- SOPÓCI, J., R. DŽAMBAZOVIČ a D. GERBERY. *Zdravie a zdravotná starostlivosť na Slovensku – nerovnosti v zdraví*. Bratislava: Stimul, 2015. ISBN 978-80-8127-147-2.
- SOPÓCI, J. a kol. *Sociálna stratifikácia a mobilita na Slovensku*. Bratislava: Stimul, 2019. ISBN 978-80-8127-243-1.
- SOUDKOVÁ, M. *O zdravých vzťahoch medzi ľuďmi*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 2006. ISBN 80-7239-196-8.
- SOUKUP, P. 2012. Filozofická a antropologická dimenze pojmu kultura: Cesta pojmu z antického Řecka do Melenásiey. In: *Zborník z konferencie „Kultúra v premenách globalizácie“* Nitra: Katedra kulturológie, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2012. s. 295 – 311. ISBN 978-80-558-0093-6.
- SOUKUP, V. *Přehled antropologických teorií kultúry*. Praha: Portál, 2011. ISBN 9788071783282.
- SOUKUP, V. *Vítejte v Culturologii*. Praha: Česká kulturologická společnost ve spolupráci s Katedrou teorie kultury FF UK Praha, 2012. ISSN 1805-2886.
- SOUKUP, A. *Mezinárodní ekonomie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. 283 s. ISBN 978-80-7380-197-7.
- SPENGLER, O. *Zánik západu*. Praha: Academia, 2010. ISBN 978-80-200-1886-1.
- STANEK, V. et al. *Sociálna politika*. Bratislava: Sprint, 1999. 352 s. ISBN 80-88848-45-8.
- STANEK, V. *Ekonomika zdravotníctva*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2005. 224 s. ISBN 80-22519-96-0.
- STANEK, V. et al. *Sociálna politika teória a prax*. Bratislava: Sprint, 2011. 344 s. ISBN 978-80-89393-28-2.
- STŐRIG, H. J. *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-7113-041-9.
- STRÍŽENEC, M. *Psychológia náboženstva*. Bratislava: Veda, 1996. ISBN 80-224-0475-6.
- STRÍŽENEC, M. *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 2007. ISBN 978-80-88910-24-4.
- SUTOR, B. *Politická etika*. Praha: Oikoymenh, 1996. ISBN 8086005178.
- SWEDBERG, R. *Principles of Economic Sociology*. Princeton: Princeton University Press, 2003. ISBN 0-691-07439-9.
- SZTOMPKA, P. *Socjologia zmian społecznych*. Krakow: Znak, 2005. ISBN 83-240-0598-7.

- SZTOMPKA, P. *Trust. A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0521598508.
- ŠAJGALÍKOVÁ, H. a L. BAJZÍKOVÁ. *Organizačné kultúry: Teória*. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2000. ISBN 80-225-1268-0.
- ŠÍBL, D. a D. ŠAKOVÁ. *Svetová ekonomika*. Bratislava: Sprint, 2000. 460 s. ISBN 80-88848-60-1.
- ŠTAMPACH, O. I. *Náboženství v dialogu: kritické studie na pomezí religionistiky a teologie*. Praha: Portál, 1998. ISBN 978-80-7367-384-0.
- ŠTEFKO, A. *Dôstojnosť človeka v starobe chorobe a zomieraní*. Bratislava: Edícia Dialógy, 2003. 144 s. ISBN 80-7141-429-8.
- ŠUBRT, J. a kol. *Soudobá sociologie II. (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1413-7.
- ŠUBRT, J. a kol. *Soudobá sociologie III. (Diagnózy soudobých společností)*. Praha: Univerzita Karlova, Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1486-1.
- TAJFEL, H. *Sociálna psychológia menšín*. Bratislava: Minority Rights Group Bratislava, 1995. ISBN 8096716913.
- TAMBIAH, S. J. *Buddhism Betrayed? Religion, Politics and Violence in Sri Lanka*. Chicago-London: University of Chicago Press, 1992. ISBN 0226789500.
- TÁNCOŠOVÁ, J. a kol. *Ekonomía*. Bratislava: Iura Edition, 2013. 296 s. ISBN 978-80-8078-598-7.
- THOMPSON, K. *Klíčové citace v sociologii*. Brno: Barrister & Principal, 2001. ISBN 80-85947-68-4.
- TÍŽIK, M. *K sociológii novej religiozity*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2006. ISBN 80-223-2131-1.
- TOFFLER, A. & H. TOFFLEROVÁ. *Válka a antiválka – Jak porozumět dnešnímu globálnímu chaosu*. Praha: Nakladatelství Dokořán, 2002. ISBN 80-7203-445-6.
- TOKÁROVÁ, A. *Sociálna práca. Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce*. Prešov: Akcent Print, 2003. 573 s. ISBN 80-96-83-67-5-7.
- TOMÁNEK, P. *Teoretické východiská rodinnej výchovy*. Brno: Tribun EU, 2012. ISBN 978-80-263-0233-9.
- TOMEŠ, I. *Úvod do teórie a metodológie sociálnej politiky*. Praha: Portál, 2010. 440 s. ISBN 978-80-7367-680-3.
- TOMEŠ, I. *Obory sociálnej politiky*. Praha: Portál, 2011. 368 s. ISBN 978-80-7367-868-5.

- TÓTHOVÁ, L. *Sociálna práca so skupinou*. Košice: Katedra sociálnej práce FF UPJŠ v Košiciach, 2019. 85 s. ISBN 978-80-8152-762-3.
- TOYNBEE, A. J. *Studium dejín*. Praha: Práh, 1995. ISBN 80-85809-21-4.
- TRESIDDER, J. *1001 symbolov – Ilustrovaný sprievodca svetom symbolov*. Bratislava: Ikar, 2004. ISBN 80-551-089-2.
- TROMPENAARS, F. *Riding the Waves of Culture: Understanding Diversity in Global Business*. New York: McGraw Hill, 1998. ISBN 07-86311-25-8.
- TUCKMAN, B. W. & M. A. JENSEN. Stages of Small-group Development Revisited. *Group & Organization Studies*. 1977, 4(2), 419-427. ISSN 1059-6011.
- Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky v platnom znení*.
- VÁCLAVÍK, D. *Sociologie nových náboženských hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 2007. 150 s. ISBN 978-80-86702-22-3.
- VÁCLAVÍK, D. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2007. 256 s. ISBN 978-80-247-2468-3.
- VANČÍKOVÁ, K., Š. PORUBSKÝ a B. KOSOVÁ. *Inkluzívne vzdelávanie: dilemy a perspektívy*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Mateja Bela - Belianum, 2017. ISBN 978-80-557-1278-9.
- VIŠŇOVSKÝ, Ľ. *Teória výchovy*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 1998. ISBN 80-8055-135-9.
- VOJČÍK, P. a kol. *Základy práva*. Krupina: Enigma, 2014. ISBN 978-80-8133-029-2.
- VOJTÍŠEK, Z. a kol. *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0088-8.
- VOJTÍŠEK, Z. *Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět*. Praha: Beta Books, 2007. ISBN 978-80-86851-64-8.
- Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti prijatá na 31. zasadnutí Generálnej konferencie UNESCO v Paríži, 2. novembra 2001*.
- VYBÍRAL, Z. *Psychologie mezilidské komunikace*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-291-2.
- VYMĚTAL, J. *Průvodce úspěšnou komunikací*. Praha: Grada Publishing, 2008. 321 s. ISBN 978-247-2614-4.
- VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK. *Sociální psychologie – Sociálna psychológia*. Praha: ISV, 1997. ISBN 80-85866-20-X.
- VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK a kol. *Aplikovaná sociální psychologie*. Praha: Grada, 2003.

ISBN 8024700425.

VÝROST, J., A. ZEĽOVÁ a L. LOVAŠ. *Vybrané kapitoly zo sociálnej psychológie III. Sociálnopsychologická analýza osobných vzťahov, interpersonálna agresia, makrosociálne javy a procesy*. Bratislava: Veda, 1996. ISBN 80-224-0478-0.

WEBER, M. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikoymenh, 1998. ISBN 80-8600-548-8.

WEBER, M. *Autorita, etika a spoločnosť: pohľad sociologa do dejín*. Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN 80-204-0611-5.

WEBER, M. *Politika ako povolanie*. Bratislava: Spektrum, 1990. ISBN 80-218-0055-0.

WEBER, M. *Sociologie náboženství*. Praha: Vyšehrad, 1998. ISBN 80-7021-240-3.

WEBER, M. *Economy and Society*. Berkley: California University Press, 1977. ISBN 0-520-03500-3.

YINGER, J. M. *Religion in the Struggle for Power a Study in the Sociology of Religion*. Winsconsin: Sagwan Press, 2018. ISBN 9781377062723.

Zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení.

Zákon č. 577/2004 Z. z. o rozsahu zdravotnej starostlivosti uhrádzanej na základe verejného zdravotného poistenia a o úhradách za služby súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti v platnom znení.

Zákon č. 580/2004 Z. z. o zdravotnom poistení a o zmene a doplnení zákona č. 95/2002 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení.

Zákon č. 355/2007 Z. z. zákon o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia v platnom znení.

Zákon č. 103/2015 Z. z. úplné znenie zákona o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia v platnom znení.

Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov v platnom znení.

Zákon č. 308/1991 Zb. o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností v platnom znení.

Zákon č. 370/2019 Z. z. o finančnej podpore činnosti cirkví a náboženských spoločností v platnom znení.

Záverý Svetovej konferencie o kultúrnych politikách MONDIACULT, Mexico City, 1982.

- ZAMYKALOVÁ, M. *Medzinárodní obchodní jednání*. Praha: Professional publishing, 2003. ISBN 80-86419-28-230.
- ZELINA, M. *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava: Iris, 1996. ISBN 80-967013-4-7.
- ZORKÓCIOVÁ, O. *Corporate Identity II: vplyv interkultúrnych rozdielov na medzinárodné dimenzie Corporate Identity*. Bratislava: Ekonóm, 2007. ISBN 978-80-225-2336-3.
- ŽIAKOVÁ, E. *Psychosociálne aspekty sociálnej práce*. Prešov: Akcent print, 2005. ISBN 978-80-969274-2-6.
- ŽIAKOVÁ, E. a kol. *Sociálna práca. Teoretické východiská a praktické kontexty*. Košice: Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach, 2011. ISBN 978-80-7097-870-2.
- ŽIAKOVÁ, E. *Aplikovaná sociálna práca. Od teórie k praxi*. Košice: FF UPJŠ v Košiciach, 2015. ISBN 978-80-8152-333-5.
- ŽIAKOVÁ, E. a L. TÓTHOVÁ. eds. *Premeny sociálnej práce v čase. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 08.12.2017 v Košiciach*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. ISBN 978-80-8152-544-5.
- ŽILÍNEK, M. *Étos a utváranie mravnej identity osobnosti*. Bratislava: Iris, 1997. ISBN 80-88778-60-3.
- ŽUPOVÁ, E. *Sociologické aspekty verejnej správy*. Košice: UPJŠ v Košiciach, 2019. ISBN 978-80-8152-827-9.

Sociálne inštitúcie a sociálne organizácie

Vedecká monografia

Autor: doc. JUDr. Mgr. Dušan Šlosár, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2021

Počet strán: 226

Rozsah: 11,3 AH

Vydanie: prvé

ISBN 978-80-8152-975-7 (e-publikácia)